HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Marosi Endre

Török várostromok Magyarországon, II. Szulejmán korában

Szanati József

A tábori tüzérség technikájának fejlődése a második világháború alatt

3

XXII. ÉVFOLYAM BUDAPEST, 1975

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1975

ÚJ FOLYAM • BUDAPEST • XXII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ádám Péter (Budapest); *Borosy András* levéltáros, a Pest Megyei Levéltár munkatársa (Budapest); *Dr. Kalmár János*, a Magyar Nemzeti Múzeum nyugalmazott osztályvezetője (Budapest); *Kovács László*, a MTA Régészeti Intézetének munkatársa (Budapest); *Kováts Lajos* (Budapest); *Lazi István* (Budapest); *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest); *Móricz Lajos* (Budapest); *Szanati József* (Budapest); *Godó Ágnes* kandidátus, *Markó György*, *Marosi Endre*, *Farkas Márton* kandidátus, *Rákóczi Katalin*, *Molnár Éva*, *Viniczai István*, *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

75.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

MAROSI ENDRE

TÖRÖK VÁROSTROMOK MAGYARORSZÁGON, II. SZULEJMÁN KORÁBAN

I. A várharcok értékelésének néhány problémája

A Török Birodalom és a Magyar Királyság közötti hosszú egyensúlyi időszak megváltozása II. Szulejmán uralkodásának kezdetén háborút eredményezett. A terjeszkedő oszmán állam sorozatos hadjáratok során szétzúzta az önálló Magyarországot, kialakította annak déli és középső területén a török hódoltságot.

A magyar állam nem rendelkezett a hatékony védekezés eszközeivel. A török főerőket egyszer próbálták csatában megverni: Mohácsnál. Nem javult lényegesen a helyzet I. Ferdinánd trónralépte után sem. A háborúk fő súlya a várakra nehezedett. Ellenállásuk lefékezte a török hódítást, a XVI. század közepén pedig — a nemzetközi erőviszonyok rendszerébe illeszkedve — behatárolta azt. Kialakult a török elleni harc stratégiája: a végvár és a mozgó sereg együttes alkalmazása, aktív védelem keretében, a status quo fenntartása érdekében. Az egyes várak tartós védelme csökkentette a török sereg hadjárati idejét, sőt esetenként teljes mértékben igénybe vette azt. Ostromlott váraink felmentése, vagy az elfoglaltak visszavétele a török főerők távozása után, hadjárataik kudarcát eredményezhette. Nagy erőfölényben harcoló ellenséggel szemben, korlátozott erőkkel csak ez, a végvárakra és mozgó seregre alapozott stratégia vezethetett eredményre. A végvárrendszer stratégiailag alkalmas volt erre a szerepre. Ezzel ellentétben az egyes várak taktikai lehetőségei nagyon korlátozottak voltak. A magas, vékony falu és tornyú, nem korszerűsített középkori várak csekély őrsége a túlnyomó előerővel és gyakran átütő erejű ost romtüzérséggel támadó törökök elleni harcban az alábbi eshetőségek között választhatott:

— a vár megvédése,
— harc az utolsó katonáig,
— a védekezés utolsó szakaszában megadás,

— a harc idő előtti abbahagyása,
— a vár kiürítése az ostrom előtt.

A magyarországi várharcok túlnyomó része az utóbbi három módon végződött.

Stratégiai és taktikai értelemben egyaránt előnyt biztosított az ország számára, ha valamely várunkat őrsége megtartotta, vagy azt az ostrom alól felmentették. E kérdésben teljesen egyezik a hazai kortársak és az utókor véleménye, de a várvédők sikerének valóságos értéke és az értékelés között gyakran mutatkozik ellentmondás (túlértékelés), mint például az egriek 1552. évi diadalát illetően is.

Ha egy várat az utolsó katona elestéig védtek, az hőstettnek számított, függetlenül attól, hogy az őrség miért tartott ki. Némelyikük áldozata szerencsésebb módon ragadt meg a hagyományban, ezeket tekintettük és tekintjük (a korok érzelmi, politikai helyzetétől függő mértékben) legszebb katonai hagyományaink példáinak. Máig sem vizsgáltuk meg azonban az áldozat katonai értelmét, esetleg értelmetlenségét, viszont e helytállást mércének tekintve érdemtelenül ítéltük meg számos más őrség balsikerű harcát.

Hallatlanul „kényes" azoknak a várharcoknak az értékelése, gyakran elítélése, ahol az őrség megadta magát. Mind a kortársak, mind az utókor egyértelműen hangsúlyozzák ilyenkor a katonai kudarcot, a taktikai vereséget. Sok esetben az őrség minden, vagy közel minden eszközt felhasznált az ostrom elhárítására, de nem vállalta a tömeges önfeláldozást. Méltatlan megítélésük mégis a gyávaság, mint például a gyulai harcosoké. Ha pedig a várat feladó katonaság többségében vagy egészében külföldiekből állt, a „nemzeti harag" sújtotta őket, mint Temesvár esetében. Később Hardegg és Paradeiser kivégzése Győr és Kanizsa feladásáért „hazafias" elégtételt váltott ki, jóllehet mind a négy vár védői és kapitányai a végsőkig védekeztek, és vereségük döntő oka a vár felmentésének elmaradása volt.

Abban az esetben, amikor a várat idő előtt adták fel, a gyávaság, mint indíték, nyilvánvalónak látszik. Az egyes őrségek magatartását mindemellett külön meg kellene vizsgálni, és tárgyilagos elemzés alapján kell meghozni a — részben vagy teljesen elmarasztaló — ítéletet.

Még egyszerűbbnek látszik a tényállás a harc nélkül feladott vagy kiürített váraknál. De még a kortársak sem tekintettek — nem is tekinthettek — mindenkit árulónak, aki a rábízott erősséget harc, sőt esetleg a harc fenyegető veszélye nélkül hagyta el. Példa erre a számtalan szerémségi, délalföldi, vagy akár az ország belsejében fekvő egyéb vár. De a tényleges lehetőségekre hivatkozó tárgyilagos értékelés olykor itt is túlzásba hajlik. Így például a gyáva Aldana bűnét a lippai vár erősségének mértéktelen eltúlzásával súlyosbították.

Nincs mód arra, hogy valamennyi törökkori várharcot a tárgyilagosság jegyében értékeljünk, vagy átértékeljünk. Jelen tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy *megalapozzuk* tárgyilagos megítélésüket. Ennek érdekében áttekintjük II. Szulejmán korának[1] nagyobb török ostromait. A várvédelmek valósághoz közelítő értékelését — nézetünk szerint — az teszi lehetővé, hogy a török ostrommódszerek, másfelől a magyarországi várvédelmi eljárások, lehetőségek fejlődését összehasonlítjuk. Vizsgálatunkat három részre tagoljuk:

— az ostromeljárások szempontjából leírjuk a fontosabb várharcokat,

— részben grafikus ábrázolás segítségével statisztikai elemzést kísérelünk meg,

— összegezzük álláspontunkat.

II. A török ostromok

A XVI—XVII. századi várostrom szakaszait igen találóan határozta meg Perjés Géza:

1. a vár körülzárása,
2. a falak megközelítése,
3. a réslövés, résrobbantás,
4. a roham.[2]

Ez a séma a török hadseregnél Szulejmán hadjáratai során alakult ki. A Szelimtől átvett török haderő jelentős tüzérséggel rendelkezett. Ez képes volt hatékony várostromra, de ilyen tapasztalatokkal még nem rendelkezett. A korszerű várharc eljárását jelentős részben a magyarországi háborúk folyamán kellett kialakítania. Ezt a folyamatot igyekszünk nyomon kísérni. Ellentéteként megvizsgáljuk a magyarországi várépítés és várvédelem alakulását. Mindkét célra az ostromok menetét vázoljuk fel. A várharcok kiválasztásánál a következő szempontok szerint járunk el.

Arra keresünk választ, hogyan alakult valamely vár őrségének esélye a török ostrom 5, 10, 20 . . . napig történő feltartóztatására. Úgy ítéljük meg, hogy mind katonai, mind erkölcsi-közhangulati szempontból célszerű valamennyi 10 napon túl tartó ostrom tárgyalása.

1 Külön dolgozzuk fel a hosszú háború — 1593—1606 — török várostromait. — Itt említjük meg, hogy az alábbiakban nem adunk ostromtörténetet, hanem az ostromok szakaszait igyekszünk megállapítani, és az eközben alkalmazott módszerekre próbálunk fényt deríteni. Ezért a bizonyítás során támaszkodunk a forrásfeldolgozó tanulmányokra, és a XVI. századi elbeszélő forrásokra, de nem tartjuk feladatunknak az ostromok eseménytörténetének teljes anyagra épülő tárgyalását.

2 *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965. 144. o.

Az ennél rövidebb várharcok közül csak néhányat mutatunk be, amennyiben modelleket szeretnénk felállítani a várőrség nyilvánvaló taktikai veresége és a stratégiai érdekek összefüggése vonatkozásában, lényegében a „harc az utolsó katonáig" kérdésében.

*

Szulejmán első hadjáratát, 1521-ben II. Lajos diplomáciai ballépése váltotta ki. A szultán célja elsősorban a király megalázása volt.[3] Ennek érdekében Budáig óhajtott előre nyomulni.[4] A Száva-vonal átlépését Szabács és Nándorfehérvár körzetében határozta meg a szófiai diván, 1521. június 19-én.[5]

Szabács várát (Sabač, Jugoszlávia) a törökök építették 1470 körül.[6] Mátyás 1476-ban ostrommal foglalta el, azóta határvár volt. Leírással egyező ábrázolását Hartmann-Schedel krónikájából ismerjük.[7] Eszerint Szabács a Száva jobb partján feküdt, egy részben mesterséges szigeten. Négyszögletű külső- és tornyot övező belsővárból állt, mindkét védőövét vizesárok vette körül. A gyenge sövényfalakat kerek, kőből épült tornyok tagolták. Ernuszt Zsigmond pécsi püspök adományából erősítették meg némileg Szabácsot.[8]. A vár parancsnokai, Sulyok István és Balázs bánok, távol maradtak. Logodi Simon és Torma András alkapitányok néhány száz fős őrség élén, nagyobb ágyúk nélkül fogadták az ostromot.[9] Szabács megvédésére semmi esély sem volt. Az őrség ellenállásának célja feltehetően csak az időnyerés lehetett.

1. *Szabács ostroma* 1521. július 4—7. között zajlott le. Ahmed rumélia pasa, harmadvezér, mint a szultáni had elővédjének parancsnoka, július 4-én zárta körül a várat.[10] A török sereg meteriszeket[11] emelt, és ostromtüzérség alkalmazása nélkül, tömeges rohamokkal támadta a külső várat. A kis űrméretű ágyúkkal, puskával, íjjal és forró szurokkal[12] folytatott hősi védekezés dacára július 5-én elfoglalták azt.

Másnap a törökök betöltötték a belsővár árkait. Az őrség taktikai

3 Török okmányát ismerteti *Káldy-Nagy Gyula:* Harács-szedők és ráják. Budapest, 1970. 48. o.

4 *Ferdi,* valamint több más török történetíró adata. *Thury József:* Török történetírók. II. k. Budapest, MTA, 1896. 49. o. és 1. lj. Követjelentés is alátámasztja ezt a feltételezést, idézi *Kiss Lajos:* Nándorfehérvár bukása (1521). Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: HK) 1889. 552. o.

5 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán. Budapest, 1974. 44—45. o.

6 *Istvánffy Miklós:* Regni Hungarici Historia, Köln, Johann Wilhelm Friess, 1685. 62. o.

7 Egybeveti *Kiss Lajos:* i. m. 438—439. o., vö. *Istvánffy Miklós:* i. m. 62. o.

8 *Istvánffy Miklós:* i. m. i. h.

9 Ő. u. o., ld. még *Kiss Lajos:* i. m. 440. o.

10 *Kiss Lajos:* i. m. 548. o.

11 Arab eredetű szó, földsánc és árok értelemben használták.

12 *Ferdi, Thury:* i. m. II. k. 47. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 63. o.; *Kiss Lajos:* i. m. 549. és köv. o. a hazai források alapján romantikus részletekkel írja le az ostromot. A harcokhoz számítja a már hetek óta Szabács körül portyázó kisebb török csapatok tevékenységét is. Nézete szerint ostromtüzérség is támadta a várat. Vele szemben török forrás tanúsítja, hogy (ostrom)ágyú és puska alkalmazása nélkül, tömegrohammal foglalták el Szabácsot: Az oszmán birodalom kádijaihoz küldött belgrádi fethname, 1521. augusztus 29—szeptember 4. között. Közölte *Thury József:* i. m. I. k. Budapest, MTA, 1893. 374. o.

lehetőségei kimerültek, többségük mégsem választotta a — jogos, bár csak halványan remélhető — menekülést. Kapitányaik élén a 7-én végrehajtott roham során hősi halált haltak.

Szulejmán 8-án érkezett Szabács alá, és ott 20-áig vesztegelt. Elrendelte a Száva áthidalását, Nándorfehérvár ostromának beszüntetését, majd mégis oda indult, és augusztus 1-én megérkezett Zimonyba.[13]

Szabács őrségének önfeláldozása, párosulva a török hadvezetés hibáival, egy hónappal odázta el Nándorfehérvár érdemleges ostromát. Az áldozat tehát indokolt volt.

Miként az események utólag igazolták, helyesen vélte Piri Mehmed nagyvezér a szófiai divánban, hogy Nándorfehérvár bevételét kell előnyben részesíteni. Helyes volt Szulejmán azon döntése is, hogy ostromtüzérséggel megerősítve, hadának nagyobb részét Nándorfehérvár alá irányította. Hüszrev szendrői szandzsákbég július 3-án vette körül a várat, és felégette a közeli Zimony települését.[14]

Zimony vára (ma Belgrád zemuni kerülete, Jugoszlávia) a Száva bal- és a Duna jobbpartja közti Cigány-dombon épült.[15] Az egykori bizánci erődítést a XI. század második felében foglalták el a magyarok.[16] Középkori átépítéseit nem tudjuk nyomon követni. 1521-ben Zimony kis alapterületű, téglalap alaprajzú, sarkain kerek tornyokkal erősített vár volt.[17] Szalánkemén kis várával együtt Nándorfehérvár környékét biztosította, tartós önálló védelemre alkalmatlan volt. Őrsége, a horvát Skublics Márk alatt, néhány száz főt számlálhatott, tüzérsége 3 kis ágyúból állt.[18] Ebben a helyzetben helyes lett volna kiüríteni a várat, őrségét pedig bevonni Nándorfehérvár védelmébe. Ezzel ellentétben Zimony őrsége (a kivonulás lehetőségét talán a gyors török akció miatt szalasztva el[19]) követte a szabácsi példát.

2. *Zimony ostroma* 1521. július 6—12. között zajlott le. Hüszrev bég július 6-án kapott parancsot Piri Mehmedtől Zimony bevételére.[20] Kis erőkkel és néhány faltörő ágyúval kezdett az ostromhoz.[21] A törökök főleg a vár kapuját és kaputornyát lőtték. A rohamot nem várta be az őrség: július 12-én megadta magát.[22] Tagjait ezután részben levágták, részben szolgaságra vetették.

13 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán i. m. 46. o.
14 Uő. uo. 45. o.
15 *Kiss Lajos:* i. m. 437. o.
16 *Szentpétery Imre:* Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, Budapest, 1937. 422. o.
17 *Kiss Lajos:* i. m. 437. o.
18 A források alapján uő. uo. 438. o.
19 *Dzselálzáde Musztafa* hozta kapcsolatba Nándorfehérvár bekerítését a zimonyi őrség kinnrekedésével: *Thury József:* i. m. II. k. 133. o.
20 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán i. m. 45. o.
21 *Szulejmán* naplói: *Thury József:* i. m. I. k. 288. o.; *Dzselálzáde Musztafa: Thury József:* i. m. II. k. 133. o.
22 *Szulejmán* naplói: *Thury József:* i. m. I. k. i. h.; *Dzselálzáde Musztafa:* i. h.; *Istvánffy Miklós* i. m. 63. o. — Más források alapján terjedt el a zimonyi őrség harcának részletes, idealizált változata, így *Kiss Lajos:* i. m. 556—557. o.

Zimony védelme nem késleltette a fő harcokat, az őrség feláldozása indokolatlan, sőt — Nándorfehérvár védelme szempontjából — káros volt.

Piri Mehmed időközben megkezdte Nándorfehérvár ostromát. A vár (Beograd, Jugoszlávia) legendás hírű, egyben nagy fontosságú erődítés volt: a körülötte szervezett bánsággal Magyarország déli kulcsa. Török kézre kerülése esetén nagyobb vár nem védte a budai hadiutat (Péterváradon kívül); ez végzetes stratégiai hiba volt, az előző fél évszázad hadügyének mulasztása.

Nándorfehérvár országos jelentőségével egyáltalán nem állt arányban erődítettsége. A Száva dunai torkolatánál emelkedő magaslatokat már az ókorban megerődítették. A kasztron rendszerű bizánci vár 1071-ben került magyar kézre.[23] További építéseit nem ismerjük eléggé. Az 1456-os dicső harc után bizonyos, hogy nagy mértékben helyreállították. Ilyen célt szolgált Ernuszt Zsigmond már említett hagyatéka is. 1521-es állapotára Dilich 1600-ban[24] és Ortelius 1603-ban készített metszetéből következtethetünk. Egyeztetve az írott forrásokkal[25] úgy látszik, az erődítés fellegvárból és városból állt. Mindkettőt kőfalak övezték, amelyeket erősen falazott, négyszögletes, vagy kör alaprajzú tornyok erősítettek. Különösen erősnek tartották a fellegvár két tornyát.

A vár védői a dunai kikötőn keresztül elvben együttműködhettek a naszádos flottával, de az 1521-ben nem tartózkodott itt. Nándorfehérvárat bánjai — éppúgy, mint Szabácsot — elhagyták. Oláh Balázs és Móré Mihály alkapitányok, régi, próbált tisztek alatt, hiányosan felszerelt és tüzérséggel alig erősített őrség várta a harcot. Létszámukat a hazai források általában 700 főre teszik.[26] Ezzel szemben — az ostrom egész menetének ismeretében — egyértelműen megállapíthatjuk, hogy Nándorfehérvár őrsége ennél lényegesen, kétszer-háromszor több volt.[27] A várvédők számszerű ereje elegendőnek ítélhető, de a tüzérség hiánya reménytelen helyzetbe hozta őket. Győzelmükre két esetben volt remény: ha felmentő sereg avatkozik harcba, vagy ha a török had kifárad az ostromban. A török hadjárat szempontjából Nándorfehérvár ostroma első állomás volt, amelyet követnie kellett volna a

23 *Szentpétery Imre:* i. m. I. k. 370., 372. o.

24 A metszetet kiadta *Rózsa György:* Régi magyar csataképek. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum kiadása, 1959. I. kép.

25 *Istvánffy Miklós:* i. m. 62. o. — Az összevetést elvégezte *Kiss Lajos:* i. m. 422. és köv. o.

26 A régebbi adatokat ilymódon vette át *Kiss Lajos:* i. m. 434. o., de ezt a számot idézik azóta is, pl. *Káldy-Nagy Gyula:* Harácsszedők . . . i. m. 48. o., uő. Szulejmán i. m. 47. o.

27 700 fővel meg sem lehetett volna szállni egy ekkora vár és város falait, több tucat tornyát, védőművét. Pedig a vár védőinek nemcsak két hónapos szilárd ellenállása, de számos, a törökre nagyon veszteséges kirohanása is azt bizonyítja, hogy élőerővel sokáig ellensúlyozták a török technikai fölényét és a tömeges rohamokat. A hazai források adatai bizonyára szépítő célzatúak. Nem tudjuk elképzelni, hogy a kis Zimony és a legnagyobb déli végvár, Nándorfehérvár őrségét közel hasonlónak állító adatok egyaránt hitelesek lehetnének.

budai hadjáratnak. A védők minden, a várban eltöltött napja ezt a hadjáratot odázta el.

3. *Nándorfehérvár ostroma* július 3—augusztus 29. között ment végbe.

Az ostrom első szakaszában, július 3—július 6. között, a török had körülzárta az erősséget, mégpedig a folyami flotta bevonásával.[28] A Szerémséget török portyázók száguldozták végig.

Az ostrom második szakaszában, július 7—augusztus 1. között folyt a város lövetése, amelyet időnként rohamok váltottak fel. Piri Mehmed lendületét azonban több ízben megtörték Szulejmán parancsai, amelyek az ostrom befejezésére és Szabács alá vonulásra szólították fel. Ezt követően, mivel a várvédők kirohanása és a hosszú harc nagy veszteséget okozott a törököknek,[29] a nagyvezér felfüggesztette az ostromot, sőt hozzákezdett az elvonuláshoz.[30]

Ekkor azonban Szulejmán megváltoztatta elgondolásait és augusztus 1-én az ő csapatai is csatlakoztak az ostromlókhoz.[31]

Az ostrom harmadik szakaszában, augusztus 2—8. között, a városért harcoltak. A beérkező szultáni had rohamának visszaverése után a török sereg meteriszeket emelt[32] és a Száva szigetéről lőtte a város falait. Kővetőket is alkalmaztak; feltöltötték a várost övező árkokat, majd aknákat ástak és robbantottak.[33] A műszaki munkákat rendre rohamokkal biztosították. Dacára a várvédő katonák és a szerb lakosság hősies védekezésének, a törökök 8-án három oldalról betörtek a városba, amelyet védői ekkor felgyújtottak és kiürítettek.[34]

Az ostrom negyedik szakaszában, augusztus 9—29. között, a fellegvárért folyt a küzdelem. A törökök a városba telepítették ostromtüzérségüket, majd közelítő árkokat ástak a falakhoz.[35] A védők igyekeztek eltömni a réseket, a rohamozókat elárasztották forró szurokkal és vízzel.[36]

Az ismételt rohamok, az ágyúzás, a gyújtogatás okozta tűz fedezete alatt a török aknászok, a lagumdzsik, aláaknázták a fellegvár egyik tornyát.[37] 16-án Ahmed pasa katonái behatoltak a fellegvárba, de az őrség kiverte őket onnan.[38]

28 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán i. m. 45. o.: 6.-ára teszi a nagyvezér beérkezését, és ezt Szulejmán parancsaival támasztja alá. — *Dzselálzáde Musztafa* megírta, hogy még Hüszrev támogatására felvonult a folyami flotta, viszont a nagyvezér odaérkezését július 14-re keltezte: *Thury József:* i. m. II. k. 125. o.

29 Erről július 25-én értesült a szultán; *Szulejmán* naplói, *Thury József:* i. m. I. k. 290. o.

30 *Dzselálzáde Musztafa* szerint ez megtörtént július végén: *Thury József: i. m.* II. k. 136. o.

31 *Szulejmán* naplói, *Thury József:* i. m. I. k. 291. o.

32 Uő. uo. i. h.

33 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. II. k. 135. o.

34 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 293. o.; a harcokat részletezi *Kiss Lajos:* i. m. 581. és köv. o.

35 *Ferdi, Thury József:* i. m. II. k. 141. o.

36 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 141. o.

37 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 293. o.; *Ferdi,* uo. II. k. 53. o.; vö. *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 141. o.; *Lutfi pasa,* uo. 8. o.

38 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 294. o.

A hosszan tartó harcokban megfogyatkozott a várőrség, soraiból árulók is szöktek a szultáni táborba. 27-én a törökök egy másik tornyot is felrobbantottak, majd rohamra mentek,[39] de a nándorfehérváriak, végső erőfeszítéssel, ismét kiszorították őket a fellegvárból.[40]

Újabb rohamra már nem került sor, mert a kimerült, rendkívül megfogyatkozott várvédők 29-én átadták Nándorfehérvárat. A katonák többségét — a szultáni hitlevél ellenére — lemészárolták a törökök, míg a szerb lakosságot áttelepítették Isztambulba.

Nándorfehérvár bevétele a legjelentősebb török siker volt a Magyarország elleni addigi háborúk során. Megnyílt az út Budára. Erre az útra azonban a szultán ekkor még nem léphetett rá: a déli végvárak, mindenekelőtt Nándorfehérvár védőinek hős ellenállása oly sok idejébe — és feltehetően áldozatába — került, hogy eredetileg Budára tervezett hadjáratát be kellett fejeznie.

A budai hadiutat védő nagyobb várak közül már csak Pétervárad jelentett számottevő akadályt. Új vár építésére, vagy a meglevő kisebbek korszerűsítésére nem került sor.

A török had viszont megedződött és sokat tapasztalt Rhodosz ostrománál, és a közel-keleti hadjáratokban is.

Szulejmán második hadjáratának célja, 1526-ban — a nemzetközi hatalmi harcok egészébe ágyazva —, ugyancsak a magyar király megalázása volt. A legalább 60 ezer fős hadrakelt sereg[41] 1526. június végén érkezett Belgrád körzetébe.[42]

Pétervárad (Novi Sad, Jugoszlávia) középkori erődítéseit nem ismerjük. Mint vásáros hely és hídfő, a Duna jobb partján alakult ki. Városát kőtornyokkal erősített palánk vette körül.[43] A fellegvár központja egy nagy kőtorony lehetett,[44] melyet tornyokkal erősített kőfal övezett. A vár legalább 1000 fős őrsége élén Alapi György állott. Nincs nyoma annak, hogy tüzérsége lett volna.[45] Ebben a helyzetben sikeres védelemre csak felmentés útján számíthatott az őrség. Erre reményt jelentett, hogy Tomori Pál vezénylete alatt, a Duna bal partján lovasságból, tüzérségből és naszádosokból álló sereg tevékenykedett.

39 Uő. uo. 295. o.
40 A harcokat túlélő Káldy Miklós levelét felhasználta *Kiss Lajos:* i. m. 595. o.
41 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán i. m. 82. o. Létszámadatát csak alsó határnak tekintjük. A Mohácsnál harcba szálló magyar had gyalogsága az egész létszám mintegy felére tehető. Több tízezer főnyi reguláris, illetve harcképzett gyalogságnak kellett lennie a török hadban, és ezeknek csak egy része lehetett a janicsárság. A hivatkozott adatból nem tükröződik a török gyalogság mértéke, ezt tehát hozzászámítjuk a kimutatásokból közölt értékhez.
42 *Kemálpasazáde, Thury József:* i. m. I. k. 211. o.
43 Uő. uo. 218. o.; *Ferdi,* uo. II. k. 63. o.
44 *Ferdi,* uo. 64. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 154. o.
45 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 152—153. o. Megemlíti, hogy Tomori serege ágyúkkal és zarbuzánokkal harcolt, de a várvédőkről csak azt írja, hogy puskatűzzel, alabárddal, égő szurokkal, gerenda és kő hengergetéssel védekeztek.

Az ország más részein folyt a hadbavonulás, hogy II. Lajos személyes vezetésével feltartóztassák a szultánt. Pétervárad végsőkig tartó védelmének éppen ez a körülmény adott nagy jelentőséget.

4. *Pétervárad ostroma* 1526. július 13—27. között zajlott le.

Az ostrom első szakaszában, július 13—15. között, Pétervárad bekerítésével egy időben, a városért folyt a harc. A beérkező törököket a várvédők kirohanással fogadták.[46] Tomori kis serege egyelőre megakadályozta az erősség teljes körülzárását; két napi lövetés után azonban, 15-én a törökök rohammal bevették a várost, amelyet a visszavonulók felgyújtottak.[47]

Az ostrom második szakaszában, július 16—27. között, a várért folyt a küzdelem. Bevezetésképp a török lovasság — a beérkezett flotta támogatásával — átkelt a Duna bal partjára, megtámadta és elűzte Tomori seregét.[48] Ezután ágyúállásokat létesítettek a vár körül, megkezdték a réslövést, ugyanakkor beásták magukat a tornyok alá, gerendavázakat telepítettek, azok közé lőport töltöttek.[49] Az időközben intézett rohamokat visszaverték ugyan Pétervárad védői, de az aknaharcban, úgy látszik, járatlanok voltak. Július 27-én a törökök rést robbantottak, és rohammal behatoltak a várba.[50] Alapi és katonáinak nagyobb része ekkor halt hősi halált. A többiek visszahúzódtak a nagy toronyba, de végül további ellenállás nélkül megadták magukat.[51]

A pétervárad őrség önfeláldozó védekezése több, mint két hét haladékot biztosított a Mohács felé tartó királyi seregnek.

A következő jelentősebb ostromra Szulejmán negyedik hadjárata idején került sor, 1532-ben. A Bécs ellen vonuló szultáni had élővéde élén Ibrahim pasa nagyvezér bonyolódott bele Kőszeg meddő ostromába, amely a várharcok között igen sajátos eredménnyel záródott.

Kőszeg középkori belső vára szabálytalan négyszögű, öt toronnyal erősített palota volt. Ezt övezte egy téglalap alaprajzú, sarkain kerek tornyokkal védett, pártázatos vékony falú erődítés, majd ehhez kapcso-

46 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 307. o.; *Kemálpasazáde,* uo. 216—217. o.

47 *Szulejmán* naplói, uo. 307—308. o.; *Kemálpasazáde,* uo. 218. o.; Az ostrom időrendjét — több pontatlansággal — összeállította *Kápolnai-Pauer István:* A mohácsi hadjárat 1526-ban, HK 1889. 198—199. o.

48 *Ferdi, Thury József* i. m. II. k. 62—63. o.; *Dzselálzáde Musztafa* uo. 152—153. o.; ezt az eseményt 16-ára keltezi: *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 308. o.; előbbre tette *Kemálpasazáde,* uo. 217. o.

49 *Kemálpasazáde,* uo. 220. o.; a tüzérség harca: uő. 218—219. o.; *Ferdi,* uo.; II. k. 63. o.; *Dzselálzáde Musztafa* uo. 153. o.

50 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 301. o.; *Kemálpasazáde,* uo. 221. o.; *Ferdi, Dzselálzáde* i. h. Az elfoglalás dátumát megerősítette Szulejmán fethnáméja, 1526. augusztus 29—szeptember 7. között, kiadta *Thury József:* i. m. I. k. 381. o.

51 *Szulejmán* naplói, uo. 309. o.; *Kemálpasazáde,* uo. 223. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. II. k. 153. o.; velük ellentétben 28-ára keltezte a győzelmet *Ferdi,* uo. II. k. 64. o.; egyébként hasonlóan írta le az utolsó rohamot.

lódott az ugyancsak vékonyan falazott külső vár. Ezt vaskos, négyszögletes kaputorony védte. A pártázatos, tornyokkal erősített városfal kapcsolódott a belsővárat övező falhoz.[52]

A vékony, gyenge falak és magas tornyok a tüzérség ellen nem ígérkeztek komoly oltalomnak. Jurisics Miklós dalmát származású várnagy, 38 katonája élén (amint ez általánosan ismert), nehezen szánta el magát a várba húzódó lakosság védelmére. A fegyvert ragadó, mintegy 800 fő élén Jurisics célja az időnyerés volt, Bécs ostromának elodázása. Kőszeg megvédésére semmi esélye sem volt, hiszen Szulejmán hadával szemben addig egyetlen várőrség sem aratott győzelmet.

5. *Kőszeg hős védelme* 1532. augusztus 5—28. között zajlott le.

Az ostrom első szakaszában, augusztus 5—10. között, a törökök körülzárták a várat. Előbb Jahjapasazáde Mehmed szendrői bég, majd Ibrahim pasa csapatai érkeztek meg. A nagyvezér sikertelenül próbálkozott a békés megegyezéssel. A 10-én megérkező szultán pedig — ahelyett, hogy tovább vonult volna Bécs felé — alábecsülve a védők lehetőségeit, maga is az ostromot erőltette.[53]

Az ostrom második szakaszában, augusztus 11—13. között, a török had mindenekelőtt műszaki harccal támadta a várost. Mivel a szultáni csapatokat nem kísérte ostromtüzérség,[54] a résnyitást aknaásással kellett megkísérelni. A kőszegiek — első ízben az 1520 utáni várharcok során — sikeresen védekeztek ellenaknával.[55] Más helyeken a talajvíz vágta el a lagumdzsik útját.[56] A megfelelő rés hiányában rohamozó törököket visszaverték az ágyúkkal, szakállas puskákkal és puskákkal védekező,[57] a közelharcban keményen viaskodó kőszegiek. A kisebb réseken véres harcban bejutó ostromlók szembetalálták magukat az előre kiépített árkoknál, akadályoknál védekező várbeliek.[58]

Az ostrom harmadik szakaszában, augusztus 24—28. között, a törökök igyekeztek tömegerejükkel győzni, ezért több, veszteségteljes rohamot intéztek, főleg a vár ellen. Árkait fatörzsekkel feltöltötték, majd ugyanilyen módon a falakat elérő magasságú állásokat emeltek.[59] Eze-

52 Kőszeg legkorábbi részeinek építési korát nem tudták tisztázni. *Sedlmayr János,* a helyreállítás tervező építésze, XIII. századinak véli a mai négy saroktornyot, és az őket összekötő, ma a palotaszárny homlokzatát képező falakat: A kőszegi Jurisich-vár helyreállítása. Vasi Szemle 1959/2. 78. o. — Vele szemben a régészeti feltárás vezetője, *Gergelyffy András* — tényszerű ellenvetés nélkül —, csak a XIV. századra keltez: A kőszegi vár építéstörténeti korszakai. Vasi Szemle 1963/3. 2. o.

53 A szendrői bég beérkezésének dátuma: *Szulejmán naplói, Thury József:* i. m. I. k. 354. o. A többi dátum: *Dzselálzáde Musztafa,* i. m. II. k. 207—208. o.

54 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 206. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 118. o.

55 *Szulejmán* naplói, *Thury József:* i. m. I. k. 354. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. II. k. 207. o. Erről adott hírt Treskovics Farkas német nyelvű kézirata. Idézi *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténete. XIII. k. Budapest, 1940. 94. o.

56 *Ferdi, Thury József:* i. m. II. k. 90. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 207. o.

57 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 206. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 119. o.

58 Az augusztus 23-i rohamot leírta *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 208. o.

59 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 355. o.; *Ferdi,* uo. II. k. 90. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 208—209. o.

ket a kőszegiek részben felgyújtották, részben pedig hasonló építménynyel semlegesítették.[60] A nagy török rohamokat kritikus helyzetekben is sikerült visszaverni.

Végül a lehetőségeik határára érkező várvédők, de a túl soká időző ostromlók számára is kedvező megegyezés született. A török zászló kitűzése fejében a szultáni had augusztus 28-án eltávolodott Kőszeg alól,[61] két nappal később pedig elindult Ausztria felé.[62]

Kőszeg védői dicső győzelmet arattak. Első ízben sikerült a szultáni főerők ostromát győzelemmel kiállni. Ezen túlmenően a 26 napig itt időző török had már nem vállalkozott további érdemi harctevékenységre.

Nem állíthatjuk, hogy V. Károly és II. Szulejmán összecsapását (vagy Bécs újabb ostromát) kizárólag Jurisicsék győzelme akadályozta meg. De tartós ellenállásuk — amely a katonák hősiessége mellett magas műszaki felkészültségüket is tanúsította — befolyásolta az egyébként is bizonytalan török hadvezetést háborús céljának megváltoztatásában. Ezért a kőszegi győzelem stratégiai jelentőségűvé nőtt.

A magyar várak további rendszeres ostromára a budai vilayet kialakítása időszakában került sor.

1543-ban Szulejmán hatodik hadjárata a terület növelését (bár lehet, hogy eredetileg ismét Bécs elfoglalását[63]) tűzte ki célul. Ezért tervezte a még magyar kézen maradt szerémségi, majd kelet-dunántúli területek megszállását.

Fontos gazdasági és katonai pont volt Valpó (Valpovo, Jugoszlávia). Várból és erődített településből állt,[64] Perényi Péter birtokainak központja volt. Tornyokkal erősített várát vizesárok övezte.[65] Várnagya, Árky Mihály, alig néhány száz fős katonasággal és valamelyes tüzérséggel rendelkezett. Kisebb török csapat ellen eséllyel védekezhetett, de a főerők ellenében reménytelen helyzetben volt.

Május első felében Murad pozsegai szandzsákbég körülzárta Valpót.[66]

6. *Valpó ostroma* 1543. május 10. tája—június 22. között zajlott le. *Az ostrom első szakaszában,* május 10. tája—június 4. között, Murad

60 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 209. o.
61 *Szulejmán* naplói, uo. I. k. 355. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. II. k. 210. o.
62 Uő. uo. i. h.
63 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán i. m. 171. o.
64 *Lutfi pasa, Thury József:* i. m. II. k. 32. o.
65 *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 237. o.
66 *Szinán csaus* leírása szerint Szulejmán ezt április 23-án rendelte el, még Csirmenben, Edirnétől 1 napi járásra. Murad május 18-án a Szófiát 1 napja elhagyó szultánt értesíti az ostrom megkezdéséről: *Thury József:* i. m. II. 291., ill. 296. o. Ezek alapján nagyjából május 10-ére tehetjük Valpó megszállását.

lényegében csak fenntartotta az ostromzárat. Ágyúállásokat létesített, visszaverte a kis erőkkel a vár felmentésére törő magyar csapatokat.[67] Egyébként bevárta a szultáni elővéd élén érkező Ahmed pasát.[68]

Az ostrom második szakaszában, június 5—13. körülig, a török tüzérség lőtte a városfalat, majd rohammal bevette a várost.[69]

Az ostrom harmadik szakaszában, június tája—22. között, a várért folyt a harc. A török tüzérség kővetőkkel[70] és tüzérséggel réseket lőtt a várfalon, majd az omladékok ellen több rohamot intézett. A hősies védekezésben megfogyatkozott őrség 22-én megadta magát.[71] Ennek jutalmaként Árky ziámetet kapott a szultántól.[72]

Nem biztos, hogy Valpó védői kimerítették minden lehetőségüket a vár védelmében. Megadásuk mégsem tekinthető hibának: Valpó védelmének ugyanis nem volt stratégiai kihatása. A szultáni had vonulását nem befolyásolta, és azt az őrség teljes feláldozása árán sem köthette volna le néhány napnál tovább.

Ezzel ellentétben stratégiai értelme volt Perényi másik vára, Siklós védelmének, amelyet a török főerők vettek ostrom alá. A XIII. században már említett vár két együttesből állt az ostrom idején.[73] Az akkor U alakú palotarész délnyugati szárnyához csatlakozott a kör alaprajzú barbakán. Ugyanide kapcsolódott az épületet körülvevő vékony várfal. Ezt köralakú, valamint óolasz rendszerű bástyával erősítették meg. A várhoz csatlakozott a nagy kiterjedésű, szabálytalan alaprajzú városfal. Ezt számos torony, valamint ágyútorony és bástya erősítette. Perényi várnagya, Vas Mihály, néhány száz fős őrséggel és tüzérséggel rendelkezett. A szultáni had ellen nem volt esélye sem a vár megtartására, sem huzamosabb védelmére.

7. *Siklós ostroma* 1543. június 30—július 7. között zajlott le.

Az ostrom első szakaszában, június 30—július 1. között, az Ahmed pasa vezette ruméliai csapatok körülzárták Siklóst,[74] majd beérkezett a szultáni had is. Szulejmán rábízta az ostrom vezetését Mehmed és

67 *Szinán csaus* uo. 296—297. o.

68 Uő. uo. 298. o. Mint szemtanú írja, hogy Ahmed pasa csak június 22-én ért Valpó alá. Ez a dátum a győzelemé, feltehetően tévedésből került erre a helyre. Az alább idézett két másik, nem szemtanú forrás csak Ahmed szerepéről tud Valpó ostrománál. *Kátib Mehmed Záim* dátum nélkül írja meg, hogy Ahmed az ostrom közben érkezett Valpóhoz, és ő kezdte meg a réslövést: *Thury József:* i. m. II. 380. o.

69 *Lutfi pasa uo.* 32. o. megírja, hogy jó ideig lövették a várost és rohammal vették be. *Dzselálzáde Musztafa* uo. 238. o. nem tud a városról, csak a várról. Ennek első rohamozását június 21-ére teszi. A tüzérségi tűz itt is huzamos ideig tarthatott. A statisztika kedvéért közbeeső dátumot kellett választanunk.

70 *Dzselálzáde Musztafa, Thury József:* i. m. II. k. 238. o.

71 *Dzselálzáde Musztafa* uo. i. h., vö.: *Szinán csaus* uo. 298. o. — *Lutfi pasa* uo. 32. o. nem ír dátumot; *Istvánffy Miklós* i. m. 169. o. 23-ára keltez.

72 *Szinán csaus,* uo. 302. o.

73 A műemléket összefoglalóan leírta *Genthon István:* Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1974. 422—424. o.

74 *Dzselálzáde Musztafa, Thury József:* i. m. II. k. 239. o.

Hüszrev pasákra. Meteriszeket emeltek a tüzérség számára.[75] A várvédők még a tényleges harc előtt kiürítették és felgyújtották a városfalon túli települést.[76]

Az ostrom második szakaszában, július 2—4. között, a városfalért harcoltak. Két oldalról, éjjel-nappal folyt a réslövés. Ezután heves rohammal foglalták el a törökök a várost.[77]

Az ostrom harmadik szakaszában, július 4—július 7. között magát a várat ostromolták. A városba telepített ostromtüzérség szünet nélkül lőtte a falakat, egyúttal fel is gyújtották a várat. Az egymást követő rohamok mellett aknákat is fúrtak.[78] A vár őrsége nem várta be a döntő rohamot, 6-án alkudozni kezdett, másnap pedig feladta Siklóst.[79]

A nem kis bátorsággal folytatott védelem 8 értékes napra kötötte le a szultáni főerőket. Ennél több lehetőség még az őrség önfeláldozása árán sem nyílt volna.

Siklós alól Budára vonult a szultáni had, június 23-án pedig hajón indult Esztergom alá az ostromtüzérség. Ahmed ruméliai és Mehmed budai pasa csapatai 24-én, Szulejmán hada 26-án érkezett oda. 27-én bevonult Ibrahim anatóliai pasa is, mégpedig az Isztambulból Várna—Szilisztra—Buda víziúton szállított ostromeszközök fedezete élén.[80]

Esztergom a legrégibb, már a X. század végén erődített helyeink közé tartozik. Fellegvára magas, meredek dombon épült, szabálytalan alaprajzzal. Központja a III. Béla által építtetett ötszögletű lakótorony volt. Érseki székesegyházán és többször bővített palotáin kívül katonailag is erősítették a XVI. század folyamán, ekkor épült hozzá egy rondellával védett kaputorony.[81] A várhoz csatlakozott a Duna irányában a város. Falait félkörös tornyok védték. Közülük kulcsfontosságú volt a vízitorony. Ez óvta a Dunából kivezetett víz tárolására épített medencét. Innen emelték — malomhajtással, rézcsövön át — a vizet a fellegvár víztároló medencéjébe.[82]

Esztergom őrsége több, mint 2000 spanyol, olasz és német katonából állt, Francesco Salamanca és Martino Lascano parancsnoksága alatt. Rendelkezésükre állt ugyan bizonyos tüzérség is, de a vár megtartására, saját erejükből, nem volt esélyük.

8. *Esztergom ostroma* július 24—augusztus 9. között történt.

75 *Szinán csaus* uo. 309. o.
76 Uő. uo. 303. o.
77 Uő. uo. 310. o.; *Dzselálzáde Muszafa* uo. 240. o
78 *Szinán csaus,* uo. 312. o.
79 Uő. uo. 313—314. o.
80 Uő. uo. 328. o. Szerinte a szállítmány tartalma 7000 mázsa lőpor, 24 000 vasgolyó, 10 000 ásó és lapát, 5000 nagy szeg és más eszköz volt. Nem biztos, de nem is kizárt, hogy ezek az adatok megközelítik a valóságot.
81 *Genthon István:* i. m. 381. és köv. o.
82 *Dzselálzáde Musztafa, Thury József:* i. m. II. k. 241. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 172. o.

Az ostrom első szakaszában, július 24—július 30. között zárták körül a várost. A részenként beérkező török seregek hozzákezdtek az ágyúállások létesítéséhez. Még mielőtt a török flotta lezárta volna a Dunát, a királyi naszádosoknak sikerült a várba juttatni némi erősítést, katonákat és eszközöket egyaránt.

Az ostrom második szakaszában, július 31—augusztus 9. között, a városért folyt a harc. Mehmed budai pasa átvette az anatóliai csapatok irányítását, Ahmed pasa pedig a ruméliai sereg élén kezdte a réslövést.[83] A janicsárok fedezete alatt, főleg a Szent Tamás hegyről folyt a lövetés.[84] A várvédők részben kirohanásokkal, részben pedig a török rohamok kemény visszaverésével akadályozták meg a jelentősen megrongált városfalak elfoglalását. A rések mögött újabb sáncokat emeltek.[85]

Augusztus 2-án egy, a várból kiszökött áruló felfedte a vízitorony gyengéit. Útmutatásai alapján, 5-étől a Duna szigetéről lőtték ezt.[86] Mozsarakkal lőtték ugyanakkor a várat is, és ismételten rohamozták a várost. Elsősorban a spanyolok vitézsége révén sikerült ezeket a rohamokat véresen visszaverni, sőt, a kirohanó várvédők a flottának is okoztak veszteségeket.[87]

Augusztus 8-án a törökök, talán elterelő szándékkal, a város ellen összpontosították fő erőiket. Harcuk idején néhány szpáhi és janicsár — rajtaütéssel — elfoglalta a (már aláaknázott) vízitornyot.[88]

Eddigre az őrség jelentősen megfogyatkozott, soraiból számos áruló szökött ki. Többségük azonban olyan keményen állt ellen, hogy a törökök semmi eredményre nem jutottak. A vízitorony elvesztése mégis arra bírta Salamancát, hogy a megadás érdekében a török táborba menjen. Végül augusztus 9-én kiürítették Esztergomot.[89]

Az idézett török szerzők a vízitorony elvesztésével egyértelműen indokoltnak tartják Esztergom föladását. Istvánffy leírásában a védők hősies harcát emeli ki, erőik megfogyatkozását és a török tüzérség igen eredményes tevékenységét tekinti a megadás okának. Sajátos, hogy történetírásunk és közvéleményünk mégis gyávasággal, saját kincseik mentésének szándékával bélyegzi meg Esztergom keményen és igen bátran harcoló védőit.

Bizonyos, hogy nem az egész város, hanem csak a vízitorony jutott török kézre. Nehéz elhinni azt is, hogy a fellegvárban ne maradt volna ivóvíz (bár ez nem lehetetlen), s Esztergom védőinek még volt taktikai lehetőségük: legalább 1 nap a városban, és — vízhiányt feltételezve —

83 *Szinán* csaus, *Thury József:* i. m. II. k. 333—334. o.
84 *Istvánffy Miklós:* i. m. 171. o.
85 Uő. uo. 172. o.
86 Uő. uo. i. h.; *Szinán csaus* uo. 335. o.
87 *Istvánffy Miklós;* i. m. 172. o.
88 *Szinán csaus* uo. 340. o.; *Lutfi pasa* uo. 33. o.
89 *Szinán csaus* uo. 340. o.; *Dzselálzáde Musztafa* uo. 245. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 173. o.; Szulejmán 10-én vonult be a kiürített várba.

2—3 nap a fellegvárban.[90] De ez a néhány napi ellenállás semmiképpen sem változtathatta meg az ostrom alakulását.

Esztergomot 17 napi heves védelem után adták fel védői. További néhány napi haladékot csak aránytalan áron: önfeláldozásukkal szerezhettek volna. Éppen ezért árulással vagy gyávasággal nem vádolhatjuk őket.

Esztergom alól a szultáni had Székesfehérvár ellen vonult. Az ősi koronázóváros már a X. század végén erődített hely volt. 1543-ban fennállott erődítései részben már a tatárjárás előtti években is álltak.[91] Félkörös tornyokkal erősített, ovális alaprajzú belvárosához több, hasonló módon erődített külváros csatlakozott. Székesfehérvárat kiterjedt vízrendszer védte. Ferdinánd igyekezett védhetőbbé tenni a várost, de támogatásából csak földmunkákra tellett.[92]

A város védelmét a király Warkocs Györgyre, tapasztalt tisztjére bízta. Jelentékeny, egy—kétezer főnyi, tüzérséggel is ellátott, döntően külföldi katonákból álló őrség és a felfegyverzett polgárság készült a harcra.[93]

Székesfehérvár védői nem voltak eleve reménytelen helyzetben. Győrött királyi sereg gyülekezett. Szeptember folyamán számítani lehetett az őszi esőzésekre és esetleg ezáltal a török sereg elvonulására. A város elszánt védelme tehát indokolt volt, bár a szultáni had fölénye és győzelmi esélye nem vitatható.

9. *Székesfehérvár ostroma* augusztus 20—szeptember 4. között zajlott le.

Az ostrom első szakaszában, augusztus 20—24. között, részenként érkezett Székesfehérvár alá Szulejmán hada. Többször megharcolva a kirohanó osztagokkal, körülvették a várost. 23-án érkeztek meg az ostromágyúk.[94]

Az ostrom második szakaszában, augusztus 25—szeptember 2. között harcoltak a Budai-külvárosért. Mehmed pasa az anatóliai csapatok élén a keleti, Hüszrev pasa negyedik vezér, a ruméliai sereg élén, a

90 1595-ben Mátyás főherceg csapatai visszafoglalták Esztergomot. Akkor az ostrom július 1—szeptember 3. között zajlott le. Pálffy és Burgau csapatai augusztus 13-án foglalták el a vízivárost, de a török védők csak augusztus 31-én kezdtek tárgyalni a megadásról. Természetesen mások voltak az erőviszonyok: hatékony ostromtechnika nélküli támadók ellen jól felszerelt, nagy létszámú védő harcolt, sokkal több lehetőséggel, mint 1543-ban Salamanca katonái.

91 Az erre vonatkozó feltételezés: *Marosi Endre:* Gondolatok a magyar várépítésről. HK 1970/2. 240. o.

92 *Juhász József:* Székesfehérvár eleste és Warkocs György hősi halála 1543-ban. Székesfehérvári Szemle 1943. I—II. 7. o.

93 Az őrség létszámát egykorú források alapján 5—6000 főnyi katonaságra, sőt ugyanennyi fegyverfogható lakosságra teszi *Juhász József:* i. m. 7., 9. o. — Török forrásokat is feldolgozva vél hasonló létszámot *Komáromy András:* Verbőczy István és fia. Századok 1910. 392. o. Ez a szám rendkívüli túlzás, egyetlen várunkba, erődítésünkbe sem fért volna el ennyi ember.

94 *Dzselálzáde Musztafa, Thury József* i. m. II. k. 248. o.

nyugati külvárosrészt lövette. A műszaki munkálatokat nem akadályozhatta meg a védők heves tüzelése sem,[95] bár a török sereg aknászait a kirohanók nemegyszer elűzték.[96] A tüzérség által lőtt réseket 28-án rohamoztatta meg Hüszrev. Miután Mehmed csapatai nem támadtak, a védők összevonhatták erőiket, és sikerrel hárították el a rohamot.[97] A szétrombolt fal mögött újabb sáncokat és erődítéseket létesítettek. A törökök ekkor töltést emeltek az ingoványon át.[98] Az így indított 29-i rohamot is elhárították a védők, de egy tornyot elvesztettek.[99] Szulejmán az újabb rohamot elhalasztotta, hogy Mehmed is rést lövethessen.

A veszteséges harcok már ekkor megérlelték az őrség egy részében a megadás szándékát, de a spanyol katonák erélyes fellépése 31-én még elfojtotta ezeket a kezdeményezéseket.[100]

Szeptember 1-én Mehmed pasa csapatai heves harc után elfoglalták az igen romos falakat. Az olaszok visszavonultak előre elkészített, hevenyészett sáncaikra.[101] Hüszrev pasa katonái drágább áron arattak sikert. A védők előre aláaknázták a falakat, és visszavonulásuk után, a benyomuló törökökkel együtt, levegőbe röpítették azokat.[102]

Másnap, a hajnali ködben a törökök rajtaütéssel ismételték meg a rohamot. A hevenyészett sáncokon harcoló védők ezúttal már nem tudták feltartóztatni a támadást. Warkocs és katonái heves ellenállás közben adták fel a külvárost. Visszavonulniuk nem volt hová: *a belváros lakossága bezárta előttük a kapuvédő sorompót!!!*[103] *Szinte valamennyien elestek az egyenlőtlen harcban.*

Az ostrom harmadik szakaszában, szeptember 3—4. között, már a belváros átadásáért alkudoztak. A polgárság ugyanis — a benn tartózkodó olasz és német katonák szándéka ellenére[104] — elhatározta a megadást. Ez 4-én történt meg. A szultán elvonulást engedélyezett a katonáknak, de — Ferdinándhoz pártolásuk miatt — megtorlást alkalmazott a polgárok némelyikével szemben.

Székesfehérvár 16 napi, rendkívül kemény és hatékony védelem után került török kézre. A belváros feladása — különös tekintettel Warkocsnak és katonáinak tudatos cserbenhagyására — egyértelműen *árulás* volt, mégpedig a *lakosság részéről.* A külváros eleste ellenére Warkocs katonáinak nagyobb része harcképes és harcra elszánt volt. Ha ők visszavonulhatnak a belvárosba, az ott tartózkodó többi katoná-

95 Uő. uo. i. h.; *Szinán csaus,* uo. 352. o.
96 *Szinán csaus,* uo. 353. o.
97 Uő. uo. i. h.: *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 250. o.
98 *Istvánffy Miklós:* i. m. 174. o.
99 Uő. uo. 175. o.; *Szinán csaus, Thury József:* i. m. II. k. 353—354. o.
100 Ezt egy szökevény árulta el a török táborban. Leirja *Szinán csaus,* uo. 354—355. o.
101 *Istvánffy Miklós:* i. m. 175. o.; vö. *Szinán csaus,* uo. 355. o.
102 *Szinán csaus,* i. h.
103 *Istvánffy Miklós:* i. m. 175. o. A török szerzők is értesültek arról, hogy sokan kinnrekedtek: *Lutfi pasa, Thury József:* i. m. II. k. 35. o.; *Dzselálzáde Musztafa,* uo. 252. o.; *Szinán csaus,* uo. 357. o.
104 *Istvánffy Miklós:* i. h.

val és felfegyverzett polgárral eléggé számottevő erőt jelentettek volna ahhoz, hogy a belvárost huzamosan, egy-két hétig tartsák. A várható őszi esőzés még a győzelemre is kínált némi esélyt.

A példátlan körülmények között végrehajtott árulás csak növeli Warkocs és katonái hőstettét.

Buda körül (Nógrád mellett) Esztergom és Székesfehérvár szilárdan biztosította a hódoltságot.

A budai vilayet kiterjesztéséért folytatott további várharcok kis erőkkel folytak.[105]

1551-ben már nem a területszerzés volt a török hadjárat fő célja, hanem a Habsburgok erdélyi befolyásának kiiktatása. E célkitűzés vezette Szokollu Mehmed ruméliai pasa hadjáratát, aki a Temesközben tevékenykedett. Sokáig céltalannak látszó hadjáratát feltehetően befolyásolta Fráter György megtévesztő politikája. Végül a pasa, merőben szokatlan időpontban, október derekán indult Temesvár ostromára.

Temesvár (Timişoara, Románia) volt az alföldi főkapitányság székhelye, Erdély délnyugati elővára, a Temes-vidék, a Maros-völgy, valamint a karánsebesi bánság központja. Jelentőségével nem volt arányos erődítettsége és felszerelése. Temesvár XV. században épült védőművei elavultak. A belső várból, külső várból és ahhoz csatlakozó városból álló, összefüggő erődítés kulcsa a közös vízitorony (és a benne foglalt kapu) volt. A téglalap alaprajzú, sarkain rondellákkal erősített falazott vár a vízitorony megtartásáig védekezhetett.

Keletre és nyugatra helyezkedtek el a palánkkal védett külvárosok: a Kispalánk, vagy Szigeti külváros, valamint a Nagypalánk. Ezek tartós védelme lehetetlen és indokolatlan volt.

Valamennyi erődítés a Béga és Temes közös vízrendszeréből kiemelkedő szigetre épült.[106]

A várharc kulcskérdése az volt, hogy meg tudja-e közelíteni az ostromtüzérség a falakat és hogy sikerül-e bevenni a vízitornyot?

Losonczy István alföldi főkapitány, egyben a vár parancsnoka, a sziget megszállása ellen földsáncokat emelt az északi és keleti kapuk elé.

Temesvár őrségét ekkor spanyol és magyar katonák alkották. Szá-

105 1544. április 23. után foglalta el Visegrádot Jahjapasazáde Mehmed budai pasa, 10 napi ostrom árán. A harc menetéről keveset tudunk: az alsóvár elvesztése után állítólag ivóvíz nélkül maradt őrség megadta magát. Eléggé tisztázatlan a várkapitány, Amadé Péter szerepe, aki az ostrom alatt ki-be járt a várból, és szinte egyedül maradt életben. Források: *Ibrahim Pecsevi, Thury József:* i. m. II. k. 383. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 177. o.

106 Temesvár építésére: *Marosi Endre:* Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar várrendszer kiépítésében 1541—1592 között. HK 1974/1. 62. o. Temesvár 1552. évi állapotát leírja *Szántó Imre:* A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1551-ben SZ 1971/1. 28. o.

muk feltehetően meghaladta az 1000 főt. Csekély lehetett az ágyúk száma is.

Losonczynak minden esélye megvolt arra, hogy a kellő ostromtüzérség nélkül beérkező, nem nagy létszámú török sereggel szemben sikerrel vegye fel a harcot. Neki kedvezett a késő októberi idő is.

10. *Temesvár sikeres védelme* 1551. október 16—27. között történt. *Az ostrom első szakaszában,* október 16—17. folyamán, a törökök megkíséreltek rajtaütni a váron. Losonczy és Alfonso Perez, elébük menve, visszaverte ezt a kísérletet.[107] Mindemellett a törökök megszállták Temesvár városát.

Az ostrom második szakaszában, október 18—27. között, a palánkokban folyt a harc. Losonczy ugyan kiüríttette ezeket, sőt felgyújtotta a Kispalánkot, kirohanásokkal azonban zavarta a törököket a sáncok emelésében. A hadjárat elhúzódása,[108] a beköszöntő őszi esőzés,[109] valamint Castaldo, Pallavicini és György barát Dévánál egyesült csapatai Szokollu Mehmedet végül is rábírták az ostrom abbahagyására.

A 12 napig tartó harc folyamán nyilvánvaló fölényben voltak a temesváriak. A török sereg nem rendelkezett a támadáshoz szükséges erőfölénnyel, technikai eszközökkel, nem ismerte föl Temesvár gyenge pontját és nem tudta megkezdeni a réslövést. Egyáltalán: súlyos hiba volt az ostrom elkezdése. (Igaz, egy év múlva jól hasznosította az akkori török hadvezetés a kudarcban szerzett tapasztalatokat.)

Temesvár védőinek helytállása stratégiai jelentőségű volt. Időt biztosítottak az erdélyi és királyi csapatok gyülekezéséhez, felvonulásához, majd maguk is csatlakozva hozzájuk, részt vettek a hátráló török sereg üldözésében és számos vár visszafoglalásában.

1552-ben sokkal nagyobb, több tízezer fős török had indult a Temesvidék meghódítására, ezáltal az erdélyi-Habsburg szövetség szétzúzására. A had élén Szulejmán sógora, Kara Ahmed pasa, másodvezér állt. Tevékenységét Erdély határán hűbéres csapatok, északon, Buda körül, Hadim Ali budai pasa csapatai biztosították. Ez utóbbi bevette Veszprémet,[110] majd többezres hadával elindult a nógrádi várak felé. Váratlanul érhette a drégelyi őrség ellenállása.

107 *Istvánffy Miklós:* i. m. 196. o. Az ostromot leírták: *Czimer Károly:* Temesvár megvétele 1551—1552. HK 1893. 60—66. o. és *Szántó Imre:* A török 1551. évi hadjárata a Temesvidék és a Maros-völgy meghódítására. HK 1972/1. 87. és köv. o.

108 *Istvánffy Miklós:* i. m. 197. o.-on írta meg, hogy Kászim napján, október 26-án, a török katonákat haza kellett indítani.

109 *Dzselálzáde Musztafa, Thury József:* i. m. II. k. 262. o.

110 *Szántó Imre:* Veszprém visszafoglalása és a török terjeszkedés a Dunántúlon 1552-ben. Kiadva: A Veszprém megyei múzeumok közleményei 9/1970 49—51. o. *Istvánffy Miklós* i. m. 208. o.-án 10 napos ostromról ír, és ezt az adatát mindenki elfogadta. Veszprém június 1-én esett el, és az ostrom nem kezdődhetett május 26-a előtt. A Szántó Imre tanulmányában idézett tudósítások még 28-án, sőt 29-én is csak jövő időben írnak Ali pasa vállalkozásáról. Eszerint Veszprém alatt pár napos összecsapás lehetett csak.

Drégely vára a tatárjárást követő időben épült. Magas hegyen álló, szabálytalan alaprajzú, kis területű erődítését mindössze 2 kis, félkörös torony védte.[111] Ali támadásakor az őrség egy része portyázott, Szondy György parancsnoksága alatt az ott tartózkodó, mintegy 150 fő mégis harcba szállt. Szondyék csak abban reménykedhettek, hogy a felvidéki királyi csapatok haladéktalanul a vár felmentésére sietnek; a gyenge falak azonban ennyi időt sem biztosítottak.

11. *Drégely ostroma* 1552. július 6—10. között folyt le. A török tüzérség a várat négy nap alatt rommá lőtte. Ezt követően Szondyék viszautasították Ali megadási feltételeit és a rohamozó törökökkel vívott egyenlőtlen harcban életüket áldozták,[112] még mielőtt Erasmus Teufel, a felvidéki csapatok parancsnoka bármit is tehetett volna.

A drégelyi hősök önfeláldozása jelképpé vált, harcuknak azonban sem taktikai, sem stratégiai jelentősége nem volt.

Időközben Kara Ahmed és Szokollu Mehmed seregei felvonultak Temesvár alá. A vár korszerűsítésére az elmúlt ostrom óta nem sokat tettek,[113] Losonczy nem kapott érdemi segítséget a tiszántúli vármegyéktől. Mintegy 2300 főnyi, zömmel spanyol és magyar, kisebb részt német és cseh katona élén, 17 ágyúval készülődött az ostromra. Jelentése szerint[114] — amelyet túlzónak ítélhetünk — 50 ezer fős török had szállta meg Temesvárt. 16 ostromágyújuk, és — Castaldo szerint[115] — mintegy 100 kisebb ágyújuk volt.

Ekkora ostromló erővel szemben Losonczy nem számíthatott győzelemre, talán csak felmentés esetén. Temesvár (Nándorfehérvárat kivéve) erősebb volt bármely várunknál, amelyet 1521 óta ostromoltak a törökök, mégis, az a tény, hogy a tüzérséggel nem lőtt Kőszeg kivételével — egyetlen vár sem állta a török főerők ostromát három hétnél tovább, eléggé behatárolta a temesváriaktól elvárható védelem időtartamát is. Ennyi idő alatt kellett volna felmenteni a várat.

12. *Temesvár ostromára* 1522. június 24—július 27. között került sor. *Az ostrom első szakaszában,* június 24—28. között, a török had körülzárta Temesvárat. Losonczy ezúttal is kiüríttette és felgyújtatta a külvárosokat. A török kezdeményezés most az északi oldalra összpontosult. Megkezdték a tó vizének elvezetését, a vizesárkok feltöltését,

111 Leírása és alaprajza: *Dercsényi Dezső* (szerk.): Magyarország Műemléki Topográfiája, Nógrád megye műemlékei. Budapest, MTA, 1954. 179., 182. o.
112 *Istvánffy Miklós:* i. m. 214. o.
113 *Marosi Endre:* Itáliai hadiépítészek . . . i. m. 62—63. o.
114 Hivatkozik rá *Szántó Imre:* i. m. SZ 1971. 25. o.
115 Uő.: Eger vár védelme 1552-ben. Eger, Városi Tanács, 1971. 63. o.

ágyúállások létesítését, munkálataikat a kirohanó csapatok sem tudták megakadályozni.[116]

Az ostrom második szakaszában, június 29—július 13. között a keleti, de főként az északi kapuvédő előműért harcoltak. Ez a két előmű gátolta a vár megközelítését. Számos roham követte a török tüzérségi előkészítést, amelyek eredményeképpen az ostromlók elfoglalták a keleti előművet, majd behatoltak az északiba is. A hátráló spanyolok itt hevenyészett sánc mögül folytatták a harcot, de 12-én ez is török kézre került.[117] 13-án Losonczy és a spanyol Mendoza csapatai ellenlökéssel kivetették az északi védőművet megszálló törököket, akik ezután magas ellensáncot emeltek. Innen — irányzott tömeges tüzükkel és rohammal — végleg elfoglalták az előművet. Megnyílt a lehetőség a vízitorony tüzérségi megközelítésére.

Az ostrom harmadik szakaszában, július 14—25. között, a vízitoronyért (és egyúttal a városért) folyt a küzdelem, amelyet csak a török had lőszerhiánya odázott el egyideig.[118]

A tüzérségi tűz és a rendszeres rohamok, valamint a lövészek fedezete alatt a törökök feltöltötték a vár árkait. 24-ére rések tátongtak a város és vár falain, erősen megrongálódott a vízitorony is. Ahmed joggal rendelte el a döntőnek szánt rohamot.[119] Ennek kisegítő célja a keleti kapu, fő célja az átellenes vízitorony volt. Ez utóbbinál a török had már-már betört a városba, de Losonczy — akárcsak hajdan Hunyadi Nándorfehérvárott — a tartalék élén rohammal verte ki őket.[120] Másnap Ahmed megismételtette a rohamot. Sikerült felgyújtani a várat, heves harc után elfoglalták a vízitornyot, sőt megtámadták a belsővárat is. Itt, bár Losonczy és az őrség megállította őket,[121] Temesvár sorsa lényegében eldőlt.

Az ostrom negyedik szakaszában, július 26—27-én, alkudozás folyt a belsővár átadásáért. Ahmed ugyanis — megismételve korábbi ajánlatát — szabad elvonulást ígért. Temesvár védői — miként majd a későbbi szigetváriak — a hősi halál vagy a megadás között választhattak. A többség élni és tovább harcolni akart: nyomásukra Losonczy belegyezett a vár feladásába, és az 27-én megtörtént.[122] Az elvonuló őrséget — megtorlásként a Lippát feladó törökök előző évi megtámadásáért — heves harc után megsemmisítették, vagy foglyul ejtették a törökök.

Temesvár magára hagyott őrsége 34 napi[123] hősies harc után kény-

116 Az ostrom leírása: *Czimer Károly:* i. m. 308—376. o.
117 *Szántó Imre:* i. m. SZ 1971/1. 35. o.
118 *Istvánffy Miklós:* i. m. 211. o.; *Szántó Imre:* u. o. 36. o.
119 *Szántó Imre:* uo. 38. o.; *Dzselálzáde Musztafa, Thury József* i. m. II. k. 267. o. szerint 23-án volt a roham.
120 A harcot leírta *Istvánffy Miklós:* i. m. 212. o.
121 *Czimer Károly:* i. m. 353. o. Istvánffy ugyan jelzi a további harcot, de nem írja, hogy a belsővárat támadták volna: i. m. 201. o.; *Szántó Imre:* i. m. SZ, 1971/1. 38. o.-án közelebbi forrás megjelölése nélkül írja, hogy a belső várat nem támadták. Szempontunkból egyébként ez nem lényeges.
122 *Czimer Károly:* i. m. 358.; *Szántó Imre:* i. m. SZ, 1971/1. 40. o.
123 Ennyit számolt, de más dátummal *Istvánffy Miklós:* i. m. 212. o.

szerült átadni a várat. Teljesítményüket csak Nándorfehérvár őrsége múlta felül. Szigetvár védői 1566-ban csak 4 nappal tudtak tovább védekezni, mint a temesváriak. Az itt hősi halált halt spanyol, magyar, német és cseh katonák harcából helytelen és igazságtalan volna azt kiemelni, hogy a várat végül feladták. Minden katonai lehetőségüket kimerítve így tettek kísérletet a túlélésre.

Temesvárnak a vártnál hosszabb védelme egyelőre nem járt stratégiai előnnyel. A török hadvezetés úgy döntött, hogy megsegíti a Szolnok alatt sikertelenül tevékenykedő Hadim Ali budai pasát. (A Temesvár alatt elvesztett idő csak később, Eger ostrománál hiányzott nagyon, és a török kudarc egyik fontos oka volt.)

Temesvár feladását másnap, július 28-án követte Lippa kiürítése.[124] Ez az erődítés (Lipova, Románia), az egykorú hadmérnöki felmérés szerint,[125] nagyon előnytelen helyen épült, dombok tövében, a XVI. században.[126] A város- és várfal palánkból készült és hevenyészve erősítették meg bástyákkal. Lippa feladata — a Maros jobbpartján emelt kis solymosi várral együtt — a Maros-völgy ellenőrzése és lezárása volt. Erre a feladatra azonban a két vár — a török főerők és ostromtüzérségük ellenében — alkalmatlan volt. Már 1551-ben is harc nélkül ürítette ki Pethő János, és felrobbantotta Lippa erődítésének egy részét.[127] Nem tudták megvédeni a törökök sem. Mégis, amikor Bernardo Aldana várparancsnok — Castaldo parancsa és saját tisztjei szándékának ellenére — kiürítette Lippát, gyáván és áruló módon viselkedett. A török fősereg ugyanis még hetekig pihent Temesvárott és *nem fenyegette* a várat. Így viszont egy csapatuk megszállta az üres erődítést.

A további török tevékenység Szolnok körzetében bontakozott ki. A szolnoki vár (négyszögletes palánkvár, sarkain rondellákkal[128]) 1550-ben épült a Zagyva és Tisza torkolatánál kialakított szigetre. Szolnok erősebb volt, mint Lippa, de lényegesen gyengébb, mint Temesvár. Nyáry Lőrinc alatt aránylag kevés, legfeljebb 1500 fős magyar, német, spanyol és cseh katonaság őrizte. Tüzérségük, anyagi ellátásuk elegen-

124 *Czimer Károly:* i. m. 367. és köv o.; *Szántó Imre:* uo. 50. o.
125 *Marosi Endre:* Itáliai hadiépítészek . . . i. m. 56. o.
126 Brandenburgi György erődítette meg. *Istvánffy Miklós:* i. m. 195. o. Lippa árpádkori erődítéseire: *Csorba Csaba:* Adattár a X—XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. Kny. A debreceni Déri Múzeum 1972. évi évkönyvéből. Debrecen, 1974. 207. o. Adataink szerint bizonyos, hogy a XVI. sz.-ban új erődítésre került sor.
127 *Istvánffy Miklós:* 196. o.
128 *Marosi Endre:* uo. 61—62. o.; Ortelius metszete: HK 1889 3. sz. melléklet. Egy itáliai mérnök 1554 előtt készített vázlatát közölte *Szendrey János:* Szolnok eleste 1552-ben. HK 1889. 138. o. Az itt látható fülesbástyák nem állhattak Szolnokon, mert ilyeneket akkor még nem építettek nálunk. Feltehető, hogy a hallomásból ismert alaprajzra a hadmérnök rárajzolta az Itáliában használatos bástyaformát.

dő volt. Ali pasa erőivel szemben feltétlenül elvárható volt a vár megtartása. A később beérkező török főerők viszont döntő fölényben voltak a szolnokiakkal szemben, de — tekintettel a szükséges műszaki munkákra — 8—10 napos védekezés ellenük is elvárható lett volna. Ebben az esetben a török had valószínűleg itt fejezi be hadjáratát, és nem kíséreli meg Eger ostromát. Szolnok tartós védelme tehát mind taktikai, mind stratégiai szempontból igen jelentős lett volna!

13. *Szolnok ostromára* 1552. augusztus 22—szeptember 4. között került sor.

Az ostrom első szakaszában, augusztus 22—szeptember 1. között, Hadim Ali pasa körülzárta a várat, megszállta a várost. Komolyabb ostrommunkálatokat és rohamokat azonban nem folytatott, hanem várta a török főerőket, amelyek szeptember 1-én érkeztek be.[129]

Az ostrom második szakaszában, szeptember 2—4. folyamán, a várat támadták a törökök. De még mielőtt komoly összecsapásra került volna sor, az őrség 3-án éjjel[130] kimenekült a várból. Nyáry és a vele maradt 50 hajdú másnap, egyenlőtlen harc után, fogságba került, vagy elesett.

A szolnoki őrség gyáván hagyta el várát: tette árulás volt. Ezáltal vált lehetségessé a török hadvezetés számára, hogy még kihasználható idejét újabb vár: Eger megtámadására fordítsa.

Ezt a várat Ali pasa rozzant akolnak nevezte. Végzetesen tévedett. Egert évek óta folyamatosan erősítették.[131] A középkori püspöki, lakótornyos várat átalakították szabálytalan alaprajzú, óolasz bástyákkal erősített várrá. Az uralgó dombok okozta hátrányt a részben palánk huszárvár hozzáépítésével igyekezték kiegyenlíteni. Tüzérséggel jól felszerelték a várat, lőport maga az őrség állíthatott elő. Élelmiszere elegendő volt. A vár élén Dobó István személyében kiváló parancsnok állt, tisztjei között ugyancsak próbált katonák szolgáltak. Jóllehet a püspök és a vármegye szinte semmit nem küldött támogatásul, a királyi segítséggel kiegészített, és a fegyverforgatásra alkalmas lakosság csatlakozásával megnövelt őrség létszáma mintegy 2000 fő lehetett.[132] Ez, a vár területéhez képest, kevésnek ítélhető.

Eger ostroma a török sereg legnagyobb vállalkozása volt 1552-ben. A — Temesvárt is beleértve — legerősebbnek minősíthető magyar vár őrsége, nagy valószínűséggel, mintegy 3—4 heti ellenállásra számíthatott. Kellő kitartása esetén valószínűnek tűnhetett, hogy a török had-

129 *Szendrey János:* i. m. 127. o.
130 *Istvánffy Miklós:* i. m. 218. o. Ezt a dátumot lehet kiszámítani a résztvevő Móré Gáspár tanúvallomásából; közölte *Szendrey János:* i. m. 137. o.
131 *Marosi Endre:* Itáliai hadépítészek . . . i. m. 46. és köv. o.
132 *Szántó Imre:* i. m. Eger, 86. és köv. o.

járat — győzelem esetén is — itt zárul. A hosszadalmas ostrom végső eredményét a rendelkezésre álló — az őszi esőzésekig hátralevő — idő dönthette el. Ezúttal a török had — szerencsére — szűkében volt az időnek.

14. *Eger dicső védelme* 1552. szeptember 10—október 18. között zajlott le.[133]

Az ostrom első szakaszában, szeptember 10—11-én kerítette be a részenként érkező török had a várat. Ezt kirohanással zavarták az egriek, de a várost nem védték.

Az ostrom második szakaszában, szeptember 12—október 13. között folyt a réslövés, valamint a vár rohamozása. A török hadvezetés szokatlanul korán, megfelelően kiszélesített rések hiányában rendelte el az első általános rohamot, szeptember 29-én.[134] Ezt az egriek keményen visszaverték.

Csak ezután kezdtek hozzá az ostromlók az aknaásáshoz, miközben folytatták a réslövést és a kisebb rohamokat. Erőiket azonban nem összpontosították a vár egyik része — így például a gyengébb huszárvár — ellen.

A védők katonai tudása magas szinten állt. Éjjelente törekedtek a rések elfalazására, vagy éppen hevenyészett védőműveket emeltek. A rohamok visszaverésén túl ki-kicsaptak az ostromlókra, rendszerint maradéktalan sikerrel. Rendre figyelték a török aknászok munkáját és ellenaknával védekeztek.

Beköszöntött a rossz időjárás.[135] A török hadvezetésnek már nem volt reménye a műszaki munkálatok kellő befejezésére. Az ostrom indokolt befejezése helyett, az áldozatokkal nem törődve, ismételt tömeges rohamokkal szándékozták elfoglalni a várat. Ez még Kőszegen sem sikerült.

Eger védői hősiesen verték vissza a nem kellően előkészített török rohamokat. Az október 13-i, utolsó nagy harcban a nők is katonaként küzdöttek.[136]

Az ostrom harmadik szakaszában, október 14—18. között, a török had felkészült az elvonulásra és végre, Kara Ahmed parancsára, meg is kezdte azt. Utóvédjüket Pestig zaklatták az egri portyázók.

Eger 39 napig tartó hős védelme eredményezte a második nagy diadalt a török — bár nem szultáni — főerők ellen. Dicsfénye, az ostrom hevessége miatt, lényegesen felülmúlta a kőszegi győzelemét. Lelkesítő ereje, az erőviszonyok túlságos eltolódása időszakában, érthetően sok-

133 Az ostrom teljes forrásanyagra támaszkodó monográfiája *Szántó Imre:* i. m. Eger . . . Adatainkat innen merítettük, az ostrom szakaszait magunk állapítottuk meg.
134 *Szántó Imre:* uo. 120. és köv. o.
135 *Dzselálzáde Musztafa, Thury József:* i. m. II. k. 272. o. szerint ez okozta a török kudarcot. Túlzásában van igazság.
136 *Szántó Imre:* i. m. Eger . . . 144. és köv. o.

kal nagyobb volt. Nem csodálhatjuk, hogy sem a kortársak, sem az utókor nem tudták tárgyilagosan értékelni az egri diadalt. Hőseit az ország, de legalábbis a Felvidék megmentőinek tartották és a török stratégiai tervek kudarcáról beszéltek. Ám ha tárgyilagosan szemléljük az eseményeket, felül kell vizsgálni ezeket a megállapításokat. Önmagában egyetlen vár sem döntötte el — nem is dönthette el — az ország sorsát. Eger esetleges 1552-es török kézre jutása, sőt 1596-os elvesztése sem jelentette a Felvidék, de még Kassa elvesztését sem. Ilyen hadjárat messze kívül esett a török hadak bármikori célkitűzésein. Számukra 1552-ben csak Eger meghódítása, s ennek révén a budai vilayet biztosítása jelentett hadi célt. Ez a terv is csak egyike volt a hadjárat több részletének, és nem is a legfontosabb azok közül. Dobóék győzelme ennek, a hadjárat egészéhez mérten részleges célkitűzésnek okozta kudarcát. A török hadvezetés nagymértékben okolható a vereségért. Lebecsülte Eger lehetőségeit, ugyanakkor alaposan túlértékelte és túlfeszítette saját erejét. A kimerült és megapadt török had, bár győzelmek álltak mögötte, egyszerűen nem rendelkezett elég idővel az erős vár műszaki megrongálására, a rohamok kellő előkészítésére. Ezen kívül taktikailag is hibázott a török ostromvezetés, amikor nem összpontosította erőit, hanem azokat megosztva, több céllal lövetett és rohamozott. A török vereség alapvető oka természetesen az egriek hősies, magas színvonalú ellenállása volt.

Rendre visszatérő magyarázat a török had hazavonulására Tahmaszp perzsa sah támadása, sőt győzelme a keleti török határon,[137] pedig nem kereshetünk okozati összefüggést a perzsa helyzet és az egri harctevékenység között. A perzsa határon csak 1553—1555 között alakult ki komolyabb hadihelyzet.[138] Az Egerből hazamenetelő had egyébként sem tehetett volna semmit 1552 végén.

Az egri diadal méltányos értékelése mellett azt is hangoztatnunk kell, hogy a török had alapvetően teljesítette 1552. évi célkitűzését. Temesvár elfoglalásával jelentőségét vesztette a Habsburg-erdélyi együttműködés. A szolnoki szandzsák és a nógrádi török várak megakadályozták, hogy a királyi sereg rövid úton menetelhessen Erdély felé.

1552 után sokáig csak kisebb erőkkel folytatott hadjáratok következtek a budai vilayet északi és délnyugati biztosítása érdekében. 1554-ben Hamza szécsényi bég rajtaütéssel behatolt Fülek felsővárába, majd a később beérkező Tojgun budai pasa segítségével török kézre került az alsóvár is.[139]

137 Uő. uo. 174. o.
138 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán i. m. 182. és köv. o.
139 *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. II. k. Budapest, MTA 1897. 70. o. Fülek lényegében rajtaütéssel került török kézre, „ostrom" nem történt.

1555-ben Tojgun budai pasa elfoglalta Kaposvár palánkot.[140] A mindinkább előtérbe kerülő célt, Szigetvár elfoglalását azonban nem merte megkísérelni.[141] Utódja, Ali budai pasa első cselekedete a vár megtámadása volt.

Szigetvár komoly erődítménye 4 részből állt. XV. századi, kör alaprajzú tégla lakótornya körül terült el a téglalap alaprajzú „belsővár", amely 1556-ban lényegében csak egy bástya volt. Keletről és délről csatlakozott ehhez az együtteshez a középső vár. Föld-fa falait töltéssel erősítették. Ezt, a belsővárnak nevezett együttest, vizesárok választotta el a külső vártól, a két erődítést kapu és híd kötötte össze. A külső várat az 1550-es években megerősítették egy bástyával. Dél felé kiépítették az Óvárost, amelyet három kőbástya és palánkfal övezett. Szigetvárat az Almás-patakból gáttal felduzzasztott vízrendszer tette megközelíthetetlenné.[142]

Szigetvár védelmi lehetőségei jobbak voltak mint Temesváré, de falai gyengébbnek bizonyultak Egeréinél. Elfoglalása időrabló, komoly műszaki harcot és veszteséges rohamokat igénylő feladatot jelentett. Hadim Ali pasa mintegy 25 ezer főnyi sereggel és ostromtüzérséggel rendelkezett,[143] bővelkedett időben, felmentő sereggel sem kellett számolnia.

Szigetvár mintegy 1800 főnyi őrsége élén Horváth Stancsics Márk állott.[144] Harcedzett tisztjei és legénysége élén feltétlenül volt esélye a török sereg körülbelül egy hónapos feltartóztatására. Másfelől azonban Ali pasa is elegendő erővel rendelkezett ahhoz, hogy — kitartó ostrom után, felmentő sereg beavatkozása nélkül — bevegye a várat.

15. *Szigetvár megvédésére* 1556. május 20—július 31. között került sor.

Az ostrom első szakaszában, május 20[145]—június 13. között, a pécsi, babócsai és koppányi bégek ostromzár alá vették Szigetvárat. A védők kirohanásokkal zaklatták őket. Június 13-án érkezett be Ali pasa serege[146] az ostromágyúkkal.

140 Az ostromot leírja *Dzselálzáde Musztafa, Thury József:* i. m. II. k. 274—276. o. A szeptember 8—17. között, 10 napig tartó ostrom első felében, 12-éig, egy csapat tartotta körülfogva a várat, és megkezdte lövetését. 13-ától a főerők is beavatkoztak a harcba. Betöltötték a vár árkait, fatornyokat emeltek, és megfelelő tüzérségi előkészítés után, rohammal bevették Kaposvárat. Vö. *Istvánffy Miklós:* i. m. 233. és köv. o.

141 *Istvánffy Miklós:* i. m. 234. o.

142 *Papp László:* Szigetvár XVI—XVII. századi erősség-rendszere és ábrázolásai. Kny. Janus Pannonius Múzeum 1965. évi Évkönyve, Pécs, 227—228. o.; *Kováts Valéria:* A szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum kiállításai. Pécs, 1966. 27. és köv. o. Rekonstrukciós rajz uo. 20. o.

143 *Istvánffy Miklós:* i. m. 235. o.

144 Az ostrom részletei, pontatlan időrenddel: *Salamon Ferenc:* Az első Zrínyiek. Pest, 1865, 393. és köv. o.

145 *Istvánffy Miklós:* i. m. 235. o.

146 *Rónai Horváth Jenő:* i. m. 72. o.

Az ostrom második szakaszában, június 14—június 20. között, az Óvárosért harcoltak. A török tüzérség rést lőtt a Késás-bástyán, feltöltötték az Óváros árkait és ötödik rohamuk után a védők visszavonultak a várba.[147]

Az ostrom harmadik szakaszában, június 21—július 5. között, a török réslövéssel próbálkozott. Az ostromlók töltést alakítottak ki a vizen át, és rá sáncokat emeltek. A műszaki munkát végzőket tekervényes sáncokkal és árkokkal fedezték, megkezdték a víz levezetését is. Munkájuk azonban hiábavaló volt, mert a szigetvári tüzérek szétlőtték a sáncokra vitt ostromágyúk egy részét, és egy kirohanásuk során a töltést is felgyújtották.[148]

Az ostrom negyedik szakaszában, július 6—31. között, Ali csak az időt vesztegette. A felgyújtott töltés napokig égett. Ekkortájt, 20-án kapta hírül, hogy Nádasdy Tamás nádor és Zrínyi Miklós horvát bán csapatai ostrom alá fogták Babócsa várát. A török vezér a legrosszabb ellenintézkedésre szánta el magát. Csapatainak egy részét a vár körül hagyta, másik része élén 21-én Nádasdyék ellen vonult. Erőit így részenként verték meg.

A vesztesen visszaérkező pasa végül belátta, hogy vállalkozása kudarcot vallott: hadával 31-én elvonult.[149]

Szigetvár védői győzelemmel zárták az ostromot. Szulejmán két hadjárata, az 1552-es és az 1566-os között a legjelentősebb, bár korlátozott erőkkel végrehajtott török ostromot verték vissza. Hősies kitartásuk időt biztosított a felmentő vállalkozásra, amely az ostrom abbahagyására kényszerítette Ali pasát. A XVI. század egyetlen felmentő hadjárata és ütközete tehát taktikai és stratégiai győzelmet eredményezett. Jelentős várostrom egy évtizedig nem következett.

Szulejmán utolsó, hetedik hadjáratának eredeti célját nehéz lenne meghatározni. Erői kisebb részét a Tiszántúl ellen indította, hogy ezáltal végleg biztosítsa János Zsigmond erdélyi fennhatóságát, seregei nagyobb részével ugyanakkor a Dunántúlra vonult; vagy azért, hogy Bécset ostromolja meg, vagy azért, hogy szétverje a császári hadakat, vagy éppen területszerzésért. Végső soron e tervei Szigetvár ostromába torkollottak.

Arszlán budai pasa ezt a hadjáratot olymódon kívánta előkészíteni, hogy ostrom alá fogta Palota várát. Egy heti lövetés után azonban nem kockáztatta meg a rohamot, mert hírül vette a győri felmentő csapatok közeledtét. Ezért menekülésszerűen távozott a vár alól.[150]

147 *Istvánffy Miklós:* i. m. 235—236. o.
148 Uő. uo. 236. o.
149 Uő. uo. 239. o.
150 Uő. uo. 303. o. szerint 10 napi ostrom után, június 13-án kapta Arszlán a félelmetes hírt, és még éjjel elmenekült seregével. *Szelániki* szerint egy heti ágyúzás után, éjjel menekült el Arszlán: *Thury József:* Szigetvár elfoglalása 1566-ban. HK 1891, 209. o.

A tisztántúli hadjárat vezetésével a szultán Pertev pasa másodvezért bízta meg. A mintegy 20—30 ezer fős, tüzérséggel ellátott sereg Gyula vára alá vonult

Ez a vár semmiképpen sem volt alkalmas arra, hogy — szinte teljesen elvágva hátországától, mélyen beékelődve a hódoltsági és az ellenséges erdélyi területek közé, távol minden felmentő seregtől — hosszan tartó ostromot álljon ki.

Gyula a Fehér-Körös árterületének szigetére épült a XV. sz. első éveiben. Kő alapozású, vékony, pártázatos téglafal alkotta a négyszögletes várat, amelynek kapuját négyzetes alaprajzú, magas torony foglalta magába. A vár köré téglalap alaprajzú, vékony téglafalat emeltek, amelyet kis, négyzetes bástyák erősítettek. A század közepén magasították a vár falain. A külső védőövhöz ötszögletű bástyákat, majd a század fordulóján, a nyugati sarokbástya helyén, rondellát építettek. A XVI. század közepén a külső falat erősítették meg további két, földfalú rondellával. Ezután létesült az erődítést övező, óolaszbástyás palánkvár, majd ehhez — árokkal elválasztva — csatlakozott a hasonló építésű huszárvár. Az egész erődítést víz vette körül.[151]

A korszerű tüzérségi harcra alkalmatlan vár őrségét mintegy 2000, magyar, horvát és német katona alkotta, élükön Kerecsényi Lászlóval.[152] Egy — közvetlenül az ostrom előtt készült — leltár szerint[153] nem volt sem elegendő fegyver, sem lőszer, sem szerszám.

Nem volt pénz sem az őrség növelésére, sem a vár kellő átépítésére. Tulajdonképpen nem is volt érdemes a — helyzete miatt eleve tarthatatlan — várat jól kiépíteni. Pertev pasa gyors győzelemre számíthatott.

16. *Gyula ostroma* 1566. július 2—szeptember 2. között ment végbe.

Az ostrom első szakaszában, július 2—12. között, az ostromlók körülzárták a várat. A gyulai őrség igen aktívan védekezett. Már kora tavasztól rendre nyugtalanították a Hódoltságot, Pertev előhadát pedig nyílt csatával támadta meg Kerecsényi László.[154] Ezután visszahúzódott Gyulára, Pertev pedig megkezdte az ágyúállások kiépítését. Munkáját nehezítette az esős időjárás.[155]

Az ostrom második szakaszában, július 13—25. között, a huszárvárért harcoltak. Pertev jól választotta ki az erődítés gyengébb részét. Tüzérsége rést lőtt, azt megrohamoztatta, de csak többszöri, veszteséges harc után kényszeríthette ki a huszárvár feladását.

151 Építéstörténetét az ásató régész, *Parádi Nándor* állapította meg: A gyulai vár ásatásának építéstörténeti eredményei. É.n.h.n. Kny. 1—32. o.
152 *Karácsonyi János:* A gyulai vár ostroma 1566-ban. HK 1897, 91. o.
153 Uő. uo. 92. o.
154 *Istvánffy Miklós:* i. m. 305. o.
155 *Karácsonyi János:* i. m. 94. o.

Az ostrom harmadik szakaszában, július 26—augusztus 3. között, a külső várért folyt a harc. A törökök lecsapolták az árkok vizét. Sáncok védelme alatt egész a falig ásták előre magukat[156] és közvetlen közelről lőttek rést. Időnként heves rohamokat intéztek, amelyeket a védők kemény harcban vertek vissza. Mindemellett az egyre táguló rés védelme kilátástalanná vált.

Az ostrom negyedik szakaszában, augusztus 4—szeptember 2. között, tárgyalások folytak a vár feladásáért. A veszteségek, az előrehaladt török műszaki munkálatok láttán Kerecsényi úgy vélte, hogy a további harc értelmetlen, hacsak külső segítség nem érkezik. Időnyerés céljából 8 napi fegyverszünetet kért, majd szívós alkudozásba kezdett. Másfelől segítségért folyamodott, erdélyi közvetítést eszközölt ki. Végül is, több heti huzavona után, a gyulai őrség szeptember 2-án elhagyta a várat.[157] A felbőszült törökök megtámadták és legnagyobbrészt levágták az őrséget.

Gyula védői sokkal többet tettek, mint amennyi tárgyilagosan elvárható volt tőlük. Igaz, nem török főerőkkel harcoltak, de 63 napi ellenállásuk a török elleni várharcok csúcsa.[158] Csaknem kétszer annyi ideig tartották fel az ostromlókat, mint Temesvár, vagy — 1566-ban — Szigetvár védői. Pertev pasa csapatait a hadjárat egész tartamára kikapcsolták a főerők harcából. A pasa nem kísérelhette meg a további előrenyomulást a Tiszántúlra, hanem — Világos és Jenő várainak elfoglalása után — csatlakozott a szigeti hadhoz, de már későn érkezett.

Gyula őrségét, vagy pontosabban a bűnbak Kerecsényit, mégis a gyávaság vádjával szokás illetni. Pedig ha például az őrség augusztus első hetében kirohan a törökre és feláldozza magát, Pertev akár stratégiai győzelmet is arathatott volna a Tiszántúlon, sőt talán eldönthette volna a szigetvári ostromot.

Kétségtelen, hogy a háború legfontosabb — és Buda eleste óta kihatásaiban legjelentékenyebb — eseménye Szigetvárnál játszódott le. Itt vert tábort Szulejmán félszázezer katonából, félelmetes ostromtüzérségből álló hada, élén Szokollu Mehmed nagyvezérrel.

Szigetvár jelentősen kiépült az utolsó tíz év folyamán. Már állt az Óvárostól délre az Újváros, amelyet palánkkal, óolaszbástyákkal erősítettek meg. Az egykori belsővárat egyetlen nagyméretű kőbástyává építették át.[159] A régi bástyákat részint lebontották, részint újjáépítet-

156 *Istvánffy Miklós:* i. m. 308. o.
157 *Karácsonyi János:* i. m. 99. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. 309. o. szerint a megegyezés szeptember 1-én született, de a várat csak három nappal később ürítették ki.
158 Szigetvár 1556. évi védelmének 73 napjából 25 napig tartott a bégek ostromzára, és jó néhány napig távol volt Ali pasa a babócsai vállalkozás miatt.
159 *Papp László:* i. m. 227—228. o.; *Marosi Endre:* Itáliai hadiépítészek . . . i. m. 61. o.

ték, óolasz rendszerű föld-fa védőműnek alakították ki. Felújították az Óváros palánkját is.

Szigetvár az óolaszbástyás, tehát az adott időszakban Magyarországon legkorszerűbb, erődítési forma legjobban kiépült példája volt. Benne mintegy 2300 magyar és horvát katona készült a harcra. Elegendő fegyverzet, élelmiszer, szerszám állt rendelkezésükre.[160] A katonák jelentős része tapasztalt harcos volt, sokan végigküzdötték az 1566-os ostromot is. Élükön az egyik legtekintélyesebb magyar katona, Zrínyi Miklós állt.

Az erőviszonyok alapján úgy látjuk, hogy Szigetvár őrségének komoly esélye volt a vár 4—5 hétig tartó védelmére. Győzelemre azonban csak felmentés útján számíthattak. (Elvben komoly reményük nyílt erre: Győrött gyülekezett az addigi legnagyobb létszámú császári had.)

17. *Szigetvár ostroma* 1566. augusztus 1—szeptember 7. között zajlott le.[161]

Az ostrom első szakaszában, augusztus 1—6. között, a részenként beérkező török had bekerítette Szigetvárat, és elhelyezte tüzérségét. Ez, a források szerint, 17 faltörő és több száz egyéb ágyúból állt.[162] A tüzérséget Ali Portuk irányította, aki már Málta ostromában is kitűnt.

Az ostrom második szakaszában, augusztus 7—9. között, az Újvárosért folyt a harc. Itt a ruméliai csapatok támadtak[163] és megpróbálták előkészítés nélkül bevenni az Újvárost; a heves ellenállás[164] azonban módszeres ostromra kényszerítette őket. Végül, 9-én éjjel, Zrínyi felgyújtatta és kiüríttette az Újvárost, ahol addig a várvédők indokolatlan veszteségeket szenvedtek.[165] Visszavonulásuk után Ali Portuk előrevonta tüzérségét és az Újvárosból is lövette az Óvárost.

Az Újváros ostromával egyidőben kezdte meg az anatóliai sereg is a vár lövetését.[166]

Az ostrom harmadik szakaszában, augusztus 10—21. között, főként az Óvárosért harcoltak. Máig sem tudjuk miért, milyen erőkkel és milyen áron védték ezt 12 napon át. A kitartást talán az indokolhatta, hogy 1556-ban, az Óváros védelme idején, a vár nem került rohamközelbe,[167] és a duzzasztó töltést sem vághatta át a török. De — tekintve

160 Részletesen adatolja *Bende Lajos:* Szigetvár ostroma 1566-ban. Kiadva *Ruzsás Lajos* (szerk.): Szigetvári Emlékkönyv. Budapest, 1966. 70—71. o.
161 Ő. uo. 74., 102. o. — Más időpontot ad az ostrom kezdetére, közelebbről nem jelölt török források alapján *Tayyib Gökbilgin:* Szigetvár ostroma és elfoglalása 1566-ban. (Török források szerint.) HK 1966/4. 793. o. Szerinte augusztus 5-én érkezett a török had a vár alá.
162 *Szeláníki, Thury József:* i. m. HK 1891. 210. o.
163 Ő. uo. 213. o.
164 *Istvánffy Miklós:* i. m. 313. o.
165 *Bende Lajos:* i. m. 77., 82. o.; A harcról; *Szeláníki,* uo. i. m. 213 o.; *Istvánffy Miklós,* i. h.
166 *Szeláníki,* i. h.
167 *Istvánffy Miklós:* i. m. 313. o.

az őrség korlátozott erőit — csak a reális áldozat erejéig lett volna szabad védeni az Óvárost.

A török ostrom fő célja a szárazon megközelíthető keleti oldal és közepén a Pécsi-kapu volt.[168] A törökök váltva alkalmazták a réslövést, az aknaásást és a rohamokat. Töltést, közelítő árkokat építettek a falakhoz, megkezdték a víz elvezetését is.

Az óvárosi őrség a végsőkig harcolt. Hevenyészett sáncokat emeltek a szétlőtt falak mögött, mint egykor a székesfehérváriak vagy a temesváriak. A harc elején kicsaptak az újvárosi törökökre, a későbbi rohamokat pedig elszánt közelharccal verték vissza. A mind türelmetlenebb török hadvezetés — nem törődve az áldozatokkal — rohamok sorával igyekezett kicsikarni az Óváros feladását. Ezek során rendkívüli veszteségeket szenvedtek az ostromlók, de megritkult az Óváros ismételten feltöltött őrsége is. Augusztus 21-én, amikor a törökök két résen is betörtek, a megkésve elrendelt kiürítést már nem tudták végrehajtani a leharcolt, holtfáradt óvárosiak. Zrínyi itt vesztette el legjobb tisztjeit, őrségének létszámra és minőségre nézve egyaránt legjavát.[169]

Sikerrel haladt a vár ostroma is. Augusztus 11-én Ali Portuk megkezdte egy töltés építését, ennek fedezetében pedig a vizet duzzasztó gát átvágását. Ezt az őrség csak 14-én vette észre. Veszteséges kirohanással sem tudták visszatölteni az átvágást.[170] Másnap a törökök leeresztették a vizet, és megkezdték a vár bástyáihoz vezető töltések, közelítő árkok létesítését.

Az ostrom negyedik szakaszában, augusztus 22—szeptember 5. között, a külső várat ostromolták. A védők heves ágyútüze ellenére a törökök előreásták magukat a falakig,[171] aláaknázták a bástyákat. Több oldalról hevesen lőtték a várat, ismételten tömeges rohamokat indítottak, ezúttal azonban még eredménytelenül. A szigetváriak nagyobb része ekkorra már elesett, vagy harcképtelenné vált.

A törökök ekkor magas fatornyot emeltek. Zrínyi ugyancsak magas, hevenyészett palánképítménnyel válaszolt,[172] de az ostromlók ágyú- és puskatüze megakadályozta az aknák elleni hatékony védekezést. September 5-én felrobbantották a bástyákat, és az elharapódzó tűzvészben kibontakozott az utolsó kézitusa. A még harcképes, legfeljebb 2—300 főnyi szigetvári katona, hősies ellenállás után, beszorult a belsővárba.

Az ostrom ötödik szakaszában, szeptember 6—7. között, már a belsővárért küzdöttek az ostromlók. 7-én sikerült felgyújtaniuk; Zrínyi és csapata a hősi halált választotta: kirohant a várból.

A török főerők teljesítették céljukat: előretolták a Hódoltság hatá-

168 *Bende Lajos:* i. m. 79. és köv. o.
169 *Istvánffy Miklós:* i. m. 314. o.; *Bende Lajos:* i. m. 79. és köv. o.
170 Dandó és Radován kirohanása: *Istvánffy Miklós:* i. m. 314. o.
171 Uő. uo. 315. o.: *Szelániki, Thury József:* i. m. HK 1891. 214—215. o.
172 A török építményre. *Szelániki,* uo. 214—215. o. Az ellenintézkedés leírása, *Bende Lajos:* i. m. 90. o.

rát a Balaton—Muraköz vonaláig, győzelmük azonban pirruszi volt. Élőerőik, különösen a janicsárok, súlyos veszteségeit nem pótolhatta kellően a nehéz helyzetbe kerülő birodalom.

Szigetvár 38 napi harc után került török kézre. Őrségének önfeláldozása kiemelkedő fejezet hadtörténelmünkben. Az adott viszonyok között nem volt esélyük a vár megvédésére, akkor sem, ha a védelmet más, talán célszerűbb módon vezetik. Győzelemre csak a birodalmi had segíthette volna őket.

Szigetvár eleste ismét bizonyította, hogy a török főerők ostrommódszerei és lehetőségei döntő fölényt jelentettek a magyar várvédelem lehetőségeivel szemben.

III. Következtetések

A második részben utaltunk a török ostrommódszereire, annak szakaszaira egy adott objektum ellen. Korszakunk legtöbb ostroma viszont több objektumból álló erődítés ellen irányult. Ezen ostromok gyakorlati szakaszai az alábbiak szerint alakultak:

a) az erődítés körülzárása, felkészülés az ostromra (a derékhad bevárása, ostromzár létesítése),
b) a város (elővár, előmű) ostroma,
c) a külsővár ostroma,
d) a belsővár ostroma.

E gyakorlati szakaszokon belül alkalmazták a rombolás, réslövés, roham eszközeit.

Időszakunkban a *szultáni főerők* ostromát mindössze Kőszeg védőinek sikerült visszaverni, a török ostromtüzérség távollétében. A legtartósabb ellenállást Nándorfehérvár katonái tanúsították.

A szultán távollétében vezetett *jelentősebb török hadjáratok* során[173] csak az egriek arattak győzelmet. A legtartósabb ellenállást Gyula védői tanúsították.

A budai és más pasák, egyes bégek *kisebb vállalkozásai* során[174] magyar győzelemmel végződött Temesvár és Szigetvár védelme. A legtartósabb ellenállást a szigetváriak tanúsították.

A várvédők ellenállásának eredményessége és megállapítható időtartama, teljesen ésszerűen, a török sereg nagyságától függött.

Általános érvénnyel megállapíthatjuk, hogy az 1521-ben meglevő várállományunkban csak a több részre tagolódó erődítések védőinek volt esélye arra, hogy 10 napon túl is lekössék a (nagyobb létszámú és ostromtüzérséggel harcoló) ellenséget.

173 1521: Szabács, 1543: Valpó, 1552: Temesvár, Szolnok, Eger, 1566: Gyula.
174 1521: Zimony, az 1544. évi várharcok, 1551: Temesvár, 1552: Drégely, az 1554. évi harcok, 1556: Szigetvár.

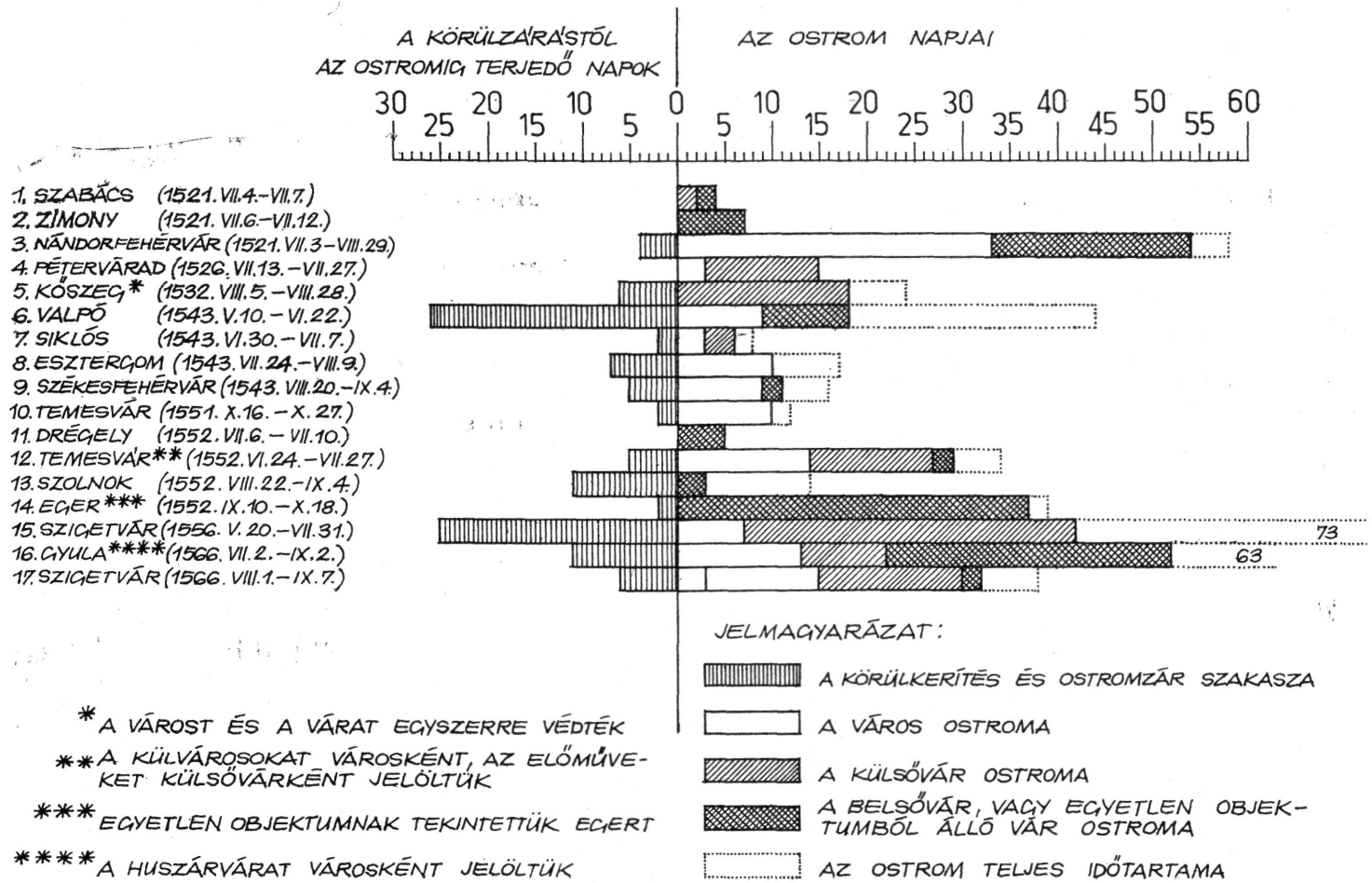

* A VÁROST ÉS A VÁRAT EGYSZERRE VÉDTÉK

** A KÜLVÁROSOKAT VÁROSKÉNT, AZ ELŐMŰVEKET KÜLSŐVÁRKÉNT JELÖLTÜK

*** EGYETLEN OBJEKTUMNAK TEKINTETTÜK EGERT

**** A HUSZÁRVÁRAT VÁROSKÉNT JELÖLTÜK

Ha külön megnézzük a tényleges harcban töltött napokat,[175] azt látjuk, hogy 30 napon túli harcra csak Nándorfehérvár, Eger és Szigetvár védői voltak képesek.

Nagyobb erődítéseink elvárható ellenállásának idejét, török főerők ellen, tehát 10—30 napra becsülhetjük (egyéb feltételek megléte esetén, például számottevő őrség, lőszer, fegyver, stb.). Az ennél korábban elvesztett váraknál joggal feltételezhető a katonai szakértelem hiánya, a gyávaság, vagy árulás esete. A fenti határon túl védett várak őrsége felülmúlta a tőle elvárható teljesítményt.

Kisebb, de védelmezett váraink — mint Szabács, Zimony, Drégely — legfeljebb 4—5 napi ellenállásra voltak alkalmasak. (Grafikus ábrázolását lásd a 458. sz. oldalon.)

Tekintsük át az ostromok naptári elhelyezkedését is.

A győztes várvédők időnyerő és egyéb szerepe egyértelmű.

Nándorfehérvár, Gyula (és esetleg, bécsi hadjáratot feltételezve, Esztergom) védői ellenállásukkal meghiúsították a török hadvezetés további stratégiai terveit, legalábbis alapvetően hozzájárultak azok kudarcához, korlátozásához. A török hadvezetés e várak elhúzódó ostromában elvesztette hadjárati idejét.

Jelentős időveszteséget okozott az ostromlóknak Szabács, Pétervárad, Siklós, Esztergom, Székesfehérvár, Temesvár (1552), Szigetvár (1566) őrsége, de áldozatuk nem eredményezett török stratégiai kudarcot.

Sem jelentős időveszteséget, sem stratégiai kudarcot nem idézett elő Zimony, Valpó, Drégely hősies védelme.

Szolnok védőinek gyávasága viszont további hadjáratra serkentette a törököket. (Az ostromok naptári elhelyezkedését lásd a 460. oldalon levő táblázaton.*)

IV. Összegezés

A várharcok elemzése arra vezet, hogy korszakunkban a török ostrommódszerek döntően felülmúlták a magyar várépítés és várvédelem eszközeit.

1521-ben Szulejmán hadának várharcait a tömeges túlerő rendszeres alkalmazása jellemzi. Az elsáncolt, túlnyomó erejű török tüzérség kellő összpontosítás nélkül lövette a középkori eredetű várfalakat. Fő módszere a rombolás volt, ezt a célt szolgálták az aknászok is. A rombolt falakra, tornyokra, a kialakult rések ellen indították a tömeges rohamokat. Minden esetben megoldották a vízlevezetés, az árokfeltöltés feladatait.

175 Tehát elhagyjuk a körülzárás, az előkészület, továbbá az alkudozások, tartós ostromszünetek napjait.

* *Eger* esetében a grafikon hibás; az ostrom időtartamát jelző hasáb helyesen átnyúlik az október rovatba!

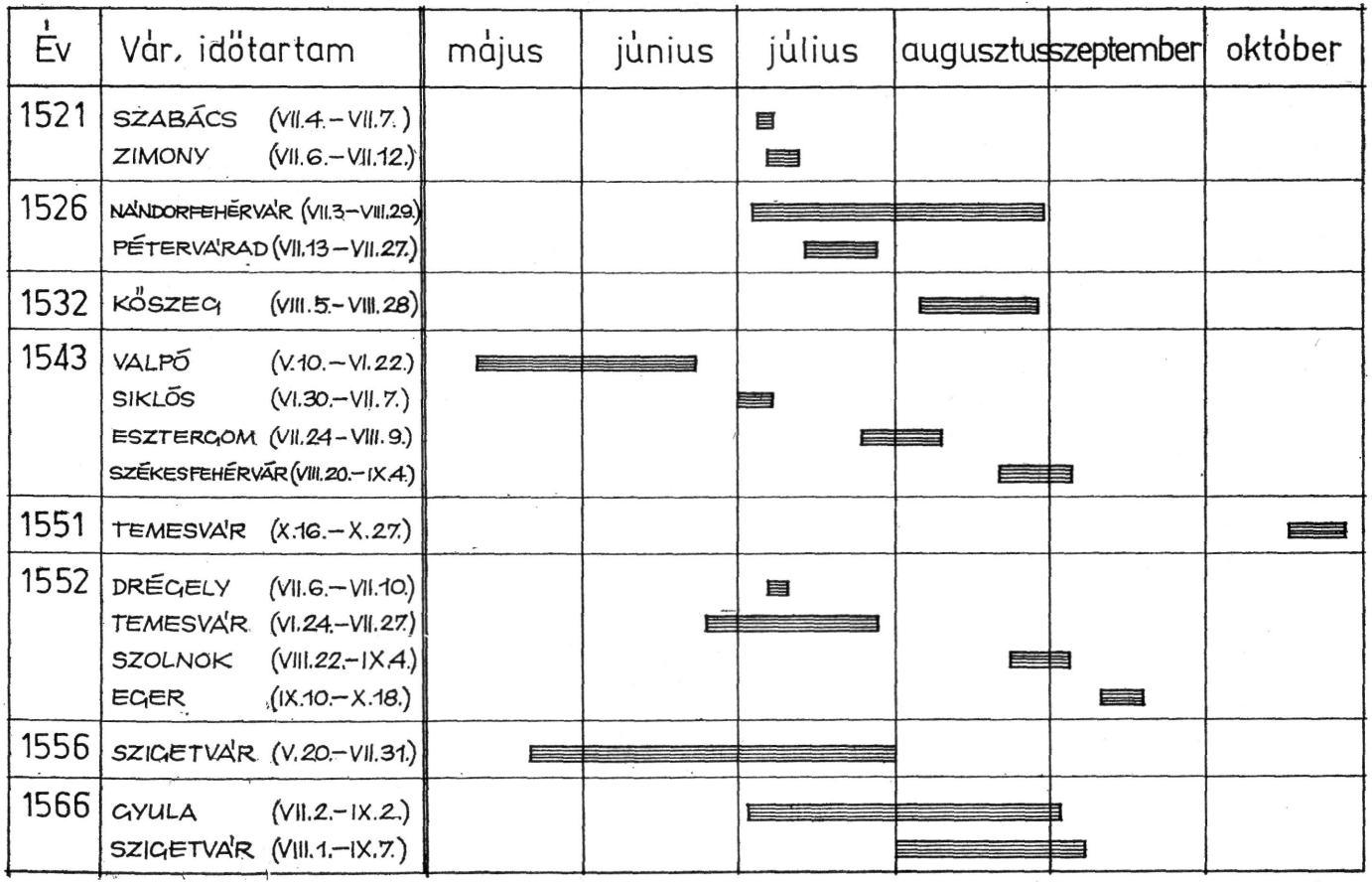
Év
Vár, időtartam
május
június
július
augusztus
szeptember
október
1521
SZABÁCS (VII.4.–VII.7.)
ZIMONY (VII.6.–VII.12.)
1526
NÁNDORFEHÉRVÁR (VII.3–VIII.29.)
PÉTERVÁRAD (VII.13–VII.27.)
1532
KŐSZEG (VIII.5.–VIII.28)
1543
VALPÓ (V.10.–VI.22.)
SIKLÓS (VI.30.–VII.7.)
ESZTERGOM (VII.24–VIII.9.)
SZÉKESFEHÉRVÁR (VIII.20.–IX.4.)
1551
TEMESVÁR (X.16.–X.27.)
1552
DRÉGELY (VII.6.–VII.10.)
TEMESVÁR (VI.24.–VII.27.)
SZOLNOK (VIII.22.–IX.4.)
EGER (IX.10.–X.18.)
1556
SZIGETVÁR (V.20.–VII.31.)
1566
GYULA (VII.2.–IX.2.)
SZIGETVÁR (VIII.1.–IX.7.)

1521-ben a magyarországi várak alkalmatlanok voltak a sikeres ellenállásra a török főerők ellenében. A hevenyészett várépítés időszakában — 1541—1555 között[176] — létesített bástyák sem biztosították az összehangolt, ütőképes tüzérségi harcot, legfeljebb némileg csökkentették a török harcászat fölényét.

Szulejmán első támadásakor várainkban nem volt kellő számú tüzérség, katonáink nem ismerték a műszaki harcot. Ellenaknát először Kőszeg védelmében alkalmaztak.

Szulejmán utolsó hadjárata idején sokkal hatékonyabb török ostrommódszereket alkalmaztak, bizonyára Ali Portuk tevékenységének tulajdoníthatóan. Az ágyúk elsáncolása — egy jelentős terepszakaszon — összefüggő sánccá fejlődött.[177] Ali Portuk néhány célpontra vonta össze tüzérségét és aknászait, ezzel megsokszorozta módszerei hatékonyságát. Célja egyértelműen és elsősorban a réslövés, résrobbantás volt. Ennek rendelt alá minden más műszaki tevékenységet. Ugyanakkor — feltehetően az idő múlása miatt — megmaradt a gyalogsági rohamok áldozatos erőltetése.

Az óolaszbástyás építkezés időszakában — 1556—1568[178] — alakították ki a várvédelem összehangolt tűzrendszerét. Az új bástyák azonban még nem rejtették kellőképpen a saját tüzérséget, nem tartották távol elegendő sokáig és elegendő mértékben az ostromtüzérséget. Alapvető körülmény volt, hogy ezekkel a bástyákkal (akkor, amikor Itáliában és máshol már évtizedek óta alkalmazták a fülesbástyákat, szabályos alaprajzú várakat) korszerűtlen falazású várakat erősítettek.

Ezért az óolasz rendszer is csak kis mértékben csökkentette a tovább fejlődő török harcmód előnyét.

Végső soron a török főerők döntő taktikai fölényben voltak és 1566-ban bármely várunk megvédését csak felmentő sereg biztosíthatta volna. Ezért is volt különösen indokolt, hogy a drinápolyi béke utáni évtizedekben országos méretekben korszerűsítsék a végvárakat.

Végül térjünk vissza a várharcokban előforduló 5 eshetőségre.

A vár megvédése, az itt tárgyalt 17 várharcban, 4-szer sikerült. Megismételt ostrom során ezek közül 2 vár végül török kézre jutott.

Ugyancsak ritkán, Szabács, Drégely, Szigetvár ostrománál fordult elő, hogy az őrség az utolsó katonáig folytatta reménytelen harcát.

Minden, vagy közel valamennyi védelmi lehetőségét kihasználva adta meg magát 8 vár őrsége: Zimony, Nándorfehérvár, Pétervárad, Valpó, Siklós, Esztergom, Temesvár és Gyula ostromában. Egyik feladást sem tulajdoníthatjuk a gyávaság vagy árulás megnyilvánulásának.

A tárgyalt várharcokban Székesfehérvár és Szolnok esett el idő előtt.

176 Általában lásd *Marosi Endre:* Itáliai hadépítészek . . . i. m. 33—36. o.
177 *Istvánffy Miklós:* i. m. 236. o. szerint „sinuosus agger". — Ez a létesítmény a később contravallatio-nak nevezett körsánc előzménye.
178 Általános leírás: *Marosi Endre:* i. m. uo. 36—39. o.

Székesfehérvárott a polgárság és a belsővár őrsége egy részének gyávasága és árulása, Szolnokon az erélytelen vezetés, valamint az őrség gyávasága vezetett feladásra. Döntő stratégiai következménnyel egyik árulás sem járt.

A harc nélkül kiürített várak közül Lippát emeljük ki, ahol azonban Aldana gyávaságát és árulását csak a sietségre vonatkoztatjuk, nem a kiürítés tényére.

1521—1566 között több száz erődítésünk került harc nélkül török kézre. 1—10 napi harc árán foglaltak el néhány tucat erődítést. 11—20 napi ellenállás dacára vettek be 4 várat, 20 napon túli ostrommal 5 várat. Komoly erőkifejtés ellenére sem boldogultak 4 várral, amelyek közül kettőt másodszorra vettek be.

Végvári rendszerünk egészének jelentőségét, ugyanakkor azonban az egyes várakért harcoló őrségek reménytelen hősiességét húzzák alá ezek az adatok.

ЭНДРЕ МАРОШИ

ТУРЕЦКАЯ ОСАДА КРЕПОСТЕЙ В ВЕНГРИИ ВО ВРЕМЯ СУЛТАНА СУЛЕЙМАНА II.

Резюме

Империя Сулеймана II. вследствие постоянных походов уничтожила самостоятельное венгерское королевство и создала на одной части страны турецкое господство. Венгерское государство, даже после вступления на престол династии Габсбургов, не располагало необходимыми стредствами для контрнаступления. В ходе заторможения и — в рамах международной борьбы за власть — приостановления дальнейших турецких завоеваний развернулась стратегия активной обороны; совместное применение пограничных крепостей, солдат с лёгким вооружением и подвижного войска. Венгерские крепости были пригодными для такой стратегической роли. В то же время тактические возможности некоторых крепостей были чрезмерно ограниченными. Бой между средневековыми крепостями, которые были мало или не усовершенствованными, с длинными и тонкими стенами и башнями, с небольшой охраной и с другой стороны турками, нападающими преобладающим большинством живой силы и часто осаждающей пробивной силы, был неравным. В таком неравном бою перед защитниками стояли следующие возможности: защита крепости, бороться для последнего солдата, сдача на милость в последний период защиты крепости, предвременное окончание боя и эвакуация крепости еще до осады.

Оценки турецкой осады крепостей до наших дней были достаточно субъективными. Это проявляется в переоценке крепостей-победителей и часто в необоснованной и несправедливой критике сдающихся на милость крепостей и в первую очередь иностранных наёмных. Нет возможности объективно переоценить все осады турецких времён. Настоящая статья является экспериментом для обоснованной критики осады крепостей. В интересах этой цели рассматривает автор значительные турецкие осады эпохи Сулеймана II. Он сравнивает с одной стороны способы турецкой осады, а с другой развитие способа и возможностей защиты крепостей в Венгрии.

Статья состоит из четырёх частей: I. Основные проблемы. II. Важнейшие бои за крепости. III. Статистический анализ и графическое изображение. IV. Итоги.

Общей основой для сравнения осады разных крепостей может являться фактор времени по следующим этапам боя: окружение крепости, подход к стенам, пробитие стены и атака. В статье ставится проблема, каковы были шансы охраны крепости на задержку турецких сил до 10, 20, 30 дней. Перечислены все турецкие осады, которые длились больше 10 дней. Из числа более коротких осад автор перечисляет лишь несколько, так как он хочет создать модели на уяснение взаимосвязи тактического поражения охраны и стратегических соображений, а также проблемы «бороться до последнего солдата».

С 1521—1566 годов без боя пало и перешло в турецкие руки несколько десяток крепостей за 1—10 дневной бой. Несмотря на 11—20 дневного противодействия было взято 4 крепости и больше 20-и дневной осады 5 крепостей. Из 17-и случаев охрана вышла победителем всего 4 раза. Крепости Кёсег, Темешвар в 1551 г., Эгер, Сигетвар в 1556 г. После повторной осады турками были взяты крепости Темешвар и Сигетвар. Охрана трех крепостей: Сабач, Дрегель и Сигетвар боролась до последнего солдата. Охрана восьми крепостей сдалась после использования всех возможностей защиты. Эти Зимонь, Нандорфехервар, Петерварад, Вальпо, Шиклош, Эстергом, Темешвар (в 1552 г.) и Дюла. В связи с ними нельзя говорить не о трусости, не о предательстве. Две крепости попали в руки турецких сил раньше времени: крепость Секешфехервар пала из-за трусости и предательства бюргерства и городской охраны; крепость Солнок из-за нерешительности капитана крепости и из-за трусости охраны. Из числа крепостей сдавшихся без боя автор выделяет крепость Липпы. В данном случае трусость и предательство относятся к спешке и не к факту сдачи крепости.

ENDRE MAROSI

TÜRKISCHE FESTUNGSBELAGERUNGEN IN UNGARN ZUR ZEIT SOLIMANS II.

Resümee

Das Reich Solimans II. zerschlung im Zuge serienweiser Feldzüge das selbständige ungarische Königreich und besetzte einen Teil desselben. Der ungarische Staat verfügte auch nach der Thronbesteigung durch die Habsburger nicht über die Mittel zum Gegenangriff. Während des Abbremsens des weiteren Vordringens der Türken, dann — im Rahmen der internationalen Machtkämpfe — während der Aufhaltung derselben entwickelte sich die Strategie der aktiven Verteidigung: die gemeinsame Anwendung der Grenzfestungen und des Militärs mit leichten Waffen, sowie der beweglichen Armee. Die ungarischen Festungen waren für eine solche strategische Rolle geeignet. Demgegenüber waren die taktischen Möglichkeiten der einzelnen Festungen sehr beschränkt. Im ungleichen Kampf zwischen den dünne und hohe Wände und Türme aufweisenden, nicht oder nur ungenügend modernisierten mittelalterlichen Festungen mit geringer Besatzung einerseits, und den über eine große Übermacht an lebendem Material und Festungsartillerie von oft durchschlagender Kraft verfügenden Türken andererseits ergaben sich für die Verteidigung fünf Möglichkeiten: die Festung zu verteidigen, Kampf bis zum letzten Mann, im letzten Abschnitt der Verteidigung zu kapitulieren, vorzeitiger Abbruch des Kampfes und Evakuierung vor Beginn der Belagerung.

Die bisherigen Beurteilungen der türkischen Belagerungen dürften ziemlich subjektiv sein. Dies kommt in einem übermäßigen Lob der siegreichen Besatzun-

gen und in mehreren Fällen in einer unwürdigen und unbegründeten Beschuldigung der die Kapitulation wählenden Verteidiger (meistens ausländische Söldner) zum Ausdruck. Wir haben keine Möglichkeit sämtliche, um Festungen geführte Kämpfe zur Zeit der Türkenkriege im Zeichen der Objektivität umzubewerten. Die vorliegende Studie versucht die Beurteilung dieser Kämpfe auf eine sichere Grundlage zu stellen. In diesem Sinne überblickt der Verfasser die größeren türkischen Unternehmungen zur Zeit Solimans II. Er vergleicht die Entwicklung der türkischen Belagerungsmethoden einerseits, die ungarländischen Verteidigungsverfahren und -möglichkeiten anderseits. Die Studie ist in vier Abschnitte gegliedert: I. Aufwerfung des Problems. II. Die wichtigsten Belagerungen. III. Statistische Analyse. IV. Zusammenfassung.

Die meßbare gemeinsame Grundlage zum Vergleich der einzelnen Belagerungen ist der Zeitfaktor nach folgenden Kampfabschnitten: Umzingelung der Festung, Annähern der Mauern, Brechen der Mauern durch Artilleriebeschuß oder Sprengung, der Sturm. Die Studie sucht die Frage zu beantworten, welche Chancen die Besatzung hatte die Festung 10, 20 oder 30 Tage zu halten. Ohne Ausnahme befaßt sie sich mit den über 10 tage anhaltenden Belagerungen. Von den kürzeren werden nur einige behandelt, da der Verfasser Modelle bezüglich des Zusammenhanges zwischen offenbarer taktischer Niederlage der Besatzung und strategischen Interessen, zur Beleuchtung des Problems „Kampf bis zum letzten Mann" schaffen will.

In den Jahren 1521—1566 gelangten mehr als hundert ungarische Festungen in die Hände der Türken. Im Laufe von 1—10 tägigen Kämpfen einige Dutzend. Trotz 11—20 tägigen Widerstandes haben sie 4 Festungen erobert, nach mehr als 20 Tage währender Belagerung 5. Von den 17 besprochenen Kämpfen gelang den Verteidigern nur in insgesamt 4 Fällen der Sieg Kőszeg [Güns], Temesvár (1551), Eger [Erlau], Szigetvár (1556). Von diesen gerieten Temesvár und Szigetvár bei neuerlichem Angriff in die Hände der Türken. Die Besatzungen von drei Festungen: Szabács, Drégely, Szigetvár (1566) kämpften bis zum letzten Mann. Acht Besatzungen ergaben sich, nachdem sie alle oder fast alle Verteidigungsmöglichkeiten ausgenutzt hatten: Zimony, Nándorfehérvár (Belgrad), Pétervárad (Petrowaradin), Valpó, Siklós, Esztergom (Gran), Temesvár (1552), Gyula. In diesen Fällen kann weder von Feigheit, noch von Verrat die Rede sein. Zwei Festungen gerieten vorzeitig in die Hände der Türken: Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) infolge Feigheit und Verrat der Bürgerschaft und der Besatzung der inneren Stadt, und Szolnok infolge von energielosem Verhalten des Festungskommandanten, sowie der Feigheit der Besatzung. Von den kampflos geräumten Festungen hebt der Verfasser Lippa hervor, wo er die Feigheit und den Verrat Aldanas auf die Eile und nicht auf die Tatsache der Räumung bezieht.

SZANATI JÓZSEF

A TÁBORI TÜZÉRSÉG TECHNIKÁJÁNAK FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT*

A tömeghadseregekkel vívott háborúkban ahhoz, hogy valamelyik fél a másikra vereséget mérjen, szabad szárnyak hiányában, át kellett törnie annak főellenállási vonalát és szét kellett zilálnia védelmi rendszerét. Ez esetben „biztosítva" volt a hadműveleti mélységbe való kijutás, ami a szabad manőverezés lehetőségének és a nagyobb ellenséges csoportosítások bekerítésének egyik döntő feltétele. Ennek végrehajtására megfelelő mennyiségű és minőségű haditechnikára, korszerű csapatszervezésre és a kor színvonalán álló hadművészeti elvekre volt — és van ma is — szükség.

Az első világháborúban ezeket a feltételeket még nem tudták maradék nélkül megteremteni. Az állásháború kialakulásával a hadban álló felek fokozott ütemben fejlesztették a tábori tüzérséget és nagy mennyiségben állították elő a különböző űrméretű lövegeket.

A hadban álló felek az első világháborúban a harcászati, néhol a hadműveleti áttörés kifejlesztését — annak ellenére, hogy a tüzérség a maga feladatát elvégezte, sőt megjelent (tömegesen) a harckocsi is — nem tudták megvalósítani.

Az áttörés kifejlesztése sikertelenségének oka a technika, a szervezés és az elmélet szoros összhangjának hiányában keresendő. A szakemberek e probléma megoldását keresték a két világháború közötti időszakban. Hatalmas ütemben fejlesztették a légierőt és az új fegyvernemet, a páncélos és gépesített csapatokat. A tüzérséget, várható szerepével és a hadműveletekben betöltendő helyével kapcsolatos ellentmondásos nyilatkozatok ellenére tovább fejlesztették, korszerűsítették.

A fegyvernemek egymáshoz való arányában a második helyet a gyalogság mögött továbbra is a tüzérség foglalta el, melynek technikáját

* „A tábori tüzérség fejlődése az első világháborúban" (Hadtörténelmi Közlemények — a továbbiakban HK — 1966. 3. sz.) és „A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között" (HK 1967. 2. sz.) című tanulmányok folytatása.

az első világháborút felülmúló mennyiségben alkalmazták az áttörések megvalósításához.

A haditechnikai eszközök, éppen úgy, mint a hadművészet, általában a harctevékenységek, de különösen a nagy világháborúk alatt, majd az azt követő időben — a háborúkból levont következtetések alapján — fejlődnek a legnagyobb intenzitással. A háborúk gyakorlata igazolja — vagy nem igazolja — a haditechnika fejlődési fokán alapuló és döntő mértékben attól függő hadművészeti elveket.

Az első világháborút alapul véve a haditechnikai eszközök és a hadművészeti elvek rövid idő alatt hatalmas fejlődési utat tettek meg. Bár ezek fejlődése a két világháború között sem tört meg, üteme közel sem volt olyan, mint a háború alatt. Következett a második világháború, amikor a fegyveres harc eszközeinek és elveinek fejlődési üteme ismét felgyorsult. Ennek két döntő tényezője van: az egyik a háború gyakorlata, vagyis a harcmező, amely azonnal adja az impulzusokat a hadtudomány különböző ágainak, amelyekben állandó a technika, a szervezés és az elméletek szoros összhangban tartására való törekvés. A másik, hogy a hadban álló felek mindig és mindenben egymás meglepésére készülnek, ezért újabb és újabb haditechnikát és elveket igyekeznek alkalmazni.

a) A tábori lövegek fajtái, típusai és a velük szemben támasztott követelmények

A lövegszerkesztők — mint mindig — maximálisan igyekeztek eleget tenni a katonai szakemberek által támasztott követelményeknek. Különösen a 30-as évek második felében eszközöltek a meglevő lövegeken jelentősebb módosításokat, de készítettek több új típust is.

Az 1939-ben hadba lépő felek a két háború között kialakult és létrehozott haditechnikával kezdték meg a harctevékenységeket. Nagy figyelemmel kísérték a két legifjabb fegyvernem (a légierő és a páncélos-gépesített csapatok) és az egyik legrégibb fegyvernem (a tüzérség) harci alkalmazási lehetőségét és a fegyvernemek együttműködését.

A háború kirobbanása után a nyugati államokban szinte általánossá vált az a vélemény, hogy a tüzérség manőverező képessége nem mindenben felel meg a követelményeknek. Különösen élesen mutatkozott meg ez a németek lengyelországi és nyugat-európai villámháborújában, ahol a tüzérség nem minden esetben tudta megfelelően követni a páncélos és gépesített csapatokat. Ezért a németek gyakrabban alkalmazták támogatásra a légierőt.

Ugyanakkor a szovjet—finn háborúban — mert az, megvívását tekintve, egészen más jellegű volt (erődrendszer elleni harc, áttörés) — ez a próbléma nem merült fel. Ellenben a Nagy Honvédő Háborúban

a mély hadművelet (harc) elvéből adódóan tovább kellett korszerűsíteni a tüzérség harci technikáját és alkalmazásának módszereit. Mint általában mindig, most is a hadművészet szakemberei határozták meg a követelményeket:

— az űrméretek növelését,
— a 20 km körüli hordtávolság elérését,
— a tűzgyorsaság további fokozását,
— a lapos röppálya lehetőségeinek kihasználását,
— a lőszabatosság fokozását és a nagy hosszúsági szórás csökkentését,
— a lövedékek páncélátütő képességének és egyéb más hatásosságának növelését,
— a manőverezés és mozgékonyság további fokozását,
— a tűzkészség gyors elérését,
— a nehéztüzérség nagy tűzerejének és a könnyű tüzérség mozgékonyságának egyesítését,
— a közepes lövegeknek egy egységben való szállítását, melyet harcászati szempontokon kívül gazdasági és szervezési problémák is követeltek.

A harcoló felek, a követelményeknek megfelelően, a háború folyamán továbbfejlesztették a tüzérség harci technikáját is. A már meglevők korszerűsítésével egyidőben számos új típusú löveget állítottak elő. A könnyű fajsúlyú, különleges fémek használatának kísérletezésével megkezdték egyes lövegtípusok súlyának csökkentését is.

A lövegek űrméretének meghatározásánál az volt a cél, hogy minél kevesebb lövegfajtával minél több feladatot lehessen megoldani. Bár ez az elgondolás nem valósult meg, a tüzérség lövegtípusainak mennyiségét egyes államok hadseregében az első világháborúhoz viszonyítva jelentősen csökkentették.

Az Egyesült Államok például az első világháborúban 39 fajta löveget vonultatott fel. A csökkentés eredményeként ez a mennyiség már az 1920-as években — 37 mm-től 406 mm-ig terjedően — 17-re korlátozódott.[1]

A tüzérség teljes átfegyverzése korszerű löveganyaggal hatalmas gazdasági megterhelést jelentett volna az államoknak, erre többségük nem is volt képes.

A német hadseregben e vonatkozásban eléggé kedvezőtlen volt a helyzet, mert a háború folyamán több mint 20 fajta különböző űrméretű löveget használtak. Az űrméreteken belül is több típussal rendelkeztek. A több mint 130 lövegtípus különböző harcászati-technikai tulajdonságokat jelentett: ez megnehezítette az alkalmazást is.[2]

1 *Frank E. Comparato:* Age of Great Guns. Harrisburg, 1965. 122. o.
2 *V. Gilenszen.* Organyizacija voenno-tyehnyicseszkih isszledovanyij v fasisztszkoj Germányii. Voenno Isztoricseszkij Zsurnal (a továbbiakban — VIZS), 1966. 7. 38. o.

Az egyes űrméreteken belül a szovjet hadseregben is elég sokféle löveget használtak, de jelentősen jobb volt a helyzet, mint a német hadseregben, különösen 1943 után, amikor megkezdték a régi lövegek selejtezését.

Legkedvezőbb volt a helyzet az amerikai hadseregben, ahol a második világháború kezdetére a lövegtípusok számát 8-ra csökkentették. A háború alatt rendszeresítettekkel együtt az amerikai tüzérek összesen 11 fajta löveget használtak a hadműveletekben. A háború után azonban még ezt is tovább csökkentették és egyes — 1962-es — adatok szerint jelenleg 5 típust igyekeznek különböző űrméretekben kialakítani.[3]

A szovjet hadseregben a második ötéves tervben, majd az azt követő időben, a fokozódó háborús veszély miatt, megkezdték, illetve folytatták a hadsereg átfegyverzését és egy sor új tüzérségi löveg jelent meg.[4]

A hadosztályokhoz szervezett 1939-es mintájú 76 mm-es ágyút 1942-ben már korszerűsítették és ezáltal súlya 370 kg-mal könnyebb lett. 1945-ben a hadosztályokhoz már rendszeresítésre került a 85 mm-es ágyú, amely igen jó harcászati-technikai tulajdonságokkal (15,6 km-es hordtávolság) rendelkezett. A háború után hadosztálylövegként nevezték el.

A hadosztály 1938-ban korszerűsített 122 mm-es tarackja a második világháborúban kiválóan megállta helyét és még a háborút követő években is a hadsereg fegyverzetében maradt.

A hadtest-tüzérség állományában volt az 1938-ban korszerűsített 107 mm-es ágyú, amelynek hordtávolsága elérte a 18 700 métert, azonban kedvezőtlen manőverezési adottságánál fogva a háború éveiben kivonták a hadsereg fegyverzetéből. 1937-ben létrehozták a 152 mm-es tarackágyút, amellyel alsó és felső szögcsoporttal is lehetett lőni.[5] 17 200 méteres hordtávolságánál és egyéb más kedvező adottságainál fogva sikeresen alkalmazták a háború alatt.

Az egységesítés a második világháború előtt a szovjet hadseregben elég széles méretekben bontakozott ki. Így például az 1931 M 203 mm-es tarack, az 1935 M 152 mm-es ágyú és az 1939 M 280 mm-es mozsár egységes, azonos lövegtalpat kapott.[6] A második világháború kezdetén

3 *Sz. Varencev:* Iz opita v boevovo iszpolzovannyija Artyillerii vo vtoroj mirovoj vojne. 1961. 1. 68. o.

4 Erre vonatkozó bővebb ismereteket a HK 1967. 2. számában közölt „A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között" c. tanulmány tartalmazza.

5 Az első tarackágyút az első világháború alatt Németországban a Rheinmetall cég készítette, amely 1917—1918-ban alkalmazásra is került. Harcászati-technikai adatai: űrméret: 90 mm, a cső hossza: L/31, a lövedék kezdősebessége: 220—250 m/sec, lőtávolsága 11 km, a löveg súlya: 1460 kg, a cső emelhetősége: —8 +45 fok, oldalirányban +3,5 fok. A francia Schneider cég 1928-ban folytatott hasonló kísérleteket 85 mm-es löveggel, de teljesítmény vonatkozásában elmaradt a követelményektől. A Bofors művek is kísérletezett 1928—1929-ben 90 mm-es tarackágyúval, amelynek lőtávolsága elérte a 14 km-t, a lövedék kezdősebessége 215—625 m/sec volt. Teljesítménye azonban nem felelt meg. Tarackként alkalmazva hatásos tűz eléréséhez túl kicsi volt az űrmérete, ágyúként való alkalmazáshoz pedig feleslegesen nagynak tartották a lőtávolságot, mert csak az első védőöv mélységéig tartották szükségesnek a löveg hatótávolságát. (*E. Hoffmann:* Kanonenhaubitz. Der Schweitzer Artillerist, 1940. t, 51—52. o.)

6 *N. Szkvorcev:* Unifikacija (egységesítés) Tyehnyika i vooruzsenyie. 1966. 6. 30—31. o.

került a fegyveres erőkhoz az 1939 M 210 mm-es ágyú, a 305 mm-es tarack és a 280 mm-es mozsár. Végül — 1944-ben — kibocsátották a német nehéz típusú „Párduc" és „Tigris" stb. harckocsik ellen sikeresen harcoló 100 mm-es, 21 300 m hordtávolságú ágyút. (A második világháborúban alkalmazott főbb lövegtípusok harcászati-technikai adatait az *1. sz. melléklet* tartalmazza.)

A második világháborúban a német hadiipar is — hasonlóan más államokhoz — számos új lövegtípust állított elő. Ilyen volt a 88 mm-es löveg, amelyet légvédelemre, páncélelhárításra és egyéb támadó feladatokra is széles körűen alkalmaztak. Egyes lövegfajtáknál a csövek vízszintes mozgathatóságának addigi közepes értékét 15—30 fokról általában 50—70, egyes típusoknál pedig (USA M 102 típusú 105 mm-es tarack) 360 fokos oldalirányú, vagyis körkörös elmozgathatóságra emelték, így megoldották a tűzzel való széles körű, gyors manőverezés lehetőségét.[7] Ez növelte löveg súlyát, ezért általánosságban nem is terjedt el (azonban napjainkban már megtalálható a fejlett államok hadseregeiben). Különösen a 105 és a 150 mm-es tarackokat — mint fő lövegtípusokat — igyekeztek nagymértékben fejleszteni. A német lövegek hordtávolsága a második világháborúban általában 1—4 km-rel, egyes lövegfajtáknál pedig, mint például a 240 mm-es ágyúnál, közel azonos súly mellett, 11,5 km hordtáv növelést értek el.

A cső függőleges mozgatása az összes lövegfajtáknál lehetséges volt +42—45°-ig, de egyes típusoknál, mint például a 40 M 150 mm-es taracknál, a +70 fokot is elérte.[8] A lövegek kedvezőbb harcászati-technikai jellemzőinek, vagyis a löveg súlyának és teljesítményének jobb összhangba hozása érdekében jelentősen jobb hatású csőszájfékeket szerkesztettek.

A könnyűfémek felhasználásában az Amerikai Egyesült Államok löveggyárai jártak az élen, annak ellenére, hogy a tüzértechnika fejlesztésében a második világháborút közvetlenül megelőző időben náluk stagnálás állt be. Marshall tábornok „Így győztünk" című könyvében utal a tüzérségi lövegek gyors fejlesztésére. „A két világháború közötti időben megengedtük Németországnak, hogy túlszárnyaljon minket háborús célokat szolgáló eszközök gyártásában. Ennek következménye volt a németek technikai fejlődése . . ."[9] 1943 elején a tábornagy felvetette a lövegek elégtelen teljesítőképességét és utasítást adott hatásfokuk növelésére, utalva a németek 88 mm-es, sokoldalúan alkalmazható lövegére.[10]

Az Amerikai Egyesült Államok alapjában az első világháború végén

7 *V. Gilenszen:* i. m. 38. o.
8 *Senger und Etterlin:* Die deutschen Geschütze 1939—1945. München, 1960. 113. o.
9 *Marshall* tábornagy: Így győztünk. Budapest, év nélkül. 151—152. o.
10 *Marshall* tábornagy: i. m. 153—157. o.

kifejlesztett — viszonylag korszerű — lövegekkel és aknavetőkkel lépett a második világháborúba, melyeket aztán tovább korszerűsítettek.

Az amerikai hadosztályok tüzérségének löveganyagát a 75, a 105 és a 155 mm-es tarack, a hadtestekét és a hadműveleti magasabbegységekét a 155 mm-es ágyú, valamint a 203,2 és a 240 mm-es tarack képezte. A háború gyakorlata igazolta a tüzérség fejlesztésének szükségességét, amit bizonyít az is, hogy a tábori hadseregek állományába mind több és több löveg tartozott, például Patton tábornok 3. hadserege 636 löveggel kezdte és 1464-el fejezte be a háborút.[11]

A második világháborúban gyártott, vagy módosított amerikai lövegek legtöbb típusa még ma is megtalálható a NATO fegyverzetében.

1944-ben kísérleteket folytattak a löveggyártásban a könnyűfémek felhasználására. Elsősorban a légideszant csapatok részére gyártott 105 mm-es tarack kerekeinek és vontatójának előállításához használtak alumínium és magnézium ötvözetet. E tapasztalatokat a háború után is igyekeztek hasznosítani.[12]

A korszerűsítésben említésre méltó a 240 mm-es Black Dragon (Fekete Sárkány) nevű M 1 típusú tarack, amely első világháborús, francia eredetű löveg volt és 1945-ben hordtávolságát 14,9 km-ről 23 km-re növelték. A tábori tüzérség lövegei közül ennek volt a legnehezebb lövedéke (163,26 kg).

A tábori tüzérség fejlesztésében Anglia sem maradt el a többi hadviselő féltől. Az 1930-as évek elején a már korszerűtlenné vált lövegek lecserélésére tarackágyúkat kezdtek kialakítani. A 87,6 mm-es tarackágyú 1939-ben került az angol és 1940-ben a francia hadsereghez. E löveg teljesítményét 1943-ban a csőszájfék módosításával tovább növelték. Ugyanakkor ezzel a típussal megvalósították a körkörös tüzelés lehetőségét: a löveg, a két terpeszthető talpszáron kívül, rendelkezett egy kör alakú talppal is.

A harmincas évek közepén kezdték kifejleszteni az igen jó teljesítményű 139,7 mm-es tarackágyút, amely hosszú kísérletek után 1941-ben került a brit hadseregbe. A löveg még az 1960-as évek elején is jelentős helyet töltött be az angol haderőben.

Magyarország — bár nem tartozott a főbb hadviselő államok közé — szintén tett erőfeszítéseket hadserege tüzérségi löveganyagának fejlesztésére. Tábori lövegtípusainak 15,4%-a első világháború előtti, 30,7%-a első világháborús, 15,4%-a a két világháború között korszerűsített első világháborús, 15,4%-a a két világháború között gyártott és 23%-a második világháború idején kibocsátott löveg volt. (1. számú táblázat).

11 *Frank E. Comparato:* i. m. 252. o.
12 *Constance McLanghlin Green—H. C. Thompson and P. C. Roots:* United States Army in World War II. The Technical Services Office; The Chief of Military History, Department of the Army, Washington, D. C. 1955. 320. o.

Az 1940 M 105 mm-es ágyú hordtávolsága 10,4 km volt, az 1942 M azonos űrméretű löveg hordtávolsága 850 m-rel haladta meg az előbbit. A 14 M 150 mm-es tarackot 1939-ben korszerű bölcsővel, csőszájfékkel és hátrasiklást fékező berendezéssel adták ki a csapatoknak. Ezért kapta a 14/39 M elnevezést. Bár hordtávolsága 3,9 km-rel kevesebb volt, a súlya alatta maradt a 31 M hasonló űrméretű tarackénak. Vagyis a 31 M tarack hordtávolsága 36,4%-kal jobb, súlya pedig 87,5%-kal kedvezőtlenebb, vagyis nehezebb volt. A súlynövekedés tehát nem állt arányban a hordtávolság növekedésével. Arra kellett törekedni, hogy nagyobb százalékban fokozódjék a lőtávolság, mint a vele járó súlytöbblet.[13] A magyar tüzérség löveganyaga tehát csak szükségből felelt meg a követelményeknek, és egy-két típustól eltekintve — mint például a német „Göring" löveg — messze elmaradt a fejlett államoké mögött.

A második világháború után a lövegek súlyának csökkentését nemcsak a könnyűfémek felhasználásával, hanem a lövegtalpszár méhsejtszerű szerkesztésével igyekeztek elérni.

Az eddig ismertetett főbb lövegtípusokon kívül több, más rendeltetésű löveg is alkalmazásra került. Bár ezek egy része nem tartozik a tábori tüzérséghez, mégis, mivel tábori viszonyok között vettek részt a fegyveres küzdelemben, szükséges velük is foglalkozni.

Egyes államok (Németország és az USA) hadvezetése kivételes igényekkel lépett fel a lövegszerkesztőkkel szemben. A Szovjetunió ilyen vonatkozásban sem esett végletekbe. Különleges rendeltetésű löveganyaga űrméretben ritkán múlta felül a 305 mm-t (nem számolva a hajóágyúkat), lőtávolságban pedig az 50 km-t.[14]

Németország, a „csodafegyverek" létrehozásának lázában, különböző típusú és rendkívül nagy teljesítményű lövegeket igyekezett létrehozni. Több típust le is gyártottak, melyekből azonban csupán néhány darab volt használatban. A tüzér fegyvernem — és ezen keresztül a hadművészet — fejlődését azonban egyik sem szolgálta. Ilyen volt például az 1940-ben elkészült 211 mm-es K—12 „Lenger Gustav" elnevezésű ágyú. Ez az első világháború idején Párizst lövő löveg továbbfejlesztése volt — jobb teljesítménnyel. Űrméret alatti lövedékével 40 km-es hordtávolságot értek el. 1944-ben készült el a 285 mm-es K—5-ös ágyú, melynek sugárhajtóművel rendelkező lövedékével 350 km távolságra lehetett lőni.[15]

13 Nagyon kedvező lövegsúly- és hatótávolság növekedési arányt hozott ki a német löveggel szemben egy svájci szerkesztő. A svájci löveg 1000 kg-mal, vagyis 27%-kal nehezebb a német lövegnél, ugyanakkor a hatótávolság 6250 m-rel, vagyis 37%-kal jobb. (Die Auswirkungen der Kriegserfahrungen auf die Entwicklung der Artillerie. Der Schweitzer Artillerist, 1940. 4. 120. o.)

14 *Hans Höhn:* Feuerkraft der Aggressoren zur Entwicklung der Artillerie in den Landsheitkräften des deutschen. Militarismus von 1935 bis 1960. Berlin, 1961. 67. oldalán a 305 mm-es ágyú hatótávolságát 44 km-ben határozza meg.

15 *A. G. Ploetz:* Geschichte des zweiten Weltkrieges 1939—1945. 193. o. A lövedék sugárhajtóműve 30 másodpercig működött és a sebességét 1223 m/sec-ról 1860 m/sec-ra fokozta és így 350 km-es lőtávolságot eredményezett.

A második világháború legnehezebb lövegei közé tartozott az 540 mm-es „Karl", a 600 mm-es „Thor". Az utóbbinak érdekessége, hogy lövedékeinek egy része vashiány miatt betonból készült. A haditechnika egyik nagy szülöttje a 813 mm-es „Dóra", amelyet 1937-ben kezdtek el szerkeszteni a „Maginot" vonal elleni alkalmazásra, de csak 1942-ben készült el és Szevasztopolnál került először bevetésre.[16] A németek a háború folyamán szerkesztettek egy egész különleges szerkezetű 150 mm-es ágyút, melyet Fleisziges Lieschen-nek (Szorgalmas Erzsébet) neveztek. Különlegességét csövének több darabból tetszés szerinti hosszra való összeállítási lehetősége és a lövedék fokozódó gyorsítására a csőrészeken elhelyezett lőporos kamrák adták.[17] A 15 m-es csőhossz 1600 m/sec kezdősebességet és 170 km hordtávolságot biztosított. Szakkörökben százlábú ágyúnak nevezték. Minden valószínűség szerint Anglia ellen tervezték alkalmazni, erre azonban nem kerülhetett sor.

A második világháború legnagyobb űrméretű lövegét, a 940 mm-es „Little David"-ot, az amerikai hadiipar állította elő 1944-ben. Ezt inkább az aknavetőkhöz lehetne sorolni, hisz a cső rövidsége miatt a hordtávolsága csak 8,2 km volt. Az amerikai katonai vezetés az európai hadszíntéren levő erődök ellen tervezte alkalmazni, azonban már erre sem került sor. Az ilyen nagy monstrumok inkább csak érdekesek, mint hasznosak lehettek volna.[18]

A különleges, nehéz típusú lövegek szerkesztésére, illetve a tüzérség

16 A löveg elnevezését a konstruktőr feleségének nevéről kapta. Csövének hossza 30,8 m. a löveg teljes súlya 1488 t. Lövedékei: páncélgránát közel 7 t, rombológránát kb. 4 t. Működtetése elektromos úton történt. Kezelőinek létszáma 500 fő volt. Hitler ezt a löveget Gibraltárnál tervezte alkalmazni, de az utak (hidak, vasutak) teherbíróképessége nem tette lehetővé, később pedig a spanyol kormány nem járult hozzá a német csapatoknak Spanyolországon való átvonulásához. Ekkor határozták el, hogy a keleti fronton vetik be a löveget. Előzőleg a törzsüteg repült a Krímbe szemrevételezésre, a tüzelőállás előkészítésén 1000 fő műszaki és 1500 fő segédmunkás dolgozott, az objektumot 300 katona biztosította. A vegyi alakulat 500 fővel álcázó, ködösítő munkálatokat végzett. A löveget egy légvédelmi tüzérosztály biztosította. A teljes kiszolgáló létszámot több mint 400 fő alkotta. A tüzelőállás 20 km-re feküdt Szevasztopoltól; a löveg lőtávolsága 40 km volt, egyes adatok szerint az 50 km-t is elérte. (*Rudolf Lusar:* Die Deutschen Waffen und Geheimwaffen des 2. Weltkrieges und ihre Weiterentwicklung. München, 1958. 27. o.)

A lövedék nem kevesebb, mint 7,32 m vasbeton, vagy 1 m vastag páncél átütésére volt szerkesztve. A „Dóra" löveggel a föld mélyébe (30 méter mélyen) épített hatalmas lőszerraktárakat semmisítettek meg a Buhta folyó északi partján. A löveggel Szevasztopolnál kb. 300 lövést adtak le, ezután átadták javításra a Krupp gyárnak, ahonnan Leningrád alá irányították. A háború idején több helyen találkoztak vele, majd 1945-ben a németek felrobbantották. (*Sz. Pejgel:* Artyillerisztszkoje „csudo-oruzsie" gitlerovcev. VIZS. 1964. 12. sz. 112—115. o.)

17 Amikor a németek 1945-ben — 60 km-ről — ilyen löveggel lőtték Antwerpent és Luxemburgot, Patton amerikai tábornok nem tudta, milyen fegyverről van szó. Annyit sejtett csak, hogy nem rakéta, hanem hagyományos löveg adta le a lövéseket. Megismerni nem tudták, mert felrobbantották a németek. Később derült ki, hogy 4—5 m-es csöveket illesztettek össze. A csődarabok oldalán ferde irányban rövid csőkamrák voltak elhelyezve. Ezek azt a célt szolgálták, hogy a bennük elhelyezett lőport a lövedék érkezésekor elektromos gyújtóval robbantsák és a lövedéknek mind nagyobb sebességet adjanak. Az összerakott csövet 45—50 fok emelkedéssel a földre fektették. Elölről töltötték, a lövedéket — az aknagránáthoz hasonlóan — szárnyak, stabilizátorok vezették. Néhány lövés után általában meglazultak a csőtagok. (*Rudolf Lusar:* i. m. 221—222. o.)

18 A löveg teljes súlya 96 824 kg. Vontatásához két nagy teljesítményű traktorra volt szükség. Nagysága ellenére igen mozgékonynak minősítették. Lövedéke 2044 kg, ennek súlyából a robbanótöltet 889,8 kg volt. A lövedék indításához 122 kg lőpor kellett. Huzagolt csővel készült. 1944. október 31-én érkezett Európába az első példány, kísérleti lövések után végül is 1945-ben, az európai háború befejezése után mutatták be Marshall tábornoknak. (*McLanghlin Green—H. C. Thompson és P. C. Roots:* i. m. 331. o.)

fegyverzetébe való bevezetésére tett kísérletek is azt bizonyítják, hogy a repülőgépek nem oldották meg a tüzérség feladatait.

Az eddigiekből kitűnik, hogy bármennyire is igyekeztek a szerkesztők az űrméreteket egységesíteni, ez a második világháborúban nem sikerült. Az egységesítés főleg a lövegtalpak vonatkozásában, valamint a taracknak és az ágyúnak az egyesítésében (tarackágyú) valósult meg.

Egyik fontos követelmény volt a tűzzel és kereken való manőverezés lehetőségeinek fokozása. A tűzzel való manőverezés növelését a lövegcső vízszintes és függőleges irányú mozgathatóságának növelésével megoldották.

A kereken való manőverezés fokozását a gépi vontatással, majd az önjáró tüzérség széles körű elterjedésével igyekeztek megoldani.

A lóvontatás már az első világháború hadműveleti követelményeinek sem felelt meg minden esetben. Ezért még a háború idején több kísérletet tettek a tüzérség harcászati és hadműveleti manőverezésének megjavítására. A két háború közötti időben gyártott lövegeknél — bár még a lóvontatás dominált — figyelembe vették a gépi vontatás követelményeit is. A gépi vontatásra való teljes áttérést a második világháború alatt — maradéktalanul — csak az amerikai és az angol hadvezetés tudta megoldani.

A Szovjetunió és Németország még a háború befejezéséig sem tudott teljes mértékben áttérni a gépi vontatásra, bár már egyes hadosztályoknál is voltak gépi vontatású tüzér egységek.

A hadműveleti mozgékonyság növeléséhez döntően hozzájárult a hadseregek gépesítésének hatalmas üteme: az 1939-ben egy katonára jutó átlag 10 mechanikai lóerőt a háború végére 20-ra növelték.[19] Ugyanakkor a hadművészet követelményként állította a technikusok elé, hogy fokozzák a lövegvontatás sebességét. Az USA-ban például az M 1 „Black Dragon" (Fekete Sárkány) típusú 240 mm-es tarack vontatójának 6,4—9,6 km/órás sebességét 33 km/órára növelték. A harcászati mozgékonyság (a manőverezés) fokozására az 1960-as évek fordulóján a szovjet, majd később az USA haderőben — a 105 és a 155 mm-es tarackokhoz — talpszárra szerelhető segédmotort és kormányozható kisegítő talpszárkerekeket szerkesztettek.[20] (A szovjet hadseregben ezzel elsősorban a páncéltörő lövegeknél kísérleteztek.)

19 A hadseregek gépesítésének hatalmas ütemét felmérhetjük, ha az első világháborútól figyelemmel kísérjük az egy katonára eső mechanikai lóerőt. 1914-ben az egy főre jutó lóerő 0,33%-ot, 1918-ban már 1,5—2%-ot tett ki. 1939-ben már több mint 10-re 1941—1945-ben 20-ra, 1965-ben pedig már 70-re növekedett. (*Szokolovszkij:* Hadászat. Budapest, 1964. 44. o.; *Lőrincz István:* A forradalom hadserege és a haditechnikai forradalom. Hadtudományi Közlöny, 1968. 1. sz. 89. o.; A hadművészet története. Tankönyv (tervezet) III. k. II. rész. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1964. 236. o.; *P. A. Belov:* A korszerű háború gazdasági kérdései. MN. Pol. Fcsf. Budapest, 1952. 48. o.; A második világháború 1939—1945. Budapest, 1963. I. k. 197. o.)

20 *M. Göbel:* Gedanken über die Existenzberechtigung der Rohrartillerie. Militärwesen, 1961. 10. 1351. o.

A hadseregek gépesítésének fokozása tovább növelte a tábori tüzérségen belül a tarackok mennyiségét. A két háború között az arány 1,5—2 : 1-hez alakult a tarackok javára.

A Szovjetunióban az 1930-as években vita folyt a tüzérszakemberek körében a tarackok és az ágyúk fejlesztésének arányáról. A vita csupán arra volt „jó", hogy a Szovjetunió lemaradt a tarackok mennyiségi fejlesztésében, ami — bár nem döntően — még a háború alatt is érezte tette hatását.

Különösen nagymérvű volt a tarackosítás az amerikai hadseregben, ahol a tarackok fölénye az ágyúkkal szemben elérte a négyszerest. A németeknél 3, az angoloknál 2, a szovjeteknél[21] és a magyaroknál csak 1,5—1,8-szoros fölény mutatkozott.

A csapattüzérség hatótávolságát a második világháború idejére általánosságban a 20 km körül határozták meg. A szovjet hadművészet teoretikusai, az első világháború tapasztalatai alapján, az 1920-as évek végén űrméret-típusokra felbontva megadták a követelményeket, melyet a következő táblázat szemléltet:[22]

Lövegtípus	Űrméret (mm)	Lövedék súlya (kg)	Lőtávolság (km)	Irányzási határok	
				vízszintes (fok)	függőleges (fok)
Könnyű tábori ágyú (ho.)	75—76	8	14	360	—5 +80
Könnyű tábori tar. (ho.)	105	12—16	11—14	360	—5 +65
Közepes táb. ágyú (hdt.)	119—127	25	16	360	—5 +80
Közepes táb. tar. (hdt.)	155	40	14	360	—5 +65
Nehéz táb. ágyú (HDS)	155	40	23	360	—0 +65
Nehéz táb. tar. (HDS)	203	100	16	360	—0 +65
Nagyteljesítményű ágyú	194—203	90	32	—	—0 +65
Nagyteljesítményű tar.	240	160	23	—	—0 +65

21 Ez az arány a háború előttihez viszonyítva igen jónak értékelhető, mert 1941 tavaszán az összes tarackok 84%-a a lövészhadosztályoknál volt. Ennek ellenére a lövészhadosztályok tüzérségének megoszlása — az 50 mm-es aknavetőket nem számolva — a következőként oszlott meg:

82—120 mm-es av.	29,3%,
ágyúk	45,5%,
tarackok (összesen)	25,2%.

A hadosztályoknál a tarackok és az ágyúk aránya 1:1,8 volt az ágyúk javára. Ez a háború kezdeti időszakában tovább romlott, mert az 1941. júliusi átszervezés idején a tarackos tüzérezredeket elvették a hadosztályoktól. (*F. Szamszonov:* Szovjetszkaja artyillerija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voennaja Müszl'. 1965. 7. 48. o.)

22 *Blinov:* Kursz Artyillerii. Moszkva, 1948. I. k. 83. o.; *M. Sz. Knyjázev:* Oborona sztrelkovovo korpusza. Moszkva, 1940. 4. o.

A táblázatban foglalt követelmények alapvetően csak a második világháború idején valósultak meg, de ekkor sem maradéktalanul. A hordtávolsági mutatókat nagy általánosságban elérték, némely lövegfajtáknál még túl is szárnyalták, így például a szovjetek a 152 mm-es ágyúnál (25—27 km).

Példaként lehet még felhozni a szovjet 107 mm-es ágyút, melynek csövét 1930-ban 107 mm-rel hosszabbították és ezzel, valamint egyéb más — kisebb — módosításokkal hordtávolsága 8 km-rel hosszabb lett, vagyis 16 250 métert ért el. Ezt a löveget 1938-ban ismét korszerűsítették és hatótávolsága 18 750 méterre emelkedett.[23]

A lövegek hordtávolsága a második világháborúban általában 15—30%-kal növekedett. Egyes szovjet források szerint a Vörös Hadsereg hadosztálytüzérsége löveganyagának hordtávolsága és páncéltörő képessége jelentősen meghaladta az átlagos növekedést, melyet a következő táblázat szemléltet:

Hordtávolság és páncélátütő-képesség növekedése a csapattüzérségnél[24]

Lövegfajták	Lőtáv. növ. %-ban			Pc. átütő képesség növ. %-ban		
	1942	1943	1944	1942	1943	1944
Zászlóalj löveg	3	87	87	29	115	115
Ezredlöveg	81	81	81	43	43	43
Hadosztály ágyú	—	—	150	—	85	85
Hadosztály tarack	31	39	39	—	—	—

A táblázat szerint a zászlóalj lövegek hatótávolsága a háború folyamán — hosszmértékre átszámítva — átlag 3,8; az ezredlövegé 6,8; a hadosztály ágyúé 6,6 és a hadosztály taracké pedig 4,6 km-rel szárnyalta túl az 1941. évit.

A lövegek teljesítményének növekedése a hadművészet fejlődési üteméhez viszonyítva még kevésnek mutatkozott. A védelem erőssége és különösen mélysége nem tette lehetővé, hogy a tüzérség, összes rendelkezésre álló eszközeivel — különösen az aknavetőkkel —, hatni tudjon annak teljes mélységéig. A tüzérségnek több közepes űrméretű lövegre lett volna szüksége, hogy a védelem harcászati mélységében levő tüzérfeladatokat az első tüzelőállásból megoldhassa.

23 *Noszticzius Attila:* A Szovjetunió tüzérségi anyaga. Magyar Katonai Szemle (továbbiakban: MKSz), 1942. 1. sz. 136. o.; *N. Zsdanov:* Ognyevoj scsit Lenyingrada, Moszkva. 1965. 64. o.; „Katalog matyerialnoj csasztyi otyecsesztvennoj Artyillerii." Artyillerszkij Isztoricseszkij Muzej, Leningrád, 1961. 282. o.

24 *N. Zsdanov:* Razvityie artyillerijszkovo vooruzsenyija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voennaja Müszl', 1965. 3. 62. o.

A főbb harcoló felek és a magyar tüzérség jelentősebb lövegei teljesítményének összehasonlító táblázata

Országok	Löveg			Lövedék súlya (kg)	Magyarázat
	típusa	űr-mérete (mm)	ható-távol-sága (km)		
Szovjetunió	1942 M ZISZ—3 á	76	13,2	6,2	E típusokból a Szovjetunió lövegének teljesítménye kimagaslik
Németo.	38 M ágyú	75	11,3	?	
USA	M 1 A 1 tarack	75	8,6	6,6	
Anglia	17 fontos á.	76,2	?	7,7	
Magyaro.	8 cm 5/8 M. á.	76,5	9,4	7	
Szovjetunió	1938 M tar.	122	11,8	21,7	Az angol ágyút figyelmen kívül hagyva, a szovjet tarack teljesítménye a legjobb, bár a lőtávolsága alatta marad a németekének
Németo.	1943 M tar.	105	15	15	
USA	M 2 A 1 tar.	105	11,1	14,9	
Anglia	4,5 hüvelykes á.	114,3	18,7	24,9	
Magyaro.	1940 M tar.	105	10,4	15	
Szovjetunió	1938 M tar.	152	12,3	40	Ebben a kategóriában a német típus valamivel felette áll a szovjetekének
Németo.	1940 M tar.	150	15,6	43,5	
USA	M 1 tar.	155	14,9	43	
Anglia	5,5 hüvelykes á. tar.	139,7	16,7	36,2	
Magyaro.	1931 M tar.	150	14,6	42	
Szovjetunió	1935 M BR—2 á.	152	25—27	48,8	A teljesítm. és hatótáv. eltérés kevésbé jelentős. Közel azonosak a harc.-tech. adatok
Németo.	1939 M ágyú	150	24,8	43	
USA	M 1 A 1 tar.	155	23,5	43	
Szovjetunió	1939 M BR—17 á.	210	28,6	133	Itt kimagaslik a német lg. teljesítménye, de ugyanakkor jelentős súlytöbblete is. A szovjetek 210 mm-es lg-e 11 000 kg-mal könnyebb
Németo.	240 mm-es ágyú	240	49	151,4	
USA	M 1 ágyú	203,2	32	108,8	

A táblázatból levonható következtetés eloszlathatja az ezideig felmerült olyan nézeteket, hogy a harcoló felek közül a német, vagy a szovjet tüzérségi lövegek teljesítménye volt-e jobb. Jelentős eltérés, vagyis minőségi fölény a főbb harcoló felek tüzérségi lövegeinek közel azonos típusaiban egyik részről sem nyilvánult meg. Egyedül a nehéz

lövegeknél mutatkozik említést érdemlő teljesítményfölény a németek javára.

Az első világháború végére a lövegek mennyisége a háború előttihez viszonyítva háromszorosára növekedett.[25] Ezt a mennyiségi növekedést a második világháború jelentősen túlszárnyalta. Éspedig: amíg a Szovjetunióban például a 30-as évek közepére (1935—1937) évenként 5020 db löveget állítottak elő,[26] addig a Nagy Honvédő Háború alatt évente közepesen 115 300 löveget és 82 800 db aknavetőt gyártottak.[27]

A főbb hadban álló felek hadigazdasága a második világháború éveiben hatalmas mennyiségű tüzértechnikát termelt és csak tábori lövegekből több mint egymilliót, pontosan 1 029 000 darabot állítottak elő. Ebből a Szovjetunió 489 000, az USA 253 000, Anglia 113 000 és Németország hadiipara — csak 75 mm-eseket és azon felülieket —, 174 000 darabot bocsátott ki.[28]

A főbb hadban álló felek tehát 12,4-szer több löveget gyártottak, mint amennyivel az első világháború végén rendelkeztek. Ezenkívül nagy mennyiségben állítottak elő sorozatvetőket és önjáró lövegeket.

A magyar hadiipar löveggyártása nagyon elenyésző volt. A MÁVAG 1942-ben 662 db páncéltörő ágyút, a Weiss Manfréd 1943-ban 500, a Magyar Acélárugyár 1000 db aknavetőt, a DIMÁVAG 1944-ben 1965 löveget és 1940 db lövegcsövet gyártott.[29]

b) Az aknavetők fajtái

Az aknavetők jól beváltak az első világháborúban, de legalább ugyanúgy, vagy még jobban a második világháborúban is. Könnyű súlyuk, kezelésük egyszerűsége, nagy tűzerejük és nem utolsó sorban ol-

25 Az első világháború előtt a hadba lépő felek lövegmennyisége 26 632 db volt. (HK. 1966. 3. sz. 529. o.) Ez a mennyiség a harcoló feleknél a háború végére — a veszteséget nem számolva — 82 563 db-ra növekedett.

26 *A. Grecsko:* 50 let szovjetszkih vooruzsennih szil. VIZS. 1968. 2. sz. 7. o.

27 *G. Sz. Kravcsenko:* Voennaja ekonomija SzSzSzR. 1941—1945. Moszkva, 1963; 381. o.

28 *A Szovjetunió adataira vonatkozó források: G. Sz. Kravcsenko:* i. m. 381. o.; NHH története VI. k. Budapest, 1967. 434. o.; *P. A. Belov:* A korszerű háború gazdasági kérdései. MN. Politikai Főcsoportfőnökség. Budapest, 1952. 215. o. A szerző nem pontos, hanem csak közel hasonló adatokat közöl a háború alatti termelésről. Amíg *Kravcsenko* a Szovjetunió évi lövegtermelését közepesen 115 000 darabban adja meg, addig *Belov* kerek számot közöl és 120 000-ben határozza meg azt.

Az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó adatok forrásai: A hadművészet története. Tankönyv (tervezet), ZMKA, III. k. II. rész. 1964. 174. o.; *P. A. Belov:* i. m. 215. o.

Angliára vonatkozó adatok forrásai: G. Sz. Kravcsenko: i. m. 381. o.; *P. A. Belov:* i. m. 215. o.

Németországra vonatkozó források: A hadművészet története. Tankönyv (tervezet), uo.: *Kovács Zoltán:* A szovjet tüzérség 50 éve c. tanulmányában (megjelent a Haditechnikai Szemle, 1968. 1. sz.) az 5. oldalon 164 000 db löveget és aknavetőt közöl, ami nem felel meg a tényleges helyzetnek. Németország csak 75 mm feletti lövegekből 94 000 db-ot állított elő, aknavetőkből pedig 73 450 darabot, azaz összesen 167 500 db 75 mm-en felüli löveget és aknavetőt. — Ezen felül a német hadseregnek voltak jelentős mennyiségben kisebb űrméretű lövegei is. (*A. G. Ploetz:* Geschichte des zweiten Weltkrieges, 2. Teil. Die Kriegsmittel. Würzburg, 1960. 125. o.); *G. Sz. Kravcsenko:* i. m. 328—330. o.; A német hadsereg gazdasági, politikai, katonai összeomlása című 7. füzet 4. oldalán Németország mindenfajta űrméretű tábori löveg termelését 120 096 darabban adja meg. Ha ehhez hozzászámítjuk a 73 450 aknavetőt, akkor ez 193 546 darab, azaz jelentősen felülmúlja a Kovács Z. által közölt adatot.

29 *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg szervezete. HK. 1958. 3—4. sz. 94. o.

csó előállíthatóságuk miatt a hadban álló felek mindegyike előszeretettel alkalmazta őket.

Az aknavetők fejlesztésében a Szovjetunió állt az élen, annak ellenére, hogy a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában, ha minőségben nem is, de mennyiségben és a felhasználás vonatkozásában Németországé volt a pálma.[30]

Az alapvető űrméret-típusok a háború kezdetén az 50, 81, 82, a 106,7 és a 107, valamint a 120 mm-es aknavetők voltak.

A Szovjetuniónak 50, 82 és a 120 mm-es, az USA-nak 60, 81 és 106,7 mm-es; Angliának 76,2, 81,5 és a 106,7 mm-es, Németországnak pedig 49 és 81 mm-es, valamint a 105 mm-es vegyi aknavetői voltak. (Harcászati-technikai adataikat a *2. sz. melléklet* tartalmazza.)

A háború éveiben növelték az űrméretet. A szovjet hadsereg 1943-ban megkapta a második világháború legnagyobb teljesítményű, hátultöltős, 1943 M 160 mm-es aknavetőjét, mellyel jelentősen megnövekedett a csapatok tűzlehetősége.

A németek létrehozták a 150, 210, 305 és a 420 mm-es aknavetőket, melyek töltőűrrel és hátrasiklást fékező berendezéssel voltak ellátva.[31] Ez az aknavetők családjában bonyolult szerkezet kevésbé jellemezte az azonos űrméretű lövegeket. Éppen ezért a háború végéig egyik sem jutott túl a kísérleti állapoton. Csak a 120 mm-es aknavető került 1943-ban a hadsereghez, azt is a szovjetekéről mintázták.

Az Egyesült Államokban szintén szerkesztettek nagy űrméretű, 155 és 250 mm-es előltöltő aknavetőket, azonban ezek sem kerültek be a hadsereg fegyverzetébe.[32] A 81,4 és a 106,7 mm-es aknavetők egy kisebb részét — a gyorsabb manőverezés érdekében — féllánctalpas páncélgépkocsikra építették, azonban széles körben csak a második világháború utáni években, különösen a NATO-országok hadseregeiben terjedtek el.

Az aknavetők a második világháborúban minőségileg és mennyiségileg jelentős mértékben növekedtek. Mennyiség vonatkozásában számuk majdnem egyenlő volt a lövegekével, sőt a Szovjetunióban 1942-ben aknavetőkből 232 000-et, ugyanakkor tüzérségi lövegekből 56 754 darabot gyártottak.[33] Ez a két jelentősen eltérő szám a háború éveiben mind közelebb került egymáshoz.

30 A háború első hónapjaiban az aknavetők mennyiségét illetően az agresszorok fölényben voltak. A Pravda 1941. december 20-án ezzel kapcsolatban a következőket írta: „A háború kezdeti időszakában mi elmaradtunk az ellenségtől a harcmezőn az aknavetők tömeges alkalmazását illetően. A német hadvezetés — hogy hadseregét maximálisan feltöltse aknavetőkkel — felhasználta saját és az elnyomott országok iparát . . . a mi feladatunk megfosztani az ellenséget az aknavetőkbeni fölényétől."; (*A. Latuhin:* Oruzsie prosztoe, no groznoe. Tyehnyika i Vooruzsenyie, 1964. 10. sz. 22. o.)

31 *A. Latuhin:* Osznovie tendencii razvityija artyillerijszkovo vooruzsenyija vo vtoroj mirovoj vojne. Moszkva, 1966. 4. 62. o.

32 *A. Latuhin:* i. m. 63. o.

33 *G. Sz. Kravcsenko:* i. m. 329. o.; Operácii szovjetszkoj vooruzsennih szil v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne 1941—1945. II. k. Moszkva, 1958. 19. o.

Az államok aknavető-termelése mennyiségének alakulása[34]

Államok	Termelésbe számított időszak	Termelt aknavetők			Megjegyzés
		összesen	évenként	Lg. mennyiséghez viszonyítva %-ban	
Szovjetunió	1941. 7.—1945. 9. (4 év, 2 hó)	331 200	82 800	67,7	A számokban a kis űrméretűek (50—60 mm) nem szerepelnek
USA	1940. 7.—1945. 9. (5 év, 2 hó)	125 000	22 100	50,6	
Anglia	1939. 9.—1945. 9. (6 év)	50 000	9 100	44,4	
Németország	1940—1944 (5 év)	73 450	14 400	42	

A táblázatban felsorolt államok összesen 579 750 darab aknavetőt gyártottak, az össz-lövegmennyiség (1 029 000 db) 56,3%-át.

A Szovjetunió kivételével a hadban álló felek az aknavetőket csak gyalogsági fegyvernek tekintették. Ezzel szemben a szovjet hadseregben, az áttörő tüzérhadosztály kötelékében, a 160 mm-es vetőkkel felszerelt dandárok hatalmas tűzerővel rendelkeztek. Az aknavetőt mint olcsó, egyszerű, gyorsan előállítható, nagy tűzerejű fegyvert, hatásosan és nagy eredményekkel[35] alkalmazták a gyalog- (lövész-) ezredek és a tüzércsapatok is.

34 Az aknavetők mennyiségénél — tekintve, hogy különböző források más-más adatot adnak meg — G. Sz. Kravcsenko és A. G. Ploetz már idézett művét vettem alapul. Jelentősen eltérő adatokat közöl P. A. Belov idézett könyvében: a Szovjetunió évi 100 000, Anglia 10 000, az USA 22 000, Németország 16 700 aknavetőt állított elő. Továbbá a Nagy Honvédő Háború története VI. kötetében a Szovjetunió évi aknavető termelését szintén 100 000-re teszik. Anglia évi aknavető gyártását a Militärwesen 1962. 5. sz. 671. oldalán 19 500 db-nak olvashatjuk. Szokolovszkij idézett „Hadászat" című könyvében az államok maximális évi termelését adja meg: az USA-ét 39 700, Angliáét 26 100, Németországét 30 800 darabban. Ezt azonban nem lehet alapul venni, mert ez a maximális szám. Ugyanis Németország 1940-ben csak 4000, 1941-ben 4200, 1942-ben 10 500, 1943-ban 23 400, 1944-ben pedig 31 350 db aknavetőt gyártott. (*Szokolovszkij:* i. m. 147. és *A. G. Ploetz:* i. m. 125. o.)

A Tyehnyika i vooruzsényie 1964. 10. sz. 23. o. és Latuhin az USA második világháborús aknavető termelését 110 000-ben, Angliáét 96 000-ben, a Szovjetunió évi közepes termelését 1942-től 100 000 darabban adja meg. Az első két szerző kivételével minden más forrás kerek számokat ad, ezért fogadtam el a részadatokat is közlő szerzők művében foglaltakat: (*G. Sz. Kravcsenko:* i. m. 328., 381. o.; *A. G. Ploetz:* i. m. 125. o.; *P. A. Belov: i.* m. 144. és 215. o.; Militärwesen 1962. 5. sz. 671. o.; *Gerhard Donát:* Der Munitionsverbrauch der deutschen und russischen Artillerie im. 2. Weltkrieg. Österreichische Militärische Zeitschrift [a továbbiakban: ÖMZ], 1964. 5. sz. 326. o.; A Nagy Honvédő Háború története, 1941—1945. Budapest, 1967. VI. k. 43. o.)

35 *N. N. Voronov:* Na szluzsbe voennoj (Moszkva, 1963. 404. o.) című könyvében a következőket írja a 160 mm-es aknavetőről: „... Ez nélkülözhetetlen volt az ellenség védelmének áttörésénél... Az első alkalmazáskor az ellenség azt hitte, hogy a repülők bombáznak és légiriadót rendeltek el."

N. Zsdanov: Razvityie artyillerijszkovo vooruzsenyija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. VIZS. 1965. 3. sz. 53. o. A szovjet főparancsnokság tüzértartaléka eszközeinek több mint felét az aknavetők képezték 1943-ban.

Az aknavetők hatásosságát bizonyítja, hogy a Nagy Honvédő Háborúban az ellenség veszteségének 50%-át az aknavetők tüzétől szenvedte el. (*N. Zsdanov:* i. m. 63. o.)

A háború első éveiben az aknavetőket rendszerint a gyalogság közvetlen támogatására alkalmazták, a háború végére azonban az aknavető-egységek és magasabbegységek sikeresen vettek részt mindennemű tüzérségi előkészítésben.

A harcászati szakemberek — a tüzérségi lövegekhez hasonlóan — az aknavetők szerkesztői számára is megadták a harcászati követelményeket:[36]

Aknavető			Akna (lövedék)	
típusa	űrmérete (mm)	hatótávolsága (km)	súlya (kg)	kezdősebessége m/sec.
Zászlóalj	81—82	2—3	3—3,5	200—280
Ezred	105—120	5—6	7—16	200—280
Nehéz	150-nél több	4,5—5,2	25—40	180—250

A szovjet konstruktőrök a táblázatban foglaltakat már az 1930-as évek második felében teljesítették, míg a többi jelentősebb állam aknavetőszerkesztői csak a második világháború folyamán jutottak el ezekig az értékekig. Egyes típusoknál hatótávolságban túl is haladták: ilyen volt például az USA 106,7 mm-es és a németek 105 mm-es vegyi vetője. Az előbbi hatótávolsága 2,2 km-ről 4-re, majd a háború után 6 km-re; az utóbbi pedig 3-ról 6 km-re növekedett.[37]

A nyugati államok aknavetőinek teljesítménye — köztük a németeké is —, a második világháborús fejlődés ellenére, alatta maradt a szovjetekének.

c) Az önjáró lövegek típusai

A harckocsik megjelenése, azok harcmezőn való kísérésének szükségessége már az első világháború idején felvetette az önjáró tüzérség létrehozását. A hadseregek gépesítésének hatalmas üteme a két világháború között megkövetelte az önjáró tüzérség gyakorlati megvalósítását. Az angolok és a franciák már 1917-ben szerkesztettek a harckocsikhoz hasonló önjáró lövegeket.[38]

36 *Blinov:* Kursz Artyillerii. Moszkva, 1948. I. k. 87. o.
37 *A. Latuhin:* i. m. 62. o.
38 Angol **önjáró** löveg. *Heigls:* Taschenbuch der Tanks. Teil I. München, 1935. 199. o.
A francia **tüzérség** 1917-ben szintén rendelkezett 194 mm-es, 20 km hatótávolságú, két járművön **mozgó önjáró** ágyúval. Előállítása nagyon költséges, négy hasonló űrméretű ágyú árával volt **azonos. „Elterjedése** — írja Kjülman — csak gazdag államokban lehetséges." (*F. Kjülman:* **Taktyika** artyillerii. II. k. Moszkva, 1940. 50. o.)

A 20-as évek elején a franciák arra a következtetésre jutottak, hogy olyan kísérő tüzérségre (tarackra) lenne szükség, amelynek kezelői védve vannak a géppuskák tüzétől, s amely lánctalpakon mozog.[39] Ennek kivitelezését azonban az amerikaiak és az angolok, majd később a németek és a szovjetek valósították meg, akik a 20-as évek első felében a gyalogság és a harckocsik kísérésére lánctalpon mozgó 75 mm-es ágyút és 105 mm-es tarackot szerkesztettek.

A Szovjetunióban 1934-ben vetődött fel a gondolat, és az első kísérletek alapján 1937-ben szerkesztették meg a T—35-ös nehéz harckocsi alvázán a SzU—14-est.[40] Előállításához 1938-ban ismét hozzáfogtak, azonban jelentősége felismerésének hiányában — és mert a páncélos csapatok vezetői és tisztjei ellenszenvvel fogadták, „rossz harckocsinak" nevezték[41] — a munkálatok üteme vontatottan haladt és a háború kirobbanásáig nem is fejeződött be.

A Nagy Honvédő Háború támadó hadműveletei bebizonyították, hogy a támadó harckocsik nem nélkülözhetik a tűztámogatást. A harcászat követelte meg az olyan terepjáró és manőverező képességgel rendelkező lövegek kibocsátását, amelyek képesek támogatni a támadó harckocsikat, ugyanakkor tűzerő szempontjából hatásosabbak a harckocsiknál, de azokhoz hasonló terepjáró képességgel rendelkeznek. Ennek alapján a Szovjetunióban ismét hozzáfogtak az önjáró tüzérség létrehozásához. A csapatok az első önjáró lövegeket 1942-ben kapták meg, ezek a T—70-es harckocsi alvázára épített 76 mm-es lövegek voltak. A csapatok tömeges ellátása csak 1943 nyarától vált lehetővé.[42] A kurszki csata idejére érkeztek meg a csapatokhoz a T—34-es harckocsi alvázára épített 122 mm-es önjáró tarackok és a 152 mm-es önjáró lövegek, melyek a KV nehéz harckocsi és a tarackágyú kombinációjából jöttek létre. 1944-ben, ugyancsak a T—34-es harckocsi alvázán került kibocsátásra a SzU—85-ös és a SzU—100-as, továbbá az ISz nehéz harckocsi alvázán a 122 mm-es ágyú, valamint az ISz—2 alvázán a 152 mm-es tarackágyú.

Eredményes alkalmazhatóságukat bizonyítja, hogy a katonai szakemberek 1944-ben csak alig néhány ezerrel kértek, illetve kaptak több harckocsit, mint rohamlöveget. Ugyanis harckocsiból 16 923, rohamlövegből pedig 12 061 darabot termeltek 1944-ben.[43]

A német katonai teoretikusok is felismerték az önjáró lövegek szükségességét és 1937-ben elkészítették az első önjáró 75 mm-es löveg

39 Le Revue de Paris, 1927. 7. sz. 677. o.
40 *A. Sz. Antonov—B. M. Korotkov—A. A. Artamanov—E. J. Magidovics:* Tank. Moszkva, 1954. 67. o.
41 *N. N. Voronov:* Szluzsba na voennoj. Moszkva, 1965. 364—365. o.
42 A Szovjetunió 1942-ben mindössze 49 db önjáró löveget gyártott, de a termelés mennyiségét a következő években már jelentősen megemelte: 1943-ban 4191, 1944-ben pedig 12 061 db önjáró löveget állított elő. (Operácii szovjetszkih vooruzsennih szil v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne 1941—1945. Moszkva, 1958. II. k. 190., III. k. 16., IV. k. 10. o.
43 Uo. IV. k. 10. o.

prototípusát, P—III harckocsi alvázon.[44] Ezt követően különböző kísérleteket folytattak 1939-ig, de a második világháború kirobbanásakor csak öt darab volt a hadsereg állományában,[45] míg 1940-ben, a Franciaország elleni háborúban már hat önjáró üteg vett részt.[46]

Eredményes alkalmazhatósága következtében 1942-től a németek mind fokozottabb ütemben termelték az önjáró lövegeket.[47] 1942-ben a páncélos hadosztályok két 105 mm-es „Wespe" és egy 150 mm-es „Hummel" típusú önjáró tarackos üteget kaptak.

1942 végén és 1943-ban sor került a P—IV-es harckocsialvázra épített, rövid csövű, 43 M 150 mm-es tarack megszerkesztésére. Ugyancsak 1943-ban hozták létre a „Párduc" és a „Tigris" típusú harckocsik kísérésére a 150 mm-es löveggel rendelkező „Ferdinand" önjáró löveget.

Az Amerikai Egyesült Államokban az 1930-as években lemondtak az önjáró lövegek tömeges előállításáról, mert egyes szakemberek úgy vélekedtek, hogy motormeghibásodás esetén a löveget nem lehet alkalmazni, továbbá, hogy a vontatott tüzérség mozgékonyabb és olcsóbb. Ennek ellenére folytak a kísérletek és 1940-ben, féllánctalpas megoldással, 75 és 105 mm-es önjáró lövegeket szerkesztettek. Végül hordozóként a harckocsialváz mellett döntöttek. Legelőször a 75 mm-es, majd rövidesen a 105 mm-es löveget helyezték lánctalpra. Széles körű fejlesztéséhez a németek nyugat-európai háborújának tapasztalataiból levont következtetések után fogtak hozzá.

1940-ben csak kis űrméretű, 75—105 mm-es lövegeket helyeztek az M—4 és az M—24-es könnyű harckocsik alvázára, 1941 tavaszán azonban már megkezdték a 155 mm-es önjáró tábori lövegek szerkesztését. (Az önjáró lövegek harcászati-technikai adatait a *3. sz. melléklet* tartalmazza.)

Az angol hadseregben önjáró tüzérségből csak kis űrméretűeket (76,2 mm és 87,6 mm-eseket) rendszeresítettek.

A fegyverzetben és felszerelésben gyengén ellátott Horthy-hadsereg is rendelkezett önjáró tüzérséggel. Löveganyaga a közvetlen és megosztott irányzással egyaránt alkalmazható 105 mm-es tarack volt, melyet hordozójával együtt „Zrínyi" rohamlövegnek neveztek.

Az önjáró tüzérség fegyvernemi hovatartozását illetően különböző vélemények és állásfoglalások alakultak ki, és végül abban egyeztek meg, hogy a gyalogság és a harckocsik támogatására hivatott.

44 *Franz Kurowski:* Sturmartillerie. Herford und Bonn, 1965. 18—19. o.
45 *Hans Höhn:* i. m. 35. o.
46 *Hans Höhn:* i. m. 63. oldalán a Franciaország elleni hadjárat idejére a német önjáró lövegek mennyiségét hat (6) darabban adja meg. Ugyanakkor *Franz Kurowski:* i. m. 18—19. oldalán nem hat darab önjáró *löveget,* hanem hat *üteget* ír. Az utóbbi látszik valószínűbbnek.
47 *Hans Höhn:* i. m. 74. o. Az önjáró tüzérség rohamos fejlődését bizonyítja, hogy a hitleri Németország 1942-ben mindössze 9 db „Hummel" típusú löveggel rendelkezett, ám 1943-ban már 368 volt belőle, nem is említve a 518 db „Wespe" típusút.

A mély és folyamatos hadműveletek végrehajtásának — többek között — egyik döntő feltétele a támadó gépesített csapatok folyamatos, szünet nélküli tüzérségi támogatása. Erre pedig legalkalmasabb az önjáró tüzérség, amely az esetleges háborúban döntő szerepet fog játszani. Az Amerikai Egyesült Államok ezért fejleszti hatalmas ütemben és mértékben az önjáró tüzérséget.[48]

d) A reaktív (sorozatvető) tüzérség fajtái és típusai

A hadseregek fegyverzetében nagy mennyiségben találhatók reaktív harceszközök. Ezek közül nem jelentéktelen a tüzér fegyvernemhez tartozók száma sem. A tábori tüzérségnek ez a csapatneme a második világháborúban jött létre.

A két világháború között, 1938-ban, a Szovjetunióban elkészítették a 132 mm átmérőjű lövedéket kilövő sorozatvetőt. A szovjet—német arcvonalon, 1941. július 14-én Orsa körzetében, a Nyugati Front 26. hadseregénél „új" harceszköz jelent meg, amely meglepetést okozott, lövedékének repeszhatását többszörösen meghaladó demoralizáló erejével rémületet, pánikot idézett elő a német katonák soraiban. Ez a harceszköz a már több évszázada ismert rakétafegyverek egy új változata volt, amelyet a katonák „Katyusá"-nak becéztek.[49]

A sorozatvetőket a Szovjetunióban gárdaaknavetőnek, Németországban kezdetben ködvetőnek, 1942-től vetőnek, az angolszászoknál pedig rakétának nevezték.

A háború idején a kilövőszerkezeteknek általában két formája alakult ki, a sínes és a csöves megoldás. A Szovjetunióban főként a sínes, a nyugati államokban általában a csöves rendszer terjedt el.

A sínek és a csövek mennyisége a kilövőállványokon általában 5-től 60-ig váltakozott.

A nagyszámú csővel rendelkező sorozatvetők kevésbé voltak előnyösek, mert össztűzkor csak sűrítették a szórásterületet, összteljesítményben viszont lemaradtak a kevesebb csővel rendelkező, de nagyobb súlyú lövedékeket kilövő harci gépek mellett. Ezért a szovjet hadsereg kilövőállványain a sínek mennyiségét a szakemberek — ellentétben az amerikaiakkal — nem is igyekeztek az átlagosan kialakult 8—24 fölé emelni. E helyett inkább a lövedékek súlyát növelték.

A kilövőállványról a lövedékeket elektromos gyújtással egyesével és egymás után egyenként, sorozatban, vagy egyszerre lehetett kilőni.

A reaktív tüzérséget, a lövedékek átmérője szerint, könnyű, közepes

48 *P. A. Belov:* i. m. 162. o.
49 *J. A. Szlihaj:* Raketi i tradicii. Moszkva, 1965. 66. o.; Katalog matyerialnoj császtyi otyecsesztvennoj artyillerii. Artyillerijszkij Muzej, Leningrád, 1961. 228. o.; *N. Afanászev:* „V boj vsztupajet Katyusa." Voennij Vesztnyik, 1968. 1. 16—18. o.

és nehéz változatra osztották fel. A 149 mm átmérőig terjedők a könnyűekhez, 150—200 mm-ig a közepesekhez, a 200 mm felettiek a nehezekhez tartoztak. A szovjet hadseregben a reaktív tüzérségnek csak könnyű és nehéz lövedékei voltak.[50]

A könnyűekhez tartoztak az M—8-as, M—13-as és M—20-as típusú reaktív lövedékek.

Az M—8-as 7,5 és 7,6, valamint 8,2 cm-es lövedékeit ZISz 6-os tehergépkocsi, T—40-es és T—60-as könnyű harckocsi, valamint SZTZ traktor alvázra épített 24—36 sines kilövőállványokról lőtték ki. Ezek átlagos lőtávolsága kb. 5300 méter volt.[51]

Az M—13-as és az M—20-as 13,3 cm-es lövedékeit tehergépkocsi alvázra szerelt 8—16 sines kilövőállványról indították. A lőtávolság 8470, illetve 5000 méter volt.[52]

A nehezekhez tartoztak az M—30, az M—31 és az M—31 UK típusú 30 cm átmérőjű reaktív lövedékek. Az M—30-asokat földre helyezett — egy soros — fa, vagy vaskeretből (4 lövedék) 2830 méterre, az M—31-eseket kétsoros keretekből (8 lövedék) 4325 méterre lőtték ki. Az M—31 UK típusúakat pedig tehergépkocsi alvázra szerelt 12 sines kilövőállványról indították, ezek lőtávolsága 4000 méter volt.[53]

A német hadseregben a könnyű lövedékeket (3200—6000 méter lőtávolság) gépkocsival vontatott, két kerekű alvázra épített, csöves állványról lőtték ki. Ezek gyártását — tekintve, hogy egy csővel rendelkeztek — a háború első éveiben beszüntették.

A közepeseket (általában 6000—6700 méter lőtávolság) utánfutókra, tehergépkocsira és páncélgépkocsira szerelt, zömében csöves rendszerű kilövőállványról indították.

A nehezeket (2200—12 700 méter lőtávolság) utánfutókra és tehergépkocsikra rögzített csöves és sines állványról lőtték ki. E típusoknál a németek is alkalmazták az indításra, a lövedékek tárolására és szállítására szolgáló egy- és kétsoros, 3—6 lövedéket tartalmazó fa- és vaskereteket. Az így indított lövedékek lőtávolsága 2000—5000 méter között volt.[54]

Az amerikai hadseregben a könnyűekhez tartoztak a 114,3 és a 127 mm-es lövedékek, lőtávolságuk 3200—5200 méter volt.

Közepesnek a 183 mm-es, 3750 méter lőtávolságú, és a módosított, 210 mm-es, 9140 méter lőtávolságú reaktív lövedék számított.

50 A forrásokban „közepes" osztály nem található. Feltehető, hogy a reaktív tüzérség lövedékeit — átmérőjüknek megfelelően — csak a könnyű és a nehéz kategóriákba osztották.

51 *I. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 3. o.; *A. G. Ploetz:* i. m. 458. o.

52 Az M—13-nál nagyobb teljesítményű M—20-as reaktív lövedéket először 1942. júniusban alkalmazták. Ennek lőtávolsága 5000 m volt. Az M—20-at, gyenge romboló- és szilánkhatása miatt, 1944-ben törölték a reaktív lövedékek közül, 1944-ben pedig kialakították a jobb találati valószínűséggel rendelkező M—13—UK lövedéket, amelynek lőtávolsága — tekintve, hogy a kiáramló gázok egy részét a lövedék forgásba hozatalára hasznosították — 8470 m-ről 7900 m-re csökkent.

53 *I. Prohorkov és V. Truszov:* i. m. 3—12. o.

54 *A. Buchner:* Nebelwerfer. Schwerpunkwaffe des Zweiten Weltkriegs vorläufer unserer heutigen Raketenartillerie. Soldat und Technik, 1964. 2. 81—82. o.; *A. G. Ploetz:* i. m. 192. o.

Ezeket a kétkerekű utánfutókra, személygépkocsira (Jeep) és tehergépkocsira, valamint harckocsialvázra épített kilövő állványról indították. A szovjetekhez és a németekhez hasonlóan szintén alkalmazták kilövéshez a reaktív lövedékek tárolására és szállítására szolgáló kereteket.[55]

Az angol hadsereg második világháborúban használt 100 mm alatti átmérőjű könnyű reaktív lövedékeit a 30-as évek közepén (1936) szerkesztett Mark I-ből (Nr. 1—2) alakították ki.

Reaktív lövedékeiket kétkerekű utánfutókra és tehergépkocsira épített, 32—42 csöves, továbbá spirálsínes kilövőállványról indították. Lőtávolságukat 7500 méter fölé — a nagyobb találati valószínűség elérése érdekében — nem növelték. A harci gépek a szárazföldi csapatoknál „Land-Mattress", a haditengerészetnél „Sea-Mattress" jelzéssel kerültek alkalmazásra.[56]

A háború folyamán Németország átadott csatlósainak — így a magyar hadseregnek is — 6 csöves 150 mm-es harcigépeket, ezeket „15 mm 45 M sorozatvető"-nek nevezték.[57] (A második világháború alatt kialakult jellemző típusokat a *4. számú melléklet* szemlélteti.)

A reaktív tüzérség legnagyobb mértékben a szovjet hadseregben fejlődött. 1942 végére a Szovjetunió már 365, 1944 elejére pedig 504 sorozatvető osztállyal rendelkezett. Ugyanakkor a német hadvezetésnek mindössze kb 150—170 ilyen osztálya volt.[58] A fasiszta magyar hadsereg 1944 októbertől mindössze 5 osztállyal rendelkezett.[59]

A Szovjetunióban az arcvonalban levő hadseregeknél 1943-ban 1940 darab BM—8 és BM—13, valamint 4332 darab M—30-as sorozatvető volt.[60]

A harcigépek előállítása 1944-től csökkent, mert az átlagos 15—20, a főcsapások irányában pedig a 40—60 darabos megkívánt arcvonalkilométerenkénti sűrűséget biztosítani tudták. Ez volt az a mennyiség, ami fölé (nagy lőszerfogyasztás, csak területtűz-lövésre való alkalmazhatóság) már nem volt célszerű növelni a sorozatvetők számát.

A reaktív tüzérség harcigépei, mint a harcászat tűzeszközei, tovább-

55 Olyan hatkeretes vasállvány, amely 3—3 egymás felett levő kilövő keretet foglal magába. Ezeket a lövedékek tárolására és kilövésére alkalmazták. Voltak olyan keretek, amelyek két gumitömlős kerékre voltak szerelve, vagy gépkocsik oldalára voltak felfüggeszthetők. A keretes vetőket egyesével, vagy több sorban egymás mellett, árokba is beépíthették. A 28 cm-es, repeszhatású lövedékeket fakeretből, a 32 cm-es gyújtó lövedékeket vaskeretből indították. (*A. Buchner:* i. m. 82. o.)

56 *A. G. Ploetz:* i. m. 506. o.

57 *Csima J.:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához, 1938—1945. BM Központi Irattár, 1961. 138., 196., 197., 223. oldalak. A magyar csapatoknál sorozatvetővel először 1943. január 22-e körül, a IV. hadtestnél lehetett találkozni. Ettől kezdve már rendszeresen található 3—5 osztály. Ezen kívül a hadműveleti területen volt a magyar hadseregnél egy „ködvető" kiképzési csoport, amely a háború végéig működött. 1944-ben például, 150-től 154-ig terjedő hadrendi számmal, öt sorozatvető osztályt állítottak fel. Az osztályokba 3—3, hat-hat kilövővel rendelkező üteg tartozott.

58 A harcigépek mennyiségének növekedését bizonyítja, hogy amíg 1941-ben az összfegyvernemi hadseregek állományában csak 8—19 db volt belőlük, 1942-ben pedig mintegy 24—26, 1943—45-ben már 48—492 darabbal rendelkeztek. (Obsevojszkovaja armija v nasztuplenyii. Moszkva, 1966. 192. o.; továbbá *H. Höhn:* i. m. 74—75. o.)

59 *Csima J.:* i. m. 197., 223., 361. o.

60 *V. Komarov:* Szovjetszkie szuhoputnyie vojszka. Voennij Vesztnyik, 1968. 2. sz. 14. o.

ra is megtalálhatók a koalíciók fegyverzetében és adott esetben, 10—20 km-es lőtávolságaikkal, a második világháború példáihoz hasonlóan, beváltják a hozzájuk fűzött reményeket.

e) A beméró technika fejlődése

A folyamatos, nagy mélységű hadműveletek követelménye volt, hogy a tüzérség — tüzelőállás-változtatás esetén — tüzét az új tüzelőállásból a lehető legrövidebb idő alatt megindíthassa.

A tüzérség tűzmegnyitásához, a két háború közötti időszakban kifejlesztett futólagos eljárással, 1—1,5 órára volt szükség. Ez hatalmas előrehaladás volt az első világháborúhoz viszonyítva, de ugyanakkor még mindig igen lassú a második világháború követelményeihez képest, hiszen akkor már elengedhetetlenül szükséges volt a szünet nélküli, folyamatos tűztámogatás.

A beméró és figyelő műszerek fejlődésével, alkalmazási módszereik meggyorsításával a második világháború végére a tűzkészség elérésének idejét (gyorsított, rövidített eljárással) 1—1,5 óráról 25—30 percre[61] szorították le. Ez jelentős szerepet játszott a hadműveletek ütemének növekedésében, illetve folyamatosságukban. Az első világháborúban éppen a tüzérségi tűz hosszadalmas előkészítése volt az egyik döntő oka annak, hogy nem jöttek létre mély, folyamatos hadműveletek.

A második világháborúban követelménnyé vált, hogy a tüzércsoportok, saját megfigyeléseik alapján, a mérőalegységektől függetlenül is képesek legyenek önálló tűzvezetésre. Ehhez megbízható, pontos figyelésre volt szükség. E célra a tüzérfigyelő részére speciális megfigyelő páncélgépkocsit rendszeresítettek. A páncélos és harckocsi-csapatoknál pedig rendszerint harckocsit különítettek ki, melyben a tüzérfigyelő foglalt helyet.

A beméró technika és a figyelési eszközök fejlődése is jelentős mértékben hozzájárult a tüzérség eredményességéhez és hatásának növekedéséhez.

f) A lőszerellátás és a lőszerjavadalmazások változatai

A lőszerjavadalmazás mennyisége a lövegek fokozódó tűzgyorsasága miatt a második világháború kezdetére általában 20—50%-kal növekedett.

61 „. . . Gyors eljárásnál a célfelderítéstől számított 10 perc alatt meg kell kezdeni a hatástűz lövést . . .”; „. . . Pontcélok leküzdésére a célfelderítéstől a hatástűz befejezéséig 30 percet tartottak szükségesnek . . .” (*Szalay Tibor:* Adjunk-e a zászlóaljnak üteget? MKSz, 1940. 8. sz. 361—362. o.)

Osztrák-Magyar Monarchia 1914—1918		Országok a második világháborúban									
		Szovjetunió		Németország		Anglia		Franciaország		Magyarország	
löveg típusa	jav. db	löveg típusa	jav. db	löveg típusa	jav. db	löveg típusa	jav. db	löveg típusa	jav. db	löveg típusa	jav. db
tábori á.	126	45 mm á.	200	75 mm lg.	189	tábori lg.	172	105 mm tar.	175	könnyű lg.	120
tábori tar.	123	76 mm á.	144	105 mm tar.	225	—	—	—	—	104 mm köz. á.	120
—	—	107 mm lg.	114	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	122 mm	96	155 mm tar.	150	114,3—139,7 mm lg.	100	—	—	köz. tar.	80
nehéz á.	72	152 mm	48	150 mm á.	107	144 mm lg.	80	155 mm tar.	100	150 mm á.	80
1916-tól	146										
nehéz tar.	72	203 mm	24	210 mm mozs.	75	182,9 mm lg.	56	—	—	—	—
1916-tól	74										
		—		240 mm tar.	39			—	—	30,5 mm lg.	40
		82 mm av.	100					60 mm av.	100	köz. av.	80
		120 mm av.	60					81 mm av.	100	nehéz av.	40
		160 mm av.								nehéz av. (260 mm)	20

A lőszerjavadalmazás mennyiségét (államonként és egyes lövegfajtánként) a 487. oldalon levő táblázat szemlélteti.[62]

A második világháborúban — az első világháborúhoz hasonlóan — szintén lőszerfogyasztási korlátozásokat kellett bevezetni, különösen a szovjet és a német hadseregben.

A német tüzérség a második világháború első időszakában csak azért nem merítette ki lőszertartalékát, mert Lengyelország és Franciaország elleni villámhadjáratában nem volt szükség a hadműveleti tervben előirányzott lőszermennyiség felhasználására.[63]

Németország a franciaországi hadjáratban 40 nap alatt mindössze 3 289 800 darab lőszert használt fel. Hogy ez milyen kevés, azt bizonyítja az első világháború átlagos havi fogyasztása, ahol a német tüzérség a háború végén havi átlagban 5,7, a francia 8,1, az angol pedig 7,1 millió darab lőszert használt fel. A szovjet tüzérség ugyanakkor a Nagy Honvédő Háborúban havi átlagban 17 milliót fogyasztott.[64]

A német hadvezetés a háború éveiben súlyos lőszerhiánnyal küzdött. Ezt példázza az Aprilia körzetéből Anzio, az amerikai hídfő irányába 1944. február 16-án indított német ellencsapás is. A németek öt hadosztálynyi erővel támadtak, a hadosztályokat összesen 450 löveg tűztámogatása kísérte, és bár az amerikai hadvezetés már a hídfő feladását tervezte, a német támadás lőszerhiány miatt kudarcba fulladt, sikerüket nem tudták továbbfejleszteni.[65]

A Szovjetunió havi lőszerfelhasználásának magas átlagát a háború második felében felhasznált mennyiség szolgáltatta. A moszkvai ellentámadás és az általános támadás időszakában a lövegeknek — napi átlagban — 4—6 lövedéket, az aknavetőknek pedig csak 1—2 aknát volt szabad felhasználni.[66]

A lőszermennyiség elégtelensége nemcsak a német és a szovjet hadseregben jelentkezett, hanem általános volt az összes hadviselő félnél, így az angolszász csapatoknál is.

Merriam ezzel kapcsolatban a következőket írja: „A hadvezetést számtalan ellátási probléma nyugtalanította. Ezek közül legsúlyosabb a tüzérellátás volt. De nem a szállítási problémák nyugtalanították, ha-

62 *D. N. Galay:* Munitionsverbrauch der Sowjetarmee im Zweiten Weltkrieg. Allgemeine Schweizerische Militärische Zeitschrift, 1959. 7. sz. 520. o.; *Ternegg János:* A tüzérség harca és vezetése. Budapest, 1934. 152. o.; *Berger Károly:* A vezetés kézikönyve. Budapest, 1930. 1. rész. 298. o.; *Álgya-Pap Sándor—Gottl Jenő—Mojzer László:* Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914—1918). Debrecen, Budapest, i. m. 1. k. 7. sz. melléklete; *Gerhard Donát:* Der Munitionsverbrauch der deutschen und russischen Artillerie im 2. Weltkrieg. ÖMZ, 1964. 5 sz. 329. o.; Organyizacija, vooruzsenyie i taktyika pehotnoj brigádi i pehotnoj divizii angliszkoj armii. Moszkva, 1960. 166. o.

63 A hadművészet története. Tankönyv (tervezet), ZMKA, Budapest, 1964. 2. k. I. rész. 155. o.

64 *Hans Höhn:* i. m. 60. o.

65 *V. M. Kulis:* A második front. Budapest, 1962. 86. o.

66 A lőszergyártás tervét nem teljesítették, mert a haditermelésre való átállás csak folyamatban volt. 1942 első felében a gyártási tervet csak 16—72%-ban teljesítették. Ez oda vezetett, hogy a támadó szovjet csapatok nagy hiányt szenvedtek lőszerben. (*N. Pavlenko:* Realnoszty celej sztrategicseszkovo nasztuplenyija. Voennij Müszl', 1965. I. sz. 57. o.)

nem az, hogy az ország üzemeiben nem gyártottak elegendő tüzérségi lőszert és ezenkívül rosszul volt megszervezve az arcvonal lőszerellátása is."[67]

A lőszerfelhasználás a szovjet tüzérség részéről a háború folyamán meghaladta a 8 millió tonnát, a németeké pedig — 1941 júliustól 1944 októberig — elérte az 5 284 787 tonnát. Összehasonlításként az orosz hadsereg az első világháborúban nem egészen 1 millió tonnát fogyasztott el.[68] Ez pedig a védelmi építmények fokozottabb kiépítésével és berendezésével, valamint a tűzfegyverek nagyobb sűrűségével van összefüggésben.

Az elmúlt háborúk tapasztalataiból levonható tehát az a következtetés, hogy a felek bármennyire is készültek a háborúra, vagy fejlesztették védelmi képességüket, tüzérségi lőszertartalékuk soha nem fedezte a lövegek teljesítményéhez és a védelem megbízható leküzdéséhez a lőszerszükségletet.

Következtetés

Bár az 1930-as és az 1940-es években gyártott tábori lövegek teljesítménye jelentősen felülmúlta a századfordulón és az első világháború alatt szerkesztettekét, ennek ellenére az alapvető forradalmi változás a tábori tüzértechnika fejlődésében már a XIX. század utolsó negyedében, a huzagolt csövű, gyorstüzelő lövegek megjelenésével és elterjedésével megkezdődött, s ez a forradalmi változás még az első világháborúban is folytatódott. Talán helyesebb, ha azt mondjuk, hogy a „tüzérségi forradalom" az első világháború végével fejeződött be, hiszen az ezt követő időben, a második világháborúban, sőt még napjainkban is, lényegében változatlan elven működő lövegeket gyártottak, illetve gyártanak.

A tüzértechnika első világháború utáni fejlődésében jelentős az az eredmény, hogy a menetben, vagy mozgásban levő tüzérség már 25—30 percen belül képes volt hathatós tűztámogatást gyújtani a támadó csapatoknak. Ezzel a tüzérség döntő mértékben járult hozzá a folyamatos és nagy mélységű hadműveletek lehetőségeihez. Napjainkban a 25—30 perc már túl sok idő, a korszerű hadműveletekben kevéssé alkalmazható. A modern követelmény az idő 5—10 percre való leszorítása.

67 *R. E. Merriam:* Dark December i. m. 67. o. Közli: *V. M. Kulis:* i. m. 309. o.

68 A szállítási terhek nagyobb részét a lőszer jelentette. Az összes szállítandó hadtápanyagok 32%-át a lőszer tette ki. (*P. Kalinovszkij:* Til gyejsztvujuscsej armii v Velikoj Otyecseszvennoj Vojne. VIZS, 1962. 2. 17. o.)

A tüzérség lövegei számának évenkénti növekedésével évről évre fokozódott a lőszerfelhasználás is. A német tüzérség 1941-ben 583 341, 1942-ben 1 234 218, 1943-ban 1 861 711, 1944-ben (októberig) pedig 1 604 517 tonna lőszert fogyasztott el. (*Gerhard Donát:* Der Munitionsverbrauch der deutschen Wermacht im Feldzug gegen Sowjetrussland, 1941—1945. Allgemeine Schweitzerische Militärische Zeitschrift, 1964. 3. sz. 155. o.)

Annak ellenére, hogy megjelent és elterjedt a rakétafegyver, vagyis a sorozatvető (amely a második világháború után kissé feledésbe merült), a hagyományos önjáró csöves tüzérség vele együtt jelentős helyet és szerepet tölt be ma is a szárazföldi haderőnemben.

A csöves tüzérség hatásossága és ezen belül a hordtávolsága is jelentősen növekedett a második világháborúban, a hadászatban végbement forradalmi változás azonban megköveteli az új utak keresését, a lehető legnagyobb hatótávolság és a gyors tűzkiváltás elérését.

A harcászati elveket a páncélos és gépesített csapatok tömeges megjelenéséig alapvetően, az atomfegyver tömeges elterjedéséig pedig nem kis mértékben a tüzértechnika hatásossága befolyásolta, alakítgatta, formálta, illetve meghatározó szerepet játszott az elvek kialakulásában.

A tüzérségi tűz hatásosságának a második világháborúban is meghatározó szerepe volt az egységek és magasabbegységek sávhatárai szélességének, harcászati feladataik nagyságának (mélységének) meghatározásában, végső soron pedig az egész hadművelet kimenetelében.

Annak ellenére azonban, hogy a tüzérség létjogosultsága a hadműveletekben továbbra sem vitatható, a hadművészeti elvek meghatározásában csökkent a szerepe, helyét a rakéta- és atomfegyverek vették át.

Mindennek ellenére az egyes államok és koalíciók nagy figyelmet fordítanak a csöves tüzérség teljesítményének további fejlesztésére, annál is inkább, mert a rakéta- és atomháborúra való felkészülés mellett lehetséges egy hagyományos eszközökkel megvívandó háború is, melyben a csöves tüzérségre döntő szerep hárulna.

A táblázat adatait figyelembe véve a tüzérség a fegyvernemi százalékos megoszlásban a legnagyobb részarányt az első világháború végére érte el. Ettől kezdve volumene fokozatosan csökkent, ez azonban nem jelenti helyének és szerepének csökkenését. Csupán arról van szó, hogy a tüzérség fejlesztése mellett a páncélos csapatok első világháborús 1%-os aránya a második világháborúban 13,4%-ra növekedett. Ugyanakkor nagyobb részt követelt magának a légierő is.

A tüzér fegyvernem fejlődését, a lövegek és aknavetők időszakonkénti termelésének mennyiségét a következő táblázat szemlélteti:[69]

69 A táblázat összeállításához felhasznált irodalom: *Czékus Z.:* Az 1914—18. évi világháború összefoglaló történelme. Budapest, 1930. 359. o.; *Pilch J.:* A világháború története. Budapest, 166. o.; *N. Zsdanov:* Razvityie artyillerijszkovo vooruzsenyija v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voennaja Müszl', 1965. 3. sz. 53—54. o.; *G. Kariofilli:* Szovjetszkaja artyillerija. Voennij Vesztnyik, 1967. 11. sz. 50. o.; *E. Z. Barszukov:* Artyillerija russzkoj armii (1900—1917). Tom. I. Moszkva, 1948. 256. o.; *V. Latuhin:* Oruzsie prosztoe, no gronznoe, Tyehnyika i Vooruzsenyie, 1964. 10. sz. 20. o.; *The Italian Armed Forces* „The Artillery d'Italy. Documents and Notes", 1966. 5. sz. 415—420. o.; HK 166. 3. sz. 491. o. és 1967. 2. sz. 256. o.; MKSz 1936. 3. sz. 288—339. o.; MKSz, 1939. 5. sz. 72. o.; *Turcsányi Gyula:* Az olasz ipar teljesítménye a világháború alatt. Műszaki Szemle, 1927. 8. sz. 384. o.; Az osztrák—magyar hadianyagipar fegyver- és lőszerteljesítménye a világháború alatt. Műszaki Szemle, 8—9. sz. 20—23. o.; *Sz. Varencev:* i. m. 68. o.; *Hans Höhn:* i. m. 55—66. o.; *A. G. Ploetz:* i. m. 124., 125., 222., 317., 394., 589., 594. oldalak; *P. A. Belov:* i. m. 215. o.; *G. Sz. Kravcsenko:* i. m. 328., 330., 381. o.; *N. Pavlenko:* i. m. 48. o.; A hadművészet története. Tankönyv (tervezet), ZMKA, Budapest, 1964. III. k. II. rész, 174. o.; *Szokolovszkij:* Hadászat. i. m. 147. o.; A Nagy Honvédő Háború története, 1941—1945. Budapest, 1967. VI. k. 43. o.; Militärwesen, 1962 5. sz. 671. o.

A főbb államok löveg- és aknavető mennyiségének alakulása az első világháborútól a második világháború végéig

Államok	Időszakok							1945-ben a működő hadseregeknél megvolt löveg és aknavető összmennyiség
	1914—1918-ban termelt av. mennyiség	1918-ban a HDS-nél levő lg. mennyiség	1937-ben	1939-ben		1940—1945-ben termelt		
			megvolt mennyiség			löveg	aknavető	
			lg.	lg.	av.	mennyiség		
Oroszorsz., majd Szovjetunió	18 082	10 178	17 000	45 790	?	489 000	331 200	115 100***
Németország	17 000	19 810	—	21 814	4 624	174 500	73 450	28 500
Franciaország	?	11 280	2 950	11 196	12 940	—	—	
USA	?	kb. 9000	—	9 410	8 300	253 000	125 000	
Anglia	?	kb. 12 000	2 400	?	?	113 000	50 000	
Osztrák—Magyar Monarchia, majd Magyarország	3 200	8 238	—	1 124	?	—	—	
Olaszország	7 000	8 291	2 100	8 698	5 728	18 283	?	
Összesen	—	78 897*	—	98 032**	—	1 047 783	579 650	

Megjegyzés:

* A másutt közölt 82 563-ból hiányzó 3766 db löveg olyan államoknál volt, amelyek a táblázatban nem szerepelnek

** Anglia lövegmennyiségén kívül

*** Velikije Otyecsesztvennaja Vojna Szovjetkovo Szojuza 1941—1945 Kratkaja Isztorija, Moszkva, 1957. 569. oldalán levő táblázatban 108 000 löveget és aknavetőt ad meg. A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. Budapest, 1967. VI. k. 43. oldalán pedig 115 100 darabot jelez

A következő táblázat a fegyvernemek százalékos fejlődésében vizsgálja a tüzérség második világháborús fejlődését, helyét és szerepét.

A tüzér fegyvernem fejlődése 1914-től 1944-ig[70]

Fegyvernemek	Összes hadseregeket figyelembe véve					A német hadseregnél
	1914-ben	1918-ban	1930-ban	1942-ben	1943-ban	1944-ben
Gyalogság	77%	50,1%	50%	50%	50,2%	39,6%
Lovasság	4	3,6	2,5	?	—	—
Tüzérség	16	35,4	26	20	23,6	23,7
Műszaki csap.-ok	2,9	6,6	7,3	12	7,03	5
Légierő	0,1	3	7,2	7	?	?
Páncélos csap.-ok	—	1	7	11	10,7	13,4
Híradó csapatok	A többi fegyvernemi csapatok százalékos arányában benne foglaltatik				8,6	2,1
Hadtáp szervek					—	16,2

ИОЖЕФ САНАТИ

РАЗВИТИЕ ТЕХНИКИ ПОЛЕВОЙ АРТИЛЛЕРИИ ВО ВРЕМЯ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Стремление к тесному единству боевой техники, организации армии и военной теории решающим образом влияет на действие вооружённых сил. Оно влияет положительно если все эти факторы находятся в тесном контакте и влияние может быть отрицательным если между вышеназванными факторами нарушается контакт. Развитие боевой техники постоянно влияет на два других фактора и наоборот. Так это было и в предыдущей войне, и в межвоенном периоде также.

В статье анализируются развитие артиллерийской техники во время второй мировой войны и роль артиллерии. Подчёркнуто то, что теория «глубокой операции» — созданная в Советском Союзе — какие требования ставила перед артиллерийскими орудиями, вследствие которых было необходимо усовершенствовать старые орудия и в то же время создать новые, более эффективные, вызванные теорией военного искусства.

70 *Schmoll Endre:* A, műszaki alakulatok motorizálása és mechanizálása. Magyar Katonai Közlöny (továbbiakban: MKK), 1930. 423. o.; MKSz, 1934. 3. sz. 143. o.; *P. Kurocskin:* Szovjetszkie szuhoputnie vojszka v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voennaja Müszl', 1965. 5. sz. 41. o.; *Wolf Keilig:* Das deutsche Heer, 1939—1945. i. m. II. k. 204/1943., 11. o.; MKSz, 1942. 4. sz. 71. o.

Автор сравнивает артиллерийскую технику первой и второй мировой войн, также стремления главных воюющих стран к созданию более современной артиллерийской техники. Он анализирует ошибки и крайности некоторых стран в развитии артиллерийской техники.

Он подчёркивает необходимость быстрой манёвренности артиллерии в связи с траекторией и передвижения на колёсах, и особенно стремление к оперативной манёвренности.

Автор глубоко анализирует как оценивали и применяли артиллерию, как род войск, воюющие страны, а также какую роль дали ей во время войны. Он оценивает что военным командованиям отдельных стран в какой мере было необходимо отойти от своих неправильных взглядов.

Автор сопоставляет и наглядно показывает в таблице эффективность главных видов орудий немецко-фашистской и советской армий.

В статье показано на фоне первой мировой войны огромное, в первую очередь численное, развитие артиллерийской техники в армиях воюющих сторон. Перечислены также различные типы миномётов, самоходного орудия и пулемётов, созданных в армиях отдельных стран и количественный рост их во время второй мировой войны. Статья обращает внимание читателя на повторяющиеся во время войны проблемы нехватки боеприпасов и также на огромное количество употребляемых боеприпасов в операциях первой и второй мировых войн.

Автор показывает в таблицах виды и типы артиллерийских средств и также их технические данные, главных воюющих стран второй мировой войны, количество орудий и миномётов и развитие артиллерии с 1914 до 1945 года.

JÓZSEF SZANATI

ENTWICKLUNG DER TECHNIK DER FELDARTILLERIE WÄHREND DES ZWEITEN WELTKRIEGS

Resümee

Das Bestreben nach gegenseitiger Abstimmung von Kampftechnik, Heeresorganisation und militärischen Theorien wirkt sich entscheidend auf die Tätigkeit der bewaffneten Kräfte aus: positiv, wenn diese miteinander im Einklang stehen, negativ, wenn dieser Einklang verlorengeht, d. h. die erwähnten Faktoren sich voneinander entfernen.

Die Entwicklung der Kampftechnik wirkt sich ständig auf die beiden anderen Faktoren aus, und umgekehrt. So war es im vergangenen Kriege und auch in den Zeitabschnitten zwischen den Kriegen.

Die Studie behandelt die Entwicklung der Artillerietechnik des zweiten Weltkriegs und die Rolle der Artillerie. Der Verfasser zeigt, welche Anforderungen die in der Sowjetunion entstandene Theorie der „tiefen Operationen" an die Artilleriegeschütze gestellt hatte; dies hatte zur Folge, daß die älteren Geschütze modernisiert werden mußten und zugleich die Theorie der Kriegskunst neuere, leistungsfähigere erforderte.

Der Verfasser vergleicht die Artillerietechnik der beiden Weltkriege, sowie die Bestrebungen der hauptsächlichsten kriegführenden Staaten eine moderne Artillerietechnik zu schaffen. Er analysiert die von den einzelnen Staaten bei der Entwicklung der Artillerietechnik gemachten Fehler, Extreme und Übertreibungen. Hervorgehoben wird das Bestreben die ballistische Manövrierfähigkeit und die Beweglichkeit zu beschleunigen, besonders auf dem Gebiete der Strategie.

Eingehend wird dargestellt, wie die kriegführenden Staaten die Artilleriewaffe bewerteten und anwendeten, und welche Rolle sie ihr im Laufe des Krie-

ges zugewiesen haben. Dann wird erörtert, inwiefern die Heeresleitungen der einzelnen Staaten von ihren früheren — unrichtigen — Ansichten abweichen mußten.

Interessante Vergleiche werden über die Leistung der von der faschistischen deutschen und der sowjetischen Heeresleitung angewendeten Geschütztypen angestellt und tabellarisch dargestellt.

Dann zeigt der Verfasser, wie die Artillerie im Verhältnis zum ersten Weltkrieg mengenmäßig zugenommen hat. Dann werden die verschiedenen Typen der in den Armeen verschiedenen Staaten entwickelten Minenwerfer, motorisierten Geschütze und Salvengeschütze, ihre mengenmäßige Zunahme im Laufe des zweiten Weltkriegs dargestellt. Der Verfasser lenkt die Aufmerksamkeit auf die Probleme des sich im Laufe des Krieges wiederholenden Munitionsmangels und die Mangelhaftigkeit der Munition sowie auf den mächtigen Munitionsverbrauch, den die Operationen der beiden Weltkriege erforderten.

In Tabellen veranschaulicht der Verfasser die Arten, Typen der von den hautsächlichsten kriegführenden Staaaten im zweiten Weltkrieg angewendeten artilleristischen Kampmittel, deren gefechts-technische Daten, die Gestaltung der Anzahl der Geschütze und Minenwerfer sowie die Entwicklung der Artilleriewaffe von 1914 bis 1945.

1. SZ. MELLÉKLET

Néhány hadban álló fél tábori tüzérségének főbb lövegtípusai a második világháborúban

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
Szovjetunió	1939 M.	76	13,2	15		1 480	60	75	706	6,2
	1942 M. ZISZ—3	76	13,2	15		1 250	60	75	355—706	6,2
	194? M. ho. á.	85	15,6	15		1 700			655	9,2
	38 M. tar.	122	11,8	5—6		2 450	(+— 24,5)= =49	—3 +63	205—515	21,7
	P—34. á.	100	21,3			3 600			885	15,6
	1931/37 M. (A—19) á.	122	20,8	5—6	80—50	7 250	(+—29) =58	—2 +65	800	25
	1938 M. (M—10) tar.	152	12,3	2—4	4 500	4 100	35	—3 +63	238—508	40
	1937 M. (ML—20)tar. á.	152	17,2	3—4	8 070	7 270	58	—2 +65	290—670	43,5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
	BR—2 35 M. á.	152	25—27	0,7—1		17 200		+45	880	48,8
	39 M. á. BR—17	210	28,6	0,5		44 000			800	133
	39 M. mozs. BR—5	280	14,4	0,5		18 400 17 600			356	286
	39 M. tar.	305	16,6	0,3		45 700				330
	1931 M. B—4 tar.	203	18	0,5	19 000	17 700	8	60	607	100
	39. M. BR—18 tar.	305	10,4			45 700			410	465
	Nehéz á.	305	44							
Németország	16. n. A. á.	75	12,3	8—10	2 800	1 524	4	—9 +44	662	
	18. á.	75	9,4	8—10	2 010	1 120	60	—5 +45	485	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
	38. á.	75	11,3	10—12	2 340	1 380	55	—5 +45	580	
	7 M. 85. á.	75	10,2	8—10		1 178	30,5	—5 +42	550	
	16. tar.	105	9,2	6—8	2 870	1 525	4	—10 +40	395	15
	18. tar.	105	10,6	6—8	3 490	1 985	56	—5 +42	470	15,8
	18/40. tar.	105	12,3	6—8	2 900	1 800	56	—5 +42	540	15
	42. tar.	105	13	6—8		1 630	70	—5 +42	595	15
	43. tar. Krupp—I.	105	15	6—8		kb. 2 300	360	—4 +70	720	15
	43. tar. Skoda	105	15	6—8		2 200	360	—5 +75	690	15
	K18 (40/42)	100	21,1	6	6 440	5 620	±28	0 +45	550 910	15,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
	K 18. á.	100	19	6	6 434	5 542	±30	0+45	835	15,1
	18. tar.	149	13,2	4	6 304	5 512	±30	0+45	520	43,5
	15 cm 40. tar.	149,1	15,6	4	6 400	5 680	±30	—1+70	595	43,5
	15 cm 36. tar.	149,1	12,5	4	3 500	3 280	±28	—1+43	485	43,5
	15 cm 18/40 (42) tar.	149	15,1	4	6 480	5 660	±28	+45	595	43,5
	K44. Krupp á.	128	24,4	5	10 160	10 160	360	—7+45	920	26
	K81. á.	128	24,4	5		9 378	360	—5+45		26
	K81/1 á.	128	24,4	5		12 197	360	—4+45		26
	15 cm 16. á.	149,3	22	2	14 620	10 870	8	—3+48	757	51,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
	15 cm 39. á.	149,1	24,8	2	12 460	12 220	60(360)	—3 +46	865	43
	15 cm 18. á.	149,1	24,8	2	18 310	18 200	11(360)	—2 +46	865	43
	17 cm 18. á.	172,5	29,6	0,5	23 375	17 520	16(360)	±50	925	68
	21 cm 18. mozsár	211	11,1	0,5	8 900	9 220	4	—6 +70	393	113
	21 cm 18. nehézmozsár	210,9	16,7	0,5	22 700	16 700	16(360)	—4 +45	565	113
	21 cm 38. á.	210,9	33,9	0,5	34 825	25 300	17(360)	±50	905	120
	21 cm 39. á.	210	30	0,5	48 200	37 000	360	—4 +45	800	135
	24 cm L/46. á.	238	32	0,3	57 200	45 200	360	—4 +45	850	180
	24 cm 4. á.	240	49	0,2	65 500	55 000	16(360)	—55	1 100	160

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok))		
	24 cm 3. á.	238	37,5	0,3	84 636	54 860	6(360)	—1 +56	970	151,4
	35,5 cm M1 tar.	356	20,8	0,1	120 000	75 000	6(360)	45—75	570	575
	42 cm mozsár	420	14,2	0,1	—	140 000	46	43—75	452	1 000
	Gerät 040	600	6,8	0,1	120 000	68 000	5	70	220	2 200
	Gerät 041	540	10,5	0,1	124 000	72 000	5	70	300	1 580
USA	M1A1 ldt. tar.	75	8,6			610	6	—5 +45		6,6
	M2A1 tar.	105	11,1	4	2 260	2 260	±20,5	—4 +64	470	14,9
	M1 tar.	155	14,9	3	5 760	5 760	+26,5	—2 +65	208 570	43
	M1A1 á.	155	23,5	1	13 650	12 560	±30	—2 +53	640 855	43

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
	M1 tar.	203,2	16,9	1	14 520	13 470	±30	—2 +65	250 590	90,7
	M1 á.	203,2	32	1	23 180 23 860	31 520	±20	+10 +50	866 900	108,8
	M1 tar.	240	14,9	1	20 670 23 200	29 260	±10	+15 +65	450 700	163,3
	M1 tar.	240	23	1	20 670 23 200	29 260	±22,5	+15 +65	450 700	163,3
	T1 „Dávid" mozsár	940	8,3	45'/1 löv.		96 824				2 044
Anglia	17 fontos	76,2		10		2 835	60	—6 +16,5	884	7,7
	3,7 hüvelykes h. tar.	94	6,2	5		830	40	—2,5 +42,5	296	9
	25 fontos á tar.—MK—2	87,6	12,2	5	3 330	1 800	9	—5 +37,5	520	11,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ország	Löveg								Lövedék	
	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya menetben (kg)	súlya tüzelőállásban (kg)	cső mozgathatósága oldalba (fok)	cső mozgathatósága magasságba (fok)	kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
	4,5 hüvelykes á.	114,3	18,7	2		5 370	60	—5 +45	685	24,9
	5,5 hüvelykes á-tar. MK—3	139,7	16,7	2		5 440	60	—5 +45	525	36,2
	9,2 hüvelykes tar.	233,7	12,7	1		16 000			500	131
	7,2 hüvelykes tar.	182,9	15,4	1		10 000	8	0 +45	518	91,6
Magyarország	7,5 cm hegyi 15/35 M.	7,5	7,6	6		670		—9 +35	342	6,5
	8 cm 5/8 M. k. á.	7,65	9,4	8—10	2 300	1 020	7	—7 +18	480	7
	8 cm 18 M. k. á.	7,65	11,4		2 700	1 330	6	—10 +43	584	7
	10 cm 14/a. M. k. tar.	10	8,9		2 800	1 400	5	—8 +70	400	13,8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Löveg								Lövedék	
Ország	típus megnevezése	Űrm. (mm)	lőtáv. (km)	tűzgyorsasága (db/perc)	súlya		cső mozgathatósága		kezdősseb. (m/mp)	súlya (kg)
					menetben (kg)	tüzelőállásban (kg)	oldalba (fok)	magasságba (fok)		
	10,5 cm 42 M. k. tar.	10,5	11,25							
	10,5 cm 40 M. k. tar.	10,5	10,4		2 700	1 600	±4	—5 +45	225—490	15—17
	10,5 cm 37M. k. tar.	10,5	10,8		3 265	1 850	56	—5 +42	234—475	15—17
	10,5 cm 31M. köz. á.	10,5	19,5		8 400	6 000	45	—5 +45	835	17,5
	15 cm 31M. köz. tar.	15	14,6		4 200	6 000	45	—5 +45	580	42—47
	15 cm 14/39 M. köz. tar.	15	10,7		3 200	3 200	6	—5 +70		42—47
	21 cm 39,40/eM n. tar.	210	15		18 000	16 000	75	70		102—117
	30,5 cm 11M. n. mozs.		11,5				360	75	258—434	287—385
	30,5 cm 16M. n. mozs.	30,5	12,5		12 000	22 000	360	75	380	287—385

2. SZ. MELLÉKLET

Néhány hadban álló fél főbb aknavetőtípusai a második világháborúban

Ország	Aknavető						Gránát		Megjegyzés
	Típusa	űrm. mm	lőtáv. m	tűzgyors. db/perc	súlya, kg		súlya, kg	kezdősebessége m/mp	
					menetben	tüzelőállásban			
Szovjetunió	1937, 1941, 1943 M.	82	3 100	25	56	56	3,3	70—211	38-ban 56 kg., 41-ben 52 kg
	1938, 1941, 1943 M.	120	5 700	15	275	56	16	119—272	
	1943 M.	160	8 040	3—9	1 300	1 300	41	140—245	
	1938 M. hegyi	107	5 000 (6 100)	16	170	170	8,9		
USA	M2 és M19	60	1 800	18		19	1,34	158	az M —19 súlya 9 kg lett
	M1	81	3 000	18		61,6	3,12	214	Háb. után 52 kg, titónium talplemezzel 42 kg
	M2	106,7	4 000	10		151	9—11	280	Háb. után 5460 m. és nehezebb, 295 kg lett

Ország	Aknavető						Gránát		Megjegyzés
	Típusa	űrm. mm.	lőtáv. m	tűzgyors. db/perc	súlya, kg		súlya, kg	kezdősebessége m/mp	
					menetben	tüzelőállásban			
	M21 önj.	81	3 000	18			3,12	214	
	E 34R1 vegyi	106,7	3 470	10		771	11,6	213	
Anglia	M II. 7,62 cm	76,2	1 370	15—20		54,8	4,5		
	4,2 hüvelykes	106,7	3 750	8—10		120	9,6	229	1960-as években 7000 m-re lőtt
	MK—2	81,5	2 500	12		57	4,5	125	
Németo.	5 cm Gr. Wf. 36	49	463	20—22		14	0,83	59—72	
	8 cm Gr. Wf. 34	81	2 400	8—9		56,7	3,5	84—160	
	12 cm/42	120	6 000	5		282	15,8		
	8 cm Gr. Wf. 42	81	5 000	12		50	3,5		

Ország	Aknavető						Gránát		Megjegyzés
	Típusa	űrm. mm	lőtáv. m	tűzgyors. db/perc	súlya, kg		súlya, kg	kezdősebessége m/mp	
					menetben	tüzelőállásban			
Magyaro.	50 mm 39 M.	50	860	20—22		20	0,83	76—105	
	81 mm 36 M. és 36/39 M.	81,4	3 480 4 300	15—20	171	85	4,1	80—220	
Franciao.	,,Brandt" 1935	60	1 400	18		20,5	1,33	80	120 mm-es csak a háb. után 1951-ben lőtáv: 6,6—7 km-ig
	,,Brandt" 1944	81	2 200	18		63,4	3,25	170	

3. SZ. MELLÉKLET

Néhány hadban álló fél főbb önjárólöveg-típusai a második világháborúban

Ország	Löveg							Lövedék		Megjegyzés (alváz és rendszeresítési év)
	típusa	űrm. mm	lőtáv. km	tűzgy. perc	súlya, t	menetsebessége		kezdő-seb. m/mp	súlya, kg	
						úton km/ó	terepen km/ó			
Szovjetunió	SZU—76	76	13,2	20	10,2			355—680	6,2	T—70-es hk. alvázon a II. vh. alatt
	SZU—85	8,5			30			792	9,2	II. vh. alatt
	SZU—100	100								II. vh. alatt
	SZU—122 (tar.)	122	11,8					515		II. vh. alatt
	ISZU—122 (á.)	122	20,8					800		II. vh. alatt
	ISZU—152 (tar. á.)	152	17,2					670		II. vh. alatt
	SZU—14				50	27				1937-ben T—35-ös hk. alvázán
USA	ágyú	155	22,8		21,3			850	43	1921-ben

Ország	Löveg							Lövedék		Megjegyzés (alváz és rendszeresítési év)
	típusa	űrm. mm	lőtáv. km	tűzgy. perc	súlya, t	menetsebessége úton km/ó	menetsebessége terepen km/ó	kezdő-seb. m/mp	súlya, kg	
	MARK VI. tarack	105	10		5,9			456		1923
	MARK VII. ágyú	75	13,6		5,9			660		1923
	M—7 tarack	105	11,2	2	22,7	40—42		387—473	14,9	1942, 1940-ben 75 mm á-val M—3, M—4 hk. alvázon
	M—37 tarack	105	11,5	2	17,9	56		381—465	14,9	k. hk. alváz 1945
	M—41 tarack	155	14,6	1	19,5	56		208—570	43,1	k. hk. alváz 1943
	M—40 ágyú	155	23,5	0,5	37,6	38		853	43,4	köz. hk. alváz 1944
	M—43 tarack	203,2	16,9	0,5	37,6	38		594	90,7	köz. hk. alváz 1944
	T—93 ágyú	203,2	32,4	0,5	58,5	24		866—900	108,8	M—26-os köz. hk.

Ország	Löveg							Lövedék		Megjegyzés (alváz és rendszeresítési év)
	típusa	űrm. mm	lőtáv. km	tűzgy. perc	súlya, t	menetsebessége		kezdő-seb. m/mp	súlya, kg	
						úton km/ó	terepen km/ó			
	T—92 tarack	240	23	0,5	57,6	24		450—700	163,3	M—26-os köz. hk.
	Páncélos M7B1 mozs.	254								Sherman hk. 1944
Anglia	„Vishop" tarack-á.	87,6	12,2		16			520	11,3	Valentin hk. alváz
	Valentin ágyú	76,2			18	25		884	7,7	
	„Saxton" tar-á.	87,6	12,2		32	40		520		Sherman hk. alváz
Franciao.	M—3 ágyú	75	12,1		8,6			599	6,62	Amerikai kerekes és lánctalpas
	M—8 tarack	75	8,7		15,6			381	6,62	Amerikai
Németo.	P—III. rolg. 4. L/24	75			20,2	47	24	385—450		P—III alváz 1937

Ország	Löveg							Lövedék		Megjegyzés (alváz és rendszeresítési év)
	típusa	űrm. mm	lőtáv. km	tűzgy. perc	súlya, t	menetsebessége		kezdősseb. m/mp	súlya, kg	
						úton km/ó	terepen km/ó			
	P—III. rolg. 4. L/48	75			24					P—III. alváz 1943
	„Wespe" tarack	105	13		11	39		540		P—II. alv. 1942
	„Hummel" tarack				26	40				P—IV. alváz 1942/43
	Nehéz gysági lg. IG13	150	4,7							P—I. alváz 1941
	IG13 n. gysági lg.	150	4,7							P—II. alv. 1943
	„Nashorn" L/71.	88			24,4		24	700—1130		
	Brummbär									1943
	Rohamtigris (mozs.)	380	6						350—125	II. vh. elöltöltő rak. lövedék a robbanótöltet
Magyaro.	40/43 M „Zrínyi"	105	8,2		21,5	43		225—490	12—15	kb. 1943

4. SZ. MELLÉKLET

Néhány hadban álló fél főbb harcigép (sorozatvető) típusai a második világháborúban

Ország	Harcigép (sorozatvető)			Lövedék				
	típusa	alváza	kilövő sínek, csövek db	típusa	átmérője mm	osztályozása (könnyű, közepes, nehéz)	súlya, kg	lőtávolsága m
Szovjetunió	BM—8	ZISZ—6 tgk.	36	M8	75	könnyű	—	5 300
		T—40 hk	24		76			
		T—60 hk			82			
		SZTZ. trakt.						
	BM—13	tgk. alváz	16	M—13	132		42	8 470
			8	M—20			57,6	5 000
			16	M—13UK			42	7 900
	M—30	kilövőkeret	4 löv.	M—30	300	nehéz	72	2 800
	M—31		8 löv.	M—31				4 325

Ország	Harcigép (sorozatvető)			Lövedék				
	típusa	alváza	kilövő sínek, csövek, db	típusa	átmérője mm	osztályozása (könnyű, közepes, nehéz)	súlya, kg	lőtávolsága m
Szovjetunió	BM—31—12	tgk. alváz	12	M—31UK				4 000
Németo.	35—M	vontatott	1	35 M	100	könnyű	10	3 200
	40 M			40 M			?	6 000
	41 M	vontatott	6	41 M	150	közepes	32	6 700
	42 M	hk. alváz	10	42 M			34,1	6 700
	43 M	vontatott	6	42 M			34,2	6 000
	44 M	gk. alváz	6	44 M			?	12 700
	42 M	vontatott	5	42 M	210		100	7 850
	42 M	vontatott	6	42 M	300		?	4 500
					320		?	

Ország	Harcigép (sorozatvető)			Lövedék				
	típusa	alváza	kilövő sínek, csövek db	típusa	átmérője mm	osztályozása (könnyű, közepes, nehéz)	súlya, kg	lőtávolsága m
	42/43 M.	egy és több (3—6)	soros ráma	42/43 M	280	nehéz	83,7	1 950
					300		115,5	5 000
					320		79	2 000
	44 M	tgk. alváz	6	44 M	210		?	12 700 ?
					300			
					420			10 000
USA	T—34	hk. alváz	24	H. E. M8	114,3	könnyű	17,46	5 200
			60					5 200
			6					3200—5000

Ország	Harcigép (sorozatvető)			Lövedék				
	típusa	alváza	kilövő sínek, csövek db	típusa	átmérője mm	osztályozása (könnyű, közepes, nehéz)	súlya, kg	lőtávolsága m
	—	tgk. alváz	20—25					3200—5000
	—	Jeep szgk.	8					4 600
	T—66	vontatott	12—24				19,3	4 750
	—	—	—	H. E. M16	127		19,28	4 800
		hk. alváz	20	M17—M37	183	közepes	27,67	3 750
	T—36	tgk. alváz	6	német 44M	210	nehéz	—	9 140
Anglia	—	vontatott	30	?	76,2	könnyű	—	7 500
	„Land Mattress"	tgk.	32—42	?	75		—	7 500
Magyaro.	43 M (német)	vontatott	6	43 M	150	közepes	34,2	6 000

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS LÁSZLÓ

A MAGYAR HONFOGLALÁSKORI FEGYVERTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÁLLÁSÁRÓL

Az 1834-ben feltárt benepusztai sír leleteinek közlésével kezdődött meg Magyarországon a magyar honfoglaláskor emlékeinek kutatása.[1] A csontváz mellékletei között fegyverek is voltak — kard, 4 nyílcsúcs, kengyelpár és zabla —, s a hasonló jellegű sírok számának gyarapodásával az addig csak írásos forrásokból ismert fegyverzet egyre több tárgya került elő.

Rómer Flóris 1875-ben már az Oroszországban látott rokon darabokra hívta fel a figyelmet,[2] Nagy Géza pedig, 1890-ben, a honfoglaláskori régészet általános fellendülésétől elmaradt fegyvertörténeti kutatásokat hiányolta, s pótolta is tanulmányaival.[3] A fegyverzet alkotóelemeinek történetét a régészeti anyag ismeretében elsősorban az írásos és az ábrázoló források, a hadtörténeti kutatások eredményei, valamint a nyelvtörténet adatai segítségével dolgozta fel; a tárgyi anyag első, részletes összefoglalását Hampel József végezte el.[4] A tárgyak korának meghatározásán kívül típus szerinti felosztásukkal és eredetük kérdéseivel is foglalkozott, s különösen a szablyákkal és baltákkal kapcsolatban használt fel oroszországi párhuzamokat.

Az összehasonlító anyag mennyisége Jankó János,[5] majd döntő mértékben Pósta Béla munkásságával szaporodott meg. Pósta Béla Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazásának résztvevőjeként gyűjtötte össze azokat a leleteket, amelyek — csaknem 50 évig — fegyvertörténeti ku-

1 *Jankovich Miklós:* Egy magyar hősnek . . . újdonnan felfedezett tetemeiről és öltözetének ékességeiről. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve (továbbiakban: MTAÉ) 2., (1832—1834) 281—296. o.

2 *Rómer Flóris:* Jelentés az északi tartományokban tett tudományos kirándulásról. Archeológiai Értesítő (a továbbiakban AÉ) 7., (1875) 15—16., 41—42. o.

3 *Nagy Géza:* A magyar középkori fegyverzetről. AÉ. 10., (1890) 289—301., 403—416. o.; AÉ 11., (1891) 115—124. o.; uő: A kozár kard. AÉ 12., (1892) 94—95. o.; uő: A régi kunok temetkezése. AÉ 13., (1893) 105—117. o.; uő: A hunn-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. AÉ 13., (1893) 313—323. o.; uő: Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. AÉ 16., (1896) 344—365. o.; uő: Karolingkori kard. AÉ 26., (1906) 129—135. o.; uő: Adatok a Karolingidőszak emlékeihez. AÉ 33., (1913) 250—254. o.; *Nagy Géza—Nemes Mihály:* A magyar viseletek története. Budapest, 1900.

4 *Hampel József:* A honfoglalási kor hazai emlékei. Budapest, 1900.

5 *Jankó János:* A XI. orosz archaeológiai kongresszus Kievben., III. AÉ 20., (1900) 241—252. o.

tatásaink oroszföldi törzsanyagát képezték,[6], s így Hampel József második összefoglalásának is külföldi kapcsolatait adták.[7]

Míg ez az úttörő nemzedék lehetőségeihez mérten a fegyverzet minden elemével foglalkozott, a későbbiekben a kutatók érdeklődése leszűkült néhány fegyverfajta beható tanulmányozására.

Az ásatások számának növekedésével a többiekre vonatkozó adataink ugyan szintén megsokszorozódtak, róluk összefoglaló tanulmány azonban nem jelent meg. Leginkább a szablya,[8] a kétélű kard,[9] az íj nyíl, íjtegez és nyíltegez,[10] valamint a nyereg és a lószerszám[11] volt a vizsgálatok tárgya. Az ekkor keletkezett elmaradást még napjainkban sem sikerült pótolni: új, monografikus feldolgozás csak a kétélű kardról,[12] a lándzsáról[13] és az íjtegezről[14] készült.

A honfoglalás- és kora Árpád-kori (X—XI. század) magyar fegyverzet rendkívül gazdag tárgyi anyaga meglepően szűk tér- és időhatárok közül kerül elő. Mivel a Szovjetunió területéről a krylosi temetőn kívül[15] egyetlen egy olyan leletet sem ismerünk,[16] amelyet a két ország kutatói egyöntetűen ősmagyarnak tartanának, a jellegzetes honfoglaló magyar anyag a Kárpát-medencére, s csak a 896 utáni időre korlátozódik. A felső időhatár is szűkebb az említettnél, mert csak a temetők egy része, de nem a fegyvermelléklet-adás szokása, éri meg a XII. századot. A XI. századi temetkezések zömében már hiányzik a fegyver; pogány módra, fegyvermelléklettel, a XI. század közepéig talán a besenyők, majd pedig a XIII. században betelepült kunok temetkeztek.[17] A térbeli korlátokat tovább szűkíti az a tény, hogy honfoglaláskori települést még nem tártunk fel, s a XI—XIII. századi (Árpád-kori) falvainkban is

6 *Pósta Béla:* Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. Budapest—Leipzig, 1905. III. k. 11—317. o.

7 *Hampel József:* Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907. 9—54., 237—262. o.

8 Kiemelve a legfontosabbakat: *Tóth Zoltán:* „Attila's Schwert." Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Grossen in Wien. Budapest, 1930.; *A. Zaharov—W. Arendt:* Studia Levedica. Archaeologia Hungarica (a továbbiakban: AH) 16., (1934); *Fettich Nándor:* A honfoglaló magyarság fémművessége, I—II. AH 21., (1937); Uő: Die altungarische Kunst. Berlin, 1941.; *Kiss Lajos:* A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. AH 24., (1938).

9 *Peter Paulsen:* Magyarországi viking leletek. AH 12., (1933); *Fettich Nándor:* A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. Szent István Emlékkönyv. III. k. Budapest, 1938. 475—516. o.; és *László Gyula* ismertetése: Folia Archaeologica (a továbbiakban: FA) 1—2., (1939) 231—235. o.

10 *Zichy István:* A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Turán, 2., (1917) 152—165. o.; *Cs. Sebestyén Károly:* „A sagittis Hungarorum" . . . A magyarok íja és nyila. Dolgozatok. 8., (1932) 167—226. o.; *László Gyula:* Adatok a kunok tegezéről. Néprajzi Értesítő. 32., (1940) 51—59. o.

11 *László Gyula:* A koroncói sírlelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AH 27. (1943).

12 *Bakay Kornél:* Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez. Dunántúli Dolgozatok, 1., (1965).

13 *Kovács László:* A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. Alba Regia 11., (1970) 81—108. o.

14 *László Gyula:* A kenézlői honfoglaláskori íjtegez. FA 7., (1955) 111—122. o.

15 *Fettich:* AH 21., (1937) 297—303. o.

16 Vö. *Fodor István:* Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. Régészeti Füzetek. II. 15., (1973) 4. o.

17 Az erdőtelki nomád sír (szablya, fokos, kengyelpár, zabla) talán a XI. század I. feléből való volt. *Nagy Árpád:* Eger környéki és tiszavidéki besenyő települések a X—XI. században. Az Egri Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: EME) 7., (1969) 135—137. o. A kunok régészetének összefoglalását *Pálóczi Horváth András* végezte el: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. FA 24., (1973) 241—250. o.

nagyon csekély számú a fegyverleletanyag,[18] így végeredményben csak a X—XI. század első feléből való sírleletekre támaszkodhatunk.

A sírleletek értelmezését nehezíti az a temetkezési szokás, hogy a magyarok a társadalmi-katonai rangot nem a fegyvermellékletek számának növelésével jelezték; ezért nem találunk a sírokban annyi fegyverfajtát, mint például az A. N. Kirpicsnyikov által feldolgozott óorosz sírok egy részében,[19] vagy a Sz. A. Pletnyeva által ismertetett X—XIII. századi nomád temetkezésekben.[20] A védőfegyverzet teljesen hiányzik, noha használatára bizonyos forrásokból következtethetünk:[21] vagy egyáltalán nem tették a sírba, vagy kizárólag elenyésző, szerves anyagból készült. A fegyveres sírok általános melléklete a kengyelpárból, zablából és hevedercsatból álló lószerszám, valamint az íj és a nyíl, de a szablya és a kard mellett már viszonylag ritka egy másik fegyver (balta), lándzsa pedig egyáltalán nincs.[22] Mivel nincs okunk feltételezni, hogy a honfoglaló magyarok e fegyverek híjával lettek volna, kézenfekvőnek látszik az a magyarázat, hogy olyan — a fegyverzet kidolgozásában, értékében, a kísérő nyílcsúcsok számában — szigorúan meghatározott mellékletadási rendszert követtek, mint például az avarok.[23]

A hiteles fegyverleleteket szolgáltató temetők a bennük nyugvók társadalmi helyzetétől függően különböznek.[24]

A legmagasabb rangúak (fejedelem, nemzetségfő) a magányosan eltemetett férfiak voltak, rendkívüli gazdagságú fegyverzettel és fel-

18 Pl. a Kardoskút—hatablaki faluban talált fokos és fél csikózabla. *Méri István:* Árpádkori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti Füzetek II. 12., (1964) 44. o.

19 *A. N. Kirpicsnyikov:* Drevnyerusszkoe oruzsie. III. k. Moszkva, 1971. 41—62. o. A leletek és a források összevetésével az orosz sereg fegyvernemeit is meg lehetett határozni.

20 *Sz. A. Pletnyova:* Pecsenegi, torki i polovcü v juzsnorusszkih sztyepjah. Matyeriáli i Isszledovanyija po Arheologii SzSzSzR (a továbbiakban — MIA) 62., (1958) 196—197. o. A sírleletekből világosan kitűnt a könnyűlovas íjászok, a nehézlovasság és a gazdag vezetőréteg fegyverzetbeli elkülönülése.

21 „Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják." *Bölcs Leó:* Taktika, XVIII. 48. *Györffy György* (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest, 1958. 74. o.; Vö.: *Moravcsik Gyula:* Bölcs Leó taktikája, mint magyar történeti forrás. Századok, 85., (1951) 334—353. o.

22 Az 1966-ban lezárt, még nem teljes anyaggyűjtésem alapján a hiteles sírokban az alábbi fegyveregyüttesek kerültek elő:

47 szablyás sírban 5 balta, 7 csontos íj, 18 tegez, 120 nyílcsúcs (a legnagyobb együttes: szablya, balta, íj, nyílcsúcsok, tegez, kengyel, zabla);

26 kardos sírban 3 balta, 2 íj, 7 tegez, 31 nyílcsúcs (a legnagyobb együttes: kard, balta, nyílcsúcsok, tegez);

38 baltás sírban 5 szablya, 3 kard, 2 lándzsa (bizonytalan adat!), 6 íj, 11 tegez, 59 nyílcsúcs;

10 lándzsás sírban 2 balta (bizonytalan adat!), 1 nyílcsúcs.

Kovács László: Honfoglalás- és kora-árpádkori fegyverek. Budapest, 1966. Szakdolgozat kézirata és táblázatai; vö. *Kovács László:* Alba Regia. 11., (1970) 106. o.

23 *László Gyula:* A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. 161—165. o.; uő: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. AH 34., (1955) 255. o.

24 A temetőtípusok elemzésének néhány fontosabb irodalma: *László:* 1944. i. m. 125—225. o.; *Szőke Béla:* A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok 1., (1972) és *Dienes István* ismertetése: AÉ 91., (1964) 134—139. o.; *Dienes István:* A honfoglaló magyarok. Budapest, 1972. 11—26. o.; uő: Über neuere Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmezeit. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: MFMÉ) (1964—1965) 73—111. o.; *Erdélyi István:* Ob archeologicseszkoj kulture drevnyih vengrov konca 9-pervoj polovinü 10 v. n.e. Problemü arheologii i drevnyej isztorii ugrov. Moszkva, 1972. 128—144. o.

szereléssel (Beregszász, Geszteréd, Szolyva, Zemplén: szablya, íj, nyíl tegez, lószerszám, az utóbbi bőrszíjai esetleg veretekkel is díszítve).[25]

Az előkelők temetkezései olykor csak néhány sírból álló kiscsaládi temetők, amelyekben a férfiak *gyakori* melléklete a fegyver (például Bana, Bashalom II. temető stb.: szablya, íj, nyíl, lószerszám),[26] máskor egy előkelő női sírt körülvevő férfisírok, egyszerű és gazdagabb mellékletlettel (például Kecel 2. sír: kard, balta, lószerszám)[27] vagy pedig egy rangos férfisírt övező szolgasírok (például Tarcal: szablya, íj, nyíl, tegez, lószerszám).[28]

Gyakran temettek el magányosan kevésbé előkelő, de még gazdagon ellátott férfiakat (például Gödöllő, Hajdúböszörmény: szablya, balta, nyíl, tegez, lószerszám; Benepuszta, Beszterec, Budapest—Mexikói út; kard, nyíl, lószerszám).[29]

A középréteg jellegzetes temetői a 20—30 sírból álló nagycsaládi temetők; az itt nyugvó férfiak kevésbé előkelő, de fegyverfajtákban gazdag temetkezései e réteg hadi szolgálatára, a katonai kíséretben játszott szerepére utalnak (például Bashalom I. temető, Bezdéd, Kenézlő, Rakamaz: szablya, balta, lándzsa, íj, nyíl, íjtegez, tegez, lószerszám).[30] Jellemző e temetőkre, hogy mindig szablyát találunk bennük, s nem kétélű kardot.[31] A felsorolt temetőtípusok közös jellemzője, hogy valamennyi a X. századból, s annak is inkább az első két harmadából való.

Az ún. Bjelo-brdói típusú temetőknek a magyarság köznépe, s a beolvadt helyi lakosság (avar, szláv stb.) temetőiként való meghatározása Szőke Béla érdeme. E temetők használata a X. század elején kezdődött meg, s három típusra osztásuk egyik alapja éppen a fegyvermellékletes sírok számának és minőségének alakulása.

Az első csoport temetőiben — amelyeket a X. század 60—70-es éveiben hagytak fel — a hozzávetőlegesen 50—200 sírra 1—2 szablyás, illetve kardos férfi sírja jut (12 kardra 4 szablya),[32] de más fegyvereket (balta, íj, nyíl, tegez, lószerszám) is találunk (Szentes-Szentlászló, Székesfehérvár-Rádiótelep).[33]

A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok 2., (1962)-ben kapott számmal és „K" betűjellel utalok.

K—30; vö.: *Szőke:* i. m. 20. o.; K—336; K—1066; Zemplén: *Vojtech Budinský-Krička—Nándor Fettich:* Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava, 1973.

26 *Ákos Kiss—Antal Bartha:* Graves from the age of the hungarian conquest at Bana. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (a továbbiakban — AAH) 22., (1970) 219—260. o.; K—1114.

27 K—535.

28 K—1089.

29 K—339, K—367, K—614, K—85, K—119.

30 K—1113, K—1107, K—548, K—849 és Régészeti Füzetek I. 17., (1964) 64. o.

31 *Szőke:* i. m. 22. o. Szabó János Győző megfigyelése szerint a nagycsaládi temetőkben még további szabályszerűségek is megfigyelhetők. A tarsolylemezes sírokban a szablyát a halott bal oldalára helyezték; a temető jobbszárnyát alkotó sírokban a halott bal oldalára, a balszárny sírjaiban pedig a jobb oldalára került. *Szabó János Győző:* Honfoglaláskori sírok Eger—Répástetőn. EMÉ 2., (1964) 118. és 39. jegyzet.

32 *Szőke:* i. m. 34. o.

33 Uo. 28—30. és 34—35. o.; K—1028, K—997.

A második csoport temetőinek használata ugyanakkor, vagy a XI. század elején szűnt meg; ezekből már hiányzik a kard és a szablya, de az íj, nyíl, lószerszám még gyakori (Hódmezővásárhely, Kecskemét stb.).[34]

A harmadik típusú temetőket még a XII. században is használták; bennük a fegyvermelléklet már elenyésző: 1—1 nyílcsúcs, balta (Halimba), vagy még ennyi sem (Fiad-Kérpuszta, Bjelo-Brdo).[35] Néhány egyszerű mellékletű (íj, nyíl, tegez, lószerszám) férfisírt is ismerünk; egy részük biztosan magányos sír volt, ezekben magyar közharcosokat kell látnunk (Apatin, Budapest-Testvérhegy, Imely).[36]

A fegyverzet ismertetésekor a következő fegyverfajtákról kell megemlékeznünk: támadófegyverek (szablya, kard, szablyamarkolatú kard, lándzsa, balta, íj, íjtegez, nyíl, nyíltegez, buzogány, láncos buzogány), védőfegyverek (vért, sisak, pajzs) és a lószerszám (nyereg, veretes lószerszám, kengyel, zabla, hevedercsat, patkó, sarkantyú, korbács).[37]

A honfoglaló magyarok jellegzetes fegyvere a szablya. Noha a szakirodalomban bőségesen foglalkoztak már vele, monografikus feldolgozása még nem jelent meg. A korai időkben felfedezett analógiákat kiegészítve, Tóth Zoltán állapította meg a magyar szablya lényeges jegyeit, s e jegyek összességét csak a Kárpát-medencében vélte felismerni.[38] Vszevolod Arendt mutatott rá arra, hogy ez a fejlődés már Dél-Oroszországban végbement, s például a *fokél* már ott megjelent a szablyákon. A kazár birodalom peremvidékein előkerült szablyákat — A. Zaharov nézetét követve[39] — a VIII—IX. századi ősmagyarokhoz igyekezett kötni,[40] ugyanúgy, mint Fettich Nándor, aki a belső-ázsiainak tartott fegyver levédiai magyar gyártásáról írt.[41]

Fettich Nándor tekintette át legújabban és legrészletesebben a magyar szablyák kialakulásának útját,[42] de a felhasznált irodalom Bóna István megállapítását látszik igazolni, mely szerint Fettich Nándor a bécsi úgynevezett Nagy Károly-szablya régen elkészült, de közöletlen

34 Uo. 30—32. és 34—35. o.; K—407, K—538.
35 Uo. 33—35. és K—377, K—318, K—91.
36 Uo. 33. o. és K—22, K—113, K—428.
37 A honfoglaláskori teljes magyar fegyverzetet legutóbb *Kalmár János* foglalta össze: Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971. Részletes ismertetése: *Kovács László:* AAH 24., (1972) 428—435. o. A nomád fegyverzet történetét U. Kőhalmi Katalin tekintette át, elsősorban az íj és a nyíl, valamint a lószerszám történetére koncentrálva. *U. Kőhalmi Katalin:* A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Budapest, 1972. Összehasonlító anyagként legjobban felhasználható: *A. N. Kirpicsnyikov:* Drevnyerusszkoe oruzsie I—II. k. Moszkva—Leningrád, 1966.; III. k. Leningrád, 1971.; uő: Sznarjazsenyije vszadnyika i verhovogo konja na Ruszi 9—13 vv. Leningrád, 1973.; *A. F. Medvegyev:* Rucsnoe metatyelnoe oruzsie (Luk i sztrelü, szamosztrel) 8—14 vv. Moszkva, 1966.; *Andrzej Nadolski:* Studia nad uzbrojeniem polskim w X., XI. i XII. wieku. Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis 3., (1954).
38 *Tóth:* i. m. 3—64. o.
39 A. Zaharov szerint a Káma vidékéről jött magyarok török hatásra vették át a szablyát és szorították ki vele a szarmata kardot. *Zaharov:* AH 16., (1934) 39—46. o.
40 *Arendt:* AH 16., (1934) 48—68. o.
41 *Fettich:* Die altungarische Kunst. i. m. 29—35. o.
42 *Budinský-Krička—Fettich:* i. m. 91—110. o.

monográfiája szövegét kívánta új könyvébe beépíteni.[43] Időközben ugyanis a szovjet kutatás élesen állást foglalt az általa is képviselt irányzat ellen. G. F. Korzuhina és N. Ja. Merpert, mintegy ötször nagyobb leletanyagot vizsgálva, kimutatta annak szélesebb időbeli határait (VIII—XI. század), genetikus fejlődését a dél-oroszországi késő-szarmata kardból, utalva arra, hogy milyen gyorsan egységesedett a könnyűlovas fegyverzet a legkülönbözőbb népeknél (alánok, bolgárok, mordvinok stb.). A már jól ismert Altaj-vidéki türk leletek mellett még Közép-Ázsia is szóba jöhet a szablya kialakulásának helyeként; vagyis e fegyver megjelenését — a többit kizáróan — sem egyetlen területhez, még kevésbé egyetlen etnikumhoz nem köthetjük.[44]

Egyetértve N. Ja. Merpert megállapításaival, az általa rajzolt kép finomítására hívjuk fel a figyelmet. A magyarországi szablyák megjelenése nem valamiféle helyi fejlődés eredménye, hanem — jól keltezhetően — a 670 táján Kelet-Európában beköltöző, úgynevezett griffes-indás avarok hagyatékával kapcsolatos. Egy 1962-ben lezárt gyűjtés szerint 65 szablyájukat ismerjük a 670—800 (?) közötti időkből.[45] A legkorábbiak — ezek a leghosszabbak (5 példány 99—106 cm) — a 670-es évekre keltezhetők, vagyis nagyjából a dél-oroszországi első szablyák fellépésének idejére.[46]

A honfoglaláskori magyar szablya nem a késő avar szablyából fejlődött ki, közöttük genetikus kapcsolat nincs,[47] ezért a dél-oroszországi szablyák tárgyalásakor az ősmagyarokat mindenképpen figyelembe kellene venni. Kétségtelen viszont, hogy a fegyverzet nem tekinthető etnikumjelzőnek, ezért e kapcsolatokat a temetkezési szokások összességét szem előtt tartva kellene keresnünk.[48]

Szabó János Győző számításai szerint a honfoglaláskori magyar szablyák száma 120 körül jár.[49] Elhagyva az egyes szablyarészek tipológiai ismertetését, összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a magyarság a már kialakult szablyatípussal tűnt fel a Kárpát-medencében. Sajátosan újat csak a vércsatorna megjelenésében és a jellegzetes díszítő motívumok felhasználásában láthatunk.[50]

43 Hozzászólások Fettich Nándor: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin című könyve kéziratához. AÉ 93., (1966) 281—282. o.; vö.: Fettich válasza: AÉ 96., (1969) 112—113. o. és a viszontválaszok: uo. 115—116. o.

44 *G. F. Korzuhina:* Iz isztorii drevnyerusszkogo oruzsija 11 veka. Szovjetszkaja Arheologija (a továbbiakban: SzA) 13., (1950) 63—94. o.; *N. Ja. Merpert:* Iz isztorii oruzsija plemen Vosztocsnoj Evropü v rannyem szrednyevekovje. SzA 23., (1955) 131—168. o.

45 *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori fegyverek . . . i. m. 28—29. o.; *Kiss Attila:* Az avarkori fegyverzet kérdéséhez. Szakdolgozati kézirat. Budapest, 1962. 77—89. o.

46 Uo.

47 *László Gyulának* a 670 körül betelepedett „griffes-indás" avarok finnugor-magyarságára vonatkozó elmélete. [A „kettős honfoglalás"-ról. AÉ 97., (1970) 161—187. o.] régészetileg nem bizonyított. Vö.: *Kiss:* Az avarkori . . . i. m. 82. o.

48 *Erdélyi István:* Régészeti kutatások Baskíriában és a magyar őstörténet. AÉ 99., (1972) 245. o.; Erdélyi a VIII. század vége—IX. század eleji levasovói temetőt említi, amely az erős szaltovói hatás (övveretek, fegyverek) ellenére, a katakomba temetkezések hiánya miatt, valószínűleg nem alán, hanem a részleges lovastemetkezés (?); a nyugati tájolás és az ezüst szemfedő lemezek használata a honfoglaló magyarok temetkezéseihez teszi hasonlóvá.

49 *Erdélyi:* i. m. 138. o.

50 *Kovács:* Honfoglalás és kora Árpád-kori . . . i. m. 37. o.

A szablyával eltemetettek többsége melléklettel gazdagon el volt látva; bennük a társadalmi ranglétra vezetőit (nemzetségfők), valamint fegyveres kíséretük előkelőségeit kell látnunk. Ha köznépi környezetben találjuk meg őket, akkor onnét is viszonylagos gazdaságukkal emelkednek ki.[51] Végezetül csak megemlítjük a Bécsben őrzött ún. Nagy Károly-szablyát, amelynek keltezése a IX—XI. század között ingadozik, s még nem tűnik megoldottnak.[52]

A kétélű kardok tárgyalását igen rövidre foghatjuk, mert Bakay Kornél monográfiája[53] mintaszerű feldolgozás. E fegyverrel a magyarság még Levédiában megismerkedhetett, ezt néhány korai kardunk is bizonyítja.[54] A kétélű kardok (részben normann díszfegyverek, zömükben nyugat-európai tömeggyártmányok) nagyobb arányú behozatala a X. század utolsó harmadára keltezhető és Géza fejedelem, valamint I. István egyeduralmi politikájával magyarázható, akik hatalmukat e nyugati módra felfegyverzett seregre támaszkodva szilárdították meg. Az ő katonai kíséretük közrendű tagjai a milesek (milites), a kétélű kardokkal eltemetett férfiak.[55]

A kard és a szablya használatának érintkezési területein jellegzetes keverékformák alakultak ki: a Keleti-tenger vidékén a szablyakardok (Säbelschwerter), Magyarországon pedig a szablyamarkolatú kardok. Ismertetőjegyeiket hangsúlyoznunk kell, mert a szakirodalom nem mindig tér ki a különbségtevésre.

A szablyakardok olyan egy- vagy kétélű kardok, amelyek keresztvasának felső széle lehajló vonalú, markolatgombjuk alsó széle pedig felfelé ívelő; mindez a könnyed csuklómozgást és a szúrást segítette elő. Ez az újítás a X. század második felében tűnt fel, de jobbára a XI. század második feléből származó kardokon gyakori.[56]

A magyar szablyamarkolatú kardok viszont olyan kétélű kardok, amelyeknek markolatvasa szablyaszerűen görbült, keresztvasuk gömbös végű és ívelten lehajlik. Ez a fegyvertípus magyar jellegzetességnek tűnik, összesen 12 példányát ismerjük.[57] A normann kard magyar ízlés

51 Uo. 38—47. o.

52 Legutóbbi összefoglalása: *A. N. Kirpicsnyikov:* Tak nazüvaemaja szablja Karla Velikogo. SzA 1965. 2. 268—276. o. Kirpicsnyikov 950—1025 közötti keltezése a magyar állásfoglaláshoz is közelít; a szablya díszítőelemeinek egyre több részletét ismerjük fel honfoglaláskori tárgyakon. *Dienes:* AÉ 96., (1969) 120—121. o. Fettich Nándor IX. századi keltezése tarthatatlannak tűnik; ő ennek érdekében még *V. A. Kuznyecov* jól indokolt [egy XII. század eleji feliratos selyemszövet-maradványra támaszkodó, vö.: Alanszkie plemena Szevernogo Kavkaza. MIA 106., (1962) 36—37. o.] XI. századi keletkezését is kétségbevonja: *Budinský-Krička—Fettich:* i. m. 106—108. o.

53 *Bakay:* Dunántúli Dolgozatok 1., (1965).

54 Benepuszta: K—614, Székesfehérvár-Rádiótelep „A" sír: K—977.

55 *Bakay:* Dunántúli Dolgozatok 1., (1965) 21—30. o. A kardos sírokat csak a milesek és a várnép vezetőihez (decuriók, centuriók) köti; *Kovács:* Honfoglaláskori . . . i. m. 137—139. o.

56 *Peter Paulsen:* Einige Säbelschwerter im Ostseeraum. Documenta Archaeologica Wolfgang la Baume dedicata. Bonn, 1956. 123—136. o.

57 *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 142—144. o.; *Bakay:* Dunántúli Dolgozatok, 1., (1965) 34—35. o. Az előbbinél felsorolt lelőhelyekhez még a rakamazi csatlakozik; ez a sír 1974-ben került elő.

szerinti átalakításai; nem utalnak valamiféle törzsi hovatartozásra,[58] hanem a kardos réteghez tartoznak és a X. század végére keltezhetők.[59] A közöletlen dmitrovói temető 52. katakombájában találtak ugyan egy kétélű szablyakardot (dvulezvijnaja mecs-szablja), de mivel ez eddig páratlan darab, nehezen eldönthető, hogy vajon anakronizmusnak kell-e tekintenünk, vagy a szláv kardok hatására kialakult hibridnek.[60]

A honfoglaló magyarok lándzsájáról szintén új feldolgozással rendelkezünk. A X—XI. századra keltezett 51 lándzsa vizsgálatánál kiderült, hogy különféle egyéb, az őskortól a középkorig besorolható példányok keveredtek közéjük. Nagyon óvatos rostálás után mindössze 14 a honfoglalás-kori és ezek közül is csupán 5 a — többé-kevésbé — hitelesnek elfogadható sírlelet. Ez a mennyiség jóval kisebb a többi fegyverlelet számánál, s ezt a jelenséget a magyarság régi, a középkortól írásosan is adatolt temetkezési szokásának eredetével igyekeztünk magyarázni. A sírjelek egyik típusát ma is kopjafának nevezzük. Feltehetőleg a mai faragott kopjafa előzménye volt a nyelével a sír hantjába szúrt, nem-, kor- és rangjelző zászlócskával feldíszített lándzsa; ezért találunk a sírokban a többi fegyverhez képest is nagyon kevés lándzsát.[61]

A baltákról a kezdeti idők óta áttekintő tanulmány nem jelent meg.[62] 1966-ban átmenetileg lezárt adatgyűjtésünkben 58 db X—XI. századi balta szerepelt, s szolgált alapul egy előzetes jellegű összefoglalásnak.[63] Felosztásuk M. H. Aleskovszkij és A. N. Kirpicsnyikov tipológiai rendszerezésére[64] épült, s a következő típusokat sikerült megállapítanunk: 1. trapezoid pengéjű szekercék (5 példány; a honfoglaló magyarok által behozott típus, valószínűleg a volgai- bolgár területről eredeztethető);[65] 2. valószínűleg skandináv eredetű szekercék (2 példány);[66] 3. a

58 Bálint Alajos vetette fel, hogy a szablyamarkolatú kardos harcosok a Megyer törzs egyik etnikai összetevői, vagy egy vele baráti kapcsolatban álló népcsoport fegyvereseinek hagyatéka. *Bálint Alajos:* Kiskundorozsma—Vöröshomok dülői leletek. MFMÉ 1963. 91—100. o.

59 Bakay Kornél szerint a kardokat nem átalakították, hanem eleve ilyen típusúra készítették. (*Bakay:* Dunántúli Dolgozatok 1., [1965] 34. o.); ezt csak fémvizsgálattal lehetne eldönteni.

60 *Sz. A. Pletnyova:* Ot kocsevij k gorodam. Szaltovo -majackaja kul'tura. Moszkva, 1967. 158. o.

61 *Kovács:* Alba Regia 11., (1970) 81—108. o. A kézirat lezárása óta (1968) sem került elő sírból honfoglaláskori lándzsa, csupán Tiszajenőn találtak egyet „a sír földjében". [Régészeti Füzetek I. 22., (1969) 52. o.] Ez a lándzsa a majsi lándzsával együtt — amelyet a temetőben, a sírok között találtak. — (*Kovács:* Alba Regia 11., [1970] 87, 98—99, 105—106. o.) talán a feltételezett temetkezési szokás régészeti bizonyítéka. Figyelemreméltó az a tény, hogy a lándzsa első királyaink uralkodói jelvényei között is szerepelt — v. ö.: *Kovács László:* A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata. FA 21., (1970) 127—145. o. — amint ezt egy új pénzlelet nyomán, további adatokkal alátámaszthattuk: *Kovács László:* Adatok a LANCEA REGIS köriratú pénz értékeléséhez. Sajtó alatt.

62 Ismereteinket néhány mondatban Szőke Béla foglalta össze. *Szőke:* i. m. 81. o.

63 *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 51—79. o.

64 *M. H. Aleskovszkij:* Kurgánü russzkih druzsinnyikov 11—12 vv. SzA 1960. 1. 70—90. o.; *Kirpicsnyikov:* i. m. II. k. 26—46. o.

65 Legkorábbi példányát a VIII. század vége — IX. század eleji szterlitamaki temetőből ismerem: *R. V. Ahmerov:* Mogiljnik bliz g. Szterlitamaka. SzA 22., (1955) 160. o.; v. ö.: *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 66—68. o.

66 Kirpicsnyikov féle VII. típus: *Kirpicsnyikov:* i. m. II. k. 39. o.; *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 68—69. o.

keskeny pengéjű fokosok típusa (29 példány keleti, szarmata-alán eredetű, a honfoglaló magyarok leginkább ezt kedvelték.)[67] A Magyarországon már az avarkorban megjelent szakállas baltákat (4. típus, 5 példány) a magyarok ritkán használták, elsősorban a X. század második fele és a XI. század eleje táján.[68] Az egyszerű balták (5. típus, 15 példány) háromféle alakváltozata közül az egyik általános európai forma,[69] a másik kettő — még nem teljességgel összegyűjtött — párhuzamai elsősorban a Volga—Káma vidékre utalnak.[70] A baltamellékletes sírok tárgyi elemzéséből az derült ki, hogy átlagos nyílcsúcsszámban, kísérő leletekben stb. a szablyás síroknál szegényebbek. Talán egy, a szablyásokénál alacsonyabb rang jelölésére szolgált a sírba tett balta.[71]

Röviden említem csak a buzogányt és a láncos buzogányt, mert ezeket a fegyvereket a honfoglaló magyarság nem használta. A XI—XII. századtól terjedt csak el Magyarországon a csillag alakú buzogányok néhány korai típusa, valószínűleg besenyő, majd kun közvetítéssel.[72] Páratlan lelet a szeredi I. Árpád-kori temető 19/53. sírjának levágott végű, tyúktojás alakú csonttárgya, ami — ha hosszanti átfúrással rendelkezik — az első hiteles honfoglaláskori láncos buzogánynak tekinthető.[73]

A honfoglaló magyarok összetett reflexíjáról nyert ismereteink Cs. Sebestyén Károly összefoglalása óta[74] lényegesen nem növekedtek. Sikerült egy — a sírba felajzottan helyezett — íj méreteit in situ meghatározni,[75] s a honfoglalók által használt íjtípust mai anyagokból elkészíteni.[76]

67 Kirpicsnyikov féle I. típus: uo. 33—35. o.; *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 69—70. o.

68 Kirpicsnyikov féle IV. típus: i. m. 36—37. o.; *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 70—71. o.

69 Kirpicsnyikov féle III. típus: i. m. 35—36. o.; *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 72—73. o.

70 Például a VIII. század II. fele — IX. század I. feléből való Müdlany-Saj-i óudmurt temetőben. *V. F. Gening:* Müdlany-Saj—udmurtszkij mogiljnik. Voproszü arheologii Urala (a továbbiakban — VAU) 3., (1962) 54. o.

71 *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 73—79. o. Bálint Csanád a harci fokosokat szintén a szaltovói kultúrából eredezteti, viszont a X. század végi baltáknál a lengyel párhuzamokra hivatkozik, a baltahasználat ekkori elterjedését lengyel hatásnak tulajdonítja. *Bálint Csanád:* X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (a továbbiakban — BMMK) 1., (1971) 61—64. o.

72 *Kovács László:* A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI—XIV. századi csillag alakú buzogányai. FA 22., (1971) 165—181. o.

73 Hossza 5,8; szélessége 4,2 cm; egyik végén vésett, kettős girlanddal díszítve. *Anton Točik:* Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Archaeologia Slovaca 3., (1968) 48. és 38. t., 5. o. *Dienes István* feltételesen botvégnek tartja (Honfoglaláskori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. FA 24., [1973] 181. o.) de alakja és méretei nyomán a láncos buzogányok (kiszteny) Kirpicsnyikov féle I. csoportjához sorolható. *Kirpicsnyikov:* i. m. II. k. 59. o.

74 V. ö.: 10. jegyzet. Az íj fejlődésének összefoglalását: *U. Kőhalmi:* i. m., valamint *Medvegyev:* i. m. 7—19. o. alapján tekinthetjük át.

75 A Békés-povádi temető 58. sírjában az íjkarvég- és a markolatborító csontlemezek fekvése alapján lemért húrhossz 111 cm volt. *Trogmayer Ottó:* X—XII. századi magyar temető Békésen. MFMÉ (1960—62) 18. o. Megjegyzendő, hogy az egyik markolatborító csontlemezbe tamgát vésték. *Dienes István:* Nemzetségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton. FA 14., (1962) 95—109. o.

76 *Fábián Gyula:* Archaeologia experimentalis. Honfoglaláskori magyar íj rekonstruálása. Természettudományi Közlöny 98., (1967) 98—101. o.

Az íj markolatát és az íjkarok végeit borító csontlemezeket szarvasagancsból hasították, az íj karjaira préselt rugalmas anyagot pedig szarvasinból állították elő. A központi íjgyártó műhelyek nyersanyagellátását beszolgáltatás kötelezettségével biztosíthatták.[77] A csontos íjak lelőhelyeinek összegyűjtése még elvégzendő feladat. László Gyula feltételezése szerint a nyíltegezes sírokba mindig tettek íjat, csak az íjak ritkán voltak csontlemezesek. Ez esetleg valamiféle rangjelző szerepükre is utalhat.[78]

Az íjtegez rekonstrukcióját László Gyula végezte el, összeállítva az ismert leletek jegyzékét és a felhasználható párhuzamanyagot is. Az általa helyreállított csontlemezes szájú íjtegez mellett valószínűleg egyszerűbb, csak varrott bőr íjtegezt is használhattak a honfoglaló magyarok.[79]

A nyílcsúcsok rendszerbe foglalása szintén Cs. Sebestyén Károly műve. Tipológiai felosztása (rövid- és hosszú vágóélű, deltoid alakú, rombusz alakú, villás, ívelt vágóélű, valamint háromszög és négyzet keresztmetszetű nyílhegyek) ma is hitelt érdemlő,[80] csak az időközben előkerült — már általa is említett — új típusokkal (szakás-köpüs, szakás—tüskés, trapéz alakú nyílcsúcsok stb.) ki kell egészíteni, és a leletanyagot a Kárpát-medence egész területéről összegyűjteni.

László Gyula ismerte fel a nagycsaládi temetőkben a nyílcsúcsok számának rangjelző szerepét,[81] megfigyelését Dienes István a másvilághit egyik elemével magyarázta: a hozzátartozók a másvilág különböző rétegein való áthatolását biztosították a halott szellemének adott 1—7 nyílcsúcs-melléklettel.[82]

Abból a meggondolásból kiindulva, hogy őseink sohasem tettek teli tegezt halottjaik mellé, a nyílcsúcsok rangjelző szerepe a nagycsaládi temetőkön kívül a temetkezések többi válfajára is valószínűsíthető. Talán erre utal a különféle fegyveres sírok (szablyások, kardosok, baltások) nyílcsúcs-melléklet-számában mutatkozó néhány szabályszerűség.[83]

A honfoglaláskori nyíltegez rekonstrukcióját Zichy Jenő és Cs. Sebestyén Károly készítették el,[84] utóbbi a leletanyag javarészét is

77 *Dienes István* vitahozzászólása: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályának Közleményei (a továbbiakban — MTA II. Oszt. Közl.) 18., (1969) 260. o.

78 *László:* FA 7., (1955) 119—120. o.

79 Uo. 111—122. o.

80 *Cs. Sebestyén:* Dolgozatok 8., (1932) 193—206. o. Az egyes nyíltípusok használatára: *K. Vilkuna:* Über die obugrischen und samojedischen Pfeile und Köcher. Commentationes Fenno-ugricae . . . Helsinki, 1950. 343—384. o.; *Medvegyev:* i. m. 49—89. o.

81 *László:* A honfoglaló magyar nép . . . i. m. 128—165. o.; uő: Honfoglaláskori régészetünk és a magyar nagycsalád. AÉ 77., (1950) 139. o.; uő: AH 34., (1955) 125., 144 sk.

82 *Dienes István:* A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. AÉ 84., (1957) 29—31. o.

83 *Kovács:* Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m. 39—47., 73—78., 134—139., 146—153. o., valamint az összehasonlító táblázatok.

84 Vö.: 10. jegyzet.

összegyűjtötte. Munkájukat a tegez egyes részleteinek (például az oldalsó merevítőpálcák, csontlemezes tegezfedelek) in situ megfigyelésével[85] lehet még finomítani. László Gyula a némileg eltérő felépítésű avar[86] és kun tegezt[87] rekonstruálta; az előbbi a szovjetunióbeli VIII—IX. századi rekonstrukciók alapjául is szolgált.[88]

A X—XI. századi magyar sírokban védőfegyverzetnek semmi nyoma sincs. Pajzsot valószínűleg nem használtak és vagy csak bőrvértet viseltek,[89] vagy rituális okból nem tették a sírba gyűrűspáncéljaikat. Hegyes, kúpos süveget hordtak (egy ötvösmívű süvegcsúcs a beregszászi sírból származik),[90] és talán fémsisakot is viseltek, de ezt sem adták halotti mellékletül. Szórványos leletként egy IX. századi kúpos és egy XI. századi orrvédős sisak került a múzeumokba.[91]

Az avar és a magyar nyerget László Gyula alkotta újjá; a magyar nyereg rekonstrukciója a koroncói és a soltszentimrei leletek alapján készült el.[92] Azóta néhány újabb, díszített nyereg is előkerült,[93] s ezek közül a gádorosi lelet kapcsán Bálint Csanád végezte el az idevonatkozó ismereteink revízióját.[94] Nem minden nyereg volt csont- és fémrátétekkel díszítve,[95] ezek nyoma a földben elenyészett. László Gyula a kengyel—zabla—hevedercsat mellékletű sírokban az egykori, felszerszámozott nyereggel való temetkezés maradványait ismerte fel,[96] Bálint Csanád inkább a „lószerszámos temetkezés" kifejezést javasolta, mivel több sírban valószínűleg nem volt nyereg, csak lószerszám.[97]

A honfoglaló magyar nők lószerszáma a férfiakénál sokkal díszesebb volt. Egykori szerkezetét László Gyula állította helyre,[98] s eredményeit az új leletek is igazolták.[99] Nem megoldott még a férfiak lószerszámá-

85 Orosháza, Nagy A. tanya 2. sír; Orosház-Pusztai I. tanya 1. sír. *Dienes István:* A honfoglaló magyarok. Orosháza története és néprajza. Orosháza, 1965. I. 136—174. o.; Magyarhomorog: *Dienes István:* Árpádfia Tarhos íjászainak nyomában. Élet és Tudomány 24., (1968) 610—615. o.

86 *László:* AH 34., (1955) 220—227. és 37—41. tábla.

87 *László:* Néprajzi Értesítő 32., (1940) 51—59. o.

88 Pl. *V. F. Gening—A. H. Halikov:* Rannyie bolgarü na Volge (Bol'se-Tarhanszkij mogil'nik). Moszkva, 1964. 47—50. o.; *Pletnyova:* Ot kocsevij . . . i. m. 160. o.

89 Vö.: 21. jegyzet.

90 K—80.

91 *Kalmár János:* Népvándorláskori sisakok. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (a továbbiakban JPMÉ) 9., (1964) 73—93. o.; uő: Régi magyar fegyverek. i. m. 263—264. o.

92 *László:* AH 27., (1943).

93 Szakony 6. sír: Régészeti Füzetek I. 15., (1962) 58. o.; Rekonstrukciós rajza: *Dienes:* A honfoglaló magyarok. i. m. 25. o.; Gádoros—Bocskai u. 3. sír: Régészeti Füzetek I. 21., (1971) 57. o.

94 *Bálint Csanád:* A gádorosi honfoglaláskori nyereg. AÉ 101., (1974) 17—44. o. Áttekintést ad a nyereg történetéről: *U. Kőhalmi:* i. m. is.

95 Az előkelők sírjaiban lelt bizonyos verettípusok a nyerget, de inkább a nyeregtakarót díszítették. *Szőke:* i. m. 18—19. o.

96 *László:* AH 27., (1943) 45—60. o.

97 A lószerszámos temetkezések a honfoglaló magyar lovastemetkezés egyik alapcsoportját képezik (101. sír), s a honfoglaló magyarság tömegeire jellemzők. *Bálint Csanád:* A honfoglaláskori lovastemetkezések néhány kérdése. MFMÉ 1969/1. 107—114. o.

98 *László:* AH 27., (1943) 109—136. o.; uő: Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszáma. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve (a továbbiakban — ETI Évk.) (1942) 75—170. o.; uő: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 15—60. o.

99 *Dienes István:* A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. MFMÉ (1956) 36—52. o.; *Szőke:* i. m. 11—18., 22—24. o.

nak általános érvényű rekonstrukciója, mert csak az egészen előkelő férfiak lószerszámát díszítették veretek.[100] Néhány új ásatási megfigyelés nyomán több rekonstrukció is készült (Zemplén, Szakony, Budapest—Farkasrét).[101] A jellegzetes levél alakú csörgős veretekről tudottakat legutóbb Dienes István foglalta össze.[102]

A honfoglaláskori kengyelek tipológiai felosztására még Nagy Géza tett kísérletet,[103] azóta csak néhány típussal foglalkoztak.

László Gyula az aszimmetrikus kengyel használatát mutatta ki, s a lovaglás technikájában meginduló változásra utalt.[104]

Dienes István újjáalkotta a honfoglaló magyarok lemezborításos fülű fakengyelét, s az egész leletanyag 10 százalékában határozta meg az ezt utánzó fémkengyelek mennyiségét.[105]

Szőke Béla a körte alakú kengyelek és a szablyák, valamint a trapéz alakú, gombos szárú kengyelek és a kardok gyakori együttes előfordulását ismerte fel, s ez utóbbi kengyeltípust Észak-Európából származtatta.[106]

Dienes István utalt arra, hogy a kengyelszár és a talp közé beiktatott gömböcske a sarkantyút helyettesíthette.[107]

Két ritka típussal, a háromszög alakú és a villás szárú kengyellel Uzsoki András foglalkozott; mindkettőt avar eredetűnek vélte és észak-, illetve nyugat-európai átvételből visszakerült formának határozta meg.[108]

Előzetes tipológiai felosztást Selmeczi László készített, de ő a teljes anyagot nem tekintette át. Rendszere két fő csoportját az egyenes- és az ívelt talpú kengyelek alkotják. Az ívelt talpú kengyelek egyik csoportját azok a kengyelek képezik, amelyeknek a füle nem különül el a szár felső részétől (2 altípus) a másik csoport pedig a kiugrófülű ken-

100 Szőke Béla elvetette László Gyula rekonstrukciós kísérletét, amely a geszterédi fejedelmi sír — nem hitelesen feltárt — leleteire épült, s kimondotta, hogy egyetlen hiteles, veretekkel díszített férfi lószerszámot sem ismerünk. *Szőke:* i. m. 18—19. o.; vö.: 101. jegyzet.

101 A zempléni sír lószerszáma különösen gazdag volt, és hitelesítette László Gyula geszterédi rekonstrukcióját. *Budinský-Krička—Fettich:* i. m. 35—39., 80. o. A szakonyi temető 1. sírjában a veretes kantárt és a szügyelőt sikerült megfigyelni (vö.: *Dienes:* A honfoglaló magyarok . . . i. m. 24. o., 7. kép), s segítségükkel Dienes István a Budapest—farkasréti sír lószerszámvereteinek alkalmazását is meg tudta határozni. *Dienes:* FA 24., (1973) 190., 210—211. o.

102 Részletezte a csörgős veretek bajelhárító szerepéről való ismereteinket, és kimutatta, hogy az öntött, tömör, levél alakú csüngők és a csörgős veretek a férfiak lószerszámának tartozékai. *Dienes:* FA 24., (1973) 190., 210., 211. o. A kelet-európai csörgős vereteket összefoglalta: *Kirpicsnyikov:* Sznarjazsenyie vszadnyika . . . i. m. 20—33. o.

103 *Nagy:* AÉ 11., (1891) 115—124. o.

104 *László:* A honfoglaló magyarok művészete . . . i. m. 82—83. o.

105 *Dienes István:* A honfoglaló magyarok fakengyele. FA 10., (1958) 125—142. o.

106 *Szőke:* i. m. 83. o.

107 *Dienes István:* Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története. Kisvárda, 1961. 176. o.

108 *Uzsoki András:* Honfoglaláskori magyar lovassír Öttevényben. Arrabona, 4, (1962) 9—25. o.

gyelekből áll (4 altípus).[109] Végezetül Dienes István finom megfigyeléseit kell említeni, amelyeket a kengyelek méretezéséről és a kengyel felszíjazásáról tett.[110]

A honfoglaláskori zablákról készült kitűnő rendszerezés az anyagot két fő csoportra, a csikózablákra és az oldalpálcás zablákra osztotta. Ezen belül tekintettel volt a csuklós szájvas végeinek kialakítására (2 és 4 karikás csikózablák), az oldalpálcák formájára és anyagára (pl. agancs oldalpálcás zablák), a szájvas típusára (láncos szájvasú, csavart szájvasú, vastag, illetve vékony szájvasú zablák). Utalt a típusok alkalmazási különbségeire is, és részletesen kifejtette az aszimmetrikusan készített szájvasak rendeltetését. A honfoglalás kori zablapecek felismerésével és használatának leírásával a zabla lekapcsolásának ősrégi, gyors módszerét keltette életre.[111] Dienes István munkája nagyban megkönnyíti majd a teljes anyag összegyűjtését.

A honfoglaló magyarok leginkább a téglalap alakú, vagy az ívelt oldalú hevedercsatokat használták; ezek összegyűjtése is a jövő feladata. Lovaikat nem patkolták,[112] és sarkantyút is csak a XI. századtól kezdve használtak.

Sarkantyú a X—XI. századi sírokból egyáltalán nem került elő, s noha múzeumainkban a korábbi, de túlnyomórészt a későbbi időkből igen sok példánnyal rendelkezünk, feldolgozásuk még nem készült.[113]

A magyarok lovaikat nem sarkantyúzták, hanem korbáccsal ösztökélték. E korbácsok anyaga a földben megsemmisült. Előkerült ugyan néhány — egy kivételtől eltekintve[114] — madárfej alakúra kifaragott, köpűs csonttárgy, amelyeket a szakirodalom korbácsvégnek tartott,[115] de e faragványok törékenysége miatt már korábban is valószínűbbnek tűnt botvég meghatározásuk.[116] Egy új ásatási megfigyelés nyomán amellett kell döntenünk, hogy botvégek voltak.[117]

A honfoglaláskori magyar fegyverzet rövid áttekintéséből kiderült,

109 *Selmeczi László:* Adatok a kengyel történetéhez és tipológiájához Magyarországon. Agrártörténeti Szemle 9., (1967) 99—104. o.

110 *Dienes István:* A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. AÉ 93., (1966) 229—232. o.

111 Uo: 208—229. o.

112 Talán a soltszentimrei és a salamoni leletben volt patkó, de mindkét lelet egyéb tárgyaihoz való tartozásuk — további, hiteles patkók előkerüléséig — erősen kétségbevonható. *László:* AH 27., (1943) 36. o.; uő: A koroncói . . . i. m. 104. o.; K—899, K—867. Talán bőrpapuccsal védték a lovak lábát. Uő: A honfoglaló magyarok élete . . . i. m. 353—354. o.

113 Nagy Géza több munkájában is foglalkozott velük: vö. 3. jegyzet.

114 A kenézlői temető 30. sírjából való botvég korongban végződik. *Fettich Nándor:* Adatok a honfoglaláskor archaeologiájához. AÉ 45., (1931) 83. o., 59. kép.

115 Szabadbattyánban kanalasgém, Hajdúdorogon bagoly, Földeákon tőkésréce-fej alakú botvég került elő. *Dienes:* FA 24., (1973) 179—182. o.

116 Uo.

117 Ecsedi István Szeghalmon újabb bagolyfej alakú botvéget talált, és in situ figyelte meg a bot másik végére húzott csövescsont-henger helyzetét. Kirpicsnyikov a régi Rusz területén előkerült hasonló tárgyakat korbácsvégnek határozta meg, de ez — legalábbis a törékeny, hosszú csőrű madárfej alakúaknál — a fenti lelet alapján kétségbevonható. V. ö.: *Kirpicsnyikov:* Sznarjazsenyije . . . i. m. 73—75. o.

hogy fegyverfajtánként milyen teendőink vannak hátra. Mivel csaknem minden fegyvertípusunk a Kárpát-medencétől keletre eső vidékekről ered, e fegyverek történetét a szovjetföldi régészeti anyag mind nagyobb mérvű bevonása nélkül már nem lehet megírni. E munkához biztos alapot adnak a már idézett összefoglaló művek és a különféle egyéb publikációk. Kétségtelen azonban, hogy *csak* a fegyverekre szorítkozva nem különíthetjük el a honfoglalás előtti magyarság régészeti hagyatékát, még akkor sem, ha e fegyverek némelyikén a honfoglaláskori magyar művészeti elemek egyike-másika észlelhető. A megoldást, a tárgyi anyag összehasonlításán túl, a temetkezési szokások egyre bővülő összevetésében[118] látom, ezek egy része a fegyverekre is vonatkozik.

László Gyula figyelte meg a honfoglaló magyarok sírjaiban hogy a fegyvereket a test ellenkező oldalára helyezték (kötötték az övre), mint ahogy az életben viselték.[119] Ez a szokás általános volt elődeinknél, de csak kevés temetőben kizárólagos; a felcserélt és a felcseréletlen helyzet rendszerint keveredett.[120] A felcserélés szokásának észlelése tovább bővíti a szaltovói alán, a volgai—bolgár, illetve az ómordvin temetőkkel kimutatott kapcsolatokat, ugyanis például a verhnye—szaltovói,[121] a tankejevkai,[122] valamint a panovói temetőkben[123] is előfordul. E temetőkben ugyanakkor nagyjából hasonló a szablyás és szablya nélküli sírok számának aránya a magyar köznépi temetőkben megfigyelthez. Ezért elképzelhető, hogy a szablya sírbatétele itt sem csupán az öröklés lehetőségétől függött, hanem rangjelző is volt.[124] Összeköti e temetőket az a jelenség is, hogy nem tettek a halott mellé nyilakkal tömött tegezt; s ezért a megtalált nyílcsúcsok számának is rangjelző szerepe volt.[125] A lándzsák aránylag kis száma megengedi azt a kérdésfelvetést is, hogy vajon nem sírjelölő szerepe volt-e a lándzsának a szaltovóiaknál és a volgai—bolgároknál,[126] akárcsak a magyaroknál?

118 V. ö. *Fodor István:* Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. FA 24., (1973) 159—176. o.; uő: K voproszu o pogrebal'nom obrjade drevnyih vengrov. Problemü arheologii i drevnyej isztorii ugrov. Moszkva, 1972. 168—175. o.; *E. A. Halikova:* Pogrebal'nüj obrjad Tankeevszkogo mogil'nyika i ego vengerszkie paralleli. Uo. 145—160. o. *Bálint:* MFMÉ 1969/1, 107—114. o.

119 *László:* AH 27., (1943) 57—59. o.; uő: A honfoglaló magyar nép élete. i. m. 468—470. o.

120 Tettamanti Sarolta mindössze 7 temetőben figyelte meg tisztán azt a szokást, hogy a halottakat az életben viselt módon felövezett fegyverekkel temették el. A megfordítás szokását tisztán 10 temetőben észlelte. A megfordított, illetve az életben viselt helyzetnek megfelelő temetkezési szokások 29 temetőben keveredtek. A halott fegyverét az övről leoldották és a test mellé (leginkább a felsőtest mellé, ritkábban a testre, illetve a lábhoz) helyezték 17 esetben, s végül ez utóbbi szokás a megfordítás szokásával 17 esetben keveredett. *Tettamanti Sarolta:* Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében. Doktori értekezés kézirata, 1974. 269—277. o. Ezúton is megköszönöm a Szerző szívességét, hogy disszertációját rendelkezésemre bocsátotta.

121 *Merpert:* SzA 23., (1955) 139. o.

122 *J. A. Halikova:* Volgai Bulgária és a X. századi Magyarország népessége etnikai rokonságának kérdéséhez. Hajdúsági Múzeum Évkönyve 1., (1973) 29. o.

123 A panovói temetőben a szablya a 32. és a 78. sírban a bal oldalon, a 108. sírban a jobb oldalon volt. *A. E. Alihova:* Szredne-cninszaja mordva. Arheologicseszkij Szbornyik (a továbbiakban — ASz) (1965) 50. tábla.

124 *Sz. A. Pletnyova* szerint a szablyákat csak férfi örökös híján tették a sírba. *Pletnyova:* Ot kocsevij . . . i. m. 157—158. o. V. ö.: *Gening:* VAU 3., (1962) 28—29. és 57—58. o.; *Gening—Halikov:* i. m. 29. o.; *Alihova:* ASz 3., (1965) 12. o.

125 V. ö.: 81—83. jegyzet; *Gening:* VAU 3., (1962) 56—57. o.; *Alihova:* ASz 3., (1965) 11. o.

126 *Kovács:* Alba Regia 11., (1970) 104—105. o.

A régészeti anyag részletesebb vizsgálata nyilvánvalóan még több tárgyi és temetkezési szokásbeli azonosságot fog felderíteni. E kettős munka eredményeként tudjuk talán majd etnikumhoz kötni az önmagában nem etnikumjelző tárgyi anyagot, s ezek között is elsődlegesen a fegyvereket.

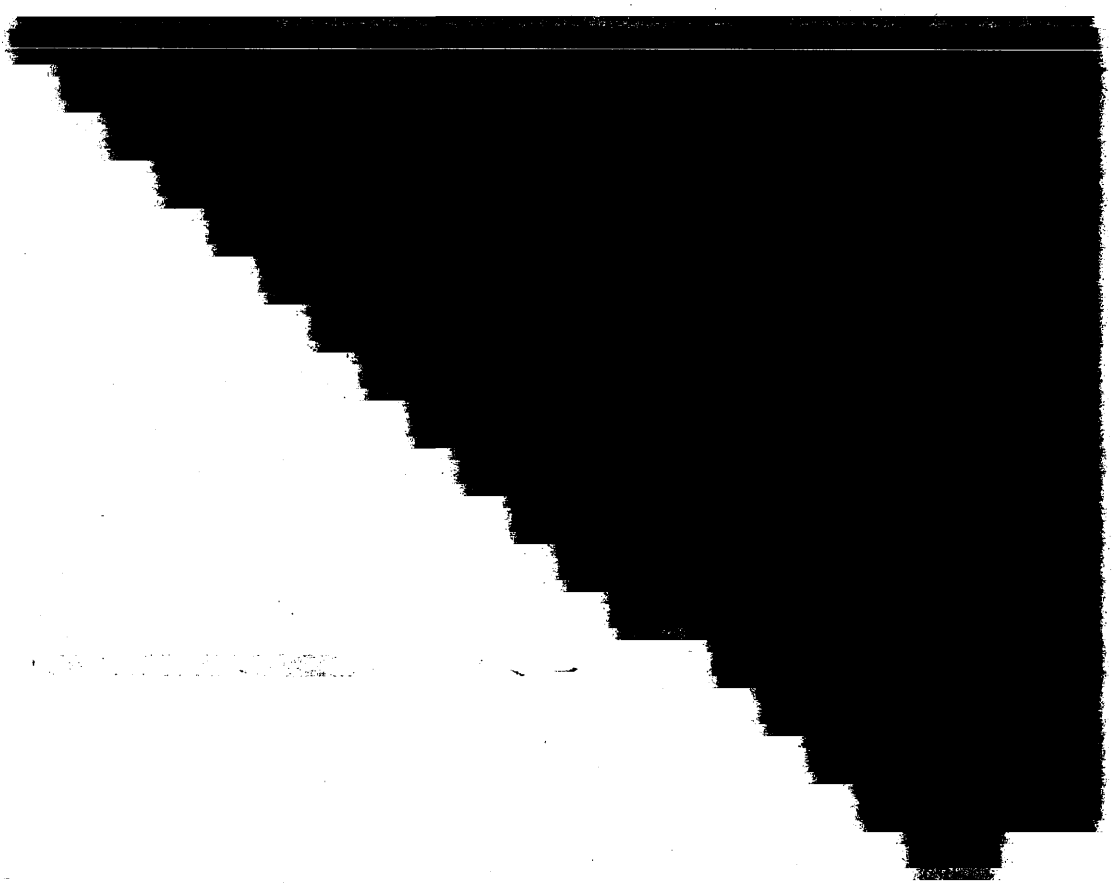

DR. KALMÁR JÁNOS

MÁTYÁS KIRÁLY HADTÖRTÉNELMI EMLÉKTÁRGYAI

Nagy királyunk nevéhez fűződő ereklyetárgyakat, építészeti emlékeket, a könyvtártörténeti ritkaságokat, a Corvinákat, okleveleit stb. történészeink, kutató tudósaink kellő méltatással megismertették a nagyközönséggel, olyannyira, hogy korát, amelyben élt, éles megvilágításban láthatjuk.

Hadtörténelmi, fegyverrégészeti emlékeit azonban kevéssé ismertük, mivel túlnyomó részük mind ez ideig lappangott. Éppen ezért szerencsésnek mondhatók legújabb kutatásaink eredményei. Ezek folytán napvilágra kerültek azok az emlékek, amelyek idegen név alatt, vagy pedig elfeledve, eredeti jellegüktől megfosztva szerepeltek.

Mátyás király vértezete

A bécsi volt udvari és császári, valamint hitbizományi gyűjteményekre vonatkozó magyar igényekkel foglalkozó döntőbizottság 1932. november 27-én írta alá Velencében a múzeumi és könyvtári állományok tárgyában kötött egyezményt. Az egyezmény alapján a Magyarországnak juttatandó műtárgyak jegyzékére a különböző vértezeteken kívül felvettek egy kifogástalan, jó állapotban levő teljes gótikus vértezetet is, melyet azonban az osztrák állam nem adott ki gyűjteményéből.[1]

Ennek a gótikus vértezetnek a kijelölése nem véletlenül, hanem mélyreható történeti kutatás eredményeképpen történt. Bizonyos volt például, hogy Mátyás király, mint ezt a reánk maradt ábrázolások sora is bizonyítja, éppen olyan gótikus vértezetbe öltözködött, mint a korabeli divatú előkelőségek bármelyike.

A király korából a megszállás kapcsán számos magyarországi fegyver maradt osztrák területen. Nyilván a Habsburg-család tiroli ágának gyűjtőhajlama a magyarázat arra, hogy az említett fegyvertárgy végül is Zsigmond főherceg anyagai közé került.

1 A bécsi gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása, a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus. 1933.

A magyar megbízottaknak szemügyre kellett venniük az ő nevével kapcsolatos darabokat. Nyomban feltűnt, hogy a tulajdonába származtatott és a bécsi Waffensammlungban őrzött két pompás vértezet közül legfeljebb az egyik lehetett az övé. A fegyverzetek vállbősége azonos ugyan — mindkettő felnőtt emberé volt —, de a magasságuk között több mint 14 cm különbség észlelhető. Az alacsonyabbra szabott tehát *bizvást* lehetett a közismerten kis termetű Mátyás királyé. (1. kép).

Kétségtelen, hogy a király egy vértezete csakugyan Bécsbe került. Hogy éppen Zsigmond főherceg hagyatékába? — az átszármazás lehetősége mindenesetre elképzelhető, annál is inkább, mert Miksa király, a későbbi császár, a gyűjtőhajlamú Zsigmond főhercegnek ajándékozta

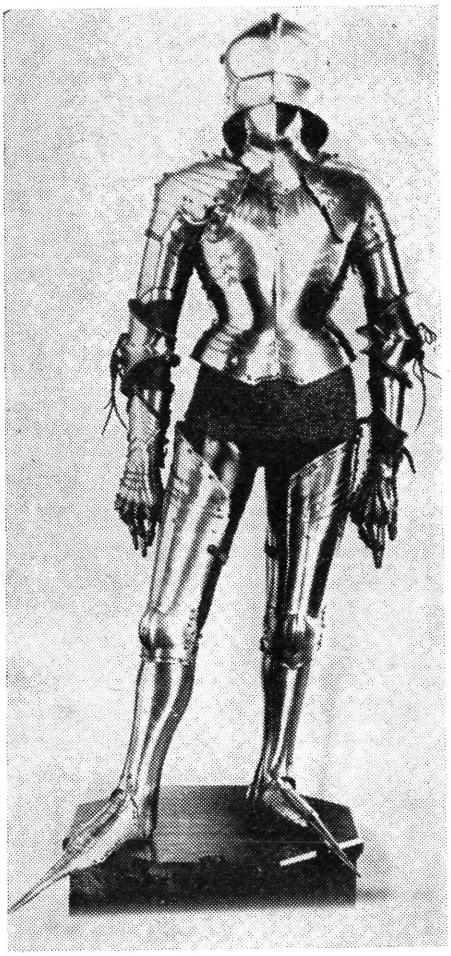

1. kép. Mátyás király gótikus vértezete (Bécs, Waffensammlung)

Mátyás király kardját és ágyúját is. Nagyon valószínű tehát, hogy egyéb Mátyás-ereklye is Zsigmond birtokába kerülhetett.

Leber alapvető munkájának tanúsága szerint a bécsi császári Hadszertár egyik termét Corvinus-Hallénak hívták. Ott volt ugyanis kiállítva Mátyás király egy állítólagos vértezete.[2]

Az ad hoc hagyomány kétségkívül hamis. Az illető darab késő XVI. századbeli készítmény és nyilván Johann Georg brandenburgi őrgróf tulajdona volt. Bizonyos azonban, hogy a hagyomány nem magától, nem a semmiből alakult ki, annál kevésbé sem, mert igen feltűnő, hogy éppen egy brandenburgi származású vértezetre telepedett és ezzel forrott össze. Tudott dolog, hogy Korvin János özvegye, Frangepán Beatrix, 1509. január 25-én György brandenburgi őrgróf felesége lett. Ezáltal természetesen vagyona is jórészt brandenburgi tulajdonba ment át, s miután első férjétől könnyen örökölhetett fegyvereket, valószínűleg örökölt is egy, az apósa számára készült, bizonyára nem hétköznapi kidolgozású gótikus vértezetet. Innen kerülhetett az azután a tiroli ág tulajdonába, hol is korát és Zsigmond főherceg vértezetével való hasonlatosságát is tekintve, a kortárs főherceg hagyatékává avatták. A brandenburgi család körében viszont, úgy látszik, megmaradt a hagyomány, hogy fegyverzetük egyik darabja a nagy magyar király tulajdonából való.

A bécsi fegyverrégészek előtt akkor még nem tisztázódott e második, Zsigmond-féle vértezet eredetkérdése. Legalábbis erre mutat az a tény, hogy a megjelent szakmunkákban a vértezet mesterét igyekeznek meghatározni.

A bécsi Waffensammlung 1936-ban kiadott katalógusa szerint mind a két vértezet Zsigmond főherceg tulajdonából származik, mindkettőnek a készítője Hans Grunewalt nürnbergi mester, keletkezési idejük pedig az 1470—1480-as évekre tehető.[3]

A bécsi vértezetek 1949-ben Londonban rendezett kiállításának katalógusa a Zsigmond-féle vértezet mesterét Lorenz Collmann személyében adja meg, készítésének idejét pedig az 1480. év körüli időben rögzíti. A másik vértezetet, nyilván mint bizonytalan származásút, nem állították ki.[4]

Bruno Thomas, a vértezetekről írt egyik művében, a két Zsigmond-féle vértezetről megemlíti, hogy az egyik Lorenz Collmann augsburgi mester alkotása, a másik pedig ismeretlen eredetű német munka, 1470—1480-ból.[5]

Az említett, aprólékos finomsággal készített, pompás művű vértezet jellegzetes példánya a XV. század végi lovagi harci öltözetnek. Áttört

2 *Fr. Leber:* Wien's Kaiserliches Zeughaus. Wien, 1846. 140. o.
3 *A. Gross—B. Thomas:* Katalog der Waffensammlung. Wien 1936. 23. o.
4 *B. Thomas:* Exhibition of Armour of Kings and Captains from the National Collections of Austria. London, 1949. 3. és 13. szám.
5 *B. Thomas:* Harnische. Wien, 1947. 22. o.

művű, csipkefinomságú szegélyezése, az egyes alkatrészek csúcsíves kiképzése a gótikus építőművészet díszítő motívumaival tart rokonságot. A mellvasat három csúcsba futó rátéttel erősítették meg, egyben mozgathatóra alakították ki (a nyeregben való előrehajlás megkönnyítésére.) Az állat a mellvasra mereven felékelt állvért fedi, amelyre az e korban divatozó „salade" sisak borul.

Feltűnően finom vonalvezetésű a derék kiképzése, amely csípőben karcsúvá válik, s hozzá áttört szegélyezésű csatakötény járul. A vállvérthez könyökvért kapcsolódik, szélesen kialakított könyökvért-pillangóval. A kezet csúcsíves díszítésű, aprólékosan finom kidolgozású, minden ujjat külön-külön borító vaskesztyű takarja.

A felső lábszárvért mozgathatóan egymásra csúsztatott lemezsávjain a mellvason is megfigyelt áttört művű díszítést találunk. Elegáns az alsó lábszárvért vonalvezetése és kidolgozása is. A vassaru csúcsára, az akkori divatnak megfelelően, 20 cm-t meghaladó hosszúságú vascsúcsot erősített a mester.

Múzeumaink nem rendelkeznek egyetlen Mátyás-korabeli vértezettel sem, pedig a történelem bizonysága szerint ezekből elképesztően gazdag sorozatnak kellett használatban lennie.

Egyik emlékünkön azonban a király vértezetben van ábrázolva: ez a bautzeni vár Mátyás szobra, az 1486. évből. Bautzen — azon külföldi városok közé tartozik, amelyeknek magyar nevük is van Buduszin — Ortenburg nevű várának tornyát ékesíti Mátyás király kemény mészkőből való szobra.[6]

A király gótikus fülkében ül a trónján, lábát egy előtte nyugvó oroszlánon pihenteti, feje fedetlen, leomló dús hajzattal. Testét díszes, gótikus ízlésű, teljes vértezet fedi. A mellvas két, csipkés szegélyezésű részből tevődik össze, csúcsán stilizált liliomalak díszlik. Csipkézett szélűek a csatakötény lemezsávjai is. Bal vállát és ölét dús redőzetű palást takarja, jobbjában kormánypálcát, baljában pedig országalmát tart. Arca, az akkori olasz divatnak megfelelően, szakálltalan és bajusztalan. (2. kép).

A ruházat mellett reánk nézve azonban az a körülmény a legfigyelemreméltóbb —, amint azt a bautzeni annalesek feljegyzik —, hogy Lausitz akkori kormányzója, Stein György — a király 1481. október 29-én nevezte ki — különös gondot fordított arra, hogy a szobor a királyhoz tökéletesen hasonlítson.

A szobrot Stein kormányzó Mátyás rendeletére készíttette, kifaragása három esztendeig tartott. A szobrot befalaztatása után még három ízben vették le, sőt Budára is elküldték, hogy a művész a király arcvonásait híven eltalálja.[7]

6 *Wenzel Gusztáv:* Mátyás király egykori szobra Buduszinben. Archaelógiai Közlöny, 1859. I. k. 239. o.
7 *Szendrei János:* Magyar Hadtörténeti Emlékek. Budapest, 1896. 284—285. o.

2. kép. Mátyás szobra Bautzen tornyában. (1486)

Ez annyit jelentett, hogy a király arcvonásait az udvarban működő szobrászok dolgozták át a valóságnak megfelelően, és csak miután ez megtörtént, állították fel véglegesen. A szobron így nem csupán Mátyás 1486-ból való leghitelesebb arcképét, hanem a valóságban viselt hadiöltözetének hű mását is szemügyre vehetjük.

Ugyancsak gótikus vértezetben látjuk Mátyást a Philostratos-korvina kezdő lapján is.

A rendelkezésünkre álló emlékanyag kapcsán is nyilvánvaló tehát, hogy a király feltétlenül rendelkezett korában divatos gótikus ízlésű lovagi teljes vértezettel és azt minden valószínűség szerint viselte is alkalomadtán.

A legújabb kutatások szerint Zsigmond főherceg 1486-ban vértezetet ajándékozott Mátyás királynak, melyet az Innsbruck-Mühlaui császári vértverő műhely készített.[8]

Igazolva látjuk tehát azt a tényt, hogy a bécsi Waffensammlung Zsigmond főherceg nevére írt vértezetei közül az egyik példány Mátyás király tulajdona volt.

Mátyás király kardja

Stöcklein leírásából tudomásunk van egy Mátyás-féle kardról, amelyet az isztambuli Topkapi Saray gyűjteménye őriz.

Stöcklein a gyűjtemény leírásában a következőképpen említi meg ezt a kardpéldányt: „A magyarországi hadjáratok során is sok magyar kard került Istambulba. Egy egyszerű kardon a csőrében gyűrűt tartó holló berakott képe látható, Corvin Mátyás címere"[9]. A szerző képet nem ad, így pedig nem lehet megállapítani, hogy ez a pengebélyeg a királyé-e, vagy pedig atyjáé, Hunyadi Jánosé.

Magyarországon, az Árpád-kortól kezdve, leleteinkben kimutatható a nyugati kardfejlődés valamennyi változata. A XV. század második harmadában Magyarországon a kardok markolatgombja levágott sarkú téglalap formát ölt, az egyenes keresztvas-szárak ellaposodnak és fekvő „S" alakban hajlanak meg. Ebben az időben megy végbe a szablyára való áttérés is: amikor hazánk harcolni kényszerül a törökkel. A markolatot és a keresztvasat változatlanul meghagyva, az egyenes pengét — a törökségtől kapott impulzusra — hajlott, egyélű penge váltotta fel. Az újfajta fegyverre való áttérés Hunyadi János korához kapcsolható.

Hunyadi János 1444-ben Pozsonyban 2000 db kardpengét rendelt, azzal a feltétellel, hogy minden egyes pengébe a gyűrűt tartó hollós címer legyen beverve. (Hunyadi Jánosnak 1444-ben a várnai csatában még nem volt gyalogsága, 1448-ban azonban, a rigómezei csatában,

8 Die Innsbrucker Plattnerkunst. Katalog. Innsbruck, 1954. 18. o.
9 *H. Stöcklein:* Die Waffenschätze in Topkapu-Saray Müzesi zu Istambul. Ars Islamicks. Vol. I. Part. II. S. 207.

már 2000 zsoldos gyalogosa vett részt.) Elképzelhető tehát az is, hogy Topkapi Saray kardpéldánya a rigómezei csatából származik, és ebben az esetben Hunyadi János nevéhez kapcsolható.

A bécsi likvidációs tárgyalások kapcsán kaptuk meg a Waffensammlung-ból Mátyás király kardját. Egyenes, kétélű pengéjének egyik oldalán „MATIAS CORVINUS REX UNGARIAE" a másikon pedig „PRO REGE DIVINA LEGE ET GREGE" maratott szöveg olvasható. Aranyozott vasból készült markolat-kosárzata a XVII. században divatozó nyugati mintájú kosarakkal azonos kiképzésű és azonos korúnak is tekinthető ,a pengével együtt. Markolata egyenes, gombja bordázott díszítésű, fordított csonkakúp alakú. Elülső keresztvas-szára felfelé ágazik, kézvédő pántot alkot, hátsó szára pedig lefelé hajlik.[10]

Az osztrák császári gyűjteményben — még az Ambrasba telepítés előtti időben — valóban szerepelt Mátyás királynak egy kardja, amelyet Miksa császár ajándékozott 1491. január 16-án tiroli Zsigmond főhercegnek. Ez a Mátyás-féle kard valami módon elveszhetett, de Martinus Zeiler még láthatta Innsbruckban, mert Itinerarium Germaniae című művének 351. oldalán így ír róla: „Mátyás magyar király kardja, amelyet akkor használt, amikor fekete serege Bécs előtt táborozott."[11]

A hozzá fűződő nevezetes hagyomány miatt az eredeti példány eltűnésébe nyilván nem nyugodtak bele, ezért készíthették helyébe ezt a példányt. Nemcsak a kard külső alkata, a penge szövegében előforduló MATIAS szó írása sem felel meg a XV. századi írásmódnak. Miksa király, a későbbi császár, nagybátyjához szóló levele így szól: „So er wider unser Haws Oesterreich gebraucht."[12] Magyarul a szöveg így hangzik: „Amelyet a mi ausztriai házunk ellen használt."

A Mátyás király-féle számszeríjak

Számszeríjak vonatkozásában a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye valóban gazdagnak mondható, hiszen nyolc példánnyal szemléltetheti a XV. század második felében használatos távolra ható vadászfegyvereket.

A számszeríj, a legősibb mechanikusan megszerkesztett lövőfegyver, hazánkban a huszita háborúk folyamán terjedt el, erre mutat neve is, amely a szláv „samostrilj" szóra vezethető vissza, és eredeti jelentése „magától lövő íj".

Ezek a számszeríjak csaknem azonos külsejűek, így tehát méltán egyazon magyar műhelyre gondolhatunk. Felépítésükben a kor magas szinten álló íjgyártó iparát is beszédes módon példázzák.

10 Id. bécsi Katalogus, 45. o.
11 Uo. 45. o.
12 Uo.

A múzeum naplókönyvének bejegyzése alapján megállapíthatjuk, hogy ezek a számszeríjak Nagyszebenből származnak és vétel útján jutottak a gyűjteménybe. Feltevésünk szerint tehát ezek a fegyverek a Nagyszebenben a XV. század folyamán működő nagynevű íjgyártó céh termékei.

Ha a nagyszebeni íjgyártó céh történetét kutatjuk, sok érdekes adat jut birtokunkba. A hajdani virágzó céh 1482-ben még külön tornyot védett a város védelmi berendezéséből. A számszeríj előnyös használhatóságára jellemző, hogy Nagyszeben városának 19 tornyában 117 darab számszeríj, 15 darab felhúzókészülék — tekervény — és sok ezer számszeríjhoz való nyíl volt számontartva az 1492—1493 évi fegyverösszeírások szerint.[13]

A számszeríjak részletesebb ismertetését[14] mellőzzük, figyelmünket csupán rétegezetten összeragasztott, szarulemezekből álló ívük borítására összpontosítjuk. Az íveket, nehogy a szarulemezek közé nedvesség húzódhassék be, pergamennel borították, illetve ragasztották le. Ezeket a pergameneket sárkányalakos, vadászjelenetes ábrázolásokkal, vagy pedig reneszánsz ízlésű lombozatokkal díszítették.

Megemlíthetjük, hogy a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumban őrzött, az ottani íjgyártó céh gyártmányai közül való számszeríjpéldányok ívét díszítő pergamenek mustrái a mi példányainkon levőkkel mindenben azonosak. Ez a körülmény is nagyszebeni eredetük mellett szól.

Az ívet díszítő vadászjelenetes pergamennel részletesen kívánunk foglalkozni. Az ív egyik oldalán főkötőszerű süveges (csuklyás), rövid kabátba öltözött vadászt látunk, hosszú orrú, letűrt szárú csizmában. Jobbjában szigonyszerű vadászlándzsát tart, baljával vadászkürtjét emeli szájához, oldalán vadászkés. Az alakot leveles-ágas lombozatok veszik körül, akárcsak az előtte futó szarvast, amelyet nyakörves vadászeb üldöz. A vadász alakja mögött — az elválasztó vonalon — címerpajzsban, faágon álló, a csőrében gyűrűt tartó hollót, a Hunyadi-család címerét láthatjuk.

Az ív másik oldalán, ugyancsak lombozatok között, lovas vadászt látunk alacsony magyar nyeregben, csomóra kötött farkú lován díszes nyeregtakaróval (caperatum). A vadászt is körülölelő lombozatban láthatunk még egy elejtett őzet, két vadászeb között. A vadász jobbjával a ló kantárját tartja, baljában hosszú, egyenes pengéjű vadászkardját emeli vágásra.

A vadász letűrt szárú csizmáján hosszú szárú, tarajos lovagi sarkantyút visel. Rövid zekéjének mellére, címerpajzsban, a magyar pólyás (helyesebben hét vágásos) címer van hímezve. A vadász feje fedetlen, dús haja a vállára omlik.

13 *J. Bielz:* Die Hermannstädter Armbrüste. Mitteilungen aus dem B. Bruckenthalischen Museum. 1934. IV. 37—39. o.
14 *Dr. Kalmár János:* A középkori számszeríj. Budapest, Technikatörténeti Szemle, 1964. III. 97—121. o.

A vadász alakjában Mátyás királyt véljük felismerni; ezt a feltevést támasztja alá a mellén látható magyar országcímer, a lovagi sarkantyú, a fedetlen fej, a dús hajzat, amely körülményt a következőkben az egyik bécsi pavézére festett, Szent György lovagként ábrázolt Mátyás királynál is megfigyelhetjük.

Így válik érthetővé a számszeríjunkon a Hunyadi-címer jelentkezése. Ezek a számszeríjak tehát Mátyás király vadásztársai vagy pedig udvari vadászai számára készültek a nagyszebeni íjgyártó céh műhelyeiben.

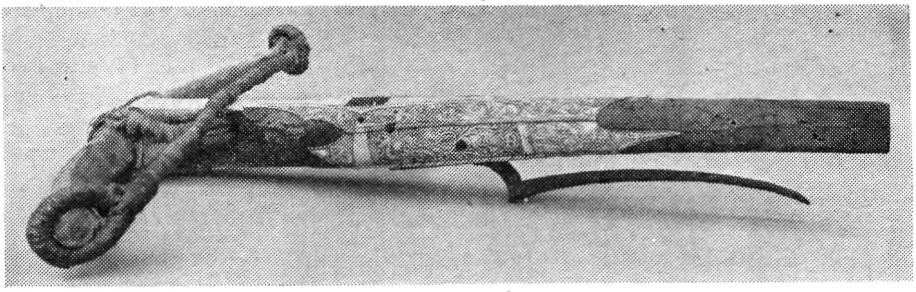

3. kép. Számszeríj Mátyás tulajdonából (New York, Metropolitan Museum. 1489)

A New York-i Metropolitan Museum őrizetében találjuk Mátyás király számszeríját. Ez a számszeríj is vadászati célokra készült, faragott díszítésű törzse vésett művű csontlemezekkel borított. A számszeríj csontlemezein megfigyelt ember- és állatalakok, címerek és egyéb heraldikai elemek élénk színben tárják elénk a király kora magas szinten álló csontfaragó iparának művészi készségét.

A számszeríj törzsének egyik oldalán találjuk Dalmácia gótikus ízlésű, három leopárdfejes címerképét címerpajzsban, alább teljes gótikus vértezetben Szent György alakját, aki lándzsájával döfi le a lábánál fetrengő sárkányt. A lovag jobbjával a derekára kötött hosszú, egyenes lovagi kardot tartja.

Feltűnő, hogy a lovag nem viseli az e korban divatos, úgynevezett „salade" sisakot, amely a gótikus vértezetek velejárója volt, holott a Szent György ábrázolásoknál a sisakot soha nem hagyják el. Feltűnő ezen kívül a lovag vállára omló, a homlok fölött átkötött dús hajzat. Úgy találjuk, mint ahogyan dolgozatunkban később ismétlődik, hogy a faragást végző mester az ábrázolt lovagban Mátyás királyt igyekezte megjeleníteni.

A sárkány alakja alatt fordított helyzetben megfaragva láthatjuk a tiltott fa alatt álló, annak gyümölcséből evő Ádám és Éva mezítelen alakját, a fa törzse körül pedig a kígyó csavarodik. Alattuk jobbra né-

ző, bajusztalan, fején csúcsos sapkát viselő szakállas férfi mellképét találjuk.

A törzs másik oldalán, az előbbihez hasonló címerpajzsban, Csehország oroszlános címerképét látjuk, az oroszlánt — helytelenül — egyfarkúnak faragva, ez alatt pedig egy sárkányalakot, amelynek hosszan megnyúlt farka stilizált lombozatokká alakul át. A sárkány alatt — szintén fordított helyzetben — ismételten az Ádám—Éva jelenetet figyelhetjük meg, de itt mindkettőjüket hosszú, redős ruhába öltöztette a faragómester. Alább egy szembe néző, ugyancsak szakállas, de bajuszos férfifejet találunk.[15]

Számunkra a legtöbbet az jelenti e számszeríjon, hogy a törzs alatt stilizált, kettős gótikus ablakot formázó ábrázolás látható, melynek középső oszlopa körül mondatszalag csavarodik a készítés idejét, az 1489-es évet rögzítve. Ezalatt — tölgyleveles, koronás, rostélyos-sisakos címerpajzsban — felül a vágásos és kettőskeresztes magyar címert (hármas halom nélkül), alább a faágon álló, csőrében gyűrűt tartó hollót, a Hunyadi-ház címerképét faragta ki a mester. A címer sisakdísze feletti tölgyleveles korona alapján a számszeríj vadászfegyver-jellegére következtethetünk.

A számszeríjnak csontlemezekkel el nem borított felületeit indázatos díszítés ékesíti. (3. kép).

Mátyás király mozsara

Az innsbrucki Hadszertár felszereléséről szóló, 1517. évben készült inventáriumban levő rajz alapján ismerjük azt a kővető mozsarat, amely szintén Mátyás király nevéhez kapcsolódik.

A mozsarat Miksa császár 1490-ben, Székesfehérvár bevételénél zsákmányolta. Ez a mozsár „Konstantinápolyi nagy császár" néven az innsbrucki Hadszertárba került.

Miksa császár nagybátyjához, tiroli Zsigmond főherceghez írt levelében említi, hogy mihelyt a Dunán a fagy felenged, egy nagy ágyút fog neki küldeni, amelyet a török császár Belgrád alatt használt és amelylyel annak idején Mátyás király dicsőséges dolgokat cselekedett volt.

A levélből kitűnik, hogy a mozsár zsákmányként került Mátyás birtokába, majd onnan Székesfehérvárnál császári tulajdonba.[16]

A Miksa császár által lerajzoltatott mozsár felirata: „Der gross Kaiser von Constantinopel." Két részből tevődik össze. A kisebb átmérőjű hátsó rész a lőporkamra, a végén négyszögletes felporzó csatornával, az első, nagyobb átmérőjű rész a tulajdonképpeni mozsár, amelyből a kőgolyót kilőtték.

15 *B. Dean:* A Crossbow of Mathias Corvinus. 1489. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, 1925. 154—157. o.

16 *A. Eessenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen. Leipzig, 1827. 52. és 54. o.

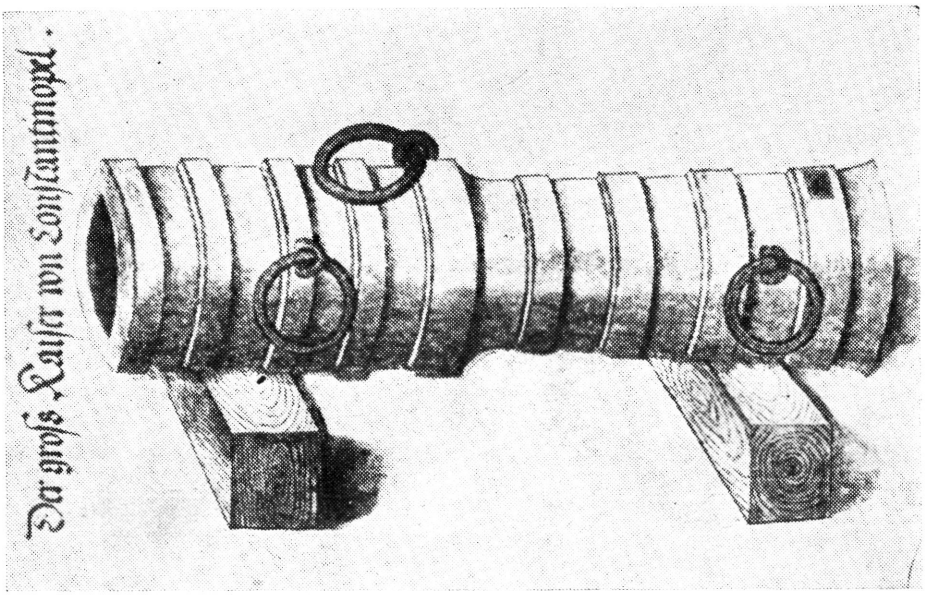

4. kép. Mozsár, amelyet Mátyás király zsákmányolt a töröktől. (Az innsbrucki hadszertár 1517. évi kéziratos inventárjából)

A mozsár testén látható karikák a cső emelésére szolgáltak. Az egész mozsártest vasgyűrűkkel van erősítve. (4. kép).

Parittyalövedék Mátyás nevével

Meg kell emlékeznem egy jelentéktelenebb tárgyról, amely azonban szintén a király hadseregének felszereléséből származik. Két végén hegyesre kalapált hengeres ólomdarabka ez, amelyen egy már kivehetetlen címerkép mellett a MATHIAS név olvasható. A Kreuzenstein várában levő Wilczek-gyűjtemény őrzi. Nyilvánvaló, hogy ez a parittyalövedék Mátyás parittyásáé lehetett.

Adatunk van arról, hogy abban a csapatban, amelyet Kapisztrán János vezetett Nándorfehérvár felszabadítására, parittyások is voltak. Ezekről feljegyezték, hogy igen eredményesen harcoltak. Mátyás is alkalmazott hadseregében parittyásokat. E fegyver találati pontossága oly nagy volt, hogy 120—160 lépésre biztosan el lehetett találni vele egy embert.[17]

A budai várban folyó ásatásokkor is előkerült egy színes kályhacsempetöredék, amely Mátyás királyt ábrázolja parittyával a kezében.[18]

17 *Dr. Kalmár János:* Régi magyar fegyverek. Budapest, 1971. 132. o.
18 *Dr. Kalmár János:* Parittyaábrázolásos kályhacsempe a XV. századból. Archeológiai Értesítő, 1951. 132. o.

Mátyás király nyerge

Mátyás király nyergét a bécsi Waffensammlung őrzi. A nyereg Bécs visszafoglalása után került — zsákmányként — Miksa király, a későbbi császár birtokába, aki a kényelmes, alacsony, magyar típusú nyerget személyes használatába vette. Emiatt azután mint Miksa császár nyerge került a köztudatba és neve alatt állítják is ki. A bécsi Waffensammlung 1936. évben kiadott katalógusában magyar nyeregként szerepel, ugyanúgy kengyelét is magyaros formájúként ismertetik.[19]

A vörös bőrrel borított nyereg arany és ezüst indamintázatokkal díszített. A kápa szélei sárgaréz szalaggal szegettek, elülső kápája felugrik, összenyomott kagylós gombban végződik; hátsó, alacsony kápája kettős ívűre alakított. Ez a kialakítás nyomon követhető a Zsigmond korabeli úgynevezett „elefántcsont" nyergekig, amelyek ugyancsak kettős karélyozással vannak kiképezve.

Ez a nyeregfajta tehát az elefántcsont nyergek leszármazottjának tekinthető. A nyereg bőrborítása mélyen aláhullik és lebernyegként borul a ló hátára. Kengyelének talpalója négyszögletes lappá szélesedik, szárai körte alakúak. (5. kép.)

A fekete sereg gyalogsági állópajzsai

Bécs Város Történeti Múzeuma a huszita haditechnika késő gótikában gyökerező, egyetlen s egyben leggazdagabb gyalogsági állópajzssorozatát őrzi. Az állópajzsok eredetileg a cseh huszita zsoldos gyalogság védőfegyvereiként szerepeltek a XV. században.

Mátyás király beszervezte hadseregébe a huszita gyalogságot, majd a csehek lovagrendi elemeiből állandó zsoldos sereget alkotott. A zsoldos hadsereg pajzsos és páncélos, vértezett gyalogsága a védelmi elemet jelentette a hadseregben.

A király halála után a bécsi magyar őrséget lefegyverezték, a fegyvereket a város hadszertárába sorozták be. Azokat a példányokat, amelyek cseh—magyar stb. heraldikai elemeket viseltek, átfestették Bécs város — fehér alapon vörös keresztes — címerével. Az átfestés miatt sok állópajzs, középkori nevén „pavéze" (pavese), nemzeti hovatartozását ma már csak a másodlagos festékréteg eltüntetésével lehetne megállapítani.

A pavézéket átfestő mester elsősorban a magyarországi és a Hunyadi-címereket tüntette el, de ezeken kívül a cseh—huszita jelleget őrző címerek is veszendőbe mentek.

Dolgozatunkban jelenleg csupán a Mátyás személyét érintő címerekkel díszített gyalogsági állópajzsokat, pavézéket ismertetjük.

19 *A. Gross—B. Thomas:* i. m. 34. o.

5. kép. Nyereg, Mátyás tulajdonából (Bécs, Waffensammlung)

Bécs város hadszertárának XV. századbeli számadáskönyvei a pavézék felől értékes adatokat nyújtanak számunkra: az Inventárban olvassuk, hogy 1493-ban Erhart Lisstinger bécsi festő „32 pafesen zu pessern und die schilt zu verneuen", tehát 32 pavézét javított, felújított.[20] Ennyi pavézét festett tehát át a mester Bécs város címerével.

Térjünk ki néhány szóval a „pavéze" nevének eredetére: a középkori görögben a pajzs neve *pabedzion, pavedzion,* amely nagyobb méretű védőeszközt jelent. A középkori latinban *pavisorius* néven fordul

20 Das Wiener Bürgerliche Zeughaus. Historische Museum der Stadt Wien. Wien, 1960. 24—26. o.

elő. Francia neve *pavois*, az olaszban *pavese*, ugyanúgy a román nyelvben is. Cseh neve *pavéza*, az északi szláv nyelvben *paizs*. Téves tehát azon elterjedt nézet, hogy a pavéze szó Pávia város nevével kapcsolható össze.

A Bécsben őrzött 68 darab pavéze közül mindössze 9 példányról lehet megállapítani, hogy Mátyással kapcsolatosak. A többi példány azonban szintén Mátyás király foglalási idejéből való és valamennyi fekete seregének fegyverzetéhez tartozott.

Az első pavéze-példányon meglehetősen durván festett hármas keretsávot figyelhetünk meg. A belső mezőben, felhőkből kitörő sugarak alatt láthatjuk a Szent György-jelenetet: a lovag a kardjával döfi le a sárkányt. Jobb oldalánál az osztrák pólyás (Babenberg) címer, baljánál pedig Magyarország hármas halmon álló kettőskeresztes címere található.[21]

A pavéze heraldikai értelemben vett alsó jobb sarkában levő címer — vörös alapon ezüst szarufa, megtűzdelve hét ezüst csúccsal — Tas (Protasius) von Boscowitz olmützi püspök címere, a bal sarokban pedig — vágott címerpajzsban, vörös alapon, négy fehér, felfelé álló csúcs, alul pedig fehér mezőben két vörös csúcs (heraldikai háromszögek) — az olmützi püspökség címere díszlik. A címerek bizonysága szerint ez a pavéze egy, az olmützi püspök, Tas von Boscowitz szolgálatában álló gyalogos felszereléséhez tartozott.

A címerek kiterjedtebb vizsgálata közelebb visz Mátyás király személyéhez. Az olmützi püspök a Boscowitz-család černahorai ágából származik, jelentős politikai szerepet játszott a cseh korona és Mátyás közötti harcokban. Püspöki kinevezése előtt Podjebrad György bizalmasa volt, brünni prépost korában, 1457-ben pedig — mint választott olmützi püspök — Podjebrad György politikáját támogatta. Az ő szerepének köszönhető, hogy a morva országok behódoltak Györgynek.

A szentszék nyomására 1466-ban Mátyás király pártjára tért át, akinek ezentúl diplomáciai megbízottja lett a Györggyel és a lengyel Kázmérral való fontos tárgyalások alkalmával. Az ő műve volt, hogy Mátyást 1470-ben Olmützben — titokban — cseh királlyá választották.

Fontos szerepe volt később is az Ulászló és Mátyás közötti tárgyalásoknál, amelyek 1478-ban az olmützi békével és a cseh korona országrészeinek elosztásával, a két uralkodó közötti megegyezéssel végződtek. Ulászló ekkor csupán Csehországot tartotta meg, Mátyásé lett Morvaország és a cseh korona több mellékországa, Szilézia, Lausitz, azzal a joggal együtt, hogy a cseh királyi címet Mátyás viselheti. Mátyás

21 *Dr. Kalmár János:* Hunyadi Mátyás bécsi hadseregének pajzsai. Folia Archaeologica XVIII. 1966/67. 158. o., 65. kép. *W. Denkstein* dolgozatában a hármashalom-kettőskeresztes címert Felsőmagyarország címereként írja le. Pavesen böhmischen Typs . . . Sbornik, Nár. Mus. Praha, 1965.

cseh királyi címét a császár is elismerte az ausztriai hódítások alatti tárgyalások folyamán.

Az olmützi püspökkel együtt Olmütz városa is Mátyás pártjára állt, a püspökség köteles volt Mátyást katonailag is támogatni.[22]

Ezek a politikai körülmények vetnek élénk fényt a pavézéken megjelenő cseh címerekre.

Mátyás király még a cseh háború befejezése előtt hadat indított III. Frigyes császár ellen. A háború folyamán 1477—1485 között igen jelentős eredményeket ért el: Bécsújhely elfoglalása után — a hadijog alapján — már Alsó-Ausztria urának tekintette magát. Okleveleiben, régi címei után, megjelenik a „nec non dux Austriae" formula is.

A magyar határtól az Enns vonaláig valamennyi fontos hely Mátyás kezében volt, a fegyverszünet is a magyar király birtokában hagyta a meghódított alsó-ausztriai tartományt.

Ez a hadihelyzet magyarázza meg Mátyás címere mellett az ausztriai pólyás címer jelenlétét a pavézén.

Eredetileg három pavéze volt azonos módon megfestve a magyar, az osztrák és a Boscowitz-címerekkel; a leírt példányt érintetlenül hagyták, kettőt azonban átfestettek Bécs város címerével. Ez a későbbi ráfestett bécsi címer lefedi az egész belső mezőt, Szent Györgyöt a címerekkel együtt. Az alsó két kis címerpajzs megmaradt ugyan, de a címerképet durva módon átfestették. Mindössze a felhőből aláhulló sugarak maradtak épségben.[23]

Nyilván győzelmi trófeaként hagytak érintetlenül, átfestés nélkül egy pavézét, amelyen Magyarország és a Hunyadi-család címere ékeskedik. A képes mezőben, felhőből előtörő sugarak alatt, a Szent György-jelenetet találjuk művészi kézzel megfestve. Háttérben a várkastély és a királykisasszony alakja látható. Az alsó mezőben Krisztus-monogramm látszik.

A felső, a heraldikai jobb sarokban, köralakú mezőben találjuk a kettőskeresztes magyar címert, a bal sarokban pedig a faágon álló, csőrében gyűrűt tartó hollót, a Hunyadi-család címerét. A pavézét kettős keretezés díszíti, egy külső, levegős, lombozatos és egy belső, levelesindás növénysor.[24] (6. kép)

Egyazon mester az alkotója a következő pavézénknak is: a Szent György-jelenet át van erre a példányra másolva, mindössze a háttér lombozat-díszénél találunk némi eltérést. Az alsó mezőben piros-fehéren kockázott sast, Morvaország címerét találjuk. Számunkra különös érdekességgel bír ez a pavéze, mivel ez is a király személyi testőrségének felszereléséhez tartozott. A felső szint két medaillonjában a ma-

22 *Denkstein:* i. m. 127—130. o.
23 *Dr. Kalmár:* i. m. 160. o. 67. kép.
24 Uo. 175. o. 83. kép.

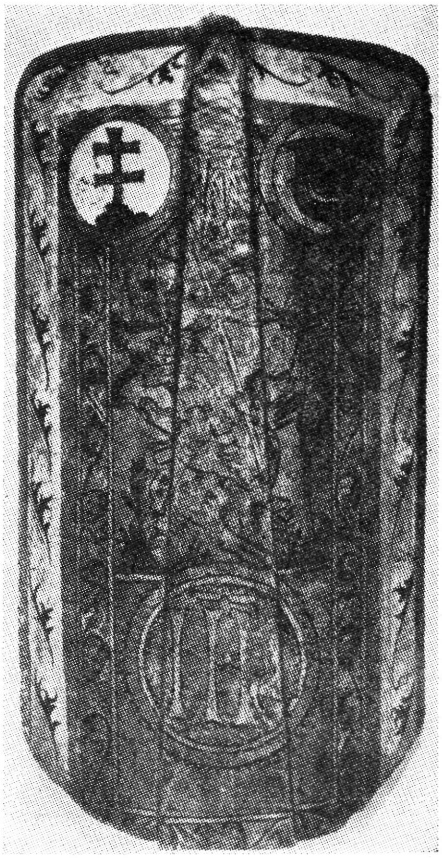

6. kép. Állópajzs (pavéze) Magyarország és Mátyás címerével (Bécs, Bécs város Történeti Múzeuma)

gyar ország- és a Hunyadi-címer látható, amelyeket a nap és hold — emberi arcot ábrázoló — képeivel festettek át.[25]

Hasonló átfestésre gondolunk a következő példánynál is, amelyen szintén a Szent György-jelenet ábrázolása díszeleg, ugyanazon mestertől. A lovag felett felhőből előtörő sugárkéve díszlik. A felső két sarokban levő medaillonokot, amelyekben a magyar és a Hunyadi-címerek helyezkedtek el, Bécs város címerével festették át. Belső keretezése minusculás betűsor, a külső pedig indázat.[26]

Egy másik pavéze szintén a Szent György-jelenettel van díszítve. A lovag feje felett napsugaras díszítményt figyelhetünk meg itt is; az előbbihez hasonlóan jelenik meg a két kör alakú madaillon ezen a paj-

25 Uo. 176. o. 84. kép.
26 Uo. 177. o. 85. kép.

zson is, ugyanúgy átfestve, mint ott. A pavéze keretezése kúszó növényzet. Újdonság, hogy az alsó mezőt elfedő bécsi címer itt zsinóron függ.[27]

A következő pavéze belső mezejét teljesen kitölti Szent György alakja. A hátteret lombozat borítja. A felső két sarokban levő köralakú medaillonokban — mint az előbbiek esetében is — eredetileg a magyar és a Hunyadi-címer látszott, itt azonban később csillagképekkel festették át őket. A két medaillon közé festették a bécsi címert.[28]

Az eddig tárgyalt pavézéktől merőben elüt az a példány, amelyik már külsejében is eltér a korábban tárgyalt, széles, gyalogsági fajtától. Keskenyebb alkatú, a közepén végighúzódó előreugrás viszont jóval szélesebb, mint az előbbieken. Mondhatjuk, hogy ez a legszebben megfestett pavéze, részleteiben is a legragyogóbb művészi alkotás.

A keskeny mezőben, felhőből alátörő sugarak alatt, Szent György lándzsával döfi le a lábánál fetrengő sárkányt. A lovag alaposabb vizsgálatakor szembeötlik a portrészerűen, aprólékos finomsággal megfestett arc. A lovag feje, amint látjuk, nincs természetes helyzetben a törzshöz viszonyítva. Az arc megfestése egy másik mester kezemunkájára vall: a lovag tekintete nem a ledöfött sárkányra irányul.

A lovag feje fedetlen, homlokát diadém övezi. Mindezen megfigyelések arra engednek következtetni, hogy ez az ábrázolás, Mátyás király fiatalkori képmása lehet.

A lovag vértezete nem a szokásosan ismétlődő gótikus vértezet az 1470-es évek utáni divat szerint, hanem a „Kastenbrust", amely a korábbi, az 1440-es évek utáni koragótikus vértezet típusa. A lovag oldalán hosszú markolatú, gótikus kard függ. A fegyverzet tehát az 1470-es évek előttre határozza meg a pavéze korát.

Feltűnik mindezeken kívül, hogy a pavéze — alakra — nem gyalogsági állópajzs, hanem előkelő magyar lovasharcos védőfegyvere lehetett. Lehetséges, hogy ez a pavéze a király közvetlen környezetéhez tartozó, udvari, vagy testőri szolgálatot tevő magyar vitéz tulajdona volt.[29] (7. kép).

Figyelemre méltó, hogy a római Vatican-könyvtárban őrzött „Vir dolorum"-ot és az „Arma Christi"-t ábrázoló nagy miniatúrán, amelynek előterében Mátyás király térdelő alakját látjuk, a király arcvonásai nagy hasonlatosságot mutatnak a pavézénkon megfestett Szent György lovag arcvonásaival. A miniatúra 1469-ből való.[30]

Véleményemet igazolni látszik az ábrázolt lovag sűrű haja, amely sisakot viselő harcos számára nem mondható a legalkalmasabb hajviseletnek. Mátyás királynak viszont, mint ahogyan azt a Szépművészeti Múzeumban őrzött márvány domborművén láthatjuk, vállára omló,

27 Uo. 165. o. 73. kép.
28 Uo. 177. o.
29 Uo. 182. o. 91. kép
30 Róma, Bibliotheca Vaticana. No. 1164. Missale Pol. 126. o.

7. kép. Pavéze Mátyás képmásával (Bécs, Bécs város Történeti Múzeuma)

dús, hullámos haja volt. Ugyanúgy áll előttünk korábban tárgyalt egyéb emlékein is.

Mindezen megfigyeléseket egybevetve úgy találjuk, hogy e pavézénkban nem csupán egy középkori magyar védőfegyvert kell látnunk, hanem egy Mátyás király arcképét őrző festményt, amely így igen értékes képzőművészeti emlék is.

A bécsi pavézék közül egy példány a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Ez a példány feketével festett pikkelyezett keretezésű. Középrészén nyitott, liliomos korona látható, alatta gótikus M betűvel. A korona oldalainál és az M betű alatt vörös lángnyelvek kígyóznak. A ko-

rona feletti felületet gótikus ízlésű lombozat tölti ki. Ez az állópajzs Mátyás király személyi testőrségének felszereléséből való lehet.

Ezt a pavézét Bécs városa ajándékozta 1848 tavaszán a magyar nemzetnek a bécsi polgári fegyvertárban őrzött pajzsok közül. Küldöttség hozta Budapestre, bemutatták az április 23-án tartott népgyűlésen, s aztán elhelyezték a Nemzeti Múzeumban, ahol ma is megtekinthető.[31] (8. kép).

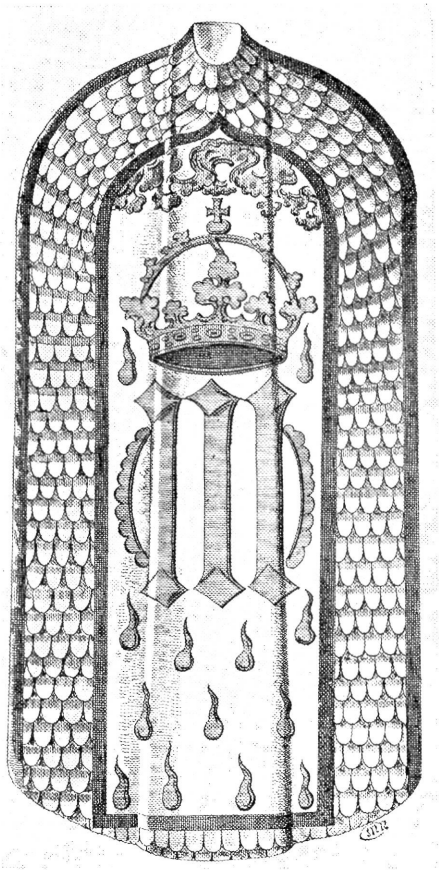

8. kép. Pavéze Mátyás király monogrammjával (Magyar Nemzeti Múzeum)

Mátyás király névbetűjével díszített pavézét találunk még a drezdai Történeti Múzeum, valamint a stuttgarti múzeum gyűjteményeiben is.

A kreutzensteini vár Wilczek-féle gyűjteménye őriz egy pavézét, amelynek belső mezejében, lángnyelvek között, címerpajzsban, a fa-

31 Kalauz a Régiségtárban. Budapest, 1912. 44. o.

ágon álló, csőrében gyűrűt tartó holló képe díszlik. Feltehető, hogy ez a pavéze-példány is a bécsi városi hadszertár gyűjteményéből került magánkézbe. (9. kép).

A párizsi Musée de l'Armée gyűjteményében találjuk a Mátyás király temetésére készített tárcsapajzsot. A pajzsot a klérus püspökei és magas rangú tagjai közösen készíttették a temetési ünnepség fényének emelésére.

A pajzs anyaga fa, vászonnal és pergamennel van bevonva, festett és aranyozott díszítésű. A pavézékhez viszonyítva kisebb méretű négyszögletes tárcsapajzs ez, középrésze hengeres, gerincszerűen előreugrik, kissé felnyúló orral. A pajzs középső mezejében, lángkévés fonást utánzó keretezésben, Magyarország, Csehország és Dalmácia címere látható, a szívpajzsban pedig a Hunyadi-család gyűrűt tartó hollós címere. A címeres belső mezőt apró ívsor keretezi, a csúcsokon egy-egy háromlevelű lóhere-szerű díszítéssel.

A pajzs kerületén széles legenda-szalag húzódik körbe, kisebb címerpajzsokkal, két helyen pedig leveles tölgyággal megszakítva. A koronát ábrázoló címerkép Galícia címere, az ottani püspökség címere a heraldikailag vett jobb oldalon helyezkedik el. A várfokot, felette pedig két csillagot ábrázoló címerkép Ernuszt Zsigmond pécsi püspök címere, a baloldali, fehérrel és vörössel kockázott sas Morvaország, végül az alsó, vágott címer — felső mezejében növekvő oroszlánnal, az alsóban pedig hatágú csillaggal — Kálmáncsehi Domokos székesfehérvári prépost címere. (Ezek a donátorok címerei.)

A domborművű legenda szövege minuscula, olvasata: „ALMA DEI GENITRIX MARIA INTERPELA PRO REGE MATHIA"[32] (10. kép).

Ezzel a temetési díszpajzzsal azonos külsejű pajzsábrázolást találunk Beriszlói Péter 1488. évi címerén. Arra következtetünk, hogy ez a fajta tárcsa ebben a korban Magyarországon általános használatban állott, neve négyszögletes alakja után „kotorgárd": (a latin „quatuor" [négy], a „gard" [védelem]; jelentése tehát: négyszögű védőeszköz.)

Ez a pajzsféleség korábban Olaszországban divatozott, később, a XV. században, Európa többi országaiban is elterjedt.

Nem lesz érdektelen, ha megemlítjük Mátyás király temetési pajzsának vándorlását a napóleoni háborúk óta. A pajzs korábban a bécsi hadszertár gyűjteményéhez tartozott, ahonnan 1805-ben Napóleon parancsára — számos egyéb történelmi jelentőségű műtárggyal egyetemben — Párizsba, a Musée de l'Armée-ba szállították.

1940-ben, a németek és a franciák közötti fegyverszünet megkötése után, elérkezettnek látszott az idő a Napóleon által elszállított műtárgyak visszaszolgáltatására.

32 *Hoffmann Edith:* Mátyás király pajzsa Párizsban. Turul, Budapest, 1925. 68—70. o.

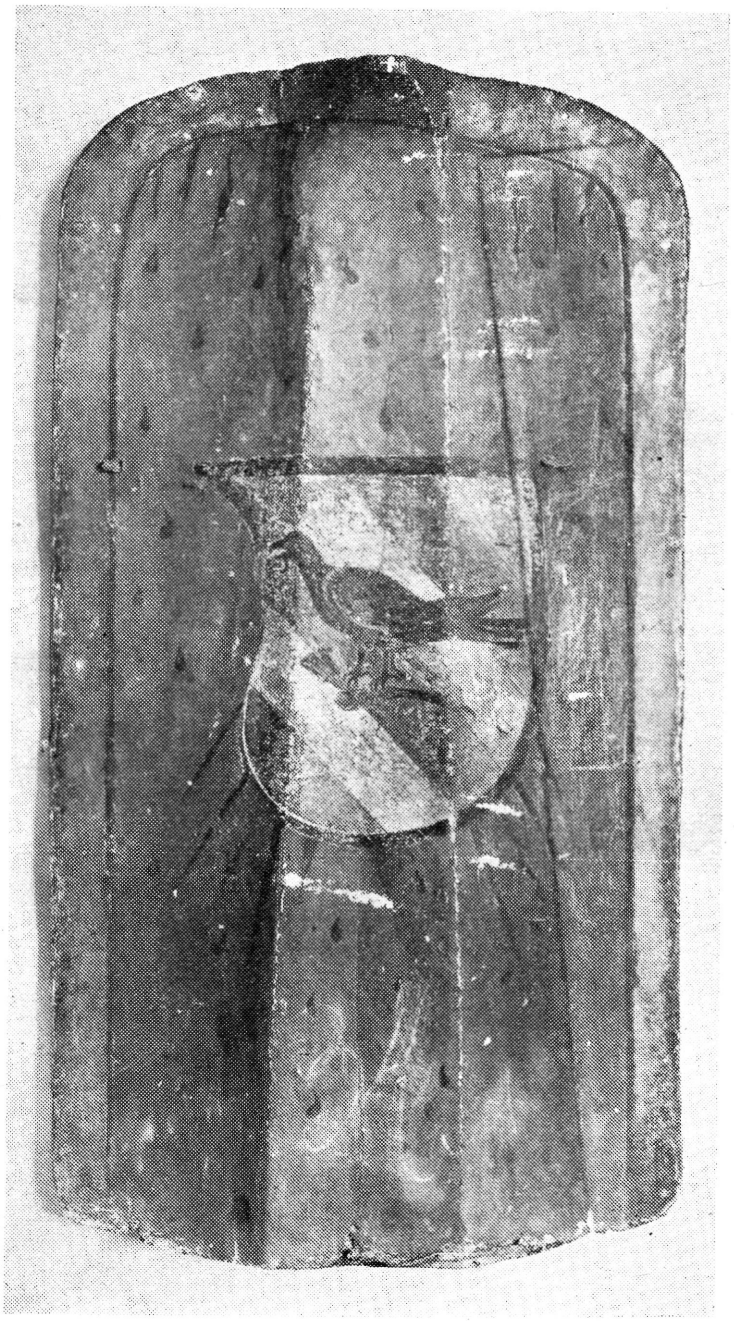

9. kép. Pavéze Mátyás címerével (Kreuzenstein, Wilczek-gyűjtemény)

10. kép. Mátyás temetési pajzsa (Musée de l'Armée, Paris)

1941-ben Bécsben külön kiállítás keretében mutatták be a Művészettörténeti Múzeum Fegyvergyűjteményében a visszaszármaztatott 97 darab vértezetet és fegyvertárgyat, közöttük Mátyás király temetési pajzsát is.

A második világháború után a franciák e kiállított vértezeteket és fegyvertárgyakat ismét Párizsba szállították, Mátyás király temetési pajzsával együtt.[33]

33 Rüstungen und Waffen, Rückführungen aus dem Musée de l'Armée in Paris. Kunsthistorisches Museum in Wien. Waffensammlung. Wien, 1941. 15. o. 17. sz.

MARKÓ GYÖRGY

A „VASÚTÉPÍTŐK" CÍMŰ CSAPATÚJSÁG

Az 1. vasútépítő hadosztály azon magyar alakulatok közé tartozott, amelyek részt vettek a fasizmus elleni harcban a szovjet hadsereg oldalán. Az alakulat történetét feldolgozó kutatók számára fontos forrásanyag a hadosztály által kiadott újság, a „Vasútépítők". Nem célunk a hadosztály tevékenységének ismertetése,[1] de az újság keletkezésének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges egy rövid, történeti áttekintés.

Néphadseregünk megteremtésének jogi alapját az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti szerződés képezte, amelyben Magyarország vállalta nyolc nehézfegyverzetű gyaloghadosztály felállítását a német fasizmus elleni harcra. Már ezt megelőzően sor került azonban egy magyar vasútépítő alakulat megszervezésére.

1945 elején óriási feladat hárult a Vörös Hadsereg műszaki alegységeire: helyre kellett állítaniuk a visszavonuló német fasiszták által tönkretett vasútvonalakat, hogy a fronton küzdő alakulatok számára legalább a harcfeladatok biztosításához szükséges létfontosságú utánpótlást a legrövidebb úton, folyamatosan biztosítani tudják. Ezekbe a munkálatokba kapcsolódott be az 1945. január elején létrejött 1. magyar vasútépítő ezred 3662 önként jelentkezett katonája.

A négy zászlóaljból álló ezred 1945. január 6. és 11. között hagyta el a debreceni hadifogolytábort és indult kijelölt munkahelyére: Rahó—Máramarossziget körzetébe. Az időközben az 1. vasútépítő hadosztály elnevezést felvett alakulat[2] itt 1945. március 27-ig tevékenykedett, közreműködött 7 híd, 7 alagút és 1 pályaudvar helyreállítási munkáiban.[3]

1 Az alakulat történetét részletesen a következő tanulmányok dolgozták fel: *Gellért Tibor:* Népi demokratikus hadseregünk az ország újjáépítéséért. Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 49—60. o., *Mucs Sándor:* Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcban. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 4. sz. 598—619. o., 1965. 1. sz. 105—121. o. és *Mucs Sándor:* 20 év a dolgozó nép szolgálatában. Elődök nyomában. Budapest, 1965. 7—28. o.

2 Az ezred 1945. február 16-án az 1. vasútépítő hadosztály elnevezést kapta. (Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban: HL — Műszaki alakulatok iratai, 3. doboz, 47 /kt—1/ II. vép. zlj. 1945. február 17.)

A szovjet parancsnokság erkölcsi elismerése és az, hogy a vezetést 1945. február 9-től magyar tisztikar vette át, kifejezésre juttatta, hogy a magyar katonákat nem tekintik hadifoglyoknak.

3 HL Műszaki alakulatok iratai, 1. doboz, az 1. vasútépítő hadosztály műszaki naplója.

A hadosztályt ezután Losonc—Kriván térségébe irányították. A rendkívül nehéz körülmények ellenére az alakulat első és második munkaterületén összesen 1 813 000 munkaórát dolgozott, kitermelt 206 909 m^3 földet és követ, megmozgatott 72 584 940 tonnaméter földet és követ, kitermelt és megmunkált 8 217 m^3 faanyagot, és összesen 43 040 folyóméter pályamunkát végzett (rendes és keskenyvágányú vasútvonalon). A hadosztály helyreállított 7 hidat, 1 iparvasúti hidat, 8 alagutat, eltakarított 1 földcsuszamlást, fából megépített 1 támfalat, helyreállította és átépítette a máramarosszigeti pályaudvart.[4]

Miután a háború befejeződött, a szovjet hadsereg a magyar műszaki alakulatokat átadta a Honvédelmi Minisztériumnak. Az 1945. június első felében hazatért hadosztály — átszervezés után[5] — bekapcsolódott az ország újjáépítésének nagy munkájába.

Röviden vázolva az 1. vasútépítő hadosztály tevékenységét, felmerül a kérdés: hogyan és milyen célból jött létre a „Vasútépítők" című időszaki csapatújság és mennyiben segítette elő a hadosztály által elért eredményeket?

A lap megteremtését az alakulat mellé beosztott szovjet tanácsadó tisztek szorgalmazták. Az ezredparancsnok ennek alapján utasítást adott ki: „A zászlóaljparancsnokok hassanak oda, hogy a Magyar Ujság részére, mely a közeljövőben fog megjelenni, honvéd egyének is cikkezzenek. Szabad lehetőséget engedélyezek minden honvéd egyénnek, hogy a munkáról, mint munkamódszerről írjanak... Nagy munkateljesítménnyel rendelkező honvédek neveit szintén összegyűjtve az újság részére az e. psághoz küldje be."[6]

A „Vasútépítők" a hadosztály szerkesztésében és kiadásában jelent meg és az elöljáró szovjet parancsnokság messzemenő támogatását élvezte. A hadosztály mellé beosztott szovjet politikai tiszt, Fedorcsuk őrnagy, majd később Sisenkó százados volt a felelős a lap kiadásáért, ők gondoskodtak a nyomdai kapacitás és a papírszükséglet biztosításáról is.[7]

A lap összesen *kilenc* alkalommal jelent meg, először 1945. február 9-én. Februárban négy, márciusban és májusban kettő-kettő, április hó folyamán pedig egy szám került kiadásra. Tudomásunk szerint csak a Hadtörténelmi Levéltár birtokában van meg a teljes sorozat,[8] de nem

4 Uo.

5 A Vörös Hadsereg több vasútépítő és híradóépítő csapatot adott át a Honvédelmi Minisztériumnak. Az átadott alakulatok állományából szervezték meg az 1. vasút- és híd-építő és az 1. híradóépítő dandárokat. (HL HM 1945/eln. 27 447.)

6 HL Műszaki alakulatok iratai, 1. doboz, 7/e. pcs—1. vép. e. 1945. január 29.

7 A nyomda eredetéről, további sorsáról nem maradtak ránk korabeli iratok. Gyöngyössy Gábor — az alakulat volt parancsnoka, ma nyugdíjas agrármérnök — visszaemlékezése szerint a nyomdát Fedorcsuk szovjet őrnagy szerezte, és a magyar alakulat nyomdász-szakképzettségű tagjai üzemeltették. Több magyar nyelvű plakátot, röplapot adtak ki. Itt készültek a hadosztály személyazonossági igazolványai, az 1945. március 15-i diszparancs, megjelentették az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény szövegét is.

8 A teljes sorozat megtalálható a HL Műszaki alakulatok iratai, 1. doboz, az 1. vasútépítő hadosztály műszaki naplójában, egyes számok a HL HM 1945/eln. 22 629 számú iratban.

zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a hadosztály egykori tagjai közül valaki rendelkezik a „Vasútépítők" példányaival. Az újság korlátozott példányszámban jelent meg, visszaemlékezésekre támaszkodva 200—250 példány tűnik valószínűnek.

A hadosztályparancsnok megkövetelte alárendeltjeitől az újság olvasását. Megparancsolta, hogy „... a fontosabb cikkeket a tisztek a legénység előtt ismertessék aképpen, hogy az a demokratikus nevelésnek is megfeleljen. Minden szálláskörletben egy-egy újság ki legyen függesztve."[9] Február 18-án pedig arra utasította a zászlóaljakat, hogy hetente öt cikket kötelesek a hadosztályparancsnokságra beküldeni.[10]

Az 1. vasútépítő hadosztály korai és gyors megszervezése miatt eleinte hiányoztak a politikai nevelőmunka szervezeti keretei. Később a szovjet politikai tisztek által kinevezett *népnevelési megbízottak* látták el a politikai ellenőrzést és nevelést.[11]

A hadosztály munkafeladatából adódóan alegységei egymástól szétszórtan települtek, ezért a lapnak nagy szerepe volt a katonák politikai és kulturális nevelésében. E cél érdekében cikkei beszámoltak a magyarországi eseményekről, az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenységéről és a fontosabb külpolitikai eseményekről. Az addig csak kósza hírekre támaszkodható katonákat megnyugtatta az a tény, hogy a felszabadult országrészeken népi demokratikus átalakulás indult meg.

A katonák megtudták, hogy a kormány rendeletileg előnyben részesítette a földosztás során a fasizmus elleni harcra önként jelentkezőket. Ez az elismerés nagymértékben hozzájárult a honvédek munkakedvének fokozásához.

Az újság — a Szovjet Távirati Iroda jelentéseire támaszkodva — rendszeresen tájékoztatta olvasóit a katonai helyzet alakulásáról.

A „Vasútépítők" ápolta a magyar katonai múlt haladó hagyományait és megemlékezett a munkásosztály nagy ünnepéről, május 1-ről is. Legnagyobb érdeme azonban az volt, hogy kiemelte a hadosztály munkájának társadalmi-politikai jelentőségét, és ezen belül az egyszerű katonák szerepét a vállalt feladat végrehajtásában.

Ezt a feladatot Gyöngyössy Gábor százados, az alakulat parancsnoka így határozta meg: „Honvédek! A mi feladatunk, hogy a romhalmazban fekvő országot újból felépítsük. Ezzel a munkával elkezdtük az építés munkáját. Ennek a vasútnak a megépítése éppen olyan életérdek mindnyájunk számára, mint a győzedelmesen előretörő Vörös Hadseregnek... Minden munkádban, minden csákánycsapásnál előtted álljon ez a szó »Békéért, vagy győzelemért!«"[12] A honvédek szerepéről

9 HL Műszaki alakulatok iratai, 1. doboz, 3/ho. pcs—1. vép. ho. 1945. február 20.
10 Uo. 1/ho. pcs—1. vép. ho. 1945. február 18.
11 HL HM 1945/eln. 22 629.
12 HL Műszaki alakulatok iratai, 1. doboz, az 1. vasútápító hadosztály műszaki naplója, „Vasútépítők", 1945. február 9. 1. sz. 1. o.

pedig így írt: „A feladat végrehajtásánál a nehéz teher a ti vállaitokon nyugszik ... A feladat végrehajtása egyenként és összesen a ti munkátoknak az eredménye."[13]

Felismerték és megértették-e az egyszerű katonák a német fasizmus elleni harc ilyen formája és a magyar demokratikus átalakulás közötti összefüggést? A feltett kérdésre igennel válaszolnak a korabeli írások: „Mikor önként jelentkeztünk vasútépítő munkára, hogy a ránk erőszakolt és vesztett háborút tőlünk telhetőleg jóvátegyük, sokan nem gondoltak arra, hogy az önként vállalt munka néha nehéz is lesz és azt sokszor a legnehezebb körülmények között kell teljesítenünk. A magyar katona vállalt munkáját becsülettel végzi el. De százszoros munkakedvvel végzi, mikor érzi és tudja, hogy a dolgozó magyar néptől annyira messze eső fasizmus elpusztításához segíti a népek felszabadításáért annyi áldozattal, bámulatraméltó hősiességgel küzdő orosz hadsereget. Ilyen kedvvel végzett munkát követel tőled hazád, családod."[14]

„Elgondolkozom. Hány ezer munkáskéz dolgozik most a béke érdekében. A fronton fegyverrel harcoló katonák az itthoni, csákánnyal dolgozó katonákkal vállvetve mindnyájan a békéért küzdenek. Nehéz és veszélyes feladat előtt áll mind a fronti, mind pedig az itthoni munkás, de a cél érdekében összeszorított ajakkal, panasz nélkül, a jobb jövő, az igazságosabb rendszer reményében, tántoríthatatlan akarattal küzd mind."[15]

„Jelszavunk: Munka a győzelemért és egy új demokrata Magyarországért!"[16]

A vállalt feladat jelentőségének megértése természetesen növelte a katonák munkakedvét. Ezt elősegítette, hogy a hadosztályparancsnok dicséretét kiérdemlő legjobb munkások nevét a lap rendszeresen közölte.

A munka frontján a szovjet és a magyar műszaki katonák egymás mellett harcoltak. Az egymásrautaltság, a közös feladat megteremtette a szovjet—magyar fegyverbarátság alapjait. Ezeket az alapokat fejlesztették tovább és tették tudatossá a „Vasútépítők" e témában megjelent cikkei.

A hadosztály nélkülözte a hivatásos újságírókat, az meglátszott a lap szerkesztésén, formátumán, de ebben a hősi korszakban elsősorban harcos agitációs eszközre volt szükség és ennek a feladatnak a „Vasútépítők" maradéktalanul megfelelt.

Harminc éve, hogy a népi demokratikus hadsereg első csapatújságja megjelent.[17] Harminc év múltán is hálával és büszkeséggel kell meg-

13 Uo.
14 Uo. „Vasútépítők", 1945. április 10. 7. sz. 4. o.
15 Uo. 1945. május 1. 8. sz. 4. o.
16 Uo. 1945. február 21. 3. sz. 2. o.
17 Érdekességként jegyezzük meg, hogy a „Vasútépítők" utolsó, és a sorrendben második csapatújság, a „Honvéd Híradó" első száma egy napon, 1945. május 12-én jelent meg.

emlékeznünk róla, hiszen a korszak legfőbb tanulságát: a szovjet—magyar barátság és a társadalmi haladásért vívott harc közötti összefüggést több ezer ember számára tette világossá.

A továbbiakban közöljük a „Vasútépítők" című lap teljes cikkrepertóriumát. A cikkeket a jobb felhasználás érdekében — esetenként annotációval — négy nagyobb csoportra osztva közöljük:

I. külföldi hírek, németországi harcesemények,
II. magyarországi hírek,
III. az 1. vasútépítő hadosztály életével foglalkozó cikkek.
Ezen belül: a vállalt feladat jelentősége, erkölcsi-politikai írások; szovjet—magyar viszony; munkabeszámolók, munkateljesítmények, helytállás a munkában; szórakozás, sport; szerkesztői üzenetek, jelmondatok; képek.
IV. Név-, és címmutató.

I. KÜLFÖLDI HÍREK, NÉMETORSZÁGI HARCESEMÉNYEK

1. Berlin elleni felvonulását megkezdte a Vörös Hadsereg — 1945. február 9., 1. sz., 1—2. o.
2. [Berlini hírek] [TASSZ jelentés] — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
3. Bomlási tünetek Németországban — 1945. február 25., 4. sz., 2. o.
4. Churchill az Egyesült Nemzetek nevében megadásra szólította fel Németországot — 1945. február 9., 1. sz., 2. o.
5. Dánia [Híranyag a dán ellenállók tevékenységéről] — 1945. május 1., 8. sz., 2. o.
6. Az egész világ gyászolja Rooseveltet — 1945. május 1., 8. sz., 2. o.
7. A frontról [Hírek németországi hadműveletekről] — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
8. Göbbels és családja öngyilkos lett — 1945. május 12., 9. sz., 2. o.
9. A győzelmes orosz hadsereg körülzárta Berlint, elfoglalta Mäklenburgot, Pottsdamot, Wittenberget — 1945. május 1., 8. sz., 1. o.
10. A három szövetséges állam — Szovjetoroszország, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia — vezetőinek konferenciája Krímben — 1945. február 16., 2. sz., 1—2. o.
11. Hírek [Berlini, portugál, angol és spanyol események] — 1945. május 1., 8. sz., 2. o.
12. Konyev marsall csapatai és az angol csapatok találkoztak Torgaunál — 1945. május 1., 8. sz., 1. o.
13. Külföld hangja [Hogyan fogadta az Angliai Magyar Szövetség és az

új Demokrata Magyarországért küzdő Amerikai Szövetség az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttét] — 1945. február 9., 1. sz., 2. o.

14. London: Magyarország bátran tekinthet a jövő elé [Budapest felszabadulása kapcsán] — 1945. február 21., 3. sz., 1. o.
15. Május 8: a győzelem napja. A Vörös Hadsereg és szövetségesei szétzúzták Németországot — 1945. május 12., 9. sz., 1. o.
16. Meghalt a franciák fasiszta vezére: Doriot — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
17. Németország feltétel nélkül kapitulált — 1945. május 12., 9. sz., 1. o.
18. Nyugati harcok [Az angol—amerikai haderők megközelítették Köln városát] — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
19. Romániai események [Demokratikus tüntetések román városokban] — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
20. A szövetségesek áttörték a németek Siegfried vonalát — 1945. február 21., 3. sz., 2. o.
21. Törökország belépett a háborúba — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.

II. MAGYARORSZÁGI HÍREK

22. Felszabadult a magyar főváros — 1945. február 21., 3. sz., 1. o.
23. Fontos rendeletek a hivatalos lap 13. számában. Három pengő a finomliszt, 1,40 pengő a kenyérliszt kiskereskedői ára — 1945. május 1., 8. sz., 3. o.
24. Hazai hírek [Megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlés küldötteit, Budapesten három hidat átadtak a forgalomnak, Horthy Miklós Németországban meghalt, nem igazolják a csendőrség tagjait stb.] — 1945. május 1., 8. sz., 4. o.
25. Hazai hírek [Megindult a politikai pártok élete, közellátási kérdések Magyarországon, megkezdődnek a labdarúgó bajnoki mérkőzések stb.] — 1945. május 12., 9. sz., 3. o.
26. Helyreállítják a Ferenc József-hidat — 1945. február 21., 3. sz., 2. o.
27. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról — 1945. április 10., 7. sz., 2—3. o.
28. Magyarországi hírek [Megindult az élet a felszabadult országrészeken] — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
29. Május 1-én megkezdte adását a magyar rádió — 1945. május 12., 9. sz., 3. o.
30. Mit csinál Magyarországon az Ideiglenes Kormány? — 1945. február 25., 4. sz., 2. o.

31. Mit kell tudnod kormányodról. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjainak életleírása — 1945. február 21., 3. sz., 1. o.
32. A „Szabadság" írja: Franciaországi magyarok a felszabadulásért — 1945. május 1., 8. sz., 3. o.
33. Az új magyar hadsereg megalakulása [TASSZ jelentés] — 1945. február 25., 4. sz., 2. o.
34. Útipor [A hadosztály két beszerzőtisztjének beszámolója magyarországi benyomásaikról] — 1945. május 12., 9. sz., 2. o.

III. AZ 1. VASÚTÉPÍTŐ HADOSZTÁLY ÉLETÉVEL FOGLALKOZÓ CIKKEK

A vállalt feladat jelentősége, erkölcsi-politikai írások

35. *Bánkuti Ignác:* Az új nevelés [A hadosztály propagandistáinak tevékenysége] — 1945. május 12., 9. sz., 3. o.
36. *Csurda József:* Arcképek [Négy példamutató katona] — 1945. május 12, 9. sz., 3. o.
37. *Csurda József:* Köszöntelek Béke [A háború vége nem jelenti a vasútépítési feladat befejezését] — 1945. május 12., 9. sz., 1. o.
38. *Csurda József:* Visszhang [Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti szerződésről] — 1945. február 9., 1. sz., 2. o.
39. *Dancs József:* Vasútépítők! Bajtársaim! [Kitartás a munkában] — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
40. Emlékeztető [A krími konferencia határozatainak magyarázata] — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
41. Emlékeztető [Veres Péter, Vörös János, Rákosi Mátyás, Kossuth Lajos és Vorosilov idézetek] — 1945. május 1., 8. sz., 4. o.
42. 1848 [ezernyolcszáznegyvennyolc] március 15. A német iga alóli felszabadulás napja — 1945. március 13., 6. sz., 1. o.
43. *Frigyik [József]:* Magyar Vasútépítő Katonák! [A fegyelem megszilárdításának szükségessége] — 1945. március 4., 5. sz., 1. o.
44. *Gál Sándor:* Munka a győzelemért [A vállalt feladat jelentősége] — 1945. február 21., 3. sz., 2. o.
45. *Gyöngyössy Gábor:* Feladatunk ... a munka fegyverével harcolni a győzelemért — 1945. február 9., 1. sz., 1. o.
46. *Horthy Sándor:* Aki nem dolgozik, ne egyék! — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
47. *Kovách Jenő, dr:* A szökésről [A szökés jogi fogalma,, büntető rendelkezések] — 1945. május 1., 8. sz., 2. o.

48. Már akkor is... (Részlet Rogerius mester Siralmas Énekéből, 1243-ból) — 1945. május 1., 8. sz., 4. o.
49. *Matolcsi János:* Dolgozzunk gyorsan és többet — 1945. március 13., 6. sz., 3. o.
50. Mi híreink [A magyar hadsereghez történő átadással kapcsolatos hírek] — 1945. május 12., 9. sz., 4. o.
51. *Oláh Károly:* Tartsd meg lelkierődet! — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
52. Óvjuk ruhánkat! — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
53. *Som Lajos:* Kitartani végig! — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
54. *Szemes Mihály:* A háború után... [A Duna-medence népeinek új élete a háború után] — 1945. április 10., 7. sz., 1. o.
55. *Szemes Mihály:* Szabad május 1. („Szabad ország, szabad munkásaiként ünnepeljük az első szabad május elsejét...") — 1945. május 1., 8. sz., 1. o.
56. *Szőllősi János:* Bajtársak! [A vállalt feladat jelentősége] — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
57. *Urbán Sándor:* Jobb jövő felé! [Munkával a jobb jövőért] — 1945. május 1., 8. sz., 4. o.
58. Váltás! [Cikk a bajtársiatlanság ellen] — 1945. március 13., 6. sz., 2. o.

Szovjet—magyar viszony

59. Gratulálunk! [Egy szovjet műszaki egység kimagasló teljesítményével vándorzászlót nyert el] — 1945. február 25., 4. sz., 1. o.
60. *Gyöngyössy Gábor:* Március 15-e alkalmából táviratot küldtünk Sztálinnak és Malinowszkynak, a Szovjetunió marsalljainak és Miklós Béla vezérezredesnek — 1945. március 13., 6. sz., 1. o.
61. A miniszterelnök és a külügyminiszter üdvözlő távirata Sztálin marsallhoz és Molotovhoz. [Miklós Béla és Gyöngyössy János Budapest felszabadulása alkalmából köszönetét fejezte ki a szovjet vezetőknek] — 1945. február 21., 3. sz., 1. o.
62. Találkozás Fedorcsuk őrnagy úrral, volt orosz felettesünkkel — 1945. május 12., 9. sz., 4. o.
63. Újabb 250 milliós kölcsönt adott a Szovjetunió Magyarországnak — 1945. május 1., 8. sz., 2. o
64. A Vörös Hadsereg 27. évfordulójához — 1945. február 25., 4. sz., 1. o.

Munkabeszámolók, munkateljesítmények, helytállás a munkában

65. *Berecki [Emil]:* Beljebb! [Munkabeszámoló] — 1945. március 13., 6. sz., 4. o.

66. *Borsos János:* Kovácsműhelyben — 1945. március 13., 6. sz., 2—3. o.
67. *Csurda József:* Benyomások a munkáról — 1945. február 21., 3. sz., 2 o.
68. Dicséret a jól elvégzett munkáért — 1945. február 25., 4. sz. 2. o.
69. Egész csoportunk munkateljesítménye 1945. március hó 30-ig 1 234 800 munkaóra — 1945. április 10., 7. sz., 1. o.
70. Elvégzett munkánk számokban [1945. január 13-tól 1945. március 31-ig 1 234 800 munkaóra] — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
71. *Fejős Károly:* Számadás [Az első és a második munkaterület összevetése] — 1945. május 12., 9. sz., 2. o.
72. *Gyöngyössy Gábor:* Dicséret. Az elmúlt 20 nap alatt a következők érdemelték ki elismerésemet . . . — 1945. május 1., 8. sz., 2. o.
73. *Gyöngyössy Gábor:* Dicséret. Az orosz parancsnoksággal egyetértve a magyar vasútépítő csoportot . . . dicséretben részesítem — 1945. március 13., 6. sz., 2. o.
74. *Gyöngyössy Gábor:* Dicséret. Munkájukért . . . megdicsérem . . . — 1945. május 12., 9. sz., 4. o.
75. *Gyöngyössy Gábor:* Dicséret. Régi munkahelyünkön végzett munka utolsó hetében . . . dicséretemet a következők érdemelték ki: . . . — 1945. április 10., 7. sz., 4. o
76. *Hoffman András:* Hogy épített egy csoportunk fürdőt és fertőtlenítőt? — 1945. február 25., 4. sz., 2. o.
77. *Kiss Ernő:* Szabók munkája — 1945. március 13., 6. sz., 4. o.
78. *Koszta Péter:* Szabad az út [Elkészült egy alagút] — 1945. április 10., 7. sz., 4. o.
79. Kövessétek példájukat! [Dicséret] — 1945. február 9., 1. sz. 2. o.
80. *Laki József:* Cipészműhelyünk — 1945. március 13., 6. sz., 2. o.
81. *Major László:* A gazdasági hivatal működése — 1945. február 21., 3. sz., 2. o.
82. *Molnár Sándor:* Újabb munkánk befejezése előtt — 1945. május 12., 9. sz., 4. o.
83. *Papp István:* Vasútépítés [Ismeretterjesztő sorozat] — 1945. március 4., 5. sz., 1—2. o.; — 1945. március 13., 6. sz., 3. o.; — 1945. április 10., 7. sz., 1. o. [Befejezetlen!]
84. *Porkoláb Antal:* Az alagút szája megnyílik [Munkabeszámoló] — 1945. május 1., 8. sz., 4. o.
85. *Tóth Dezső:* Jól végzett munka után — 1945. február 25., 4. sz., 1—2. o.
86. *Végh Szántó Márton:* Ipari munka [Szabók, cipészek és kovácsok munkája] — 1945. március 13., 6. sz., 4. o.

Szórakozás, sport

87. Barátságos mérkőzés [Labdarúgó mérkőzés 1945. május 1-én] — 1945. május 12., 9. sz., 4. o.
88. *Kecskeméti [Károly]:* Tábori színház [Megkezdte működését az alakulat tábori színháza] — 1945. február 9., 1. sz., 2. o.

Szerkesztői üzenetek, jelmondatok

89. Bajtárs! Ez az újság a Te lapod. Írj munkádról . . . — 1945. február 21., 3. sz., 2. o.
90. Gondolj mindig arra, hogy minden becsületes munkaórád az Ország épületéhez egy tégla! — 1945. február 25., 4. sz., 2. o.
91. Hibbey Levente 100 P-t adományozott postaküldemények továbbítására. — 1945. március 4., 5. sz., 2. o.
92. *Teleki Pál, gr:* „Nehezebb feladatot talán egy nemzedék sem kapott, mint éppen a mai, . . ." — 1945. március 13., 6. sz., 4. o.

Képek

93. *Makarov:* Magyar parancsnok jelentést tesz orosz parancsnokának — 1945. február 25., 4. sz., 2. o.
94. *Makarov:* Mosolygó, jó eredménnyel dolgozó katonák — 1945. február 21., 3. sz., 2. o.

IV. NÉV- ÉS CÍMMUTATÓ

Aki nem dolgozik, ne egyék! 46
Az alagút szája megnyílik 84
Arcképek 36

Bajtárs! Ez az újság a Te lapod. Írj munkádról . . . 89
Bajtársak! 56
Bánkuti Ignác 35
Barátságos mérkőzés 87
Beljebb! 65
Benyomások a munkáról 67
Berecki [Emil] 65
Berlin elleni felvonulását megkezdte a Vörös Hadsereg 1
[Berlini hírek] 2
Bomlási tünetek Németországban 3
Borsos János 66

Churchill az Egyesült Nemzetek nevében megadásra szólította fel Németországot 4
Cipészműhelyünk 80

Csurda József 36, 37, 38, 67

Dancs József 39
Dánia 5
Dicséret a jól elvégzett munkáért 68
Dicséret. Az elmúlt 20 nap alatt a következők érdemelték ki dicséretemet . . . 72
Dicséret. Az orosz parancsnoksággal egyetértve a magyar vasútépítő csoportot . . . dicséretben részesítem 73
Dicséret. Munkájukért . . . megdicsérem . . . 74
Dicséret. Régi munkahelyünkön végzett munka utolsó hetében . . . dicséretemet a következők érdemelték ki . . . 75
Dolgozzunk gyorsan és többet 49

Egész csoportunk munkateljesítménye 1945. március hó 30-ig 1 234 800 munkaóra 69
Az egész világ gyászolja Rooseveltet 6
Elvégzett munkánk számokban 70
Emlékeztető 40, 41
1848 [ezernyolcszáznegyvennyolc] március 15. A német iga alóli felszabadulás napja 42

Fejős Károly 71
Feladatunk: . . . a munka fegyverével harcolni a győzelemért 45
Felszabadult a magyar főváros 22
Fontos rendeletek a hivatalos lap 13. számában. Három pengő a finomliszt, 1,40 pengő a kenyérliszt kiskereskedői ára 23
Frigyik [József] 43
A frontról 7

Gál Sándor 44
A gazdasági hivatal működése 81
Gondolj mindig arra, hogy minden becsületes munkaórád az Ország épületéhez egy tégla! 90
Göbbels és családja öngyilkos lett 8
Gratulálunk! 59

Gyöngyössy Gábor 45, 60, 72, 73, 74, 75
A győzelmes orosz hadsereg körülzárta Berlint, elfoglalta Mäklenburgot, Pottsdamot, Wittenberget 9

A háború után ... 54
A három szövetséges állam — Szovjetoroszország, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia — vezetőinek konferenciája Krímben 10
Hazai hírek 24, 25
Helyreállítják a Ferenc József-hidat 26
Hibbey Levente 100 P-t adományozott postaküldemények továbbítására 91
Hírek 11
Hoffman András 76
Hogy épített egy csoportunk fürdőt és fertőtlenítőt? 76
Horthy Sándor 46

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a nagybirtok rendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról 27
Ipari munka 86

Jobb jövő felé 57
Jól végzett munka után 85

Kecskeméti [Károly] 88
Kiss Ernő 77
Kitartani végig! 53
Konyev marsall csapatai és az angol csapatok találkoztak Torgaunál 12
Koszta Péter 78
Kovách Jenő, dr. 47
Kovácsműhelyben 66
Köszöntelek Béke 37
Kövessétek példájukat! 79
Külföld hangja 13

Laki József 80
London: Magyarország bátran tekinthet a jövő elé 14

Magyarországi hírek 28
Magyar parancsnok jelentést tesz orosz parancsnokának 93
Magyar Vasútépítő Katonák! 43
Major László 81
Május 1-én [elsején] megkezdte adását a magyar rádió 29
Május 8 [nyolc]: a győzelem napja. A Vörös Hadsereg és szövetségesei szétzúzták Németországot 15
Makarov 93, 94
Már akkor is ... (Részlet Rogerius mester Siralmas Énekéből 1243-ból) 48

Március 15-e alkalmából táviratot küldtünk Sztálinnak és Malinowszkynak, a Szovjetunió marsalljainak és Miklós Béla vezérezredesnek 60
Matolcsi János 49
Meghalt a francia fasiszták vezére: Doriot 16
Mi híreink 50
A miniszterelnök és a külügyminiszter üdvözlő távirata Sztálin marsallhoz és Molotovhoz 61
Mit csinál Magyarországon az Ideiglenes Kormány? 30
Mit kell tudnod kormányodról. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjainak életleírása 31
Molnár Sándor 82
Mosolygó, jó eredménnyel dolgozó katonák 94
Munka a győzelemért 44

„Nehezebb feladatot talán egy nemzedék sem kapott, mint éppen a mai, . . ." 92
Németország feltétel nélkül kapitulált 17

Nyugati harcok 18

Oláh Károly 51
Óvjuk ruhánkat! 52

Papp István 83
Porkoláb Antal 84

Romániai események 19

Som Lajos 53

Szabad az út 78
Szabad május 1 55
A „Szabadság" írja: Franciaországi magyarok a felszabadulásért 32
Szabók munkája 77
Számadás 71
Szántó Márton ld. Végh Szántó Márton
Szemes Mihály 54, 55
A szökésről 47
Szőllősi János 56
A szövetségesek áttörték a németek Siegfried vonalát 20

Tábori színház 88
Találkozás Fedorcsuk őrnagy úrral volt orosz felettesünkkel 62

Tartsd meg a lelkierődet! 51
Teleki Pál, gr. 92
Tóth Dezső 85
Törökország belépett a háborúba 21

Újabb 250 [kettőszázötven] milliós kölcsönt adott a Szovjetunió Magyarországnak 63
Újabb munkánk befejezése előtt 82
Az új magyar hadsereg megalakulása 33
Az új nevelés 35
Urbán Sándor 57
Útipor 34

Váltás! 58
Vasútépítés 83
Vasútépítők! Bajtársaim! 39
Végh Szántó Márton 86
Visszhang 38
A Vörös Hadsereg 27. évfordulójához 64

SZEMLE

SZ. M. STYEMENKO

A VEZÉRKAR A HÁBORÚ ÉVEIBEN

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1975. 566 o.)

Az idei könyvhéten került könyvesboltjaink polcaira Szergej Matvejevics Stemenko hadseregtábornok második kötete a háborús évek szovjet vezérkaráról. (Az első magyarul 1969-ben jelent meg „Ahol a győzelmet kovácsolták" címen.)

Már első könyve is felkeltette a magyar katonaolvasók figyelmét. Nemcsak azért, mert reális képet rajzolt Sztálinról, a határozott, követelménytámasztó, a felületességet és mellébeszélést nem tűrő, az érdemeket meglátó és megbecsülő politikai és katonai vezetőről, valamint mert sok világpolitikai jelentőségű részleteseményt mutatott be, hanem azért is, mert megvilágította az olvasók előtt, hogyan végezték a szovjet vezérkari tisztek páratlanul sokoldalú feladataikat a háború folyamán.

A most napvilágot látott kötet éppen ez utóbbi tekintetében gazdagítja az elsőben több helyütt csak vázlatos képet. Már egyes fejezeteinek címei is felkeltik az érdeklődést: Még egyszer a vezérkar munkájáról és beosztottairól; A harci barátság forrásainál (ebből a fejezetből a lengyel hadsereg történetét ismerjük meg); A varsói irányban; Románia felszabadítása; A Sipka-szoros hőseinek útján; Jugoszláviában; Európa középpontjában (ez a fejezet hazánkkal kapcsolatos); Néhány szó a törzsekről; Szlovákiában — a Kárpátokon keresztül; Irány Bécs; A másodrendű irány (ebben a részben a Karél-finn arcvonalról kaptunk ismereteket); Az európai harcok utolsó terepszakaszain; Elmélkedés a hadvezéri munkáról.

A történelmi memoárok kedvelői való színűleg már a fejezetcímek alapján is érdeklődéssel veszik kezükbe a könyvet, melynek szerzőjében a szovjet vezérkar egykori hadműveleti csoportfőnökét, az utóbbi évtizedben pedig a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erői törzsfőnökét tisztelhetik.

A közismerten nagy tudású szovjet tábornoknak ezt az újabb könyvét, amely — mint írja — olvasói kifejezett unszolására készült, ugyanazok az értékek jellemzik mint az elsőt. Stemenko tábornok műve főleg azért érdekes a történészek számára, mert nemcsak az egyes hadműveletek előkészítését és irányítását írta le, hanem a vezérkar igen sokrétű *más* teendőivel kapcsolatos eseményeket is. Ezek közül a magyar olvasót bizonyára nagyon érdekli majd a szövetséges hadseregek képviselőivel és felszabadított országok egyes politikusaival való találkozások és a kelet-európai országok fasizmus elleni harcának leírása.

Egy egész fejezetet szentel a szerző „Európa középpontjának" vagyis a Magyarországon lejátszódó eseményeknek.

Magyarország felszabadítását a szovjet vezérkar olyan feladatnak tekintette, amelynek végrehajtása jelentős katonai sikert, előnyöket ígért. „Az ország felszabadítása után — írja a szer-

ző — a szovjet csapatok kijuthattak a velük szövetséges Csehszlovákiába, amely közvetlen határos volt a hitlerista országával, s délről átkarolhattuk Németországot. Innen a távolság a fasizmus barlangjáig már csak néhány száz kilométer. De voltak más elképzeléseink is. Ha Magyarország felszabadul, ez lényegesen megváltoztatja a katonai helyzetet Olaszországban, Jugoszláviában, Görögországban és Albániában. Ez esetben csapásokat mérhetünk az említett országokban levő német fasiszta csoportosítások hátába és elvághatjuk Németországba vezető visszavonulási útvonalaikat. Ez a helyzet a hadászati konstelláció új és rendkívül fontos eleme lett volna Európában. Az ellenség felismerte a harccselekmények kifejlődésének lehetséges távlatait és szívósan igyekezett karmai között tartani Magyarországot. Ezt tapasztalhattuk is, ahogy a szovjet csapatok közeledtek Erdélyhez."

Nagy teret szentel Stemenko hadseregtábornok a Horthy-kormányban támadt riadalom bemutatására és a kormányzó tétova „kiugrási" kísérletére. „Nem ismeretes előttem Horthy valódi szándéka — fejti ki a szovjet vezérkar egykori hadműveleti csoportfőnöke —, de egy dolog világos: a németekkel a szakítást nagyon rosszul szervezte meg, vagy talán csak a látszat kedvéért csinálta az egészet. A kormányzó nem tudta megteremteni a szükséges kapcsolatot a politikai és katonai vezetés között. A kormányzóhoz hű katonákat nem figyelmeztették, és a fővárosba sem rendeltek megbízható katonai egységeket."

A fejezet további részében több igen lényeges hadművészettörténeti tény kerül megvilágításra. Így: a Kárpátok délről történő megkerülése, a debreceni támadási irány kialakítása, az ellenség budapesti csoportosításának a 2. és a 3. Ukrán Front erőivel történő bekerítése, a Budapest irányába indított német ellencsapások elhárítása, a dunántúli védelmi hadművelet megszervezése és vezetése. Annak ellenére, hogy e témákat a felszabadulási évforduló kapcsán hazánkban megjelent művek már sok tekintetben megvilágították, mégsem tűnik egyszerű ismétlésnek e kérdések felvetése, mert a vezérkar szemével nézve ezek a tények más megvilágításba kerültek.

A „magyar fejezetben" meleg szavak olvashatók a szovjet katonák és a magyar önkéntesek között a budapesti harcokban született igaz fegyverbarátságról. Az ország más területein átállt magyar alegységekről a szerző nem emlékezik meg és sajnos csak egy olyan magyar hadosztályra emlékszik, amelyet az Ideiglenes Kormány a frontra irányított. Ezzel kapcsolatban a magyar kiadók a megfelelő helyen lábjegyzetben megjegyzik, hogy valójában két magyar hadosztály (az 1. és a 6.) tevékenykedett hadműveleti területen Ausztriában (1945. április 13-tól). Nem fogadjuk el egyértelműen a könyvnek azt a megállapítását sem, miszerint „Miklós Béla, Vörös János és a kormány többi, korábban Horthy környezetéhez tartozott tagjai, mindenféle módon akadályozták az új Magyarország hadseregének megalakítását." Több magyar kutató és az 1945-ös debreceni események átélői egy sor ténnyel, okmánnyal és érvvel bizonyították, hogy a nyolc hadosztály felállítására főként a fegyverzetben mutatkozó hiány és a hadműveletek alakulása miatt nem volt meg a lehetőség.

Végül egy kritikai megjegyzés. A fordítók, szerkesztők ügyelhettek volna a szerző nevére. Az első könyvhöz hasonlóan, a második könyv magyar kiadásának címlapján is „ty" betű olvasható a vezetéknévben, holott az ukrán eredetű név első „e" betűje nem lágyítja a „t"-t.

Móricz Lajos

PETR HADZSIIVANOV

DO ALPITE SZ PRVA BOLGARSZKA ARMIJA

(Voenno Izdatelsztvo, Szofija, 1975. 150 o.)

A közelmúltban jelent meg az 1. Bolgár Hadsereg egykori törzsfőnökének, Petr Hadzsiivanov nyugállományú ezredesnek *„Az Alpokig az 1. Bolgár Hadsereggel"* című visszaemlékezése.

A szerző hivatásos tisztként teljesített szolgálatot a cári bolgár hadseregben. 1944 júniusában nevezték ki az akkor görög területen diszlokáló 16. gyaloghadosztály törzsfőnökévé. Különböző okok folytán — 1944 augusztus utolsó napjaiban — a megbetegedett hadosztályparancsnok helyére a 2. hadtest parancsnoka — ideiglenes megbízatással — Hadzsiivanovot állította. A megbízatás igen rövid ideig tartott, de éppen azokban a napokban történelmi jelentőségű események bontakoztak ki Bulgáriában. A szerző tájékoztatja olvasóit arról a hatásról, melyet a Vörös Hadsereg Bulgária határaihoz érkezése váltott ki a katonákból. A hadosztálynál is aktivizálódtak az antifasiszta érzelmű katonák és tisztek. Megváltozott a viszony a görög partizánokhoz, nemcsak oly módon, hogy a velük szimpatizálók mind nyíltabban segítették őket, hanem úgy is, hogy az eddig passzív magatartást tanúsító katonák és tisztek közül is sokan kapcsolatot kerestek a görög ellenállókkal.

A szerzőt a szeptemberi események állomáshelyén, a görögországi Drama városában érik. Leírja, hogy az addig illegálisan működő katonai bizottságok felvilágosító és szervező tevékenységének hatására a katonák döntő többsége felesküdött a szeptember 9-i forradalmi felkelés útján hatalomra került Hazafias Arcvonal kormányára. Megérkezett az új hadosztályparancsnok is, Conju Ganev ezredes személyében. (Conju Ganev volt a később Dél-Magyarország területére érkező 16. gyaloghadosztály parancsnoka és a Drávánál vívott hősi harcok elismeréseként léptették elő tábornokká.)

A Hazafias Arcvonal kormánya Petr Hadzsiivanovot 1944. szeptember közepén a hadosztály törzsfőnökévé nevezte ki. Visszakerült tehát a szeptember 9-e előtti beosztásába. Ez azonban már nem volt ugyanaz a hadosztály és ugyanaz a feladat. Bulgária szeptember 10-én hadat üzent a hitleri Németországnak és az új hadseregnek rendkívül rövid idő alatt fel kellett készülnie, hogy a szovjet csapatok oldalán és a jugoszláv népfelszabadító erőkkel együttműködve részt vegyen a hitleri Németország elleni háborúban, hozzájáruljon a fasizmus katonai szétzúzásához.

A bolgár csapatok 1944. október 8-án kapcsolódtak be a kelet-jugoszláv területeken kibontakozó hadműveletekbe. Ezalatt a 16. gyaloghadosztály más feladatokat látott el. November 12-én a szerző elfoglalta új beosztását, a 4. bolgár hadsereg törzsfőnöke lett. Ezzel a hadsereggel vett részt a bolgár nép honvédő háborújának első szakaszában, a jugoszláv területek felszabadításában.

November végén tért vissza Bulgáriába: új megbízatást kapott. Az átszerveződő 1. Bolgár Hadsereg törzsébe került. Ez a hadsereg kapta feladatul, hogy bekapcsolódjon a szerémségi harcokba, majd részt vegyen a dél-magyarországi felszabadító harcokban. A hadsereg parancsnoka Vladimir Sztojcsev, politikai helyettese Sterju Atanaszov tábornok volt. A törzs főnökévé Nikolov ezredest nevezték ki, munkatársául pedig a szerzőt. A hadsereg átszervezésével és felkészülésével kapcsolatban Petr Hadzsiivanov szól arról a sokoldalú és nagy jelentőségű támogatásról, melyet a bolgár hadvezetés a szovjet kormánytól és általában a szovjet csapatoktól kapott.

December elején az új hadsereg Stara Pazova körzetében gyülekezett, majd elfoglalta a 68. szovjet, illetve az 1. jugoszláv népfelszabadító hadtest ál-

lásait a szerémségi arcvonal meghatározott szakaszán. Itt december végéig folytatott harctevékenységet, majd Tolbuhin marsall, a 3. Ukrán Front parancsnoka utasítására (e Front hadműveleti alárendeltségébe tartozott az 1. Bolgár Hadsereg) átcsoportosította erőit. Kétszeri dunai átkelés után a bolgár csapatok 1945. január első felében megérkeztek Dél-Magyarország területére. Henész — Heresznye — Barcs vonalán átvették az 57. szovjet hadsereg 75. hadtestének védőszakaszát, majd Barcstól a Dráva északi partja mentén a Dráva — Duna torkolatáig terjedő terepszakaszon a 3. jugoszláv hadsereg XII. hadtestének állásait. Az 57. szovjet és az 1. Bolgár Hadsereg közötti közvetlen kapcsolat biztosítására Tolbuhin marsall Blagodatov tábornokot vezényelte a bolgár hadseregtörzsbe.

Február folyamán a bolgár csapatok aktív felderítő tevékenységet folytattak és a szovjet tanácsadók, szakemberek segítségével felkészültek a további harcfeladatok sikeres végrehajtására.

Február 15-én szívroham következtében elhunyt a hadsereg törzsfőnöke, Nikolov ezredes és a Hazafias Arcvonal kormánya Petr Hadzsiivanovot nevezte ki helyére, aki lényegében már Nikolov ezredes betegsége alatt is ellátta ezt a felelősségteljes beosztást.

A szerző a továbbiakban felidézi könyvében a bolgár csapatok drávai, majd murai harctevékenységének főbb vonatkozásait. A bolgár katonák és parancsnokok helytállásának bemutatását követően idézi azokat a szovjet legfelső parancsokat, melyekben külön említés történt a bolgárokról, sőt név szerint több parancsnokról is. Így az 1945. március 30-i, majd az április 2-i, a szovjet főhadiszállás által kiadott közleményben név szerint emelik ki többek között Hadzsiivanov ezredest is.

1945. április 2-án a bolgár hadsereg törzse Csurgóra települ. A szerző őszinte jó érzésekkel emlékezik meg a csurgóiak kedvességéről, segítőkészségéről. A könyvben különben több helyütt is említés történik a bolgár—magyar baráti kapcsolatokról, a kölcsönös segítségnyújtás és tisztelet számtalan megnyilvánulásáról.

Petr Hadzsiivanov visszaemlékezése befejező részben felidézi a bolgár csapatok április—májusi harcát, melyet a szovjet és a jugoszláv népfelszabadító csapatokkal együttműködve folytattak a Muraközben, a Murán túl, valamint a Dráva déli partja mentén a fasiszták ellen. E harcok idején a hadseregtörzs már Nagykanizsán tartózkodott. A szerző meleg szavakkal idézi fel az első szabad május elseje megünneplését ebben a zalai városban. Ugyancsak itt ünnepeltek és tartottak díszszemlét a fasiszta Németország felett aratott győzelem napján, május 9-én is. Az utcákon mindenütt vörös zászlók, szovjet, bolgár, jugoszláv és magyar nemzeti lobogók lengtek, virágözön borított mindent. A nagygyűlésen felszólalt a bolgár hadsereg parancsnoka, Sztojcsev tábornok és politikai helyettese, Sterju Atanaszov is.

A harc azonban még nem ért véget. Hadzsiivanov beszámol azokról a végső küzdelmekről, melyekben a bolgárok is részt vettek, hogy valóban megadásra kényszerítsék a Dél-Ausztria területén még mindig szívósan védekező fasiszta csapatmaradványokat.

Május 12-én a 12. bolgár hadosztály egységei Klagenfurt körzetében találkoztak a 8. angol hadsereg csapataival. Másnap az angol és szovjet képviselők tanácskozásra ültek össze. A megbeszélésen jelen volt Sztojcsev tábornok, a 3. bolgár hadtest parancsnoka és a politikai helyettes is. Megegyezés jött létre a 3. Ukrán Front és az angol hadsereg közötti demarkációs vonalról és más kérdésekben.

Május 13-án a bolgár csapatok Eibiswald térségébe vonultak. Két nap múlva a Drávánál harcoló bolgár egységek is befejezték a harctevékenységet.

Az Alpok lábaihoz érkezett 1. Bolgár Hadsereg számára ezzel befejeződött a második világháború. Ezt követően Sarohin tábornok, az 57. szovjet hadsereg parancsnoka, Grazban búcsúebédet adott a bolgár hadseregtörzs tiszteletére, másnap a bolgár katonák visszavo-

nultak Dél-Magyarország területére. Néhány hét múlva megkezdődött a bolgár csapatok zömének hazatérése.

Petr Hadzsiivanov visszaemlékezésének tárgyalásmódja ideálisan ötvözi a visszaemlékezés szubjektív hangulatát a korrekt szemlélettel mérlegelő történész módszerével. Ám a szerző nem hadtörténészként, hanem emlékezőként nyúlt a tollhoz. Saját életét, élete egyik jelentős szakaszának eseményeit idézi fel, és ezek az események nemcsak számára, de az egész bolgár nép számára is történelmi jelentőségűvé nőttek, különösen harminc esztendő távlatából. Szerénységével, tárgyilagosságával sikerült ezt hitelesen ábrázolnia.

Godó Ágnes

NA VECSNIJE VREMENA — NA VĚČNÉ ČASY

(Vojenizdat, Moszkva, 1975. 325 o. — Naše Vojsko, Prága, 1975. 392 o.)

A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténelmi Intézete és a Csehszlovák Néphadsereg Hadtörténelmi Intézete nagy jelentőségű közös vállalkozása eredményeként jelent meg Csehszlovákia felszabadulása és a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulójára az „Örök időkre" címet viselő kiadvány. A szerzői kollektíva vezetője szovjet részről P. A. Zsilin altábornagy, csehszlovák részről pedig František Herfurt ezredes volt. A két nép történelmi barátságát bemutató munkához Ludvík Svoboda hadseregtábornok írt előszót. Ebben hangsúlyozta, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom döntő hatást gyakorolt a világ dolgozó népeinek sorsára, így a csehszlovák népre is. Szerepet játszott az önálló, független csehszlovák állam létrejöttében, elősegítette a Csehszlovák Kommunista Párt megalakulását, amely tevékenységével fordulatot hozott a csehszlovák munkásmozgalom és egyúttal a csehszlovák-szovjet barátság fejlődésében is.

A monográfia hét fejezetében átfogja és összegezi az orosz, illetve szovjet, valamint a cseh és szlovák hadtörténelmi kapcsolatokat, a IX—X. századtól napjainkig. A fő figyelmet a haladó, internacionalista, illetve szocialista tartalmú fegyverbarátságra helyezve, kellőképpen foglalkozik a katonai együttműködéssel szervesen összefüggő gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális kapcsolatokkal is.

Az ismertető — éppen a könyv részletekbe menő, elemző tartalmából következően — csak elnagyolt tájékoztatásra vállalkozhatott. Elsősorban azokra a kérdésekre kívánja felhívni a magyar olvasók figyelmét, melyek kevésbé ismertek.

Az „Örök időkre" című munka egészét áthatja az internacionalista eszmeiség. A bevezetőben a szerzők megfogalmazzák, hogy a szovjet nép, a szovjet emberek soha nem felejtik el a forradalmi internacionalista szervezetek létrehozóinak nevét, olyanokét, mint a magyar Kun Béla, Zalka Máté, Münnich Ferenc, a lengyel Piotr Borewicz, Karol Świerczewski, a szerb Olek Dundić, a cseh Jaroslav Hašek, S. Částek és mások. Ezzel a gondolattal lényegében kifejezték, hogy két nép haladó és forradalmi kapcsolatai még leszűkítve is tartalmazzák az egyetemes emberi haladás és a forradalmi mozgalmak tágabb összefüggéseit.

Az első fejezet, amely „Az évszázadok során kialakult barátságunk" címet viseli, a cseh-szlovák és orosz baráti együttműködés történelmi gyökereit tárja az olvasó elé. 996-ban jegyezte fel Nesztor krónikás, hogy a cseh állam és a Kievi-Oroszország között „béke és szeretet uralkodott". Ez a békés jóviszony később számtalan esetben a köl-

csönös segítségnyújtás konkrét példáiban is kifejezésre jutott. Például 1410-ben, a grünwaldi csatában, amikor a lengyel és litván hadseregben a külső hódítók ellen orosz, belorusz, ukrán és cseh csapatok is küzdöttek, ez utóbbiak egyik harcosa, a későbbi huszita mozgalom egyik vezéralakja, a legendás cseh hazafi — Ján Žižka volt.

1447-ben — a német kereszteslovagok elleni harcban — cseh csapatok siettek a novgorodi fejedelemség segítségére.

Jelentős helyet foglal el az orosz és a cseh nép együttműködésében a török hódítók ellen, több mint háromszáz éven át folytatott küzdelem. (Csupán zárójelben jegyzem meg a szerzők ezzel kapcsolatos tévedését, miszerint 1526-ban, Mohácsnál a török seregek a csehmagyar hadsereget semmisítették meg. Ismeretes, hogy a Mohácsnál vereséget szenvedett magyar hadsereg mintegy 25—30 000 főből állt, benne az idegenek összlétszáma körülbelül az egész egynegyede volt. Eddigi adatok szerint hatezer lehetett a cseh, német, osztrák nemzetiségűek száma *összesen* Csehmagyar hadseregről tehát ilyen értelemben nem beszélhetünk.)

A törökellenes harcokat követően, illetve ezzel sokszor párhuzamosan folyt a küzdelem a Habsburgok hatalmi törekvései és elnyomása ellen. De egymásra találtak az orosz és a cseh, illetve szlovák hazafiak a Napóleon elleni honvédelmi háborúkban is. Számos cseh szolgált Kutuzov, Szuvorov zászlaja alatt, kitüntették magukat az 1812-es háborúban is.

A két nép barátságában minőségileg új szakasz kezdődött a proletariátus megjelenésével. A XX. század elején a világ forradalmi központja Oroszországba helyeződött át és az orosz munkásosztály forradalmi harca mély hatást gyakorolt az egész világ elnyomottainak küzdelmére. A szerzők ebből a szempontból kiemelik az 1905-ös orosz forradalom jelentőségét és nagy visszhangját például a csehszlovák szociáldemokrata sajtóban. Rámutatnak, hogy az orosz munkások fegyveres felkelése különösen az Osztrák-Magyar Monarchia népeit aktivizálta politikai és demokratikus jogokért folytatott harcukban.

Méltóan megemlékeznek az Orosz Szociáldemokrata Párt VI., prágai konferenciájának megszervezéséhez és különösen Lenin, valamint a többi résztvevő orosz forradalmi vezető személyi védelméhez nyújtott cseh baloldali szociáldemokrata segítségéről.

E fejezet keretében szó esik a csehek és a szlovákok részvételéről a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Az 1918 októberében mintegy nyolcszázezer fős Vörös Hadseregben ötvenezer volt a külföldi és ezek jelentős hányadát képezték a csehek és a szlovákok, közöttük olyan személyek, mint Slavojar Částek, az 1. internacionalista dandár parancsnoka, František Kaplan, a kámai flottilla egyik hajóparancsnoka, amely Jalovánál szétverte Kolcsak flottilláját, vagy a több jelentős parancsnoki beosztást viselt híres cseh író, Jaroslav Hašek és mások.

Ebben az időszakban jött létre az önálló csehszlovák állam, melyet az elsők között — 1918 november 3-án — ismert el és köszöntött a fiatal szovjethatalom.

Jelentős tért szentelnek a szerzők az első világháború utáni csehszlovák forradalmi mozgalom bemutatására, a Szlovák Tanácsköztársaság értékelésére, stb.

A forradalmi mozgalom szükségszerűen felvetette a forradalmi élcsapat létrehozásának kérdését. 1920-ban, a Komintern II. kongresszusán, Lenin több ízben személyesen tanácskozott a csehszlovák küldöttséggel és vezetőjével, B. Šmerállal. A csehszlovák kommunisták — Lenin tanácsait hasznosítva — 1921 májusában megalakították Csehszlovákia Kommunista Pártját. 1925 szeptemberében — a III. kongresszuson — megteremtődött a párt valóban következetesen forradalmi és marxista vezetése K. Gottwald, Šmerál, A. Zápotocky, J. Šverma és mások személyében.

Külön alfejezetet szentel a könyv a szovjet és a csehszlovák nép antifasiszta harcának bemutatására. Tényeket elevenítenek fel a szerzők a spanyol

nép polgárháborújából, megemlítik, hogy 54 nemzet 35 000 antifasisztája között ott voltak a nemzetközi munkásmozgalom nagy alakjai, például az olasz Luigi Longo, a magyar Zalka Máté, Münnich Ferenc, a lengyel Karol Świerczewski, a német Bäumler és mások. A mintegy kétezer szovjet önkéntes soraiból kiemelkedtek olyan hadvezérek, mint N. J. Baszisztij, P. L. Batov, J. K. Berzin, N. N. Voronov, D. A. Ivanov, V. J. Kolpakcsi, N. G. Kuznyecov, R J. Malinovszkij, M. I. Nyegyelin, A. J. Rogyimcev, M. Sz. Sumilov és mások. Az ugyancsak kétezernyi cseh és szlovák önkéntest képviselte A. Bubeniček, J. Mrkva, B. Laštovička, F. Kral', V. Opatrný, I. Špiegel és még sokan.

Természetszerűleg nagy helyet kap a monográfiában a Csehszlovákia elleni hitlerista agresszió veszélyének, majd bekövetkeztének története. A szerzők — nagyrészt még nem publikált korabeli diplomáciai iratanyag alapján — tájékoztatást adnak az 1938-as válságos hónapokról, az angol és francia imperialista körök áruló politikájáról, Csehszlovákia magáramaradottságáról és az ebben a fenyegetett helyzetben alakuló szovjet—csehszlovák viszonyról. Hangsúlyozzák, hogy a szovjet kormány több esetben kinyilvánította segítőkészségét — akár katonai vonatkozásokban is — Csehszlovákia fasiszta megtámadása esetére.

1938. szeptember 21-én Anglia és Franciaország kormánya ultimátumban követelte a csehszlovák kormánytól az úgynevezett müncheni megállapodás (a nyugati nagyhatalmak beleegyezésével szentesített hitlerista területkövetelés) végrehajtását, a német követelések azonnali, feltétel nélküli kielégítését. A burzsoá csehszlovák vezetés, félve a tömegek forradalmi fellépésétől, lényegében kapitulált az imperialista hatalmak akarata előtt és elfogadta a hitleri követelések teljesítését.

A szerzői kollektíva számok erejével bizonyítja, hogy a csehszlovák hadsereg egy háború esetén nem lett volna könnyű ellenfele a hitleri hadseregnek. 1938 szeptemberében ugyanis a csehszlovák haderő 45 hadosztályból, körülbelül kétmillió emberből állt, 469 harckocsival, 1582 harci repülőgéppel rendelkezett. Határain jelentős és a sikeres védekezésre alkalmas erődrendszerek húzódtak.

Ugyanebben az időben a hitlerista Németországnak 47 hadosztálya (2,2 millió ember), 720 harckocsija és 2500 harci repülőgépe volt, ebből Csehszlovákia ellen 39 hadosztályt (1,8 millió fő), 720 harckocsit, 2400 repülőgépet szándékozott bevetni. Ilyen körülmények között a hitleri hadvezetés nem számíthatott gyors győzelemre. Keitel a nürnbergi perben be is vallotta, hogy 1938 őszén Németországnak nem lett volna elegendő ereje a csehszlovák erődrendszer leküzdésére és a nyugati területek elfoglalására.

Igen érdekes részleteket közölnek a szerzők a csehszlovák—szovjet *katonai* kapcsolatok alakulásáról. 1935 augusztusában B. M. Saposnyikov, a Szovjetunió marsallja vezetésével szovjet katonai küldöttség látogatott Csehszlovákiába. Még ezt megelőzően, májusban, a csehszlovák légierő tábornoka, Fajfr vezetésével katonai delegáció látogatott a Szovjetunióba. Szeptemberben, a csehszlovák vezérkar főnöke, Krejči tábornok folytatott megbeszéléseket Moszkvában. 1937-ben pedig megállapodás született a két ország között a rendszeres katonai eszmecserék folytatásáról, hivatalos katonai missziók működéséről. 1938 elején, amikor fokozódott a fasiszta agresszió veszélye, ezek a szovjet—csehszlovák katonai kapcsolatok még aktívabbak lettek. A Szovjetunió kormánya minden alkalommal kifejezésre juttatta készségét a katonai segítségnyújtásra. Az angol—francia ultimátum után a csehszlovák kormány ismételten megérdeklődte a szovjet állásfoglalást. A válasz: ha a francia kormány megtagadja is a segítségnyújtást egy fasiszta agresszió esetén, a Szovjetunió kormánya támogatást ad a csehszlovák népnek. Ez nem puszta nyilatkozat volt.

A szerzők részletesen kifejtik a szovjet kormány 1938 szeptemberében tett katonai intézkedéseit. Ezek eredményeképpen szeptember harmadik hetében

a szovjet hadvezetés a belorusz, a kijevi és leningrádi térségben a Csehszlovákiának nyújtandó katonai segítség céljából mintegy 30 lövész és tíz lovashadosztályt, hét megerődített körletet, hét harckocsi-, egy gépesített-, és tizenkét légidandárt, valamint más szakalegységet összpontosított. Ezekről az intézkedésekről tájékoztatták a csehszlovák és a francia kormányt. A csehszlovák kormány azonban nem vette igénybe a felajánlott szovjet segítséget és tétlenségre kényszerítette saját katonai erejét is. Teljesítette Hitler területi követeléseit. Pedig ezzel nem elégítette ki a hódító étvágyát. 1939 tavaszán a náci Németország már a csehszlovák állam teljes szétverését tűzte célul és valósította meg.

1939 szeptember elsején, Lengyelország német lerohanásával, kitört a második világháború. A Lengyelországba menekült csehszlovák katonák az akkori varsói szovjet katonai attasé, P. Sz. Ribalko ezredes segítségével a Szovjetunióba kerültek. Beneš kérésére a katonák többsége — szovjet segítséggel — nyugatra evakuált. 1941 júniusában mindössze 93 csehszlovák katona maradt szovjet területen, Ludvik Svoboda alezredes vezetésével. Ez a csoport lett a magva a később megszervezett csehszlovák zászlóaljnak.

A második fejezet „A közös ellenség ellen" cím alatt foglalja össze a szovjet nép Nagy Honvédő Háborúja kibontakozásának körülményeit, hősi harcát a fasiszta agresszorok ellen. Áttekintést ad a csehszlovák antifasiszta mozgalom fejlődéséről, az úgynevezett Szlovák Államban végbemenő politikai folyamatokról stb.

A harmadik fejezet a szovjet—csehszlovák baráti kapcsolatok minőségileg új alakulásával foglalkozik „A harci barátság születése" címmel. Beszámol a csehszlovák zászlóalj megalakulásának körülményeiről, tűzkeresztségéről Szokolovónál, 1943 tavaszán. (Helytállása elismeréseként a zászlóalj számos katonája és parancsnoka magas szovjet kitüntetésben részesült; többek között az 1. század hősi halált halt parancsnoka, Otakar Jaroš, az első külföldi, aki megkapta a Szovjetunió Hőse címet. A zászlóalj parancsnoka, Ludvik Svoboda, ekkor részesült először a Lenin Rend megtisztelő kitüntetésében.) Csak megemlítjük, hogy a csehszlovák zászlóalj a 3. szovjet harckocsihadsereg arcvonalszakaszán vette ki részét a fasiszták elleni harcokból és e szovjet seregtest parancsnoka az ekkor már altábornagyi rendfokozatot viselő Ribalko volt.

A monográfia szerzői ezután részletesen tárgyalják a Szovjetunió területén folyó csehszlovák katonai szervezőtevékenységet, a dandár, a hadosztály és végül az 1. önálló csehszlovák hadtest létrejöttét és harctevékenységét Ukrajna, Kijev felszabadításában.

Ugyancsak ebben a fejezetben kerül bemutatásra a szovjet—csehszlovák fegyverbarátság fejlődésének története egy speciális területen, a partizánmozgalomban. Számos cseh és szlovák antifasiszta harcolt Kovpak, Szaburov, Fjodorov és más legendás hírű szovjet partizánvezérek egységeiben Belorusszia és Ukrajna területén. Nem kevesen voltak, akik lengyel földön is harcoltak, ezután kerültek Szlovákia területére, főként a Szlovák Nemzeti Felkelés idején.

A negyedik fejezet központi kérdése az 1944 nyári katonapolitikai helyzet, a szovjet csapatok támadó hadműveleteinek jelentősége, a Szlovák Nemzeti Felkelés kirobbanása és a szovjet kormány intézkedései a felkelés megsegítésére, részben a szovjet partizánmozgalom Ukrán Törzse útján, részben pedig a főhadiszállás utasításával, mely az 1. Ukrán Front támadását Csehszlovákia felé fordította és bontakoztatta ki.

Az ötödik és a hatodik fejezet Szlovákia, Morvaország, illetve Csehszlovákia teljes felszabadításának katonai eseményeivel foglalkozik. Összegezi az e problémakörben eddig feltárt és különböző munkákban megírt eseményeket. A szerzők külön kitérnek a Csehszlovákia felszabadítása során folytatott hadműveletek nehézségeire, az erőviszonyok sokszor kedvezőtlen alakulására és külön érdemük, hogy a katonai eseményeket a nagy összefüggések keretében tárgyalják, vagyis rámutatnak

azokra a hatásokra, kölcsönhatásokra, melyeket a Lengyelország, Magyarország területén, illetve a Romániában és Jugoszláviában harcoló szovjet hadseregcsoportok, elsősorban az 1., a 4., a 2. és a 3. Ukrán Frontok tevékenysége kiváltott.

Természetesen jelentős helyet foglal el a felszabadító harcokban résztvevő 1. Csehszlovák Hadtest harctevékenységének bemutatása. Igen értékes tájékoztatást kap az olvasó a felszabadított területen meginduló új életről, a szovjet és a csehszlovák katonák segítségéről stb.

A felszabadítás sorsdöntő napjaiban történelmi jelentőségű politikai események is történtek. Így például a Csehszlovák Kommunista Párt és a londoni burzsoá emigráció között 1945. március 1-én Moszkvában létrejött megállapodás értelmében megalakult Klement Gottwald elnökségével a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontja. E koalíciós demokrata tömörülés képviselőiből jött létre 1945. április 4-én Kassán az első csehszlovák kormány, Zděnek Fierlinger vezetésével. Miniszterelnök-helyettes Gottwald, a nemzetvédelmi miniszter pedig Ludvik Svoboda lett.

Ugyanebben az időben folytatódott a szovjet csapatok és az 1. Csehszlovák Hadtest (új parancsnoka K. Klapálek tábornok) támadó tevékenysége Morvaország és Szlovákia területén, majd kibontakozott az 1945 május elsején kitört cseh felkelés, és a május ötödikén kirobbanó prágai felkelés megsegítésére a prágai hadművelet is.

Május 9-én a hitleri Németország kapitulált. Az elkeseredett harcok azonban még napokig tartottak Csehország területén a fasiszta csapatok maradványaival.

A II—VI. fejezetekben foglaltakról adott vázlatos tájékoztatás oka abban rejlik, hogy a szerzők által közölt igen értékes, nagy jelentőségű tények tulajdonképpen ismertek a magyar olvasók előtt a magyar nyelven megjelent munkákból, a Nagy Honvédő Háború fejezeteiből, Konyev, Svoboda, Grecsko, és mások könyveiből.

Az „Örök időkre" monográfia VII. fejezete a szovjet—csehszlovák barátság háború utáni fejlődésének történetét tárja fel, természetesen a hangsúlyt továbbra is a fegyverbarátság dokumentálására helyezve. Megismertet a Szovjetunió segítségével, melyet az új típusú csehszlovák hadsereg építéséhez, a kassai programban kifejtett katonapolitikai elvek érvényre juttatásához, általában az újjáépítés és a honvédelem nagy feladatainak megvalósításához nyújtott.

A szerzők értékelően tárgyalják az 1948 februári eseményeket, e fordulat nagy történelmi jelentőségét a csehszlovák állam és néphadserege további fejlődésében, a szocialista társadalom építésében. Február után a Csehszlovák Néphadsereg új feladata a fiatal proletárdiktatúra megvédése lett a külső és belső reakciós erők támadásától. Egyik döntő társadalmi kötelezettség volt tehát a hadsereg korszerűsítése, tisztikarának a nép fiaiból való kialakítása. 1952 végén a tiszti állomány 65,5 százaléka munkás és paraszt származású volt, 63 százaléka kommunista párttag, 15 százaléka pedig a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség tagja. 1953-ra befejeződött a hadsereg átfegyverzése, melyhez a szovjet kormány felbecsülhetetlen támogatást adott, nem is beszélve a tiszti káderek kiképzéséről. Egy jellemző adat: míg 1945—1948 között a Szovjetunió katonai főiskoláin és akadémiáin mindössze 30 csehszlovák végzett, számuk az 1952/53-as oktatási évben már 216 főre emelkedett.

A továbbiakban a fejezet írói tájékoztatást adnak az 50-es évek nemzetközi helyzetének alakulásáról, az imperialista katonai tömbök létrejöttéről, a békét és a szocialista rendszert fenyegető imperialista agresszív készülődésekről. Ebben a keretben tárgyalják a Varsói Szerződés létrejöttének történelmi szükségszerűségét is. Megállapítják, hogy a Varsói Szerződés erősödése óriási hatást gyakorol a nemzetközi katonapolitikai helyzet alakulására, döntő szerepe van a béke, a biztonság, az európai szocialista közösség érdekeinek megvédésében és e szocialista közösség gazdasági és politikai fejlődésé-

ben. Természetesen külön figyelmet szentelnek a Varsói Szerződés keretén belül a Csehszlovák Szocialista Szövetségi Köztársaság helyének, szerepének bemutatására.

Az ismertetett monográfia nem egyszerűen jubileumi kiadvány. Az első tudományos igényű, hatékony, internacionalista nevelőfunkciót betöltő munka a két testvéri ország évszázados, haladó, forradalmi, internacionalista és szocialista katonai hagyományainak összefoglalására. Ezek a kapcsolatok, különösen a munkásosztály megjelenésével, minőségileg új tartalmat nyertek. Ettől az időszaktól kezdődően a népek barátságának fejlődésében döntő szerepet vittek a kommunista pártok. A könyv politikai értéke ebből a szempontból kiemelkedő: következetesen mutatja be az orosz, illetve szovjet, és a másik oldalról a csehszlovák kommunisták eszmei vezető és irányító tevékenységét, a szovjet és a csehszlovák hazafiak hősi küzdelmét, a szovjet kormány önzetlen segítőkészségét a csehszlovák nép megsegítésére, antifasiszta harcának erősítésére és a szovjet csapatok meghatározó szerepét Csehszlovákia felszabadításában. Külön hangsúlyt érdemel, hogy a szovjet—csehszlovák barátság és együttműködés bemutatásánál a szerzők, mindvégig tárgyilagos hangvétellel, a tények bizonyító erejére támaszkodtak.

Igen hasznos és politikailag szükséges lenne ehhez hasonlóan egy, a magyar—orosz/szovjet hadtörténelmi hagyományokat és a mai együttműködést bemutató közös munka megjelentetése, illetve az ismertetett monográfiához hasonló jelleggel, más népekhez fűződő történelmi, haladó kapcsolataink feldolgozása.

Godó Ágnes

EUGENIUSZ KOZŁOWSKI

WOJSKO POLSKIE 1936—1939

(Widawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa, 1974. 380 o.)

1939 szeptemberének, a németek elleni harcot felvevő lengyel hadsereg helyzetének és szerepének tárgyilagos megértéséhez, a második világháború történetével foglalkozó kutatók tájékozódásához az eddig megjelent tanulmányok ellenére mind ez ideig kevés anyag állt rendelkezésre. Eugeniusz Kozłowski könyve *„A lengyel hadsereg 1936—1939"* az 1936—1939 közötti időszak egyik fontos kérdését, a lengyel hadsereg felépítését, az ország területének megvédésére való felkészítését (fejlesztési tervét), a lengyel hadvezetés hadászati elképzeléseit, s az ország gazdasági erőtartalékait is bemutató munka, melyet a külföldi történészek is haszonnal forgathatnak.

Kozłowski könyve 16 fejezetből áll. Az első és az utolsó három a burzsoá-nagybirtokos lengyel állam második világháború előtti gazdasági állapotát, az 1936-ban beindított úgynevezett 6 éves fegyverkezési tervet, a hadsereg ütőképességét, személyi és fegyvernemi összetételét, továbbá a lengyel katonai doktrína jellemzőit tárgyalja. A többi tíz fejezet a lengyel hadsereg fegyvernemeiről ad átfogó képet. Az olvasó tájékozódását segítik a mellékletek, a hadsereg szerkezeti felépítéséről kellő áttekintést nyújtó táblázatok és a gazdag jegyzetapparátus.

A szerző a lengyel történelem egyik legellentmondásosabb időszakát, a második világháború előtti négy év katonapolitikai, hadseregfejlesztéssel kapcsolatos kérdéseit dolgozta fel. 1936 több szempontból is korszakhatár. Pilsudski halála után Rydz-Śmigły tábor-

nokot 1936. május 16-án Mościcki köztársasági elnök kinevezte a hadsereg fővezérének, majd röviddel később ő lett a lengyel fegyveres erők főfelügyelője, azaz a lengyel politikai élet egyik legbefolyásosabb emberévé vált. Időközben miniszterelnök-cserére is sor került. Rydz-Śmigły, helyzetének megszilárdulásával egyidőben, akcióba kezdett a hadsereg fejlesztését, a francia orientációt, s ezen belül a francia kölcsönök igénybevételét sürgető tábor megerősítéséért. Ennek eredményeképpen a lengyel hadsereg vezető tábornokai körében, Beck József német orientációjú külpolitikájával ellentétben, előtérbe került a francia irányvonal.

A katonai vezetés részéről komoly erőfeszítések történtek a francia hadianyagvásárlás növelésére is. A hadseregfejlesztésre 1936. májusában 2 milliárd francia frank felvételére nyílott lehetőség. Látszatra a „francia vonal" eredményeket könyvelhetett el. A kölcsön felét — Sławoj-Składowski tábornok, a hadsereg anyagi főnöke elképzelései szerint — egyrészt francia hadfelszerelési cikkek vásárlására, a másik részt lengyel hadiüzemek fejlesztésére kívánták fordítani. A kölcsön egy jelentős hányadát azonban végül is nem a hadsereg tényleges fejlesztésére fordították.

A nem kifejezetten hadtörténettel foglalkozó kutatók számára azok az első fejezetek értékesek, melyekben a szerző a lengyel állam, a II. köztársaság második világháború előtti gazdasági gyengeségének, s ebből eredően elégtelen védelmi képességének okait vizsgálja. Külön figyelmet érdemel a hadi szempontokból nélkülözhetetlen gazdasági alapanyagok és a külföldről importált, Lengyelországban nem termelhető ipari-mezőgazdasági termékek politikai összefüggéseivel kapcsolatos rész. A szerző szerint 1936—1939 között a külföldi tőkeérdekeltség gyors fokozódása meghatározta a lengyel ipar jellegének (és fejleszthetőségének) alakulását. Az elektrotechnikai iparban például a külföldi tőke részesedése 1933-ban 47,4 százalék volt, 1936-ban pedig már 54 százalékra emelkedett. Az alapvető ipari ágazatokban az idegen érdekeltségek részesedése a következőképpen alakult: szénbányászat, vas és fémkohászat 52,1 százalék, kőolajbányászat 87,5 százalék, az acélipar 15,7 az elektrotechnikai ipar 66,1 a vegyipar 59,9 százaléka.

A szerző szerint figyelembe kell venni azt is, hogy a lengyel iparban — főleg Sziléziában — sok kvalifikált német nemzetiségű munkás, technikus (középkáder) és mérnök dolgozott. Több fontos bánya- és kohóüzemben a legfontosabb adminisztrációs és termelésirányítási munkaköröket németek töltötték be. Az Új-Bytomi „Pokój" kohóban 386 hivatalnok közül 155 volt német. Az egyik legfontosabb — hadsereg számára dolgozó — kohóban a termelésben dolgozó valamennyi mester-képesítésű munkás és vezető szakember, a „Silezia" kohóműben pedig a szakemberek 90 százaléka német nemzetiségű volt. A „Slask" bányában valamennyi vezető poszton németek voltak és az alkalmazottak 50 százaléka a lengyel állam szempontjából megbízhatatlannak számított.

A szerző arra a következtetésre jut, hogy Lengyelország védelmi (ipari tartalék és utánpótlás) helyzetét nagymértékben rontotta az is, hogy a szén és a kohászati ipar 91,2 százaléka, az acélipar 70 százaléka a német határmenti — nehezen védhető — sziléziai—dabrowai iparvidéken összpontosult.

A monográfia elején a szerző felteszi a könyv mottójául is felfogható kérdést: „.... hogyan történhetett az, hogy egy 35 milliós nemzet, amely mintegy milliós létszámú hadsereggel rendelkezett és amely elhatározta, hogy függetlenségét bármilyen áron megvédi, ugyanakkor hagyta magát (?) villámháborúban legyőzni?"

A kérdés megválaszolására Kozłowski meggyőző adatokat, illusztráló táblázatokat, összehasonlításokra is alkalmas tényeket közöl. Rámutat arra, hogy a legnagyobb lemaradás páncélos, légierő (légvédelem) és tüzérségi vonatkozásokban jelentkezett, de maga a

gyalogság is nélkülözte az alapvető technikai felszereltséget.

Áttekintést nyerhetünk a hadsereg személyi összetételéről is. Kozłowski kutatásai szerint 1923-ban a lengyel vezérkar a hadsereg békebeli létszámát 17 ezer tisztben, 30 ezer altisztben és 230 ezer katonában állapította meg, de háború esetére 1,5 millió katona behívását tervezték. A létszám alakulásával kapcsolatban a szerző rámutat arra, hogy az 1939. május 1-i állapot szerint a tiszti létszám 18 ezer fő volt, ebből 903 személynek (az állomány 4,8 százaléka) volt vezérkari vizsgája. A hadseregben százados és hadnagy rendfokozatokban, vezérkari vonatkozásban pedig századosokban, őrnagyokban mutatkozott hiány. A szerző súlyos ítéletet mond, amikor megállapítja azt, hogy a legmagasabb elméleti—katonai kiképzést nyert tisztek és tábornokok 75 százaléka (!) nem volt felkészülve feladatának végrehajtására „... a hadműveleti csoportok és a hadseregparancsnokok felkészítésére kevés gondot fordítottak." Megállapításait Kozłowski az egykori főtisztek vallomásaival és számos adattal támasztja alá.

A szerző több helyen kihangsúlyozza, hogy az úgynevezett 6 éves hadseregfejlesztési terv keretében nem a fegyvernemek korszerűsítése, hanem elsősorban a létszámnövekedés következett be. 1939-ben a tisztek létszáma (1936-hoz viszonyítva) 18 468-ra, a tiszthelyetteseké 45 666-ról 46 985-re növekedett. Az 1935-ben 1,17 milliós hadsereg kerete 1939-ben — elméletileg — 3,5 millió személy mozgósítására adott lehetőséget.

A maga nemében igen értékes munkából sajnos hiányzik az európai és a lengyel diplomáciai és katonapolitikai összefüggések részletes (a könyv témájának megfelelő) vizsgálata. A szerző a lengyel katonai doktrina elemzésének is viszonylag kevés teret szentelt. A részletes elemzésre azért is szükség lett volna, mert a szeptemberi tragédia, a vereség oka nem a lengyel katonák hősiességének, küzdeni akarásának hiányában keresendő, hanem az uralkodó osztályok reakciós, realitást nélkülöző bel- és külpolitikájában. A lengyel katonai doktrína tárgyalása azért is hasznos lett volna, mivel ezzel kapcsolatosan igen szélsőséges nézetek láttak napvilágot. Számos kutató szerint lengyel katonai doktrína, mint olyan, nem volt (?), mások kitartóan azt bizonyítják, hogy a német agresszorral szembeszálló lengyel hadvezetés „lényegében" helyesen cselekedett; a szeptemberi vereség nem a doktrína hibái, hanem a német hadsereg technikai fölénye, a nyugati hatalmak tétlensége miatt következett be, Voltak (vannak) olyanok is, akik a szeptemberi háborút úgy és olyannak szeretnék látni, mintha a hadsereg vezetése a védelmi tevékenységben „eleve" figyelembe vette volna a partizántevékenység kibontakozását.

A szerző nagyon helyesen mutatott rá arra, hogy a lengyel hadsereget a várható német támadás elleni védekezésre nem készítették fel, a katonai hatóságok sem a csapatok összetételében, sem a vezetésben nem vették figyelembe a változó körülményeket és szükségleteket: „A lengyel katonai doktrína, sajnos, elavult mozgósítási, összpontosítási és felvonulási normákra, valamint más időszerűtlen manőverezési tevékenységre épült." Ebben keresendő a lengyel tragédia egyik oka.

Lagzi István

ŠTEFAN PISOŇ

HRADY, ZÁMKY, A KAŠTIELE NA SLOVENSKU

(Osveta, Bratislava, 1973. 504 o.)

1974 első felében jutott el hozzánk a remek kiállítású, képes-szöveges váralbum a *„Várak, várkastélyok és kastélyok Szlovákiában"*, méltó folytatásaként a Csehszlovákiában gazdag előzményekre (például Hajduch, Fiala, Vasiliak) visszanyúló képes kiadványoknak. Fényképanyagát a szerző zömmel Nyugat- és Közép-Szlovákia területéről gyűjtötte. Elődeihez mérten nagyobb arányban közöl kastély- és kúria képanyagot, színes felvételeket. Elemző részében alaprajzok felsorakoztatásával ad tipológiát Dobroslava Menclová.

Tartalomjegyzék hiányában sem nehéz eligazodni a könyv beosztásán (amelyet mi sorszámozunk):

I. rész, 1—16. o.: **Bevezetés.**
II. rész, 16 tábla: színes felvételek
III. rész, 17—395. o.: fekete-fehér képanyag.
IV. rész, 397—446. o.: **Menclová tanulmánya.**
V. rész, 447—504.o.: Apparátus.

I. A bevezetésben Pisoň felvázolja a szlovákiai várkutatás történetét, méltatja a lényegesebb munkákat, majd foglalkozik témájának problematikájával.

II. A — sajnos kis számú — színes felvétel igazi élményt nyújt. Nagy méretű, színhelyes, jól beállított, művészi felvételek fokozzák a kedvet a további képanyag átnézésére.

III. Az eddigi legterjedelmesebb szlovákiai képanyag abc-rendben következik, tekintet nélkül az épület szerepére: hogy vár, várkastély, kastély, vagy egyéb volt. A névadás a mai közigazgatási beosztást jelzi. Az ettől eltérő, hagyományos nevet utalással tünteti fel a szerző. Így például Csicsó vára szlovákul Čičava, közigazgatási illetősége egy eltérő nevű falu. A könyvben Čičava, Hrad Sedliska Podčičva megjelölés szerepel.

Egy-egy címszót bőséges, olykor több oldalnyi leírás követ. A szöveg közben egy, vagy több (Pozsony esetén 23) fénykép látható.

A képanyag nagyobb része — legalábbis számunkra — ismeretlen. Őszintén sajnáljuk, hogy a Fiala-könyvben alkalmazott módszert Pisoň nem vette át és nem adott alaprajzot a képanyag mellé.

Ilyen nagy mennyiségű képanyagnál — a nagyszámú jó felvétel között — érthetően előfordul néhány kevéssé sikerült ábra. Mégis fájlaljuk, hogy például a sárosi vár fényképanyaga ennyire jellegtelen és gyenge. Sáros első ismert okleveles említése 1247. A XIII. században a vár Csák Mátéé, később Károly Róberté volt. Megyeszékhely, a XV. században a Perényi-család tulajdona lett. A vár építését főként a XIV. századi, félkör alaprajzú tornyokkal erősített, nagy kiterjedésű külső várfallal szokták jellemezni. Kevésbé emelik ki az ezen belül elhelyezkedő — legkésőbb — XIII. századi várat, amely lakótoronyból, valamint ezt körülvevő, sarkain lekerekített téglalap alaprajzú (gazdasági) udvarból áll. Bejáratát külső elhelyezésű kaputoronnyal erősítették.

Menclová a IV. rész IV. számú alaprajzát kizárólag ennek az első várnak szenteli. Éppen ezért joggal hiányolhatjuk, hogy a ma is emeletnyi magas lakótorony maradványát, a jól kivehető kaputornyot, vagy a körüljárható védőövet egyetlen felvétel sem mutatja be.

IV. Tipológia. Ezt a részt a legnevesebb csehszlovák várkutató, Dobroslava Menclová írta. Ő — 1958-ban magyarul is összegezett nézeteiben — nem osztotta a nálunk elterjedt vártörténeti tipológiát. Művészettörténeti elemzéssel kutatta a lakótornyok, valamint a szabályos alaprajzú várak építészetének formális fejlődését.

Jelen tanulmányában Menclová kettős feladatot lát el. Időrendben mutatja be a szláv, és a szlovákiai magyar várépítést, majd felvázolja a várkastélyok, kastélyok fejlődését is.

Nincs helyünk rá, hogy igen terjedelmes — bár egyetértésünket nem mindig kiváltó — tanulmányát színvonalához méltó részletességgel ismertessük. Néhány, a korai várépítésre vonatkozó megfigyelését emeljük ki.

A legkorábbi, szlávokhoz kapcsolt kőerődítés Pribina nyitrai kostol-ja, a IX. század első harmadából. Ezt követte a 906-ban írott forrásokban már említett pozsonyi (Bretslavburg) erődítés, amelynek falazott nyomait a III. rész 58. fényképe szépen mutatja be. A IX. század emlékei közé tartozik még Szentgyörgy, Beckó, Galgóc, Trencsén, (szlovákiai) Komárom, Barcs, Gömör, Esztergom.

A IX. század folyamán kővárak épültek a német határon, majd a tatárjárás után fellendült a várépítés — állapítja meg Menclová, mindig utalva a csehországi fejlődésre is. Egyúttal felsorolja azokat a — számra kissé soknak tűnő — megyeszékhelyeket, amelyek szerinte ószláv (föld)várra nyúltak vissza: Nyitra, Komárom, Esztergom, Visegrád, Kolon (Zalavár), Baranya (szlovén), Bács, Csongrád, Pest, Nógrád, Gömör, Zemplén, Ungvár, Győr, Pozsony, Sopron, Moson. A vármegyerendszer kialakulásakor e helyek kontinuitását feltételezi.

A XIII. században fellendült kővárépítést tipologizálva Menclová megjegyzi, hogy az ekkori várak folyók mellé, vagy hegyekre épültek. A jellemző építészeti megoldás a lakótorony, udvarral (például Zólyomlipcse).

Ebben az összefüggésben félreérthető Beckó várának közölt alaprajza (V. rész XIV. szám). Azt a benyomást kelti, mintha a Bolondóccal azonosnak tartott, és ilyen alapon a XIII. századra keltezett lakótorony és palota egyidejű lenne a pompás, gótikus, XIV. század végi templommal és hozzáépült részleteivel. (A keltezésekkel, azonosításokkal kapcsolatban hivatkozott doktori disszertáció az ásató régész Jančušková munkája [1972]. Lehetőséget kellene találni a számunkra is oly fontos nézetek hazai megjelentetésére).

A lakótornyok építészeti fejlődését Menclová úgy látja, hogy a kör alakú, majd ékkel sarkított forma, ezt követően a háromszögű, végül négy- és több szögű lakótorony alakult ki. A fejlődést magyarországi emlékanyaggal kapcsolja össze.

A külső elhelyezésű torony először Jókő várában figyelhető meg, és a XIV. század első negyedére keltezhető.

V. Apparátus. A szerző lexikonszerűen magyarázza meg a leggyakrabban alkalmazott szakkifejezéseket. Bő bibliográfiát ad a felhasznált, illetőleg a tájékozódásra alkalmas szakmunkákból. Néhány oldalas kivonatban több (közte magyar) nyelven foglalja össze a szlovákiai várépítés fő eseményeit, és adja a képek — rövid magyarázattal ellátott — jegyzékét. A könyv elülső belső borítóján a várak, hátulsó belső borítóján a többi tárgyalt épület jól szimbolizált térképe kapott helyet.

Pisoň könyve jelentősen gyarapítja ismereteinket a szlovákiai vár-, várkastély-, kastélyépítészetről. Teljes joggal vetődik fel az olvasóban, hogy hasonló téren nálunk miért ilyen nyomasztó a helyzet? Egy, elavult képanyaggal, ezen belül is számos jellegtelen fényképpel kiadott könyvön kívül nem jelent meg várainkról képes album. Sem a hazai, sem a külföldi érdeklődő nem juthat hozzá ilyen jellegű friss kiadványokhoz. Akkor, amikor egy-egy vár helyreállítására hosszú éveken át áldozott összegeket milliókban mérhetjük, sajnálatos és a történelmi tudatformálás szempontjából káros, hogy nincs gazdája, finanszírozója egy ilyen nagy példányszámú albumnak. Bizonyos, hogy a számos várásatáson, tanulmányúton szakemberek, szakfényképészek által készített színes és fekete-fehér képanyag terjedelmében elegendő lenne akár több kötet kiadásához is. A kétségtelenül magas nyomdai költségeket bizonyosan fedezné a várható nagy kereslet. Egyúttal ilyen kiadvánnyal fokozottan lehetne terelni az idegenforgalmat is a már látogatható várakhoz. *Marosi Endre*

R. PLASCHKA—H. HASELSTEINER—A. SUPPAN

INNERE FRONT

Militärrassistenz, Wiederstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918.

(Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1974. I—II. k., 840 o.)

Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása történetének kutatása egyre nagyobb intenzitással folyik az egyetemes történettudományban. Az elmúlt évek kutatási eredményei már eddig is jelentős publikációkban kerültek az olvasók elé. Mégis nyugodtan elmondható, hogy az egykori Habsburg-birodalom szétesésének processzusa még napjainkban is sok részletében kevésbé ismert, vagy a már köztudatba átment kutatási eredmények a szakmai viták kereszttüzében állanak.

A Habsburg-állam felbomlásának kutatásában a polgári történettudomány nagy hagyományokkal rendelkezik. A kutatómunka azonban a marxista történettudományban is egyre inkább elmélyül. Különösen áll ez a volt utódállamok, ma szocialista országok, történettudományára és nem utolsósorban a szovjet történettudományra. A marxista kutatások kétségkívül legmaradandóbb érdeme, hogy — Európa egyik legrégibb, s egyben legtöbb ellentéttel terhes reakciós állama pusztulásának okait keresve — megsemmisítették a két világháború között született „tőrdöfés és hátbatámadás" legendáját, s velük kapcsolatosan azokat a tendenciózus „tudományos nézeteket", amelyek a dunai monarchia felbomlását „néhány hazaáruló, bolsevista és nacionalista felforgató" bűnös üzelmének tulajdonították azokkal a hátországi csapatokkal együtt, amelyek a „megtévesztő propaganda hatására segítettek a rend és nyugalom felborításában". A marxista történettudomány mindeme megállapításokkal együtt a korábban és csak a legutóbbi időkben feltárt levéltári anyagok, valamint a volumenében is hallatlanul nagy nemzetközi szakirodalom elmélyült tanulmányozása alapján egyértelműen arra a megalapozott tudományos eredményre jutott, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia államrendszere azért semmisült meg, mert belső és külső ellentmondásai az imperialista világháború menetében és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom termékenyítő hatására a végletekig kiéleződtek, s létrehozták azt az objektív forradalmi helyzetet, amely 1918 őszén forradalmakba csapott át, s amely forradalmak, a katonai vereség nyomán adódó lehetőségekkel élve, elpusztították az államot, romjain létrehozták a burzsoá-demokratikus utódállamokat.

Ma már a polgári történettudomány is túljutott a bűnbakkeresés különböző változatain. Sőt az utóbbi években számos olyan művet produkált a Habsburg birodalom felbomlásáról, amelyek figyelemreméltóak és a szétesés processzusáról alkotott képünket jelentősen gazdagítják — ha mondanivalóikban vitathatók is. A legújabb kutatások eredményeinek nemzetközi fórumon történt kifejtése az 1968. október végi bécsi történészkonferencián következett be először, amelyen több, mint 30 ország polgári és marxista történészei vettek részt. A konferencia főreferátumát a Prof. R. Plaschka által vezetett „Österreichisches Ost- und Südost-Europa Institut" tárggyal kapcsolatos kutatási eredményei képezték. A konferencia (amely ugyanekkor a marxista és polgári történettudomány álláspontjai közötti különbséget sok tekintetben aláhúzta) nem kis szerepet játszott abban, hogy az említett intézet kutatásai egy nagy lélegzetű monográfiában napvilágot lássanak. Ez a mű, R. Plaschka—H. Haselsteiner és A. Suppan közös alkotása, címe: *„Hátsó front. Karhatalom, ellenállás és összeomlás a Dunamenti Monarchiában 1918-ban."*

A szerzői hármas évekig tartó, elmélyült levéltári kutatásokra alapozta művét. Kutatómunkájuk során eljutottak a

zágrábi, brünni, budapesti, kotori, krakkói, ljubljanai, prágai, pozsonyi, szarajevói és zadari levéltárakba, miközben nagy gondot fordítottak a bécsi Kriegsarchiv és a Haus-Hof und Saatsarchiv levéltári állagának igen alapos feldolgozására. Munkásságuk alaposságát bizonyítja a számba jöhető szakirodalom (polgári és marxista egyaránt) feltérképezése, majd áttanulmányozása. Kutató tekintetük ugyanakkor átfogta a mű tárgyával kapcsolatos tudományos igényű tanulmányokat, cikkeket, memoárokat is, még ha azok egy része nem is látott napvilágot.

A mű tárgya a Monarchia szétesésében rendkívüli fontossággal bíró hátsó front, a hátország 1918-as, tehát a háború utolsó évében játszott szerepe, melynek szereplői a „polgári" tömegeken, szerveken, hatóságokon kívül az itt állomásozó, s nem egy esetben az „állam elpusztítására törő belső erők", az egyre forradalmasodó tömegek fékentartására, tehát voltaképpen az állam megmentése céljából bevetett katonai alakulatok. A mű egésze az utóbbiakra helyezi a vizsgálat súlyát, amelynek önkéntelen következménye, hogy a hátországi dolgozó tömegek monarchiaellenes és békemozgalmai korrelatív funkciót nyernek, csakúgy mint a frontalakulatok belső fejlődése a Monarchia általános katonai helyzetének alakulásával együtt.

Az osztrák—magyar állam és hadseregvezetés 1918-cal kezdődően mind fontosabb szerepet szánt azoknak a katonai alakulatoknak, amelyek karhatalmi szolgálatot láttak el a hátországban. Ha eddig a különböző állambiztonsági szervek alárendeltjeiként használták fel őket, önállóságuk fokozatosan előtérbe került. Felhasználásuk jogi alapját a 19. sz. elejéig visszamenő katonai büntető törvénykönyv rendelkezései tették lehetővé, amelyek részletekbe menően megszabták a karhatalmi alakulatok önálló alkalmazását a „belső rend és nyugalom" fenntartása érdekében. Természetes, hogy a Habsburg-monarchiában karhatalmi alakulatok felhasználására elsősorban válságos periódusokban, időszakokban került sor, amikor a szokványos rendfenntartó erők (rendőrség, csendőrség) már elégteleneknek bizonyultak. Ilyen válságperiódusok a Habsburg-állam történetében bőven adódtak. A legsúlyosabb válságidőszaknak az imperialista háború utolsó éve ígérkezett: a több mint négy éve tartó háború szenvedéseibe belefáradt tömegek fokozódó monarchiaellenes és békeharca, az 1917. évi oroszországi két forradalomtól, mindenekelőtt az októberi szocialista forradalomtól még inkább megtermékenyülve, a polgári demokratikus (nemzeti) forradalmak lehetőségét érlelte, amely győzelmük esetén könnyen szocialista forradalomba nőhetett át.

A folyamat feltartóztatásának hathatós (bár nem egyetlen) eszközét a karhatalmi alakulatokban látták, amelyek a hadsereg 1917 második felében végrehajtott átszervezése kapcsán létszámukban jelentősen megnövekedtek és a Monarchia legveszélyesebbnek tűnő gócaiban helyezkedtek el. A karhatalmi alakulatok diszlokációja régi Habsburg elvek szerint történt: a szláv lakosságú területeken (Csehország, Galícia, délszláv területek) többségükben magyar és osztrák, a magyar vagy osztrák lakosságú országrészekben szláv nemzetiségű karhatalmi alakulatok látták el a rend és a nyugalom fenntartásának feladatát, továbbá a háború továbbfolytatásához szükséges anyagi eszközök egy részének (elsősorban élelem és takarmány) kényszer útján való előteremtését (rekvirálások).

Az 1918-as esztendő első nagy próbatételét a januári nagy sztrájk jelentette a karhatalmi alakulatok számára, amely „Trieszttől Krakkóig, Linztől Temesvárig" a Monarchia létét borotvaélre helyezte. Mint ismeretes, a szociáldemokrácia aktív közreműködésével, a nagy sztrájkot leszerelték. De az már kevésbé ismert, hogy a sztrájk abbahagyásában a karhatalmi alakulatok bevetése döntő szerepet játszott. A munkásosztály nagy megmozdulását követő nemzetiségi (nemzeti) mozgalmak február—márciusi időszakában pedig a karhatalmi alakulatok brutális felhasználása már helyi vérfürdőket eredmé-

nyezett, amelyek a hátországi alakulatok eddig valósnak vélt egységét szétörték, s a hadsereg mögöttes részeit gyakorlatilag egymással szembe állították. A hadsereg szétszakadási folyamatát a februári cattarói s egyéb hátországi katonai felkelések és lázadások csak siettették, annál is inkább, mivel a forradalmi katonai mozgalmak részben a hátországi tömegmozgalmak talajából nőttek ki, s jelszavaik, céljaik az utóbbiakéval megegyeztek.

A január—márciusi válságperiódus a hadseregfőparancsnokságot, de különösen az osztrák és magyar honvédelmi minisztériumokat arra ösztönözte, hogy a karhatalmi alakulatok létszámát a Monarchia mindkét országában megemeljék. Az adott állomány felduzzasztására elsősorban a hátországi póttestek jöhettek számításba. Ennek feltétele azonban az volt, hogy a póttestek legénységéből politikailag megbízható és a karhatalmi szolgálat speciális követelményeinek megfelelő csapatokat képezzenek ki. 1918 említett hónapjaiban a póttesteknél mintegy 36 200 főnyi gyalogság, 10 000 főnyi lovasság, kereken 46 000 fő rendelkezett olyan kiképzéssel, amelynek alapján karhatalmi bevetésre alkalmas volt. Ehhez számítottak még 22 000 közös hadseregbeli, 8000 osztrák Landwehr- és m. kir. honvéd géppuskást, összesen tehát mintegy 30 000 főt. (A póttestek élelmezési létszáma a jelzett időben: 30 909 tiszt és 818 797 fő legénység.) A felhasználhatóság (elsősorban politikai megbízhatóság) szempontjait figyelembe véve a hadsereg-főparancsnokság a több mint 70 000 főnyi állományból 48 000—52 000 főt tartott alkalmasnak.

Sajátságosan és az állam- és hadseregvezetésre jellemző módon a kérdéses állomány elosztása a Monarchia területén egyenlőtlen képet mutatott: a karhatalmi alakulatok legnagyobb számmal Budapesten és környékén voltak találhatók, a zágrábi, szarajevói, mosztári és insbrucki katonai parancsnokságok körzetében viszont csekély létszámban.

A kiélezett belső helyzet a karhatalmi alakulatok létszámának további emelését és diszlokációjának korrekcióját sürgette. A hadseregfőparancsnokság ekkor a frontalakulatokhoz nyúlt: február hónaptól kezdve egyre több arcvonalbeli csapatot vontak vissza a hátországba. Számuk április elejére elérte a 7 gyaloghadosztályt, mintegy 140—150 000 főt. A meglevő karhatalmi alakulatok és a póttestek ilyen szolgálatra igénybe vett állományaival együtt 1918 áprilisától legalább 200 000 főnyi katonaság tartotta sakkban a hátországot s igyekezett biztosítani a hadiüzemi termelés folytonosságát, a fronthadsereg élelemmel, ruházattal, takarmánnyal, szénnel s egyébbel való ellátását, közelebbről a tervezett piavei offenzíva szükségleteinek kielégítését.

Az említett katonai erő 1918 áprilisától valósággal rázúdult a hátországra: jelentős részei főleg Magyarországon rekviráltak, egyéb egységei — szerte a Monarchiában — a nagyvárosok, ipari üzemek munkásait tartották féken. A karhatalmi alakulatokként imigyen felhasznált csapatok tevékenysége példátlan felháborodást váltott ki a Monarchia elgyötört népeinél. A felháborodás elérte a magyar parlamentet és az osztrák Reichsratot is. A következmények nemcsak a polgári lakosság monarchia- és háborúellenes harca fokozódásában jelentkeztek, hanem az egyéb hátországi alakulatok nyílt megmozdulásaiban is, amelyek 1918 május—augusztusában érték el csúcspontjukat.

A szóban forgó mű ennek a kérdéskomplexumnak bő teret szentel. A katonai mozgalmak leírása nem nélkülözi a tárgyilagos ítéletet sem, habár az olvasónak bizonyos hiányérzete támad. Ez a hiányérzet főleg abból fakad, hogy a hátországi és frontcsapatok körében 1917 novemberében megindult forradalmi erjedés — amely előbb a keleti arcvonal csapatait érte el, majd átterjedt a mögöttes területek hátországára is — a műben kevésbé érzékelhető, noha itt arról van szó, hogy az említett csapatok személyi állományának igen jelentős része a polgári demokratikus és szocialista forradalmi eszmékkel telítődött. Ezt a telítődést elősegítette az oroszországi egykori osztrák—magyar hadifog-

lyok hazatérő tízezreinek forradalmi agitációja, amelyet a hadsereg-főparancsnokság sem a politikai szűrőlágerekkel, sem a rendkívül szigorú büntetések alkalmazásával, sem az Ellenséges Propaganda Elhárító Szolgálat felállításával megakadályozni nem tudott.

E tény kétségtelen bizonyítéka a póttest-alakulatokhoz újból bevonultatott hazatérők már említett sorozatos lázadásai és felkelései, nem különben e forradalmi mozgalmak átmeneti vérbefojtása után kibontakozó bomlási folyamat, amely előbb a hátországi alakulatokat, majd 1918 nyarától kezdve a frontalakulatokat is érintette. Ez utóbbi olyan méretűvé vált, hogy a hadseregfőparancsnokság 1918 október elejéig több százezer, a hátországban kóborló, vagy fegyveres ellenállásba bocsátkozó szökevénnyel számolt.

A hazatérők problémájával legyen szabad kissé bővebben foglalkoznunk. A mű részletesen ábrázolja a hazatérők megszűrésével kapcsolatos intézkedéseket, amelyek rendszerét a hadsereg-főparancsnokság 1918 áprilisára alakította ki. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az intézkedések lényege, legfontosabb része az úgynevezett „politikai szűrővizsgálat" volt, amely az „állam- és társadalomellenes", „bolsevik fertőzöttségű elemek", „bolsevista felforgatók", „nacionalista ügynökök" felfedésére és ártalmatlanná tételére irányult. A Szerzők figyelmét elkerülték a táborokat sorozatosan inspiciáló Pentz Béla vk. alezredesnek Róth tábornokhoz, a hazatérők táborainak felügyeletével megbízott felelős személyhez eljuttatott jelentései, amelyek plasztikus képét adják a hazatérők ellen foganatosított politikai vexatúráknak, a bizalmi emberek beépítésétől kezdve az álforradalmi jelszavakat hangoztató és a hazatérőket megtéveszteni hivatott szociáldemokrata ügynökök tevékenységéig.

A mű egyik kiemelkedően fontos fejezetét képezi a már említett hátországi lázadások és felkelések leírása. Örvendetes, hogy szerzők munkája nyomán olyan forradalmi katonai mozgalmak is feltárulnak, amelyekről mind ez ideig csak halvány ismereteink voltak. Itt elsősorban a Zurawicán, Samborban, Krakkóban, Bielitzben (Galícia) Sebenicóban (Dalmácia) és néhány hadihajón kitört lázadásokra utalunk. Ami a lázadások és felkelések okait illeti, szerzők sem elégedtek meg az ún. Waldstättenféle jelentésben foglaltakkal, hanem önálló ítéletet alkottak. Az ítélet, amely a forradalmi mozgalmak jelszavai, kirobbanása, menete és eredménye alapján megfogalmazódik, általában figyelembe veszi a gazdasági, társadalmi, politikai és szociális okokat, indítékokat. A marxista történészek azonban ennél tovább lépnek: a mozgalmak történelmi érdemét nemcsak igazságos voltukban látják, hanem bukásuk ellenére is kétségkívül nagy jelentőségű hatásukban, amely a reakciós-imperialista, pusztulásra érett Habsburg állam legnagyobb erőszakszervezetének, a hadseregnek a bomlását elindította.

E történelmi tény elismerése könnyen érthetővé teszi a) a szökevénymozgalom több százezres nagyságrendjét, b) a póttestek lázadását követő sorozatos lázadásokat a délnyugati arcvonalra indított menetszázadoknál (Marsch formatióknál), c) az eddig intaktnak hitt délnyugati arcvonalbeli csapatok forradalmasodásának kezdetét, d) a piavei katasztrófa katonapolitikai hátterét, s végső soron e) a hátországi objektív forradalmi helyzet kialakulásával a mögöttes formációk csatlakozását a Monarchiát megdöntő forradalmakhoz, s a frontalakulatok egyidejű felbomlását (1918 októberében).

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy az állam- és hadseregvezetés megkísérelte-e a folyamat feltartóztatását? A mű felvázolja az ennek érdekében foganatosított intézkedéseket, amelyek a polgári tömegek mozgalmainak megfékezése mellett a hadsereg felbomlásának folyamatát is meggátolni igyekeztek.

A hadseregfőparancsnokság ezúttal is a karhatalmi alakulatoknak juttatta a főszerepet, melyek — mint láttuk — többségükben ekkor már a frontról vezényelt alakulatokból álltak. 1918 nyarát és kora őszét a dezertőrök elleni el-

keseredett hajsza jellemezte, amely párosult a polgári lakosság elleni megtorló intézkedésekkel. Az akciósorozatot az Ellenséges Elhárító Szolgálat propaganda-hadjárata, az ún. „hazafias oktatás" kísérte, különösebb eredmény nélkül. Hasonló eredménytelenség mutatkozott a karhatalmi alakulatok akciósorozatában is.

Mint ismeretes, 1918 szeptemberének második felétől az állam- és hadseregvezetés új vonala bontakozott ki: miután a háború elvesztése nyilvánvalóvá vált, az ellenségnek felajánlott fegyverszünet megkötésével a külső háború lezárására törekedtek — a belső háború sikeres megvívása, értsd: a Habsburg-Monarchia átmentése céljából. Ennek a kettős feladatnak a megoldása nem nélkülözhette a legnagyobb fegyveres erő, a hadsereg szilárd kézbentartását. 1918 októbere tele van az ezzel kapcsolatos erőfeszítésekkel: elég csak a Wilsonhoz elküldött „békejegyzékre", vagy IV. Károly október 16-i manifesztumára utalni, mely utóbbi a polgári demokratikus forradalmak kirobbanásának megelőzését szolgálta az osztrák szövetségi állam megteremtésének kilátásba helyezésével.

A kezdeményező lépések kísérője a karhatalmi alakulatok megerősítése, illetve átszervezése és a legveszélyeztetettebb területekre való koncentrálása volt. Az október végén győzelemre jutott forradalmak megmutatták, hogy mindeme kísérletek eleve kudarcra voltak ítélve: a Habsburg monarchiát megdöntő forradalmakban a hátországi katonatömegek, köztük a karhatalmi alakulatok többsége, nem a dolgozó tömegek ellen fordultak, hanem annak szövetségeseként a forradalmak erejét a fegyverek győzelmével biztosították. Talán senki más nem tudta ezt a történelmi tényt jobban kifejezni, mint Lukachich altábornagy, a budapesti karhatalmi alakulatok parancsnoka, aki később bevallotta: egyszerűen nem volt, akivel lövetni tudott volna.

A forradalmaknak, illetve a hátországi katonatömegek forradalmi szerepének leírása a legérdekesebb fejezetek közé tartozik. A mű lapjain megelevenednek a krakkói, prágai, zágrábi, budapesti, bécsi s egyéb forradalmi gócpontok történelmi eseményei, az a heroikus harc, amelynek végeredménye az évszázados Habsburg állam széthullása, s új reményekre jogosító, független államok létrejötte lett. De az olvasó rendkívüli érdeklődésével találkoznának azok a kísérletek is, amelyek a hatalomhoz az utolsó percig ragaszkodó Habsburg uralkodó körök elkeseredett harcát jelentették a Monarchia megmentéséért. Számunkra különösen fontos volna a hadseregfőparancsnokság október végi erőfeszítéseinek leírása, amely — a maradék katonai erő bevetésével — Magyarország fegyveres meghódítását, a forradalmi Magyarország véres leverését célozta.

A Plascka—Haselsteiner—Suppan mű gazdagítja a Monarchia történetével kapcsolatos ismereteinket.

A szerzők anyagfeltáró munkája, alkotókészsége és ábrázolási módja mindenképpen elismerésre méltó, még akkor is, ha ítéleteikkel, következtetéseikkel vitatkoznunk kell.

A mű végén közölt függelék az osztrák—magyar hadsereg 1918. májusi nemzetiségi összetételét adja ezred-felbontásban, ami igen nagy segítségére van a témában jártas kutatónak. Hasonló értékű a nagy gonddal összeállított forrás- és irodalomjegyzék, amely hely- és névmutatóval, valamint gazdag fényképanyaggal zárja a kötetet.

Dr. Farkas Márton

GEORGES DUBY

LE DIMANCHE DE BOUVINES

(Gallimard, Paris, 1973. 320 o.)

1214. július 27-én, vasárnap, egy kis flandriai falu, Bouvines mellett a francia király, Fülöp Ágost lovagjai — szétvervén Ottó, német-római császár és a flandriai gróf seregét — ártalmatlanná tették Földnélküli János legerősebb szövetségesét. A francia lovagok mintegy százharminc foglyot ejtettek, több száz zsoldost kardélre hánytak, s a nép üdvrivalgása közepette, gazdag zsákmánnyal vonultak be Párizsba. Íme, ennyi dióhéjban az *esemény*, amelyet a francia történetírás már annyiszor földolgozott. Tanulmányozták a csata politikai előzményeit, rekonstruálták a két sereg hadmozdulatait, fölbecsülték a győzelem történeti jelentőségét. Ma már, elsősorban a pozitivista történetírás jóvoltából, úgyszólván percről percre tudjuk, mi történt a bouvines-i csatamezőn azon a forró vasárnap délután.

Georges Dubyt, a XII. századi lovagi kultúra legjelesebb francia kutatóját azonban nem önmagában, önmagáért érdekli ez az esemény. Az ő szemében az adja meg tudományos értékét, hogy — egyszeriségénél és rendkívüliségénél fogva — föllebbenti a fátylat arról, ami megszokott és szabályosan ismétlődő a mindennapi életben, ami meghatározza az emberek gondolkodás- és magatartásformáit. „Ha valaki — olvassuk legutóbbi műve, *„A Bouvines-i vasárnap"* bevezetőjében — szociológiai alapossággal kívánja fölvázolni, milyen volt a háború a XIII. század első felében Európa északnyugati fertályán, aligha választhat a Bouvines-i csatánál alkalmasabb megfigyelőállást."

A Bouvines-i csata jellegét, had- és társadalomtörténeti szempontból, első renden a pénzforgalom fölgyorsulása határozta meg. Már a harcosok fölszerelése is nagymérvű vagyoni tagozódásról árulkodik. A hadviselés, mint tudjuk, nemcsak kötelesség, nemcsak szórakozás a lovagok szemében, de a legfontosabb eszköze, lehetősége is a meggazdagodásnak. Számukra egy-egy fegyver vagy ló megvásárlása a leggazdaságosabb anyagi befektetés, amely, ha úgy hozza a szerencse, már a legközelebbi háborúban vagy lovagi tornán „amortizálódik". És a XIII. század elején — mégpedig Európának épp ezen a részén — mind gyakrabban jutnak pénzhez azok, akiknek — a „három rend" elmélete szerint — hivatásuk a hadviselés. Emelkednek tehát a háborús kiadások, fejlődik a lótenyésztés, a vaskohászat. A fegyvergyártás, mint a történelem során annyiszor, ezúttal is a legfejlettebb iparágak egyike.

Az immár hagyományos kard és lándzsa mellett megjelennek a különféle kampós és hegyes hadiszerszámok is. Ezeket azonban — a Bouvines-i csata francia krónikása, *Guillaume le Breton* szerint — csak az ellenfél használta. Nem is illenek a franciák kezébe: nem öregbítik a harcos dicsőségét, sőt fölbomlasztják a társadalmi rendet, hiszen az új fegyver segítségével az alacsony származású zsoldosok is leránthatják lovukról a nemes harcosokat, mi több, a páncél hézagain keresztül hegyes tőreikkel még életüket is kiolthatják. Vagyis ölnek, amire a lovagok, akik a hadisarc reményében nagy becsben tartják egymás életét, sosem vetemednek.

A támadófegyverek tökéletesedése a védelmi fegyverzet tökéletesedését vonta maga után. Megerősítik a vérteket: hovatovább az egész testet páncél borítja. Nemhiába lett magabiztosabb, vakmerőbb a harcos. Elsősorban ennek a technikai újításnak köszönhető, hogy a *bátorság*, amely a XIII. század előtt, bármily furcsán is hangzik, ismeretlen fogalom volt a lovagok számára, a lovagi erény egyik legfontosabb alkotóelemévé válik. A páncélt azonban meg

is kell vásárolni. S minél modernebb, annál többe kerül. A fegyverzet megdrágulásával magyarázható tehát a hadifelszerelés sokfélesége a Bouvines-i csatamezőn.

A Bouvines-i csata idején már régóta a pénz volt a háború fő mozgatórugója: rendszerint azokhoz a fejedelmekhez pártolt a hadiszerencse, akik többet halmoztak föl belőle. A tehetősebb bárók már a XII. század első felében megpróbálták anyagi juttatással ellensúlyozni a hűbéri szolgálat bizonytalanságait. Az a vazallus, aki valamilyen oknál fogva nem akart a hűbérúr zászlaja alá vonulni, pénzzel válthatta meg hadkötelezettségét, a beszedett összeget pedig az egyebegyűlt lovagok osztották el maguk között. Egyesek mulasztása tehát módot adott arra, hogy a földesúr bőkezűbben ajándékozza meg a többieket. (A zsoldot, legalábbis kezdetben, nem munkabérnek tartják. A báró nagylelkű ajándéka ez, amellyel nem megfizeti, hanem meghálálja a vazallus szolgálatát. Így teszik ütőképesebbé és állhatatosabbá a sereget a szabályos időközökben szétosztott pénzösszegek.) A Bouvines-i csata résztvevőinek zöme is pénzért harcol. Nincs ebben semmi megbotránkoztató. A botrány csak akkor tör ki, amikor a bárók azt az összeget, amelyet a harcolni rest vazallusok adtak össze, nem a lelkesebb lovagok megjutalmazására, hanem zsoldosok fölfogására fordítják.

A *zsoldosok* különösen a XII. század második felétől kezdve róják mind nagyobb számban a nyugat-európai országutakat. Mindenekelőtt a legnagyobb, leggazdagabb fejedelmek fogadják őket szolgálatukba. De mivel roppant sok pénzt követelnek, sosem huzamosabb időre: a báró a hadjárat befejeztével sietve szélnek ereszti őket. A banda azonban nem oszlik föl, hanem a legközelebbi munkaalkalomig rabol, garázdálkodik és fosztogat a környéken.

A lovagok, ha csodálják is a zsoldosok szakértelmét, mélyen megvetik őket. Nemcsak azért mert ölnek, mert megszegik a tilalmakat, áthágják a társadalmi korlátokat, mert paraszt létükre nem átallanak fegyvert viselni, de azért is, mert a lovagoktól eltérően, nem a béke védelmében harcolnak. Nemhiába tartják őket a Sátán katonáinak. Üdözi őket az egyház is, és ha valakit elfognak közülük, kíméletlenül kardélre hányják. *Guillaume le Breton* szerint ott vannak a Bouvines-i csatában is, igaz, a császáriak, vagyis az ellenfél oldalán. A győzőnek — mint tudjuk — tiszta a keze.

Nem kisebb botránykő az egyháziak szemében a XII. század másik, szintén a háborúval kapcsolatos intézménye, a *lovagi torna* sem. Emez rendkívül nagy hatással volt a bouvines-i harcosok magatartására. A lovagi tornák egyre növekvő népszerűségnek örvendtek Franciaország északi részén. Hiába ítélte el őket szinte minden zsinat, ezek a baráti vetélkedések évről évre megismétlődtek.

Elterjedésüknek első sorban technikai okai vannak. A lovagi torna mindenekelőtt a katonai szaktudás elsajátítását és begyakorlását célozta. Nemhiába arról a vidékről származtak a legképzettebb harcosok, ahol a leggyakoribbak voltak a lovagi tornák.

A szálfaöklelések népszerűsége azonban a politikai struktúrák, első renden a béke intézményének megerősödésével is kapcsolatos. Aligha véletlen, hogy a játék épp azokon a tájakon fejlődött ki, ahol a legerősebb a fejedelmek hatalma. Ám a lovagi torna nemcsak fenntartja a harcosok erőnlétét, nemcsak levezeti a háború befejeztével dologtalanná vált lovagok agresszivitását, de kereseti forrás is egyben.

Valóságos pénzeső hullik ilyenkor. A lovagi torna ugyanis, sokkal inkább mint a háború, az anyagi javak újraelosztásának eszköze. Minden lovagnak csak arra van gondja, hogy minél több foglyot ejtsen, s minél tekintélyesebb váltságdíjra tegyen szert. Arra különösen vigyáznak, nehogy véletlenül megöljék az ellenfelet. Ezért a franciák sopánkodása, amikor a Bouvines-i csatában az egyik ellenséges lovag olyan szerencsétlenül zuhant le a lováról, hogy menten szörnyethalt. Nemcsak szórakozást kell tehát látnunk a lovagi tornák-

ban. Valóságos foglalkozás volt ez, amelynek jóvoltából az ügyesebb bajvívók éppoly gyorsan megvagyonosodtak, akár a kereskedők. Ezek a játékok ütötték a lovagi erkölcs falába azt a rést, amelyen keresztül a nyereség szelleme beszivárgott a lovagság gondolkodásába.

A lovagi torna és a háború közti különbség csak a szándékban rejlik. A háborúban gyűlölet, bosszú ajzza föl a harcosok indulatát. A nagyvad a háborúban is az ellenséges tábor lovagja. Ki kell vetni a nyergéből, foglyul kell ejteni, mielőtt elmenekül. A háborúban is, akár a lovagi tornán, a halál — baleset.

A háború azonban nem azonos a *csatával*. A háború csupán időszakos kaland, melynek során elhajtják az ellenség barmait, földúlják vetését. S bár mindig békekötés, eskü, ígéret, fogadkozás követi, a csetepaték a következő tavasszal mindig újrakezdődnek. Okkal, hiszen — és ezt mindenki tudja — a háború nem old meg semmit. A csata viszont valóságos párbaj. Aki vállalkozik rá, mindent kockára tesz, hogy vallatóra fogja az eget. Mert hogy csak a jó kerülhet ki győztesen az összecsapásból, abban senki sem kételkedik. „Ha jó ügyet védelmez valaki — írta Szent Bernát — a győzelem nem lehet kétséges". Ha a háború csak húzódik, ha nem jár semmiféle eredménnyel, ha az ügy jelentős, ha uralkodói jogokról van szó, a fejedelmeknek csatában kell összemérniük erejüket. Ez történt Bouvines mellett is, Fülöp Ágost és Brunswick Ottó között. A Bouvines-i csata tehát azoknak a szertartásoknak a sorába tartozik, amelyeknek a XIII. század elején már régóta kikristályosodtak a szabályai.

Georges Duby könyvének legnagyobb érdeme, hogy a francia középkorkutató biztos kézzel mutatja meg a Bouvines-i csata forgatagában a még ereje teljében levő régit és a gyenge, lassan izmosodó újat. A francia lovagok, akiket nem csak a rokoni és házassági kötelékek, a hübéri eskü aggályos tisztelete és a fegyverbarátság forraszt eggyé, de az a tény is, hogy valamennyien ugyanarról a vidékről származnak, ez egyszer még felülkerekednek a pénzszagra odagyűlt idegen lovagokon és zsoldosokon.

A lovagi erkölcs eszményei még erősebbnek bizonyultak az ellenfél mohóságánál. A folyamat azonban, amely a százéves háborúban fog kibontakozni, elkezdődött: míg a lovagi torna, elvesztvén gazdasági funkcióját, arisztokrata szórakozássá, üres erőfitogtatássá sekélyesedik, a háború, amely egyre kevéssé hasonlít a lovagok sportszerű vetélkedésére, s amelyben a szemben álló felek mind gyakrabban folyamodnak a zsoldosseregek segítségéhez, egyre véresebbé, kegyetlenebbé válik. A háború műkedvelői átadják helyüket a háború szakembereinek.

Ádám Péter

FRIEDRICH PRINZ

KLERUS UND KRIEG IM FRÜHEREN MITTELALTER

(Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Band 2., Stuttgart, 1971. 216 o.)

A keresztény ideológia eredetileg élesen háborúellenes volt s a harc közben történő emberölést is gyilkosságnak, bűnnek tekintette. A IV., V. és VI. századi zsinatok törvényei még szigorúan tiltják a papok hadakozását. A VI. század végétől azonban kevésbé erősek a tilalmak és csökkennek a megszegésük esetére kiszabott büntetések. Ettől kezdve ugyanis a harcias germán nemesség fokozatosan tért hódít a magasabb klérusban s lassanként kialakul az „Adels-

kirche", vagyis az egyháznagyok erősen a harcias, nemesi életforma hatása alá kerülnek. A püspök világi hatalma a VI. századtól kezdve növekszik: városok politikai vezetője, ura a püspök s e minőségében katonai feladatai is vannak. Ezt a kérdéskört tárgyalja *„A klérus és a háború a korai középkorban"* című munka.

A frank királyságban a klérus hadiszolgálatot teljesít. E szokás Nagy Károly idején lesz intézményessé. Az egyházi személyek fegyverviselési tilalma nem szűnt meg, a főpapok azonban felmentést kaptak a tilalom alól és fegyveresen vezették vazallusaik harci egységeit. A birodalmi monostorok apátjainak is kötelességük volt ez. A felső klérus militarizálódásának ez csak egyik oka volt. Jelentős szerepet játszott a IX. század második fele óta a Karoling birodalom széthullása: az egyháznagyok saját fegyveres erejükben bízhattak csak s a helyzetet súlyosbították a normann, magyar és szaracén inváziók.

Nagy Károly még a királyság céljainak érdekében igyekezett fegyveres klérust kialakítani — a IX. század végétől a főpapok már önálló territoriális politikát folytatnak; a német császárok és francia királyok is igyekeztek az egyháznagyok katonai potenciálját felhasználni. Francia földön ez nehézségekbe ütközött, mert a püspökök és apátok a nagyvazallusok hatalma alá kerültek, a király azonban — érthetően — nem akart lemondani a püspöki dómvárakról s a városokon kívül fekvő, egyházi harcosokkal megrakott püspöki erődítményekről. A püspökök egyházi hűbérekkel ruházták fel világi harcos rokonaikat, rájuk bízva katonaságuk vezetését. Az egyházi harcosok a püspök vazallusai és miniszteriálisai voltak.

A német főpapok katonai tevékenysége 955 (a magyar veszély megszűnése) után sem csökkent, a katonai tevékenység ideológiája azonban megváltozott. A IX. századi és X. század eleji források természetes tényként közlik a klérus harci tevékenységét. A X. század második felében már igazolni igyekeznek a főpap hadakozását. Néha a csatában elesett harcoló püspök halálát úgy írják le, mintha mártírhalált halt volna.

A német birodalmi klérus katonai szerepe igen jelentős volt. A szász császár itáliai hadjárataiban gyakran a sereg fele, vagy még nagyobb része is egyházi kontingensekből állt.

Az egyháznagyokat eleinte a királyok kényszerítették katonai szerepvállalásra. A hadakozóvá vált főpapok később egyre jobban „belejöttek" a korábban kötelességükké tett katonáskodásba, s azonosították magukat a nemesi-lovagi harcias ideológiával. E tényen az egyházi reformok sem tudtak változtatni, s ez lényegében a nemességnek az egyház fölötti győzelmét jelentette.

A főpapok részvétele az itáliai hadjáratokban a Hohenstauf császárok korában egyre ritkább s végül meg is szűnik; nem mintha belefáradtak volna a hadakozásba, hanem mert harciasságuk magáncélokat szolgált.

F. Prinz kiváló munkája a magyar olvasók számára kevéssé ismerős, de igen érdekes tényeket közöl, s a középkori magyar történelem kutatói számára igen érdekes kérdéscsoportot vizsgál. Középkori, főként árpádkori forrásanyagunk igen hézagos ugyan, de úgy véljük, a hazai magas klérus katonai szerepéről még annál is kevesebbet tudunk, mint amennyit tudhatnánk. István király nagyrészt bencés szerzetesekből lett püspökeit később egyre inkább nemesi-harcos jellegű főpapok váltják fel: 1241-ben már az egyháznagyok javarésze is a muhi síkságon leli halálát. Azt a folyamatot azonban, melynek során a magyar főpapok Szent Gellértekből Csák Ugrinokká alakultak, még nem ismerjük; e folyamat felderítése még egy F. Prinz szorgalmával és képességeivel rendelkező kutatóra vár.

Borosy András

RICHARD BARBER

THE KNIGHT AND CHIVALRY

(Longman, London, 1970. 383 o.)

A szerző a lovagság intézményét hadtörténelmi, társadalom- és kultúrtörténeti szempontból egyaránt vizsgálat alá veszi *„A lovag és a lovagság"* című könyvében. Műve első részében a lovagról, mint feudális harcosról szól.

Európában a gótoknál alakult ki legkorábban hatékony lovasság; a frankok a Poitiers-i (732) ütközetben még gyalogosok. A kengyel használatának elsajátítása után térnek át a lándzsa hajítására az új harcmódra: hónuk alá fogva döfnek vele. A lovasság, mint nehézfegyverzetű harcosréteg, 1050 táján terjed el Nyugat-Európában. Mint intézmény, a XI—XII. században van — társadalmi tekintetben — a csúcsponton.

A könyv második része a lovagság és az irodalom kapcsolatait vizsgálja, a lovagi nőkultuszt, a lovagi költészetet, a lovagi életrajzokat és kézikönyveket. Legérdekesebb a mű harmadik része, a „Chivalry in Action" című, mely a lovagi tornával és hadviseléssel foglalkozik.

A lovagi torna kezdeteit nem ismerjük. Egy francia krónika 1062-ben ad hírt Godfrey de Preuilly lovag haláláról, mely egy torna folyamán következett be, s megjegyzi, hogy ő találta fel a lovagi torna szabályait. Ez azonban nem feltétlenül igaz.

Az első nagy tornát, melyről részletes leírások maradtak ránk, 1127-ben, Würzbugban rendezték és Ottó freisingi püspök írja le. A XII. század harmadik évtizedében már eléggé elterjedt. Kezdetben két lovagi csoport küzdött egymással, meghatározott módon, meghatározott ideig, meghatározott fegyverekkel. Egyének közti párviadalt a XII. században még nem említenek.

1170—1180 táján válik a lovagi torna „divattá" — a becsvágyó, fiatal fejedelmek révén. E korszak legnagyobb tornájára 1179-ben, Fülöp Ágost francia király megkoronázásakor került sor.

A torna ezidőtájt valójában miniatür háború, az egymással mérkőző csapatok 100 főnyiek is lehettek. A XIII. század közepétől kisebbek a részt vevő csapatok és már egyéni viadalok is vannak. Ezek egyik mestere, Ulrich von Lichtenstein, 1227-ben — egy hónap alatt — 307 lándzsát tört el. A finomodó tornák kezdenek különválni az igazi hadakozástól. A cél a lándzsa eltörése az ellenfél pajzsán és ugyanakkor az ellenfél döfésének kikerülése. A jó lovagi tornázó kifejezetten *csak* a lándzsa kezelésének mestere, míg a valóságos csatában a lándzsa csak az első összecsapásban szerepel, rendszerint el is törik, így a kard és más fegyverek kezelésében való jártasság legalább olyan fontos. Az egyéni tornában legkiválóbb lovag tehát nem feltétlenül a legjobb harcos is.

A csoportos torna sem szűnik meg — a harci kiképzés szempontjából ez hasznosabb volt, és a nézők is jobban szerették.

A XIII. század közepéig a kard csak ritkán szerepelt a páros viadalban. A torna szabályai szerint a lóról ledobott lovag ellen a harcot folytatni nem szabad, de azt a győztes foglyának tekintették. A nyeregből kivetett lovag — ezt elkerülendő — gyakran kardot rántott és gyalog folytatta a küzdelmet ellenfele ellen, ki ilyenkor szintén leszállt a lóról. A lovas lándzsaviadal elsősorban ügyesség kérdése volt, a gyalogos kardpárbaj azonban inkább az erőtől, szívósságtól függött, s többnyire a kimerültség döntötte el.

A XIV. században költséges hobby már a lovagi torna. Egyre fényesebbek a viadalok, de még a XV. század elején sem formálisak, később viszont már csak ünnepség jellegűek.

A párviadalok még 1500 után is szokásosak, egészen nehéz fegyverzetben. 1450 után a lovagi tornának nincs már

köze a kor haditaktikájához, kizárólag sportnak tekinthető.

A lovagi hadviselésről szóló fejezetben a szerző kevés újat mond. Elfogadja a ma már vitatott Delbrück-Lot féle álláspontot a középkori hadseregek rendkívül kicsiny létszámáról: 10 000 főnél nagyobb hadsereg szerinte a középkorban nem létezett. A lovasság hazájában, Franciaországban, a XII. század végén 1500 lovag élt.

A könyv negyedik része a lovagság és keresztény vallás kapcsolatait vizsgálja. Szól a lovagság szerepéről a keresztes háborúkban s a szerzetes lovagrendekről.

A befejező, ötödik rész a lovagság és a államhatalom kapcsolatait vizsgálja. A lovagi torna népszerű lett az uralkodók körében. A tornákat tiltó rendeleteket rendszerint polgári származású királyi hivatalnokok írták. Maguk a királyok szerették a tornákat, ezért nem is sikerült a betiltásuk: lelkes hívei voltak IX. Lajos és Szép Fülöp francia, Oroszlánszívű Richárd és I. Edward angol királyok. Még a XVI. században is a lovagi torna kedvelője I. Miksa német—római császár, I. Ferenc francia király s lovagi tornán veszti életét 1589-ben II. Henrik francia király.

Borosy András

CSANÁDI NORBERT—NAGYVÁRADI SÁNDOR—WINKLER LÁSZLÓ

A MAGYAR REPÜLÉS TÖRTÉNETE

(Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1974. 286. o.)

Nagy örömmel vettük tudomásul, hogy olyan könyv került most az olvasók kezébe, melyet legalább egy évtizede hiába kerestünk a könyvesboltok polcain. A könyv megjelenésével régi vágyunk és óhajunk teljesült; megszületett az első összefoglaló munka a magyar repülés történetéről. E szóban forgó mű nemcsak a repülés történetével foglalkozó szakembereknek és a repülés iránt érdeklődő tízezreknek, társadalmunk minden tagjának is készült. Biztos vagyok benne, hogy nincs olyan olvasó, aki ne találná meg azt a fejezetet, amelyet nagy érdeklődéssel — legalább még egyszer, ha nem többször — újra elolvas.

A három szerző által írt könyv 286 oldalon, hét fejezetben, valamint a függelék A, B, C és D pontjain keresztül tárgyalja a magyar repülés történetét.

Az első fejezet a magyar repülés történetének kezdeti emlékeit sorolja fel, Ciprián barát próbálkozásaitól Swarz Dávid munkásságnak lezárásáig.

A második fejezetben Blériot budapesti, Üllői úti bemutatkozását ismertetik. A fejezet további része részletesen tárgyalja a rákosmezei repülők küzdelmes, kudarcokban bővelkedő, de amellett kimagasló eredményeket is hozó munkásságát. Dicséret illeti a Szerzőket az 52. és 54. oldalon levő, jól használható összefoglaló táblázatért, mely áttekinthetően foglalja össze az 1909—1914 közötti magyar konstrukciójú gépeket.

A harmadik fejezet „A" részében az első világháború repülőeseményeit írják le. Ebben a részben leszünk tanúi annak, hogy az előszóban leírtakkal ellentétben a szerzők — nagyon helyesen — igyekeztek mindent, még a legkisebb eseményt, adatot is írásban rögzíteni, nehogy valami elkallódjon.

A „B" rész „A repülőipar kialakulása 1914—1918 között" témával foglalkozik. A hazai repülőgépgyártás kialakulása négy oldalnál többet érdemelt volna. Érdekes lett volna a szerzők által nyilván részleteiben is jól ismert, 1915-ben kötött Hansa—Brandenburg—UFAG licencszerződést ismertetni, amelyről említés is történik.

A fejezet „C" részét megint csak dí-

csérni kell a lényeget jól szemléltető táblázataiért.

A Tanácsköztársaság légierejének történetével foglalkozik a negyedik fejezet. Hiteles okmányokat ismertetve, bőségesen tárgyalja kormány intézkedéseit a repülőalakulatokkal és a repülőgépgyártással kapcsolatosan. A fejezet Szamuely Tibor népbiztos és Dobos István pilóta Szovjetunióba, és onnan vissza való repülésének részletes ismertetésével záródik. Ez a rész az egyik legjobban sikerült fejezete a könyvnek.

Az ötödik fejezet a két világháború közötti időszakkal foglalkozik. A fejezet „A" részének 1—7. pontjában a Tanácsköztársaság bukását követően bekövetkezett átmeneti időszak, majd a teljes repülési és repülőgépépítési tilalom után, a különböző sportrepülő egyesületek megalakulását, tevékenységét, valamint egyes repülőgéptervezők munkáját ismertetik a szerzők teljes részletességgel. A nyolcadik pont Endresz—Magyar óceánrepülésének történetét, majd a pont végén a „Gerle 13" Földközi tenger körüli útját mondja el. A kilencedik pont a 1933—1944 között történt repülőesemények, versenyek, túrák, stb. részletes leírásával foglalkozik. A tizedik és tizenegyedik pont a polgári repülőipar és a M. S. E. repülőgépépítő tevékenységét tárgyalja. A fejezet „A repülés szervezetei a két világháború között" című szakasszal végződik, amelyet a szerzők elég mostohán kezeltek.

A „B" rész a hazai vitorlázó repülés megalakulását, eredményeit, valamint az 1945-ig történt vitorlázórepülőgépépítő tevékenységet foglalja össze három pontban. A 166. és 168. oldalon levő, jól áttekinthető táblázat nagy segítséget nyújt az érdeklődőknek a vitorlázó géptípusok főbb adatait illetően.

A fejezet „C" része foglalkozik a két világháború közötti katonai repüléssel. Ezen belül külön pontokban tárgyalja a hazai repülőipar és a titkos légierő megteremtését, a katonai repülés rejtett szervezését, majd a második világháború előtti és alatti külföldi repülőgépvásárlásokat, valamint a hazai repülőgépépítést. Ide kívánkozott volna a magyar—német repülőgépgyártás ismertetése is.

A „D" rész három pontban tárgyalja a közforgalmi repülés megalakítását és helyzetét a két világháború között. A negyedik pont részletes leírást ad azokról a géptípusokról, amelyek hazai használatban álltak. Az ötödik pont a MALERT és gépei világháborús tragédiáját summázza.

A hatodik fejezet első pontjában a második világháborúba belesodort légierő tevékenységéről olvashatunk. A fejezet második pontja részletesen beszámol a nyugati szövetséges légierő hazánk felett véghez vitt harci tevékenységéről, majd a harmadik pont a második világháború repülőipari termelésével foglalkozik. Ez a rész is bővebb feldolgozást érdemelt volna, mert a maga idejében — negatív hatásai figyelembevételével is — óriási horderejű volt.

Az utolsó (hetedik) fejezet a felszabalás utáni fejlődést mutatja be. Az „A" rész négy pontja a vitorlázó repülés újraéledésével, az 1950-es években történő kiszélesedésével, majd (napjainkig) a különféle nemzeti és nemzetközi versenyekkel és ezek eredményeivel foglalkozik. A „B" rész négy pontja a motoros repülés háború utáni újjászervezését, valamint az összes hazai és olyan nemzetközi repülő versenyeket ismerteti, amelyeken hazánk is szerepelt. A 242. és 243. oldalon levő táblázat növeli az áttekinthetőséget, világosan mutatja a hazai használatban levő külföldi eredetű sportrepülőgépeket és azok technikai adatait. A „C" részben a MASZOVLET, majd a MALÉV napjainkban is tartó tevékenységét részletezik a szerzők.

A mezőgazdasági repülés, a légi mentőszolgálat, a vízügyi szolgálat, a légi rendészet tevékenységét és az általuk használt géptípusokat tárgyalja a fejezet „D" része.

Az „E" jelű részben, három pontban, a felszabadulásunkat követő időszak katonai repülését követhetjük nyomon.

Az „F" és „G" részek a polgári repülés irányításával, valamint a TU—154 típusjelzésű, három sugárhajtóműves,

interkontinentális repülőgép részletes ismertetésével foglalkoznak.

A függelék „A" része az első világháború osztrák—magyar hadirepülőgépeit, a „B" része 1921—1945-ig használt repülőgépek típusait és lajstromjeleit, „C" része a magyar vitorlázó nemzetközi rekordok történeti fejlődését, a „D" rész pedig az ezüst-, arany-, és gyémántkoszorús magyar vitorlázórepülők névsorát mutatja táblázatba szedve.

A feladat nagysága és az anyag óriási mennyisége miatt a könyvbe sajnos több hiba került — a szerzők minden igyekezete ellenére is. Ezért az elismerés és dícséret mellett beszélni kell a könyv hibáiról és hiányosságairól is, az olvasók helyes tájékoztatása érdekében. Nem történik említés például a hatodik fejezet „C" részében arról, hogy a Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár Rt. 1929 elejétől kezdődően, licenc alapján, Siemens Sh—12 típusú, 9 hengeres, 110—120 LE teljesítményű csillagmotorokat gyártott, melyekből 138 db épült. Az 1931 február—márciustól épített „Titán" motorokról szintén nem történik említés. Semmiféle részletesebb adat nincs a könyvben említett Jupiter K—9, K—14, K—14 Kirs és WM—14B motorok gyártásáról, a gyártás menetéről, az elkészült motorok darabszámáról és nem utolsó sorban műszaki adatairól.

Az ötödik fejezet „A" részének 12. pontja „A repülés szervezetei a két világháború között" című szakaszában, továbbá e fejezet „C" részében teljesen hiányzik a légierő alakulatainak 1929-es, 1933-as, 1942-es és 1945-ös (január—február) szervezeti felépítése. Részletesebben kellett volna szólni az 1933. tavaszától megváltoztatott repülőgép lajstromjelzésekről is.

Beszélni kell a könyvben levő ellentmondásokról is. A 184. oldalon levő „Külföldi tervezésű magyar repülőgéptípusok táblázata (Hadirepülőgépek) 1923—1945" 29. sorában az „Aradó Ar—96B" típusjelzésű repülőgép részletes adatainak felsorolása után a „Megjegyzés" rovat feltünteti, hogy a légierő alakulatainak állományába tartozó ilyen típusú repülőgépek G—500 betűjelzést és számozást kaptak. A 279. oldal második hasábjának 10. sora viszont azt állítja róluk: a „G—500 X/G és valószínűleg a Rep. Műsz. Int. gépei (X/G G. 501)". Kérdéses már most, hogy az Ar—96B típus, vagy az X/G és a Rep. Műsz. Intézet gépei lettek G—500-as jelzéscsoportba sorolva?

A másik lényeges, háromszoros ellentmondás, amely a gyanútlan olvasót már a könyv első elolvasása után kétségek között hagyja, a következő: a könyv 177. oldala első hasábjának negyedik bekezdése így szól: „1933 júniusára a W. M. a Fokker CVE gép terveit átdolgozva, furnér borítású törzzsel és NACA burkolatú, 550 LE-s K—9 motorral négy új távolfelderítő könnyűbombázó gép gyártását fejezte be, WM 16 Budapest típusnévvel (HA—SAA... SAD jelzésekkel)."

A következő bekezdés második mondata viszont így hangzik: „A WM—16 B gépek már ezzel épültek 1935-ben (HA—SAE-től SAI-ig, azaz 5 db)". Ugyanakkor a 277. oldal második hasáb huszadik sora szerint: „HA—SAA—SAI WM—16 Budapest (550 K—9 és WM 14 mot) 9 db Bp. 9 + 5 db Bp. 14 épült" Ha a 177. oldalon levő repülőgépeket összeadjuk, akkor 4 + 5, azaz 9 db gép jön ki. Ha a 277. oldalon levő adatokat adjuk össze, 9+5, azaz 14 db gépet kapunk. De ha a betűjelzéseket vesszük figyelembe HA—SAA-tól SAI-ig, ez megint csak kilenc gép. A hiányzó öt gépnek mi volt a lajstromjelzése?

Nem beszélve a 279. oldal 14. sorában levő hiányosságról: „B 200 WM 16, Budapest (860 WM 14 motor)" — ide már nem írtak darabszámot, viszont a 25. sorban már igen: „F. 150 WM—16A, Budapest (K—9 mot) F—151—F. 159".

Ezek a nem világos és ellentmondásos adatok nem tisztázzák a kérdést. Ezért a következőkben röviden, pár mondatban ismertetem a típus történetét az olvasók helyes tájékoztatása érdekében.

Az első WM—16 jelzésű repülőgép egy, a W. M. Repülőgép- és Motorgyár Rt-nál licenc alapján épített „Fokker CVE" volt, amelynek „Jupiter VI" motorja helyébe 1933 augusztusában egy eredeti Gnome et Rhone 14025 gyári

számú K—14 Krsd „Mistral Major", 700—750 LE teljesítményű motort építettek be. Ez a gép lett a WM—16 prototípusa, melynek próbarepüléseit még 1933 szeptember elseje előtt megkezdték. Így elsőnek nem a K—9 motorral felszerelt WM 16 változat repült, hanem a K—14 Krsd-vel felszerelt „Budapest K—14".

A sériagyártást is a WM—16 „Budapest K—14" nappali bombázó feladatokra szánt változattal kezdték, a 1402/14a-1934. sz. rendelet alapján. A széria kilenc gépből állt, melynek építését 1934 második félévében el is kezdték. A kész gépeket 1935 május végén adták át. A gépek HA—SAA, HA—SAB, HA—SAC, HA—SAD, HA—SAE, HA—SAF, HA—SAG, HA—SAH, HA—SAI egyéni jelzéseket kaptak. 1938. szeptembertől, amikor a katonai gépek polgári lajstromjeleit megváltoztatták, ezek a típusváltozatú gépek kapták a B—200-as jelzéseket. (B—201-től B—207-ig, mert időközben a többi összetört.)

WM—16 „Budapest K—9" változat már csak azért sem repülhetett elsőnek, mert az első 500 LE teljesítményű Gnome et Rhone K—9 típusú motor csak 1933. október 19-én érkezett meg a W. M. céghez. A motor beépítését 1933. november—december hónapokban kezdték el egy WM gyártmányú Fokker CVD-be. Az új motorral felszerelt géppel a kísérleteket csak 1934. január—februárban kezdték el. Szériában ebből a változatból is kilenc gép épült, melyekkel közelfelderítési feladatokat akartak ellátni. A széria építését 1935-ben kezdték el. Az elkészült gépek HA—SBA, HA—SBB, HA—SBC, HA—SBD, HA—SBE, HA—SBF, HA—SBG, HA—SBH és HA—SBI egyéni lajstromjelzést kaptak. A későbbiekben ezek a gépek F 151-től F 159-ig új lajstromjelzést kaptak. Világosan látható az eddig felsorolt adatok alapján, hogy a két prototípuson kívül tizennyolc darab WM—16 típusjelzésű gép épült két változatban.

A tárgyi tévedések közül is szeretnénk rámutatni pár lényegbevágóbbra.

A 182. oldal második hasábja második bekezdésében a Heinkel He—111P típusjelzésű kétmotoros bombázógépről van szó. A He—111P gépeket nem bombázógépnek vásárolták, hanem távolfelderítőnek. Erről tanúskodik a Hadtörténelmi Levéltár HM.VKF. Eln. 1. 1939/4875 számú irata is. A 75 046/eln. III—1939 számú megrendelés alapján a magyar légierő részére nem 40 db-ot, hanem csupán 20 db-ot rendeltek meg. 1942. március—áprilisban — a már meglevő két géphez — még négy He—111P típusú gép érkezett, amelyeknek átalakítását a W. M. Repülőgép- és Motorgyár Rt. május végéig elvégezte. A gépeket F 703, F 704, F 705 és F 706 jelzéssel repülték be Csepelen.

Dunai Repülőgépgyárban épített Messerschmitt Me—210 Ca—1 típusról történik említés a 215. oldal első hasábja második bekezdésében. A szerzők szerint: „Ezekből a romboló és éjjeli vadászgépekből kb. 170 db került a magyar légierő állományába". A magyar repülőalakulatokhoz pontosan 159 db ME—210 Ca—1 típusú repülőgép került. Hiteles adatok bizonyítják, hogy a Z 006 és Z 007 egyéni jelzésűek már 1943 közepén távolfelderítő gépekké lettek átalakítva.

A 276. oldal második hasábjának 27. sorában a „HA—AKX WM 21 Sólyom prototípus 1937" jelölés helytelen. A Sólyom prototípusa a HA—SAI jelű „Budapest K—14" volt, mely gépet nem lajstromozták át az átépítés után sem.

A 277. oldalon levő Ju 86 K—2 lajstromjelzések közül egy-pár vitatható. Kimaradt a HA—JBA sor a kimutatásból.

A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a 277. oldal második hasábja 19. sorában a „HA—EJA—E JW Fokker CVE (420 Jupiter) WM gyártmány" megjegyzés nem pontos. Csak a HA—EJW és a HA—EJB volt WM gyártmány, a HA—EJA eredeti Fokker gyártmányú volt, mely vásárlás útján került hazánkba. Összesen csak 3 db CVE gép volt, mert a HA—EJW a WM-nél gyártott első mintagépet jelölte.

A Bristol Bleinheim gép jelzése a 279. oldal második hasábja első sorában helyesen: J 104. Ugyanezen oldalon a 9. sorban a G 200 jelzéscsoportnál nem

történik említés a 3 db Ju 86 K—2 típusú gyakorlógépről, melyek G 211, G 212, és G 213 jelzéssel voltak ellátva.

És végül, de nem utolsó sorban, vitába szeretnék szállni a könyv szerzőinek az előszóban írt egyik mondatával, mely így hangzik: „Az 1921-től 1945-ig terjedő időszak katonai repüléstörténetét és a második világháború hadirepülését mind ez ideig még nem dolgozták fel". Ez a kijelentés ilyen formában vitatható. A korszakról és egyes részletkérdésekről az utóbbi években a „Repülés és űrrepülés" c. folyóiratban több helyen bővebb felvilágosítást lehetett kapni.

Mindezen fogyatékosságok és hiányosságok ellenére is üdvözölni kell a könyv megjelenését, hiszen nagyban hozzájárul a magyar repülés történeti útjának feltárásához, és — bár közvetve — a honvédelmi nevelőmunkát is támogatja.

Kováts Lajos

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno- Isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió), 1974. 10—12. sz.

A folyóirat e számai széles témakört fognak össze, de a tanulmányok jelentős része a magyar olvasó előtt nem nagyon ismert északi hadműveletekkel foglalkozik.

Igen fontos kérdést tárgyal *E. Bondarenko:* „A KPSzSz ideológiai tevékenysége a fronton 1944-ben" c. tanulmánya 12. sz. (3—9. o.).

1944 elejére a szovjet—német fronton kialakult helyzetet a történelmi jelentőségű győzelmek határozták meg, amelyek gyökeres változást eredményeztek a Nagy Honvédő Háború és az egész világháború menetében. Gyökeresen megváltozott az ország katonai, gazdasági és politikai helyzete is. Ez 1944-re hatalmas méretű támadó hadműveletek végrehajtását tette lehetővé.

A fasiszta Németország ekkor már nem is gondolhatott támadó hadműveletekre a szovjet—német fronton. A fő törekvés arra irányult, hogy minden áron feltartóztassák a szovjet hadsereget. 236 hadosztályt és 24 dandárt összpontosítva igyekeztek szívós védelmi harcokban elvéreztetni a szovjet hadsereget, megállítani az előrenyomulást és különbékét elérni Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal.

A kialakult helyzetben a Legfelsőbb Főparancsnokság úgy határozott, hogy a legrövidebb idő alatt szét kell zúzni az ellenség hadászati csoportjait, meg kell tisztítani tőlük az egész szovjet földet, helyre kell állítani a Szovjetunió államhatárait a Fekete-tengertől a Barents-tengerig, el kell érni a fasiszta Németország határait és létre kell hozni a feltételeket teljes szétzúzásához. Ez a történelmi feladat határozta meg a párt politikai munkáját a fronton 1944-ben.

A szovjet területek felszabadítása után a harcok áttevődtek egy sor európai, köztük a Szovjetunióval ellenséges ország területére. A szovjet hadseregre felszabadító küldetés várt. Ez a harcosoktól magas fokú erkölcsi-politikai magatartást, éberséget, fegyelmezettséget és szervezettséget követelt meg. A szovjet harcosnak tiszteletet és tapintatot kellett tanúsítania a helyi lakosság iránt. Ehhez széles körű propagandamunkát kellett folytatni a felszabadító küldetésről, nagy figyelmet kellett szentelni a személyi állomány internacionalista szellemben való nevelésének.

A fronton végzett ideológiai munka erősítését követelte meg az is, hogy a hadsereg 1944-ben jelentős feltöltést kapott. A feltöltés nagy része olyan egyénekből állt, akik hosszú ideig éltek német megszállás alatt.

Erre az időre változás történt a harcoló alakulatok pártszervezeteinek többségében is. Tagságuk kétharmad része fiatal kommunistákból állt, akik-

nek szükségük volt elméleti és politikai képzésre. Az ideológiai munka bizonyos átszervezését követelte meg az is, hogy a sikeres harcok eredményeként a harcosok egy részénél kezdett megmutatkozni a küszöbön álló harcokkal kapcsolatos nehézségek lebecsülése.

A Központi Bizottság 1944-ben több határozatban foglalkozott a fronton folyó ideológiai és propagandamunkával, amelyek meghatározták a fő vonalat és a feladatokat.

Nagy figyelmet fordítottak a politikai munkások felkészítésére. 1944-től felemelték a tanulmányi időt a katonai-politikai iskolákban, kiszélesítették az iskolák hálózatát. 1944 elején a harcoló egységek alhadnagy-képző tanfolyamai mellett létrehozták a komszomolszervezők és zászlóalj-pártszervezők részlegeit. 1944. második felében egy sor iskola mellett tanfolyamok kezdtek működni a politikai tisztek és főtisztek számára, az összfegyvernemi katonai-politikai iskolák tanidejét pedig 8 hónapra emelték stb.

A politikai munkások, párt- és komszomol-aktivisták széles körű propagandatevékenységet folytattak a személyi állomány körében, általános elméleti kérdéseken túlmenően állandóan informálták a harcosokat a prt és a kormány minden határozatáról. A tájékoztatáson kívül álló jelleggel beszélgetéseket folytattak politikai témákról, megszervezték az újságok, folyóiratok, szépirodalmi művek olvasását.

1943 márciusában, a polgárháború tapasztalatai alapján, agitációs vonatot hoztak létre, a frontoknál és hadseregeknél pedig agitációs autókat vezettek be.

A nagy támadó hadműveletek előkészítése idején a felvilágosító munka különösen intenzívvé vált. Gyűléseket szerveztek, amelyeken politikai jelszavakat adtak ki. A frontok és hadseregek katonai tanácsai minden nagyobb hadművelet előtt felhívással fordultak a csapatokhoz, amelyben megmagyarázták a hadművelet katonai-politikai jelentőségét, célját.

Ebben az időben a hadseregben volt a párt tagjainak 60 százaléka. A júliusi támadó hadművelet idején csak az 1. Balti Front soraiban kb. 155 ezer párttag harcolt.

Az idegen területekre érkezés időpontjában a tájékoztatás a fentebb említetteken kívül arra irányult, hogy a helyileg kialakult szervezeti formákat szétzúzni, helyettük másokat létrehozni, a gazdasági élet intézményeit megsemmisíteni nem szabad, és semmiféle önkény nem engedhető meg a helyi lakossággal szemben.

Az ideológiai-politikai munka feladatkörébe tartozott a helyi lakosság körében végzett ilyen irányú tevékenység is. A 2. Ukrán Front pl. több mint 120 különféle sajtóterméket adott ki, decembertől pedig megjelent a „Magyar Újság", amely közölte a Szovjet Tájékoztatási Iroda közleményeit, valamint különféle anyagokat a Szovjetunió életéről.

A légierők harctevékenységének egyik formájával foglalkozik *I. Inozemcev:* „Az ellenség repülőtereire mért csapások és északi és északnyugati irányban (1941—1944)" című cikke, 12. sz. (17—24. o.)

A Nagy Honvédő Háborúban a légierők egyik fő feladata a légiuralomért folytatott harc volt. Ennek egyik hatékony módszerét képezték a bombázóknak és csatarepülőknek az ellenséges repülőterekre mért csapásai. A háború kezdetére az ellenség az északi és északnyugati irányban 2000 (német és finn) repülőgépet összpontosított. Az 1. német légiflotta kelet-poroszországi repülőtereken volt elhelyezve, majd átterült a Baltikum és a leningrádi terület elfoglalt repülőtereire. Norvégiában és Finnországban állandó és hadi repülőtereken állomásoztak az arcvonaltól 70—200, a szovjet repülőterektől 200—350 km távolságra. Június 24-én a Főhadiszállás felhívta az Északi Front, valamint a Balti és Északi Flotta figyelmét arra, hogy német repülőket összpontosítanak azzal a céllal, hogy csapást mérjenek Leningrádra és elősegítsék Murmanszk elfoglalását. Ekkor szervezték meg az Északi Fronton a támadást a repülőterek ellen. Június 25.

és július 1. között 39 repülőtér ellen intéztek támadást, némelyik ellen többször is. A földön és légiharcban megsemmisítettek több mint 130 repülőgépet.

Az Északnyugati Fronton, amely sokkal nagyobb veszteségeket szenvedett, ez alatt az idő alatt egyetlen repülőgépet sem sikerült megsemmisíteni a földön, míg légiharcban 184 pusztult el.

Az Északi Fronton folytatódtak a támadások, de mivel kevés volt a bombázó és a repülőterek kívül estek a kísérő vadászok hatósugarán, nagyok voltak a veszteségek. Ennek ellenére a támadások egész nyáron folytatódtak, tökéletesedtek a harci módszerek. Augusztus 25-én a Szpasszkaja Poliszty repülőtere ellen indított pontosan szervezett támadásnál már 60 gépet sikerült elpusztítani a földön és a levegőben, míg a saját veszteség 8 gép volt.

November elején a németek röplapokon jelentették be, hogy az Októberi Forradalom 24. évfordulójára bombázni fogják a várost. A felderítés adatai igazolták az összpontosítást. A leningrádi területi és városi pártbizottság ennek a tervnek a meghiúsítását fontos politikai kérdésnek tartotta. November 6-án támadást intéztek a sziverszkajai repülőtér ellen, ahol megsemmisítettek vagy megrongáltak 40 repülőgépet, valamint a gatcsinai repülőtér ellen, ahol megsemmisítettek 13 repülőgépet. A németek nem tudták tervüket végrehajtani. A Leningrádi, Karéliai és Északnyugati Front, valamint a Balti Flotta légierői a háború első hat hónapja alatt 754 ellenséges repülőgépet semmisítettek meg a földön, ami a légiharcban általunk megsemmisített gépek 37,5 százalékát jelentette.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a repülőterek elleni csapások akkor voltak a legeredményesebbek, ha nagy erőkkel hajtották végre azokat. Az erők összpontosítását azonban akadályozta az, hogy a légierő szét volt aprózva az összfegyvernemi hadseregek között. 1942-ben a frontok légierőit légihadseregekké szervezték át, aminek a pozitív hatása hamar megmutatkozott. A leningrádi irányban a légiuralomért vívott harc már 1942-ben eldőlt a szovjet légierők javára. Az Északnyugati Fronton ezt a harc 1943 elején dőlt el, a leningrádi blokád áttörésének időpontjában. Ez a fölény 1943 folyamán tovább nőtt.

1944 januárjában, amikor megkezdődött a német csapatok szétzúzása Leningrád és Novgorod alatt, az „Észak" hadseregcsoportot 370 repülőgép támogatta, ámivel a szovjet csapatok 1773 repülőgépet tudtak szembeállítani. Ezekben az irányokban az 1944-es támadó hadműveletek mindenütt a szovjet légierők fölénye mellett kezdődtek, de a támadások folyamán a németek máshonnan dobtak át erőket, úgy, hogy még ekkor is igen súlyos harcokat kellett vívni.

A háború egyik, méreteiben egyáltalán nem jelentős, de módszereiben jellemző epizódját taglalja *G. Jemeljanov:* „Mélyen az ellenség hátában" c. írása, 10. sz. (55—59. o.)

1944 szeptemberében a Karéliai Front 14. hadseregének alakulatai a petsamo—kirkenesi hadművelet végrehajtására készültek. A hadsereg parancsnoka megparancsolta a műszaki csapatok parancsnokságának, hogy készítsen fel néhány osztagot, amelyeknek az lesz a feladatuk, hogy az ellenség vonalának harcászati és hadműveleti térségében zavarják a csapatok vezetését, a hátország tevékenységét és demoralizálják a személyi állományt. Öt ilyen osztagot készítettek fel, azzal a konkrét feladattal, hogy a vállalkozásokat az ellenség hátában, a Petsamo—Tarnet, a Luosztari—Ahmalahti és az Ahmalahti—Nyikel útvonalakon hajtsák végre. Az embereknek a fegyvereken és lőszereken kívül magukkal kellett vinni a szükséges szerszámokat, robbanóanyagot és élelmiszert is, ami átlagosan 42 kg személyi terhelést jelentett. A hadseregge l a kapcsolatot rádión tartották. A kijelölt osztagok a feladat végrehajtásához szükséges felkészítést kaptak és fizikai edzéseket is végeztek.

Szeptember 18-án az első osztag, egy csökkentett létszámú zászlóalj átkelt az

ellenség vonalain és biztosított menetben haladt az elfoglalandó bázis felé, kihasználva a terep lehetőségeit, nehezen járható mocsarakon, vízmosásokban, erdőkön keresztül. A menetek idején óránként átlagban 2 km-t tudtak megtenni. Szeptember 25-re a finn—norvég határ mentén egy erdőben létrehozták a bázist és megkezdték a felderítést. Október 2-án indult a második osztag, mintegy ötven fővel, amely az első bázistól 12 km-rel délnyugatra állapodott meg.

Október 7-én kaptak rádión parancsot, hogy kezdjék meg a harcfeladatok végrehajtását. A tevékenységet e két bázisból kiindulva folytatták a három, fentebb említett fontos összekötő vonalon. A szerző napról napra végigköveti az eseményeket. Az osztagok október 15-én kaptak parancsot, hogy térjenek vissza a saját vonalaik mögé, ami 17-én megtörtént. A 29 napig tartó tevékenység eredményeképpen megsemmisítettek több mint 11 km vezetéket, 4 hidat, 19 gépkocsit, 3 motorkerékpárt, 31 lovat, sok ellenséges katonát és tisztet. A saját veszteség 4 sebesült és 2 eltűnt volt.

A folyóiratban viszonylag ritkán szereplő témát dolgoz fel *I. Golusko:* „A hadtáp tevékenysége a háború második szakaszának legfontosabb hadműveleteiben" c. írása, 11. sz. (34—42. o.)

A háború második szakaszának kezdetére az ország már átállt a háborús termelésre. Jelentős mértékben megnőtt a fegyverek és a haditechnika termelése. A szovjet hadsereg hadtápalakulatai erőiket a főirányokban összpontosították. A központi szervek már a sztálingrádi védelmi harcok idején megkapták a konkrét feladatokat az anyagi eszközök felhalmozására, az ellátó bázisok áthelyezésére, az összeköttetés megjavítására, a technikai eszközök javítására, az egészségügyi intézmények fejlesztésére, hogy biztosítani lehessen a Délnyugati, Doni és Sztálingrádi Front szükségleteit. 1942. július 12-e és november 18-a között a frontok 26 266 vagon lőszert, üzemanyagot, élelmiszert, ruhát kaptak. Október második felétől az előkészületek egyre célirányosabbá váltak. Az intézmények jobb elhelyezése, a kommunikációs eszközök és a helyi lehetőségek jobb kihasználása céljából új hadtápterületeket jelöltek ki a frontok számára, a Délnyugati és Doni Front esetében 250 km, a Sztálingrádi Front esetében 400 km mélységben. A raktárakat rendszerint a vasútvonalak mellett helyezték el. A szerző ismerteti a vasutasok hősi munkáját olyan körülmények között, amikor például a három frontellátó vasútvonalat körülbelül 60 ezer légitámadás érte és több mint 90 ezer bombát dobtak rájuk. A szerző ezenkívül ismerteti a gépkocsi szállítás és a Volgán való átszállítás megszervezését is. A támadás megindulása után átlagban napi 53 vagon lőszert kellett biztosítani. Mivel a frontok mozgása a harcok folyamán nem volt jelentős, a frontok raktárait nem helyezték át. Nehezebb volt a katlan külső szétszakítását elhárító csapatok utánpótlásának biztosítása, amit csak két szállító légihadosztály bevetésével tudtak biztosítani.

A szerző a továbbiakban nagy vonásokban ismerteti az Észak-Kaukázusért folyó harcok hadtápbiztosítását, ahol a nagy kerülőkkel történő, tengeri úttal is kombinált szállítások okoztak nagy nehézségeket. A kerülők csökkentésére 348 km új vasútvonalat is kellett építeni. A sztálingrádi is sokkal nagyobb fordulatot jelentett a kurszki csata hadtápellátása, ahová már 141 354 vagon anyagot kellett szállítani. Nehezítette a munkát az úthálózat, különösen a vasútvonalak ritka volta. A vasútépítő csapatok a lakosság segítségével itt is építettek 70 km új vasutat. A frontok műszaki alakulatai a hadművelet kezdetéig 88 km kavicsos és zúzottkő utat építettek, kijavítottak 185 km utat, 390 km földutat, kitermeltek 216 ezer köbméter földet, felépítettek 386 hidat (2372 folyóméter hosszúságban), helyreállítottak 197 hidat, 1649 folyóméter hosszúságban.

A harcosok a hadművelet megkezdése előtt új, nyári ruházatot kaptak, az egészségügyiek pedig az egész személyi

állományt beoltották fertőző betegségek ellen. A sebesültek elszállítása a sztálingrádiénál sokkal kedvezőbb körülmények között történt. Több volt a szállítóeszköz, különösen a gépkocsi. Légi úton szállítottak 21 ezer embert.

A kurszki csata tapasztalatait a hadtáp szempontjából jól sikerült hasznosítani a későbbi, nagyméretű támadó hadműveletek megszervezésénél.

A magyar olvasót közvetlenül érintő kérdéssel foglalkozik. *A. Zseltov:* „Magyarország felszabadítása" c. cikke 10. sz. (43—50. o.)

A felszabadító harcok folyamán 1944-ben a szovjet hadsereg két támadó hadműveletet hajtott végre: a debrecenit (1944. október 2—27.) és a budapestit (1944. október 29— február 13.), 1945-ben pedig a balatoni védelmi (március 6—15.), valamint a bécsi támadó hadműveletet (március 16— április 15.)

A Főhadiszállás elképzelése szerint a debreceni hadműveletben a 2. Ukrán Frontnak a főcsapást Aradtól északnyugatra, Debrecen és Nyíregyháza irányában kellett mérnie, azzal a céllal, hogy megtisztítsa Magyarország keleti területeit és Erdélyt, és hogy eljusson az ellenség kárpáti hadseregcsoportjának hátába. Eközben együtt kellett működni a belgrádi hadműveletet folytató 3. Ukrán Fronttal, és különösen a Kárpátokban támadó 4. Ukrán Fronttal. A 2. és 4. Ukrán Front tevékenységét Tyimosenko marsall koordinálta. A támadás 23 napja alatt a szovjet csapatok 130—275 km-t nyomultak előre, átkeltek a Tiszán és hídfőt foglaltak el. A balszárny elérte Baja körzetét és a Budapest elleni támadáshoz megfelelő pozíciókat foglalt el. A hadműveletek eredményeként az ellenség kénytelen dig megkönnyítette a 4. Ukrán Frontnak a kárpáti—ungvári hadműveletek végrehajtását. Ezzel befejeződött Magyarország felszabadításának első szakasza.

A budapesti hadműveletben, mivel a várost nem sikerült menetből elfoglalni, elhatározták a város bekerítését, ami december 26-án fejeződött be. A gyűrűben több mint 188 ezer ember maradt. A szovjet parlamenterek meggyilkolása után 1945. február 13-ig folyt az ostrom, miközben január folyamán három nagy erejű, a blokád feloldását célzó ellencsapást kellett elhárítani.

A balatoni védelmi hadművelet idején a németek nagy erőket vetettek be, köztük a nyugatról átdobott 6. SS páncélos hadsereget. A hadművelet nem tartott hosszú ideig, de rendkívül dinamikus volt, súlyos harcokkal telített és a kurszki mellett a hadműveleti védelem vezetésének iskolapéldáját nyújtja.

Magyarország egész területe a bécsi támadó hadművelet menetében szabadult fel.

A 2. és 3. Ukrán Front magyarországi harctevékenysége 1944—1945 folyamán az ellenség szovjet—német fronton harcoló összes páncélos és gépesített hadosztályainak felét kötötte le, ami jelentős mértékben elősegítette a szovjet csapatok fő, varsó—berlini irányban folytatott sikeres támadását. A Magyarország területén vívott súlyos harcokban igen sok szovjet katona kapott kitüntetést, közülük 289-en kapták meg a Szovjetunió Hőse kitüntetést.

(Lengyel István)

Wojskowy Przeglad Historyczny (Lengyelország), 1974. 3. sz.

Wojciech Jaruzelski: „A fegyveres erők eszmei—erkölcsi összefonódottsága és harckészültsége" (28—30. o.)

A nemzetvédelmi miniszter beszéde 1974. július 22-én a Népi Lengyelország megalakulásának 30. évfordulója alkalmából rendezett katonai díszszemlén hangzott el. Megemlékezett a Lengyel Néphadseregnek a második világháborúban játszott szerepéről, valamint arról, hogy a hadsereg tevékenyen hozzájárult az ország felszabadításához és az új, demokratikus, népi állam létrehozásához. Azóta is éberen őrzi a Lengyel Népköztársaság biztonságát. A lengyel katona fegyverrel védi az ország határait és munkájával hozzájárul a szocialista építés sikereihez. A párt által irá-

nyított új típusú hadsereg szoros kapcsolatban áll a nemzettel. A sokat szenvedett lengyel nép számára különösen sokat jelent a béke, melyért a szocialista tábor országai rendkívüli erőfeszítéseket tesznek a Szovjetunió vezetésével.

Tadeusz Rawski: „Politikai nevelőmunka a Lengyel Néphadsereg 1. hadseregében a háború befejező szakaszában" (54—71. o.)

Az 1. lengyel hadsereg 1945-ben speciális operatív egységnek volt tekinthető. Alakulatait különböző időkben, különböző körülmények között, s főleg nagyon különböző emberanyagból szervezték. E fenti tényezők, de elsősorban az emberanyag vegyessége (műveltségi szint, politikai beállítottság, keleti vagy nyugati országrészből való származás, különféle nézetek a határproblémákról és a földkérdésről stb.) miatt különös fontossággal bírt a politikai nevelőmunka.

A politikai munka alapvető formáit és módszereit 1944 végéig dolgozták ki a Lengyel Munkáspárt Politikai Bizottságának határozata alapján, „Szabályzat a politikai tisztek számára" címen. Ebben leszögezték, hogy az egyes parancsnokok politikai helyettesei a parancsnokkal közösen felelősek az egység erkölcsi-politikai állapotáért és harci szelleméért. Rögzítették a szervezeti felépítést is: hadsereg szinten a politikai főcsoport, a hadosztályoknál és dandároknál a csoportok, az ezredeknél — szekciók, zászlóaljaknál és századoknál a parancsnokhelyettesek, szakaszoknál pedig a szakaszvezetőhelyettesek irányították a politikai munkát.

A háború befejezésére az 1. lengyel hadsereg teljes értékű operatív egységgé vált, politikailag kiforrott, megszilárdult kapcsolata a kialakuló népi demokráciával. A sikerekben nagy részt vállalt a hadsereg áldozatos politikai nevelőmunkájával.

Wincenty Iwanowski: „A szovjet hadsereg iași—kisinyovi bekerítő hadművelete, 1944. augusztus 20—29." (72—103. o.)

A szovjet hadsereg által Kisinyov és Iași körzetében végrehajtott támadó hadművelet az ott összevont német operatív csoport rendkívül gyors felszámolását, valamint a Dnyeszter és a Prut közötti terület ellenségtől való megtisztítását eredményezte.

Ez a hadművelet, katonai sikere mellett, teljesen megváltoztatta a balkáni politikai helyzetet is: megnyitotta az utat Románia, Magyarország és Jugoszlávia felszabadításához, s ezáltal stratégiai szintű eredménnyé vált. Ennek volt köszönhető Románia és Bulgária kiválása a fasiszta tömbből.

A két szovjet front kisinyovi hadművelete egyúttal az 1944. évi nagy offenzíva befejező szakaszát jelentette.

Az 1944. évi hadászati támadás megmutatta, hogy az ellenfél már képtelen volt hadászati szintű reagálásra, nem tudta megelőzni a kisinyovi katasztrófát, mivel nem rendelkezett tartalékokkal.

A szovjet hadvezetés által alkalmazott „széles frontok stratégiája" a kezdeményezéstől megfosztott ellenséget arra kényszerítette, hogy — erőit megosztva — átcsoportosítást hajtson végre az általa várt támadási irányból. Az így veszélyessé vált irányba a szovjet hadvezetés képes volt váratlanul új erőket bevetni. A rövid szakaszon összevont hatalmas túlerő, a gondos előkészítés, a fegyvernemek együttműködése, a támadás dinamizmusa a német védelem rendkívül gyors áttörését eredményezte.

Franciszek Skibinski: „Lengyelek részvétele a két nagy nyugati csatában 1944-ben" (104—135. o.)

A nyugati hadszintéren folyó hadműveletekben való lengyel részvétel vizsgálata elsősorban az olaszországi és normandiai csatákra korlátozódik. A tanulmány a Monte Cassino-i és Falais-i csatákban harcoló lengyel egységek alkalmazási módját elemzi.

A Monte Cassino-i csatában a 8. angol hadseregheż tartozó 2. lengyel hadtest harcászati feladata a frontvonal északi részének a biztosítása volt, a főerők támadásával párhuzamosan. E

feladat meghaladta a 2. hadtest lehetőségeit, tekintettel a gyalogság kis létszámára és az elégtelen tüzérségi támogatásra. Hogy feladatukat mégis maradéktalanul végrehajtották, ez egyedül a hadtest katonai áldozatkészségének volt köszönhető. A hadművészet alapelveinek Leese tábornok által történt megsértéséért a 2. lengyel hadtest időben és véráldozatokban is rendkívül magas árat fizetett.

A Normandiában folyó támadás egyik része volt a Falaise-i hadművelet, mely 1944. augusztus 8-án indult meg. Ebben vett részt az 2. lengyel páncélos hadosztály, mely az 1. kanadai hadsereg 2. hadtestének kötelékébe tartozott. A hadművelet első fázisában (augusztus 8—14.) a lengyel hadosztályt az ellenfél nagy mélységű védővonalának frontális áttörésére alkalmazták. Bár ilyen feladat elvégzésére hadosztályt bevetni helytelen, a feladatot elvégezték, ha nagy áldozatok árán is. A második fázisban (augusztus 15—19.) gyors előretörésükkel két fontos körzetet foglaltak el, elvágva ezzel a német főerők visszavonulási útját. A harmadik fázisban (augusztus 19—22.) az elfoglalt területek védelmét folytatták a visszavonuló 7. német hadsereggel szemben. Ez többszörösen meghaladta a hadosztály lehetőségeit, s jóllehet hatalmas veszteségek árán, de ezt a feladatot is sikerrel végrehajtották.

Piotr Stachiewicz: „A Starówka városrész védelme a varsói felkelésben. Az »Észak« csoport tevékenységének első szakasza 1944. augusztus 7—11." (144—184. o.)

A varsói felkelés alatt a „Starówka" (óváros) városrészben szervezett „Észak" csoport tevékenysége 1944. augusztus 7-től szeptember 5-ig tartott. A cikk a csoport megalakulásától (augusztus 7-től) az első tulajdonképpeni német támadásig (augusztus 11-ig) terjedő időszak eseményeit vizsgálja.

Az „Észak" csoport megalakulásának jelentőségét az adja, hogy a csoport az egész varsói felkeléssel ellentétben, már az első napokban képes volt reális katonai tervet kidolgozni és azt mindvégig következetesen végrehajtani. Bár a csoport létszáma a varsói felkelők összlétszámának csak körülbelül egynegyedét tette ki, mégis képesek voltak több mint egy hónapon keresztül a Varsó ellen bevetett összes német erők több mint felét lekötni. E csoport állt ellen legtovább a németek fő támadásainak és még támadó akcióikat is végrehajtott. Az „Észak" csoport parancsnokságnak és „Wadinowski" ezredesnek az érdeme, hogy a „Starówka" déli védelmi vonalán az augusztus 5-én megindított német támadás hatására meginduló dezorganizációs folyamatot megállították, és a harcok első napjaiban képesek voltak kidolgozni a városrész védelmi tervét, szervezetileg összefogni az egyes csoportokat, meghatározni a további harci és szervezeti tevékenységet. Célkitűzéseiket az erősödő német támadások, valamint a lőszer-, fegyverszállítási nehézségek ellenére is következetesen végrehajtották.

A csoport hősies harca tulajdonképpen augusztus 11-én kezdődött, amikor a németek döntő támadáshoz készülődtek.

Boleslaw A. Wysocki: „Emlékek a mirandai táborban 1940—1943-ban eltöltött évekről" (185—224. o.)

B. A. Wysocki, mint tartalékos hadnagy vonult be 1939. augusztus 18-án és vett részt a harcokban. Visszavonuló egységével Magyarországon, Jugoszlávián és Olaszországon keresztül 1940 tavaszán került Franciaországba, ahol szakaszával együtt egészen a francia hadsereg kapitulációjáig harcolt. 1940 júliusában átszökött Spanyolországba, ott sok honfitársával és más nemzetiségű menekülttel együtt a Miranda de Ebro koncentrációs táborba szállították.

Spanyolország — a nemzetközi jog megsértésével — a vele diplomáciai kapcsolatban álló országok állampolgárait koncentrációs táborokban őriztette. Ezekben napirenden volt az éheztetés és a brutális testi fenyítés. Az érintett országok követségei és a Vöröskereszt közbenjárása is jóideig eredménytelen maradt. A jobb ellátásért és bánásmódért tett erőfeszítéseket és a tábori

élet apró mozzanatait naplószerű hűséggel tárja elénk a visszaemlékezés.

1943 januárjában a lengyel foglyok vezetésével éhségsztrájkot kezdtek a tábor lakói. Az egy hetes sztrájk és az érintett követségek erélyes tiltakozása hatására ígéretet kaptak a szabadonbocsátásra. A spanyol hatóságok halogatták az időpontot, de a világközvélemény és a megváltozott hadihelyzet végül is meghátrálásra kényszerítette őket. A szerző, honfitársaival együtt, 1943 márciusában szabadult ki a táborból. Többségük útja Angliába vezetett, ahol csatlakoztak az ott szerveződő lengyel alakulatokhoz.

Kazimierz Pluta-Czachowski — Wladyslaw Wójcik: „A 18. gyalogos hadosztály visszavonulása Lengyelország honvédő háborújában, 1939-ben" (225—227. o.)

A 18. gyalogos hadosztály a „Narew" hadműveleti csoport kötelékébe tartozott. Harcainak első szakasza 1939. szeptember 1—10-ig tartott, amikor feladata a Narew folyó Kamienek és Rutka városok közötti 120 km-es frontszakaszának a védelme volt.

A németek hadműveletükkel a hadosztályt szeptember 10-re elvágták a hadműveleti csoport többi egységétől és a Narew folyó mentén bekerítették. Utolsó parancsuk értelmében el kellett szakadniuk az ellenségtől és délkelet irányban visszavonulni a Bug irányában. Harcaiknak ezzel a második szakaszával (szeptember 10—13.) foglalkozik a cikk.

Az események pontos rögzítését rendkívül nehezítette, hogy a hadosztály összes dokumentumát, utolsó parancsnoka utasítására, megsemmisítették, mielőtt szeptember 12-én megkezdték a kitörési kísérletet. A kitörés a Letownica melletti katlanból a hadosztály teljes megsemmisülésével fejeződött be, s így az 13-án megszűnt létezni. Csak egyes kis csoportoknak sikerült áttörniük a németek gyűrűjén.

Stanislaw Kania: „A katonai nyelvezet nyomában" (28—290. o.)

Mint általában minden mesterség, a katonaság is kialakította saját nyelvezetét. Ez a köznapi nyelvre épülő speciális nyelvezet gyakran érthetetlen a kívülállók számára, mivel a használt kifejezések sokkal szélesebb szakmai jelentéskört tartalmaznak, mint azok közismert jelentése. E nyelvezet talán legjellegzetesebb vonása, hogy nagyon konkrét és hajlékony, valamint egyes kifejezések széles köznapi jelentésükkel ellentétben speciális jelentéssel bírnak. A speciális katonai nyelvezet eszközt jelent használói számára, demonstrálja együvé tartozásukat.

A lengyel katonai nyelvezet szorosan összefügg a hadsereg történetével, hatása és gazdagsága a katonák jellemétől és temperamentumától függ, tükröződik benne a lengyel katona személyiségének minden jegye. A „zsargon" kifejezés nem tűnik szerencsésnek, hiszen ennek bizonyos negatív érzelmi árnyalata van. A közvélemény katonai beszédmód alatt gyakran a durva kifejezések használatát érti, ami természetesen félreértés.

A cikk gazdagon illusztrálja a lengyel katonai beszédmód történetét, fejlődését, a középkortól napjainkig.

Eseménykrónika és gazdag második világháborús bibliográfia zárja a számot. *(Windisch Aladárné)*

Militärgeschichte (Német Demokratikus Köztársaság) 1974. 6. sz., 1975. 1. és 2. sz.

A fasiszta Németország leverésének 30. évfordulójára emlékeznek a szerzők. A feldolgozások hadtörténelmi és hadművészettörténeti kérdéseket tárgyalnak, egy részük dokumentumokra támaszkodva bírálja a nyugati hadtörténetírás hamis állításait. A legjelentősebbek:

Waldemar Verner: „A Szovjetunió és a hitlerellenes koalíció népeinek világtörténelmi jelentőségű győzelme a második világháborúban" 1975. 1. sz. (5—15. o.)

Amikor 1941. június 21-én új fronttal bővült az európai hadszíntér, a szovjet külpolitika széles körű hitlerellenes

koalíció megteremtésén fáradozott. A Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban egyre erőteljesebben jelentkező antifasiszta mozgalmak nyomására e kormányok szakítottak szovjetellenes politikájukkal és szövetségre léptek a Szovjetunióval.

A hitlerellenes koalíció országai nem egyforma mértékben járultak hozzá a fasizmus leveréséhez. A fő terhet a Szovjetunió viselte. A hadtörténetírás feladata, hogy az eseményeket reálisan értékelje és megcáfolja a hamis nézeteket.

N. I. Sehovcov: „Hadművészeti problémák a berlini hadműveletben" 1975. 1. sz. (16—31. o.)

A szovjet hadművészet fejlődésében fontos szerepe volt a berlini támadó hadműveletnek. 1945 tavaszán Németország még jelentős katonai erőkkel rendelkezett, amelyekkel a végsőkig tartó védelemre rendezkedett be Berlin körül, 40 km mélységben. A szovjet hadseregfőparancsnokság — gondos tervezéssel — 3 front több irányú támadására építette terveit. A 2. Belorusz Front, a Keleti-tenger partjától délre húzódó német fő védelmi vonalat áttörve, erőteljes csapásokkal haladt nyugatra az Elba irányába. Az 1. Belorusz Front Berlin irányában támadt, ahol áttörte az első és második védelmi gyűrűt és egyesült a délről támadó 1. Ukrán Fronttal, melynek csapatai Torgau mellett találkoztak első ízben az 1. Amerikai Hadsereggel.

A berlini hadműveletben a politikai és stratégiai vezetés egysége folytán fontos felismerések születtek az anyagi és személyi feltételek előteremtése, tervszerű bevetése, valamint az áttörés és folyón való átkelés terén, melyek részletes elemzése még az elkövetkező évek feladata lesz.

A Varsói Szerződés megalakításának 20. évfordulóján több szerző értékeli az elmúlt két évtized történetét.

Hans Höhn — Ernst Stenzel: „A szocialista katonai szövetség — a történelem tanulságainak megtestesítője" 1975. 1. sz. (32—43. o.)

A történelmi tanulságok között első helyre kívánkozik: a forradalmi munkásosztálynak katonailag is szövetkeznie kell, hogy betölthesse történelmi feladatát. Marx 1867-ben az egyes országok munkásosztályainak asszociációját hangsúlyozta, amely 1871-ben már éreztette pozitív hatását. Lenin továbbfejlesztette Marx nézeteit. 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban már jelentős számban vettek részt internacionalisták, majd a Szovjetunió polgárháborújában is megtaláljuk más népek fiait a bolsevikok oldalán, az intervenciósok elleni harcban.

A két világháború közti időben a Szovjetunió egy kollektív biztonsági rendszer kialakításán fáradozott, szövetséget kötött Franciaországgal, Csehszlovákiával. A második világháborúban nemcsak a saját országából verte ki a betolakodókat, hanem megteremtette a lehetőséget egy szocialista katonai szövetség létrehozásához.

A második tanulság: a szövetséges szocialista államoknak állandóan növelniök kell katonai erejüket. Az elmúlt 20 évben e feladatnak eleget tettek a szocialista hadseregek. A közös hadgyakorlatok azt tanúsítják, hogy minden hadsereg jól felkészült. A Politikai Tanácskozó Testület 1974 áprilisában elhatározta a szövetség fenntartását mindaddig, amíg a NATO létezik és hathatós leszerelési rendszabályok nem lépnek életbe.

Sz. M. Stemenko: „A szocialista védelmi szövetség eredményes fejlődése a béke megvédésének döntő tényezője" 1975. 2. sz. (133—146. o.)

Az 1949-ben megalakult NATO sorainak rendezésére késztette a szocialista tábor erőit, amelyek 1955-ben a Varsói Szerződés megkötésével a katonai együttműködést minőségileg új, magasabb szinten valósítják meg.

A katonai szövetségnek közös gazdasági, politikai, ideológiai és katonai alapjai vannak, amelyek a nemzeti feladatokat szervesen összekapcsolják a nemzetközi misszió feladatával. A cél a forradalmi hagyományok védelme, valamint a békéért és a nemzetközi fe-

szültség enyhítéséért folyó harc. A Politikai Tanácskozó Testület eredményesen működött az elmúlt két évtizedben. Az Egyesített Hadseregek Főparancsnoksága koordinálja a hadseregek tevékenységét. A fejlődés a hadtudomány fokozottabb továbbfejlesztését írja elő feladatként, mely elméletileg is alátámasztja a kiváló gyakorlati együttműködést.

Hermann Müller: „A Varsói Szerződés katonai szervezete fejlődésének főbb tendenciái" 1975. 2. sz. (147—158. o.)

A történelemben először alakult meg olyan katonai szervezet, amely a béke védelmét tűzte ki célul. Az elmúlt 20 évben e szervezet Európa és az egész világ békés alkotómunkájának védelmét szolgálta.

1955—1960-ig a társországok konszolidációja, szoros összetartása alakult ki, amely külpolitikailag is érezhetővé vált. Az új imperialista fellazítási módszerek nem tudták a kialakult rendet megbontani. Hatástalanok voltak a maoista módszerek is.

1960—1972 között, elsősorban bilateriális szerződések révén, elmélyültek a társországok kapcsolatai, amelyek a szolidaritást és gazdasági együttműködést is magában foglalták. Ma a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Ereje állandóan magas harckészültséggel, jól kiképzett és együttműködő egységekkel, kiváló technikával felszerelve őrködik a béke és biztonság felett.

Ján Lipták — Milan Špicak: „A csehszlovák haderő forradalmi hagyományai" 1975. 1. sz. (44—52.), 2. sz. (182—192. o.)

1948 februárjában a csehszlovák dolgozók a kommunista párt vezetésével fordulatot idéztek elő Csehszlovákia életében. A Szovjetunió győzelméből adódó előnyös szubjektív és objektív tényezőket felhasználva a kommunista blokk kiszorította a hatalomból a jobboldalt. Ez a küzdelem 1948 második felében végső fázisához érkezett. A kommunista párt világos irányvonalat adott, amelyben a csehszlovák nép haladó forradalmi hagyományainak folytatását jelölte meg feladatképpen. Az 1948-as politikai győzelem után demokratikus irányban fejlődött tovább a hadsereg.

Az 1948—1955-ig tartó periódus a szocialista hadsereg kialakulásának időszaka. Klement Gottwald a hadsereg politikai magatartását a proletár internacionalizmusban jelölte meg. E korszak, hibái ellenére is, igen jelentős a hadsereg fejlődésében. A Csehszlovák Néphadsereg méltó tagja lett 1955-ben a Varsói Szerződésnek.

A. I. Babin — Heinz Helmert: „Engels és a korabeli német hadtörténeti irodalom" 1974. 6. sz. (645—657. o.)

A Wuppertalban (NSZK) 1970 májusában tartott nemzetközi tudományos konferencián több referátum elemezte Engelsnek a hadtörténelemre vonatkozó munkásságát. E cikk szerzői Engels proletár osztályálláspontjából kiindulva bírálják a mai nyugati értékeléseket, melyek — bár engedtek korábbi merevségükből — nem ismerték el igazi helyét a hadtörténelemben. A kommunista világnézet alkotói átvitele a hadügy elméletére és gyakorlatára, a reakciós katonai tendenciákkal való szakítás jellemzi Engels munkásságát, amelylyel megalapozta a munkásosztály forradalmi katonai elméletét.

Richard Lakowski — Werner Wunderlich: „A német imperializmus haditengerészeti és flottaépítési tervei a második világháború előtt" 1974. 6. sz. (669—678. o.)

A Nagy-Britannia elleni tengeri háború az angol kereskedelmi hajók megtámadására alapozódott, melyeknek védelme — a német tervek szerint — szétforgácsolta volna az egységes, erős angol tengeri haderőt. E részek leverésére épültek a német flotta fejlesztési tervei.

1939-ben a flottafejlesztés még nem fejeződött be. A fasiszta főparancsnokság rövid ideig tartó szárazföldi háborúra számított, így a tengeri erő döntő fellépését későbbre, számára kedvezőbb időpontra halasztotta. A német haditengerészet hadászati és hadműveleti tervei irreálisak voltak és már 1943-ban teljes összeomlást eredményeztek. *(Rákóczi Katalin).*

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

II. RÉSZ*

Keleti hadszíntér

Andronov, Iona: A háború útjain. (Visszaemlékezések, dokumentumok.) — Fáklya, 1972. 22. sz. melléklete: 1—13. p.

Bagramjan, I.: A szülőhaza védelmében. — K, 1972. 18. sz. 58—59. p.

Beljaev, A.: Leningrád légoltalma a Nagy Honvédő Háború éveiben. VIZs, 1972. 8. sz. 79—82. p.

Cvetkov, A.: A légi- és tengeri deszantalakulatok harca az ellenség mögöttes területein. — VIZs, 1972. 8. sz. 20—25. p.

Kemenova, V.—*Orlova*, L.: A parancsnok védelme a harcban. Példák a Nagy Honvédő Háború történetéből. — VIZs, 1972. 10. sz. 56—63. p.

Komarov, N.: Arhangelszk légvédelme 1941—1944-ben. — VIZs, 1972. 1. sz. 79—83. p.

Koval, Mihail: A Szovjetunió népei harcban Ukrajnáért. 1941—1944. — VIZs, 1972. 3. sz. 106—111. p.

Reznikov, P.: Moszkva légoltalma a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1972. 3. sz. 85—88. p.

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941

Belousz, N.: Az első tengerészgyalogos deszant 1941 szeptemberében. — VIZs, 1972. 4. sz. 46—51. p.

Geszelevics, A.: N. N. Burdenko orvosakadémikus a fronton a Nagy Honvédő Háború első hónapjaiban. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 8. sz. 65—69. p.

Kaluckij, N.: Ellentámadásban a határőrtiszt hallgatók 1941 augusztusában. — VIZs, 1972. 5. sz. 56—60. p.

Szverdlov, F.: Menetből harcba 1941 decemberében. — VIZs, 1972. 6. sz. 46—50. p.

Kuznecov, V.: A kommunista pilóta, P. V. Eremeev hőstette 1941 augusztusában. — VIZs, 1972. 6. sz. 56—58. p.

Moczar, Mieczyslaw: Az út haza: a legrövidebb éjszakán és leghosszabb napon. (1941. június 22.) — WPH, 1972. 4. sz. 131—164. p.

Petrov, Sz.: A melitopol'i ellencsapás 1941 szeptemberében. — VIZs, 1972. 2. sz. 84—87. p.

Sztaszjuk, N.: Önkéntes komszomolista műszakiak 1941 júniusában. — VIZs, 1972. 4. sz. 40—45. p.

Walde, Karl J.: Guderian és a moszkvai csata. — Wehrforschung, 1972. 4. sz. 124—132. p.

* A repertórium első része a Hadtörténelmi Közlemények 1975. évi 2. számában jelent meg.

Balasov, P.: „Égő sziget". A sztálingrádi csata történetéből. — VIZs, 1972. 11. sz. 64—68. p.

Bannikov, B.: Az ostromlott Szevasztopol tengeri összeköttetésének biztosítása 1941—1942-ben. — VIZs, 1972. 6. sz. 72—76. p.

Galickij, K.: Velikie Luki ostroma 1942 november — 1943 január. — VIZs, 1973. 1. sz. 53—58. p.

Gurkin, V.: A német-fasiszta csapatok szétzúzása a Don középső szakaszánál. — VIZs, 1972. 5. sz. 21—27. p.

Hrulev, A.: A kizljar-asztrahan'i vasútvonal 1942-ben. — VIZs, 1972. 9. sz. 57—59. p.

Krülov, N.: A volgai erőd. — VIZs, 1972. 11. sz. 30—36. p.

Kuzminov, M.: A kaukázusi hegyek között 1942 őszén. — VIZs, 1972. 10. sz. 53—56. p.

Mazunin, N.: A Volgai Flottilla a sztálingrádi csatában. — VIZs, 1972. 11. sz. 54—60. p.

Osztapcsuk, M.: Nehéz viadal. A sztálingrádi csata 30. évfordulójára. — VIZs, 1972. 8. sz. 47—50. p.

Parot'kin, I. — *Morozov*, V. — *Szemirjaga*, M.: A sztálingrádi győzelem a Szovjetunió legyőzhetetlenségének szimbóluma. — VM, 1972. 11. sz. 15—25. p.

Penkov, Szt.: Sztálingrád védelmének néhány hadművészeti sajátossága. — VoM, 1972. 4. sz. 76—85. p.

Roszlüj, I.: A 11. gárda lövészhadtest az észak-kaukázusi védelmi harcokban 1942-ben. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 12. sz. 78—84. p.

Szemenov, V.: A Volhovi Front 1942 szeptemberében. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 10. sz. 64—68. p.

Szivankov, A.: Elszántság és állhatatosság. A 115. lövészdandár a sztálingrádi csatában. — VIZs, 1972. 9. sz. 38—42. p.

Szoldatov, N. — *Korol'csenko*, A.: A 250. légideszant ezred harcai 1942 januárjában. — VIZs, 1972. 12. sz. 71—74. p.

Tüzérségi támadás. Számok és tények a sztálingrádi csata történetéből. — VIZs, 1972. 11. sz. 37—39. p.

Vaszil'ev, N.: Harckocsizók rajtaütése a Don középső szakaszánál 1942 decemberében. — VIZs, 1972. 11. sz. 40—46. p.

Az 1943—1944. évi hadműveletek

Babadzsanjan, A. — *Kravcsenko*, I.: Az 1. harckocsi hadsereg a zsitomir-berdicsevi hadműveletben, 1943. december — 1944. január. — VIZs, 1972. 9. sz. 21—31. p.

Butenko, D.: Harckocsizók bátor tevékenysége az ellenség hátában 1943 januárjában. — VIZs, 1972. 2. sz. 53—57. p.

Csanüsev, Ja.: A háború történetének egy emlékezetes eseménye. 1944. július 28-án az 1. Belorusz Front felszabadította Breszt városát. — Krasznaja Zvezda, 1972. 49. sz. 2. p.

Egorov, P.: A szovjet csapatok hadműveletei Leningrád alatt 1943-ban. — VIZs, 1972. 2. sz. 11—21. p.

Kuvsinnikov, V.: A Szozs és a Dnepr között 1943 őszén. — Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 7. sz. 50—55. p.

Kuzminov, M.: Tarasz Sevcsenko földjén 1943—1944-ben. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 1. sz. 59—63. p.

Moszkalenko, K.: A német-fasiszta csapatok ellentámadásának kudarca Kiev alatt 1943 novemberében. — VIZs, 1972. 3. sz. 61—69. p.

Noszkov, E.: A „145—K" szignál. A 91. önálló harckocsi dandár a Fasztov körüli harcokban 1943 novemberében. — VIZs, 1972. 9. sz. 42—48. p.

Podgórski, Cz.: Néhány megjegyzés a leninói csatáról. — MW, 1972. 7. sz. 56—65. p.

Podgórski, Cz.: Mégegyszer a leninói csatáról. — MW, 1972. 10. sz. 51—58. p.

Stemenko, Sz.: A szovjet—német arcvonal északi szárnyán 1944 nyarán és őszén. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 6. sz. 59—66., 7. sz. 63—75. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Beth, Hans-Joachim — *Förster*, Gerhard: A Vörös Hadsereg felszabadító tevékenysége. Hivatalos dokumentumok az 1944—1945-ös évekből. — Militärgeschichte, 1972. 5. sz. 572—586. p.

Bokov, F.: Lángoló hídfő az Oderán 1945 januárjában. — VIZs, 1972. 5. sz. 49—55. p.

Falkiewicz, R.: Az 1. Lengyel Hadsereg harcai nyomában. — MW, 1972. 2. sz. 137—138. p.

Januirek, Wlodzimierz: A felszabadulás ünnepe. 1944. július 22. — Le, 1972. 7. sz. 4, 42. p.

Karpinski, A.: Az 1. Lengyel Hadsereg átcsoportosítása a magnuszewi hídfő hátában, 1944. augusztus 6—9. között. — WPH, 1972. 3. sz. 3—38. p.

Katukov, A.: Roham egy megerősített körzeten át az Oderához 1945 januárjában. — VIZs, 1972. 9. sz. 60—67. p.

Malczewski, J.: Poznan felszabadításáról, 1945-ben. — WPH, 1972. 3. sz. 264—279. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Antonovski, Ivan: Harcok Prilep felszabadításáért (1944 szeptember — november) — VoG, 1972. 3. sz. 99—134. p.

Apostolski, Mihailo: Felszabadító háború Macedóniában. — RHDGM, 87. sz. 1972. 15—32. p.

Komnenovic, Danilo: A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg „Hercegovina" hadosztályának harcai a „Kugelblitz" hadművelet folyamán a Lim és a Drina folyók mentén. — VoG, 1972. 1. sz. 11—46. p.

Mudrov, D.: A Bolgár Néphadsereg hozzájárulása a fasiszta Németország szétzúzásához a második világháborúban. — Armejszki Pregled, 1972. 10. sz. 48—55. p.

Trgo, Fabijan: A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg. — RHDGM, 87. sz. 1972. 1—13. p.

Trgo, Fabijan: Tito — a felszabadító háború stratégája. — VoG, 1972. 2. sz. 7—14. p.

Wolff, K. D.: A „Rösselsprung" vállalkozás. Német támadás Tito főhadiszállása ellen Drvarban 1944 májusában. — VfZ, 1970. 4. sz. 476—509. p.

Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása

Adalékok Csehszlovákia felszabadításához. — ATOM, 1972. 5. sz. 129—132. p.

Korovnikov, I.: A Sziléziáért folytatott harcokban. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 2. sz. 62—66. p.

Moszkalenko, K. Sz.: Harcban Csehszlovákia és Lengyelország felszabadításáért. Visszaemlékezés. — NNI, 1972. 1. sz. 45—62., 2. sz. 48—65. p.

Szovjet felderítők az ostromlott Budapesten. — Fáklya, 1972. 3. sz. 18—19. p.

Zabelkin, [Nikolaj] Nyikolaj: Harcok Budapestért. [A 3. Ukrán Front felszabadító harcai.] — Fáklya, 1972. 4. sz. 10., 22. p.

A berlini hadművelet; az európai háború befejező eseményei

Hudalov, H.: Éjszakai harcok Rummelsburg körül 1945 februárjában. — VIZs, 1972. 3. sz. 51—55. p.

A közös győzelem napja. 1945. május 9. — Le, 1972. 5. sz. 3. p.

Krülov, N.: Az ellenség csoportosulásának szétzúzása a Samland-félszigeten. — VIZs, 1972. 4. sz. 52—58. p.

Kuznecov, N. [G.]: Az 1945. év emlékezetes napjai. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 8. sz. 65—69., 9. sz. 51—56. p.

Kuznecov, N. G.: A második világháború végén. Visszaemlékezés. — NNI, 1972. 5. sz. 116—124. p.

Makarevszkij, V.: A 17. gépesített dan-

dár az 1945. évi hadműveletekben. — VIZs, 1972. 2. sz. 67—71. p.

Mel'nikov, V.: Átkelés pontonokon. P. P. Kozsemjakin hőstette 1945 áprilisában. — VIZs, 1972. 9. sz. 48—50. p.

Ovcsarov, I.: A sok nemzetiségű zászlóalj. A 218. gárda lövészezred 1. zászlóalja 1945. februárjában. — VIZs, 1972. 12. sz. 32—35. p.

Sperling, Heinz — *Stang*, Werner: Dokumentumok a fasiszta véderő páncélosainak helyzetéről 1945 áprilisában. — Militärgeschichte, 1972. 2. sz. 186—203. p.

Stapor, Z.: Az 1. Lengyel Hadsereg a berlini csatában. — MW, 1972. 4. sz. 69—82. p.

Szurcsenko, A.: K. K. Rokoszszovszkij marsall utolsó figyelőpontján 1945 márciusában. — VIZs, 1972. 5. sz. 61—65. p.

Zaluski, Z.: Megsemmisülés Keleten. (A német fasiszták megsemmisítése a keleti arcvonalon 1944—1945-ben.) — WL, 1972. 8. sz. 87—91. p.

Távol-keleti hadszíntér

Booth, K.: Szingapur 1942-ben. Néhány figyelmeztetés. — AQ, 102. köt. 2. sz. 1972. 191—200. p.

Cigliana, C.: 1945 — a távol-keleti háború befejezése. — RM, 1972. 1. sz. 46—59. p.

Dzsoga, I .M. — *Kuznecov*, I. I.: A japán hódítók elleni harc szovjet hősei Kínában, 1937—1945. — ISzSzSzR, 1972. 3. sz. 106—112. p.

Notosusanto, Nogroho: Az indonéziai önkéntes hadsereg az 1943—1945. években. — RHDGM, 86. sz. 1972. 33—46. p.

Szuhomlin, I.: A 6. gárda-harckocsihadsereg és a légierő együttműködésének sajátosságai a mandzsuriai hadműveletekben. — VIZs, 1972. 4. sz. 85—91. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Adalékok a Szlovák Népi Felkelésről. — ATOM, 1972. 8. sz. 225—227. p.

Andrianov, V.: Partizánalakulatok létrehozása és anyagi-technikai ellátása a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZs, 1972. 5. sz. 80—84. p.

Atanaszov, Bogdan — *Nedevszka*, Ekaterina: A szliveni partizánalakulatok 1941—1944-ben. — VISz, 1972. 3. sz. 20—34. p.

Bacinic, A. — *Rosi*, A.: A partizánharc példái a jugoszláv Népfelszabadító Háborúból. — Vojni Glasnik, 1972. 10—11. sz. 80—87. p.

Bakman, Ja.: O. A. Lukomszkij, a partizánfelderítő. — VIZs, 1972. 7. sz. 60—62. p.

Bartel, Walter: Német és szovjet ellenállók szolidaritása a buchenwaldi koncentrációs táborban. — Wk, 19. sz. 1972. 68—72. p.

Bayer, Witold: Lengyel ügyvédek ellenállása a náci megszállókkal szemben. — Wk, 20. sz. 1972. 50—54. p.

Bialoszewski, Miron: Elmondom a varsói felkelést. (Részlet.) — Le, 1972. 8. sz. 18—21. p.

Borysiuk, B.: A Népi Gárda harctevékenységének kezdete a parczewi erdőben. — WPH, 1972. 1. sz. 257—269. p.

Bratanov, Georgi: A dupnicai partizánosztag, 1941—1942. — VISz, 1972. 1. sz. 86—107. p.

Csakörov, Sz.: A bolgár Középhegység keleti részének katonai-rendőri blokádja, 1942 májusában. — VISz, 1972. 2. sz. 9—53. p.

Chruscinski, Czeslaw: A háború éveiben. [A lengyelek antifasiszta tevékenysége Magyarországon és a Balkánon c. könyvéről.] — Le, 1972. 11. sz. 21—22. p.

Chruscinski, Czeslaw: Ők is harcoltak. (A Lengyel Cserkészszövetség.) — Le, 1972. 8. sz. 21. p.

Donev, Kiril: A fegyveres harc előkészítése és kezdete Karlovo körzeté-

ben, 1941—1942. — VISz, 1972. 2. sz. 173—181. p.

Dubrawski, J.—Strzalkowski, W.: Katonai problémák a Lengyel Munkáspárt, a Népi Gárda és a Népi Hadsereg sajtóorgánumaiban. — WPH, 1972. 1. sz. 329—349. p.

Ellenállás és népi felszabadító harc Bulgáriában. — Wk, 17. sz. 1972. 75—80. p.

Az ellenállási mozgalom patológiája. Kivonat a paui orvoskonferencia legfontosabb referátumaiból. — Wk, 19. sz. 1972. 61—63. p.

Firth, C. E. A.: Városi gerillák Athénban. [1942—1946 között.] — RUSIJ, 665. sz. 1972. 52—56. p.

Gac, S.: Harc a megszállókkal Lowicz körzetében. — WPH, 1972. 1. sz. 297—308. p.

Gaddi, Giuseppe: A földalatti sajtó az antifasiszta harc és ellenállási mozgalom idején. — Wk, 20. sz. 1972. 16—18. p.

Girard, J.: A francia belső front fegyveres erőinek szervezete és hadműveletei 1944 márciusától augusztusig Alpes-Maritimes megye területén. — RHDGM, 85. sz. 1972. 73—94. p.

Gjulev, Genko: A fegyveres harc kezdete Aszenograd körzetében, 1941—1942. — VISz, 1972. 2. sz. 189—192. p.

Gledovic, Bogdan: Nemzeti felszabadító mozgalom a Szandzsákban a háború első évében. — VoG, 1972. 2. sz. 19—58. p.

Goncsaruk, J.: Partizán ösvényeken. — Fáklya, 1972. 17. sz. 18—20. p.

Gradisek, I.: A partizán egységek vezetése Szlovéniában. — Vojno Delo, 1972. 5. sz. 86—89. p.

Gronczewski, E.: A tettek emberei. A LEMP aktivistáinak, a Népi Gárda és a Népi Hadsereg katonáinak rövid életrajzai. — WPH, 1972. 3. sz. 271—279. p.

Gosztonyi Péter: A magyar antifasiszta mozgalom a Szovjetunióban a második világháború idején. — MM, 1972. 1. sz. 85—108. p.

Göhring, Walter: Fiatal osztrákok harcban a hitleri állammal. — Wk, 1972. 17. sz. 62—66. p.

Häberer, Bruno: Ellenállás a szögesdrót mögött. Rövidhullámú adó a buchenwaldi koncentrációs táborban. — Wk, 20. sz. 1972. 55—60. p.

Holdos, L.: A csehszlovák külföldi ellenállás néhány problémája Franciaországban, 1939—1940. — HC, 1970. 3. sz. 379—419. p.

Ilel, Joszif — Jancseva, Ivanka: A „Hriszto Botev" partizánalakulat, 1942. július — 1943 január. — VISz, 1972. 3. sz. 3—19. p.

Jaworski, M.: A Lengyel Munkáspárt harca a Nemzeti Frontért 1942—1947. között. — WPH, 1972. 1. sz. 8—27. p.

Józefowicz, Tadeusz: Fedőneve „Dráva 7000". (Tadeusz Pruszki hadnagy akciója Babocsán a második világháborúban. — Le, 1972. 2. sz. 20—21. p.

Juhniewicz, M.: Lengyelek az európai baloldali ellenállási mozgalomban a második világháború éveiben. — WPH, 1972. 1. sz. 173—212. p.

Katonák és partizánok a Szlovák Nemzeti Felkelésben. [Írta:] J. P. — Letectvo a PVO, 1972. 8. sz. 1—4. p.

Kennan, George — Weber, Hermann: Dokumentumok az illegális Német Kommunista Párt 1943. évi káderanyagából. — VfZ, 1972. 4. sz. 422—446. p.

Kiessling, Wolfgang: Ernst Schneller. [A Német Kommunista Párt tagja, az ellenállási mozgalom szervezője. 1890—1944.] — Militärgeschichte, 1972. 4. sz. 470—476. p.

Kobuszewski, B.: A Népi Gárda és Népi Hadsereg a megszállók vasúti szállítmányai elleni harcban, 1942—1945 között.] — WPH, 1972. 1. sz. 129—172. p.

Kolev, Coko: A fegyveres harc kezdete Lovecs és Trojan körzetében. 1941—1942. — VISz, 1972. 2. sz. 182—188. p.

Kurtev, Völcso: Egészségügyi ellátás a bulgáriai fegyveres antifasiszta harc idején, 1941. június — 1943. — VISz, 1972. 1. sz. 108—120. p.

Laborie, Pierre: A politikai pártok és az ellenállás a franciaországi Lot megyében. — RHDGM, 85. sz. 1972. 3—32. p.

A Lengyel Munkáspárt, a Népi Gárda és a Népi Hadsereg története legfontosabb eseményeinek szemléje. — WPH, 1972. 1. sz. 434—454. p.

Lindgren, H.: Adam von Trott utazásai Svédországba, 1942—1944. Adalék a német ellenállás külföldi kapcsolataihoz. — VfZ, 1970. 3. sz. 274—291. p.

Liszijszki, Sztojne — *Gramenov*, Kiril: Fegyveres harc a Gornodzsumaji kerületben, 1941. június 22—1942. július. — VISz, 1972. 3. sz. 154—166. p.

Markovics Györgyi: A háború és a fasizmus ellen. Magyar írók emigrációban, 1939—1945. — Wk, 17. sz. 1972. 69—74. p.

Mitrovski, Boro: A fegyveres felkelés kibontakozása Macedóniában 1942-ben és az 1943-as felkelés katonai és politikai előkészítése. — VoG, 1972. 3. sz. 41—61. p.

Nazarewicz, R.: A lengyel ellenállási mozgalom és a felszabadító harcokban való együttműködésének politikai problémái. — WPH, 1972. 1. sz. 50—80. p.

Okecki, St.: Osztrákok a lengyel ellenállási mozgalomban. — WPH, 1972. 3. sz. 164—188. p.

Pekov, Dimitör: A ferdinandi, caribrodi és piroti partizánosztagok közös tevékenysége, 1944 július—augusztus. — VISz, 1972. 2. sz. 92—101. p.

Pirko, M.: Az első katonai függetlenségszervezetek történetéből Suwalki körzetében, 1939—1941. között. — WPH, 1972. 3. sz. 39—75. p.

Ruszenova Dokuzova, Dojka — *Karasztojanova*, Ljubimka: A kirilovi partizánalakulat, 1941—1944. — VISz, 1972. 3. sz. 35—52. p.

Sidor, K.: A Lengyel Munkáspárt Lublin körzetében. — WPH, 1972. 1. sz. 270—278. p.

Sierpowski, St.: Az olasz kommunista- és munkásmozgalom történetéből. — WL, 1972. 12. sz. 19—25. p.

Szot, S.: A Népi Gárda és Népi Hadsereg egy tisztjének visszaemlékezéseiből. — WPH, 1972. 1. sz. 279—296. p.

Sztojcsev, Kröszto: A fegyveres antifasiszta harc kezdete a Razlogi kerületben 1941-ben. — VISz, 1972. 3. sz. 167—175. p.

Tobiasz, J.: Szovjet harcosok Lengyelország területén a Népi Gárdában, 1942—1943-ban. — WPH, 1972. 1. sz. 213—243. p.

Tobis, Witold: Parlamenterek. [Visszaemlékezés a varsói felkelésre.] — Le, 1972. 10. sz. 20. p.

Turijszki, Völcso — *Dimitrova*, Lilija: Turija falva a fegyveres harc idején, 1941—1944. — VISz, 1972. 3. sz. 139—153. p.

Vaciska, F.: 1944. augusztus 29. A Szlovák Népi Felkelés. — Tyl a Zásobováni, 1972. 8. sz. 1—5. p.

Vollet, Robert: Az illegalitásban folytatott harc elismerésének szükségességéről. — Wk, 19. sz. 1972. 59—60. p.

Winkler, Hans: Rudolf Gyptner, az antifasiszta ellenállás katonája. — Militärgeschichte, 1972. 3. sz. 336—346. p.

Wunderlich, Rudi: Fegyverek Sachsenhausennek. — Wk, 19. sz. 1972. 75—76. p.

Zorn, Edith: Német antifasiszták illegális propagandája a Wehrmachtban és a „Freies Deutschland" mozgalom Franciországban 1943—1944-ben. — Wk, 18. sz. 1972. 60—62. p.

Háborús bűnök

Best Werner háborús bűnös ügye. — Wk, 20. sz. 1972. 38—41. p.

Csakörov, Sz. — *Venkova-Ilieva*, L. — *Gajtandzsieva*, D.: A „Gonda Voda" koncentrációs tábor. — VISz, 1972. 1. sz. 3—85. p.

Emlékezzünk. [Bydgoszczi fasiszta rémtettek.] — Le, 1972. 4. sz. 4—5. p.

Egy parancsnok SS-tapasztalatokkal. Paul W. F. Boullay dandártábornok SS múltjáról. — Wk, 18. sz. 1972. 30—31., 33—34. p.

Gázkamrák tervei. Az első bécsi Auschwitz-per. — Wk, 17. sz. 1972. 56—59., 80. p.

Gyilkosság és üzlet. Dokumentumok a „Reinhard" akcióról — Wk, 19. sz. 1972. 28—31. p.

A háborús bűnöket meg kell büntetni. Az osztrák szabadságharcosok és a

fasizmus áldozatai szövetségének figyelemreméltó állásfoglalása. — Wk, 20. sz. 1972. 42—43. p.

Hahn, Ludwig az SD egykori varsói főnökének ügye. Tömeggyilkosok útja. — Wk, 18. sz. 1972. 39—41. p.

Hahn, Ludwig az SS esküt még ma is kívülről tudja. Megjegyzések az SD egykori varsói főnökének perével kapcsolatban. — Wk, 19. sz. 1972. 26—27. p.

A halogatás taktikája. A „biológiai és bürokratikus elévülés" egy példája. — Wk, 19. sz. 1972. 24—25. p.

Harminc évvel ezelőtt. Lidice tragédiája. — Wk, 18. sz. 1972. 63—64. p.

A hitleri Németország kapitulációja után meggyilkolt osztrák hazafiak. — Wk, 18. sz. 1972. 42—43. p.

Konecny, Z. — Mainus, F.: Szlovákok dolgoztatása Németországban és a protektorátus területén a második világháború idején. — HC, 1970. 4. sz. 565—590. p.

Mader, Julius: Egy humanista a buchenwaldi koncentrációs tábor barakk-kórházában — Walter Krämer. — Wk, 20. sz. 1972. 60—61. p.

Mader, Julius: Egy volt SS tábornok, Otto Winkelmann —, a magyarországi háborús bűnök elkövetője — vádol. — Wk, 18. sz. 1972. 32—33. p.

Mader, Julius: Hol van a tömeggyilkos Mengele? — Wk, 18. sz. 1972. 35—36. p.

Mader, Julius: A ravensbrücki női koncentrációs tábor. — Wk, 19. sz. 1972. 48—49. p.

Marsalek, Hans: Papok a mauthauseni koncentrációs táborban. — Wk, 19. sz. 1972. 50—52. p.

Matussek, Paul: Fogság a koncentrációs táborokban és egészségügyi következményei. — Wk, 18. sz. 1972. 58—59. p.

Még egyszer. Megjegyzések Paul Matussek „Fogság a koncentrációs táborokban és egészségügyi következményei" c. cikkével kapcsolatban. — Wk, 20. sz. 1972. 71—73. p.

Mengele, Stroessner, Barbie. Náci bűnösök latin-amerikai diktátorok védelme alatt. — Wk, 18. sz. 1972. 36—38. p.

Miletic, Antun: Jezdimir Dangic keletboszniai csetnik parancsnok kollaboráns tevékenységéről. 1941 augusztus — 1942 április. — VOG, 1972. 2. sz. 135—145. p.

Pilichowski, Czeslaw: Gyermekek ellen elkövetett háborús bűnök. — Wk, 19. sz. 1972. 32—43. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Altmeppen, Hans: A NATO és a Varsói Szerződés feszültségcsökkentési kezdeményezései 1966. óta. Kronológiával. — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 3. sz. 65—96. p.

Amad, Adnan: Az izraeli fenyegetés. Az arabok elképzelései szerint és a valóságban. — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 2. sz. 117—138. p.

Assenza, A.: A Varsói Szerződés eredete. — RM, 1972. 3. sz. 319—349. p.

Boatner, Haydon L.: Koje-do leckéje. [Koreai háború.] — Army, 1972. 3. sz. 34—37. p.

Büren, Rainer: Arabközi kapcsolatok és konfliktusok. Kronológia az 1967. júniusi háborútól. — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 2. sz. 139—175. p.

Carstens, Carl: Nyugat-Európa integrációja és az Európai Biztonsági Konferencia az NSZK szemszögéből. — Wehrforschung, 1972. 5. sz. 142—147. p.

Cookson, Robin E.: A két Németország fegyveres erői. 1945-től történeti áttekintés. — RMG, 1972. 2. sz. 219—234. p.

Eschenburg, Theodor: Visszaemlékezés az 1947. évi Müncheni Konferenciára. — VfZ, 1972. 4. sz. 411—417. p.

Fokeev, G. V.: Harc az 1956—1957. évi Egyiptom elleni agresszió következményeinek felszámolásáért. — VI, 1972. 8. sz. 64—78. p.

Fonde, J.: 1946. december 18. Hanoiban. — RMG, 1972. 6. sz. 753—761. p.

Hahlweg, Werner: Az arab gerillamozgalmak elvei a palesztin kiadványok

tükrében. — Wehrforschung, 1972. 4. sz. 97—102. p.

Henry, Michel A.: Francia páncélosok Algériában. — Armor, 1972. 6. sz. 12—16. p.

Krasner, Michael A.: A 38. szélességi fok átlépésére hozott döntés. A koreai háború. — MR, 1972. 10. sz. 17—26. p.

Krautkrämer, Elmar: Kiegészítő megjegyzések az 1947. évi Müncheni Konferenciára vonatkozóan. — VfZ, 1972. 4. sz. 418—421. p.

Kriebel, P. Wesley: Korea: a katonai fegyverszüneti bizottság, 1965—1970. — MA, 1972. 3. sz. 96—99. p.

Kulessa, Ernst: Az amerikai Vietnam-politika. — Wehrforschung, 1972. 5. sz. 148—151. p.

Kuznecov, I.: A vietnami háború visszhangja az Egyesült Államok fegyveres erőiben. — VIZs, 1972. 3. sz. 100—106. p.

Kübler, J.: Az Egyesült Államok Latin-Amerikával kapcsolatos katonapolitikája a második világháború után. — Militärgeschichte, 1972. 1. sz. 14—23. p.

Mallmann, Wolfgang: Fegyverek a Közel-Keletnek. (2. rész.) — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 1. sz. 83—105. p.

Mathiopoulos, Basil P.: Ciprus. A konfliktus kialakulása görög szemszögből, rövid bibliográfiával. — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 3. sz. 123—144. p.

Mathiopoulos, Basil P.: A ciprusi konfliktus kronológiája. — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 3. sz. 145—150. p.

Matveev, V. A.: Az európai tartós béke felé, 1966—1972. — VI, 1972. 7. sz. 78—98. p.

Meier, Christian: Az Európai Biztonsági Konferencia. Problémák, feladatok és elvárások nyugati és keleti szemszögből. — Wehrforschung, 1972. 5. sz. 133—141. p.

Milogradov, P. V.—*Alekszandrov,* I. M.: Dél-Jemen népeinek harca a függetlenségért a második világháború után. — VI, 1972. 3. sz. 79—93. p.

Séverac, R. de: Az India—Pakisztán közötti háború, 1971. — RMG, 1972. 4. sz. 555—576. p.

Turlejska, M.: A háború és béke fordulópontján. A népi demokratikus államok kialakulása 1944—1945-ben. — WPH, 1972. 3. sz. 76—94. p.

Weidemann, Diethelm: A népellenes Diem-rezsim és a népi ellenállás átalakulása szervezett önvédelmi háborúvá (1954—1960). — Militärgeschichte, 1972. 1. sz. 50—60. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Bell, William Gardner: Sand Creek-től My Lai-ig. Az indián háborúk történetéből. — Armor, 1972. 3. sz. 7—12., 4. sz. 22—26., 5. sz. 30—35. p.

Blum, Albert A.: Roosevelt, a mozgósítási tervek és az ipari-katonai összefonódás. — MA, 1972. 2. sz. 44—46. p.

Brayton, Abbott A.: Az amerikai tartalékos erők a második világháború óta. — MA, 1972. 4. sz. 139—144. p.

Cooling, Franklin B.: A polgári védelem és a hadsereg. A felelősség keresése, 1946—1948. — MA, 1972. 1. sz. 11—14. p.

Gulczynski, M.: Militarizmus és az USA gazdasági konjunktúrája. Áttekintés 1929-től. — WL, 1972. 7. sz. 79—84. p.

Johnson, Charles: A hadsereg, a négerek és a polgári munkaszolgálat az 1930-as években. — MA, 1972. 3. sz. 82—88. p.

Miller, Duane E.: Az Egyesült Államok hadserege az 1880-as években. — MR, 1972. 6. sz. 27—39. p.

Az USA légierejének 25 éve. — SuT, 1972. 11. sz. 570—571. p.

Weigley, Russel F.: Egy történész az Egyesült Államok hadseregéről. — MR, 1972. 2. sz. 25—36. p.

Ziemke, Earl F.: A polgári ügyek harminc éve az USA hadseregében. — MA, 1972. 4. sz. 130—133. p.

AUSZTRIA

Handel-Mazetti, Peter: Az osztrák—magyar Északi Sark expedíció 100. évfordulója. — ÖGL, 1972. 5. sz. 233—242. p.

Magenheimer, Heinz: A tiszti hivatás alakulása. [Történeti áttekintés.] — ÖMZ, 1972, 5. sz. 340—343., 6. sz. 431—436. p.

Rauchensteiner, Manfried: A háború utáni Ausztria 1945-ben. — ÖMZ, 1972. 6. sz. 407—421. p.

BULGÁRIA

Antonov, Georgi: Az első bolgár katonai csapatok létrejötte Várnában a török uralom alóli felszabadulás után. — VISz, 1972. 2. sz. 144—152. p.

Bölcsev, Angel: A párt katonai tevékenysége a plovdivi körzetben. 1924—1925. — VISz, 1972. 2. sz. 102—115. p.

Grozdanova, Elena: A bolgár lakosság adója és a reguláris török hadsereg. XVII—XVIII. sz. — VISz, 1972. 2. sz. 130—143. p.

Ivanov, Rasko: A Bolgár Népi Földműves Szövetség katonai törvényei és reformjai, 1920—1923. — VISz, 1972. 2. sz. 161—172. p.

Jancseva, Ivanka: A bolgár állam megalakulása és Iszperih kán szerepe. — VISz, 1972. 1. sz. 214—225. p.

Kamburov, Georgi: A Bolgár Kommunista Ifjúsági Szövetség és a fiatalok részvétele a partizánmozgalomban, 1924—1925. — VISz, 1972. 3. sz. 53—61. p.

Marinov, Ilija: A russzofilek lázadása Szilisztrában és Ruszéban 1887-ben. — VISz, 1972. 1. sz. 161—185. p. 2 térk.

Mitev, Jono: Az orosz diplomácia kapcsolata a bolgár nemzeti-forradalmi mozgalommal 1875—1876-ban. — VISz, 1972. 2. sz. 54—77. p.

Palev, Mihail: Battenberg Sándor fejedelem trónfosztása 1886. augusztus 9-én. — VISz, 1972. 2. sz. 78—91. p.

Palov, Vladimir: Bulgária tengeri hadászati problémái az első világháborúba való belépéséig. — VISz, 1972. 1. sz. 186—198. p.

Pavlovszka, Cvetana: Az 1876. évi felkelés katonai előkészítése a vracai forradalmi körzetben. — VISz, 1972. 3. sz. 89—105. p.

Sztojanova, Radka: Botevista csetnikek Tetevenből. — VISz, 1972. 2. sz. 153—160. p.

Tanev, Sztojan: A szovjet csapatok segítsége a bolgár népnek, 1944—1947. — VISz, 1972. 2. sz. 116—129. p.

CSEHSZLOVÁKIA

Maly, J.: 24 éves a csehszlovák népi milícia. — ATOM, 1972. 2. sz. 39. p.

50 éves a Csehszlovák Néphadsereg repülőkísérleti és kutatóintézete. — Letectvo a PVO, 1972. 4. sz. 35—39. p.

Polansky, J.: 20 éves a Csehszlovák Néphadsereg elhelyezési és építési szolgálata. — Tyl a Zásobováni, 1972. 4. sz. 16—17. p.

Spicák, Milan: Az „Antonin Zapotocky" Katonai Akadémia 20 éve. — HV, 1972. 3. sz. 440—446. p.

ETIÓPIA

Meister, J.: Fegyverkezési problémák Etiópiában 1935—1936-ban. — SS, 1972. 5. sz. 11., 13., 19. p.

FRANCIAORSZÁG

Baylon, H.: A francia hadsereg egészségügyi szolgálata és az orvosok és gyógyszerészek kiképzése a XVII. századtól napjainkig. — RHA, 1972. 1. sz. 254—271. p.

Bergeret, Pierre: A francia légierő egészségügyi szolgálata megalakulásától napjainkig. — RHA, 1972. 1. sz. 156—173. p.

Camelin, A.: A francia katonai egészségügyi szolgálat Algériában 1830-tól 1961--ig. — RHA, 1972. 1. sz. 47—63. p.

Carré, A.: A francia haditengerészet egészségügyi szolgálata 1870-től napjainkig. — RHA, 1972. 1. sz. 122—155. p.

Chippaux: A francia egészségügyi szolgálat 1870-től napjainkig a tengerentúli hadműveletek folyamán. — RHA, 1972. 1. sz. 14—25. p.

Cluséret, P.-G.: Az utcai harc [1871..] Részlet — — tábornoknak, a Párizsi Kommün hadügyminiszterének memoárjaiból. — RUSIJ, 665. sz. 1972. 57—60. p.

Gembruch, Werner: Le Tellier és Louvois hadseregreformja és katonapolitikája XIV. Lajos uralkodásának utolsó szakasza idején. — MM, 1972. 2. sz. 7—38. p.

Gillyboeuf, G.: Az orvosi zászlóalj gyors közbelépésének alapfeltételei. — RHA, 1972. 1. sz. 64—87. p.

Graux, S.—*Beylard,* Hughes—*Reboul:* A lille-i Scrive katonai kórház története 1673-tól 1971-ig. — RHA, 1972. 1. sz. 88—105. p.

Guadeloupe hadtörténelmének áttekintése. — RHA, 1972. 3. sz. Suppl. IX—XVI. p.

Linon, Henri—*Rousselet,* Raymond: A francia hadsereg egészségügyi szolgálatának gazdasági tisztjei 1789-től napjainkig. — RHA, 1972. 1. sz. 272—285. p.

Nauroy: A francia katonai gyógyszerészet fejlődése 1870-től napjainkig. — RHA, 1972. 1. sz. 211—229. p.

Rescanieres: A tudományos kutatómunka a francia hadsereg egészségügyi szolgálatánál. — RHA, 1972. 1. sz. 174—185. p.

Salvagniac: Egészségügyi kiürítések légi úton 1870-től a második világháborúig, az infokínai és az algériai háborúban. — RHA, 1972. 1. sz. 230—253. p.

Vittori: A Bégin katonai kórház története felállításától napjainkig. — RHA, 1972. 1. sz. 106—121. p.

Zaniewicki, Witold: A kötelező katonai szolgálat centenáriuma Franciaországban. — RDN, 1972. 7. sz. 1127—1137. p.

JAPÁN

Furuya, Tetsuo: A japán fasizmus születése és fejlődése. — RHDGM, 86. sz. 1972. 1—16. p.

Kim, Youn-Soo: Japán nemzeti védelme és önvédelmi hadereje 1951—1976 között. — W, 1972. 6. sz. 286—295. p.

JUGOSZLÁVIA

Gligorijevic, Branislav: A katonai vezető körök szerepe az 1924. évi politikai válság „rendezésében". — VoG, 1972. 1. sz. 161—185. p.

Savicevic, L.: A polgári légiflotta — a légierő és a légvédelem harci erejének eleme. — Glasnik RV i PVO, 1972. 2. sz. 61—64. p.

Ulepic, Z.: A jugoszláv légierő és légvédelem háború utáni fejlődése. — Glasnik RV i PVO, 1972. 2. sz. 35—45. p.

KÍNA

Csugunov, A.: Kínai militaristák provokációja a távol-keleti szovjet határokon 1929-ben. — VIZs, 1972. 8. sz. 70—75. p.

Dubinszkij, A. M.: A Szovjetunió segítsége a kínai népnek a kínai—japán háború idején (1937—1945) és a kínai kommunista párt vezetőségének helyzete. — NAA, 1972. 6. sz. 72—82. p.

Morgan, Gerald: Reflexiók a kínai forradalomról. — AQ, 103. köt. 1. sz. 1972. 67—71. p.

KUBA

Nikiforov, B. Sz: Katonai puccs Kubában 1952-ben. — VI, 1972. 10. sz. 74—86. p.

LENGYELORSZÁG

Bartosiak, J.: 28 év a haza szolgálatában. (A lengyel légierő történetéből.) — WPL, 1972. 8. sz. 3—8. p.

Doroba, Z.: Állandóan támadásban. (A LEMP fennállásának 30 éve). — WL, 1972. 1. sz. 34—40., 2. sz. 12—17. p.

Gac, Stanislaw: A lengyel hadsereg az 1945—1949-es években. — Militärgeschichte, 1972. 5. sz. 551—560. p.

Jaworski, M.: A Lengyel Munkáspárt harca a Nemzeti Frontért 1942—1947 között. — WPH, 1972. 1. sz. 8—27. p.

Kolinski, I.: Lengyel katonai repülők kiképzése 1944—1946 között a Krímben. — WPL, 1972. 8. sz. 67—70. p.

Kotarski, Henryk: A lengyel—litván hadsereg szervezési kérdései az 1576—1582. közötti livóniai háborúban. — SMHW, 1972. 1. sz. 3—92., 2. sz. 43—104. p.

Kuropieska, J.: Egy vezérkari tiszt viszszaemlékezéseiből. — WPH, 1972. 3. sz. 189—217. p.

Michta, N.: Harc a népi hatalom megszilárdításáért Krakkó körzetében 1946—1947-ben. — WPH, 1972. 3. sz. 129—147. p.

Mysliborski-Wolowski, Stanislaw: Önkéntesek Bydgoszcz kerületből az 1863. januári felkelés harcaiban. — SMHW, 1972. 1. sz. 195—240. p.

Okecki, Stanislaw: A lengyel—magyar fegyverbarátság. — Le, 1972. 4. sz. 3., 42—43. p.

Ratajczyk, Leonard: A lengyel fegyverek első győzelme ezer évvel ezelőtt Cedyniánál. — SMHW, 1972. 2. sz. 3—42. p.

Ratajczyk, Leonard: Partizánháborúban. (A januári felkelés 110. évfordulójára.) — WL, 1972. 12. sz. 81—89. p.

Seregiet, R.: Lengyel repülőegységek szervezésének kezdetei 1917—1920 között. — WPL, 1972. 2. sz. 53—58. p.

Seregiet, R.: A lengyel repülőegységek szervezetének és működésének jellemzése a két világháború között. — WPL, 1972. 3. sz. 58—63. p.

Sobiesiak, Józef: Az UPA-bandák elleni bevetésben, 1947-ben. — WPH, 1972. 4. sz. 189—199. p.

Sulek, Zdz.: A Dabrowski-hadtest 1794. évi hadjáratának Rymkiewicz tábornok által való „becsületes és pontos leírása". 3. rész. — SMHW, 1972. 1. sz. 241—292. p.

Weglinski, Wiktor: Az 1831. augusztus 19-i Hadi Tanács. Kísérlet az elfogadott hadműveleti terv megvalósításának és alapelveinek elemzésére. — — SMHW, 1972. 1. sz. 143—194. p.

Wimmer, Jan: Andrzej Maksymilian Fredro három katonai reformterve (1668-ból a lengyel gyalogságra vonatkozóan.) — SMHW, 1972. 2. sz. 251—280. p.

Wojtasik, Janusz: 1832—1862 között a lengyel hadtudomány elméletében a felkelés alapkoncepciója és kísérletennek megvalósítására 1833—1864 között. — SMHW, 1972. 2. sz. 201—250. p.

Ziólek, J.: Új lovasezredek mozgósítása a Visztula bal partján az 1830—1831. évi felkelés alatt. — PH, 1972. 4. sz. 629—650. p.

MAGYARORSZÁG

Dombrády L[óránd]: A fasiszta Németország és a horthysta Magyarország háborúra való felkészítése. — VIZs, 1972. 1. sz. 44—52. p.

Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. [Ism.: Kun József.] — MM, 1972. 2. sz. 278—279. p.

Geraszimova, Galina: Örökkön élő hagyományok. [A Magyar Tanácsköztársaságról.] — Fáklya, 1972. 6. sz. 2. p.

Grabowiecki, Jacenty: A lengyel légió a magyar szabadságharcban. Részlet az „Emlékeim az emigrációból 1831-től 1854-ig" c. emlékiratból. — Le, 1972. 3. sz. 42—43. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg kialakulásának történetéhez. — VIZs, 1972. 5. sz. 36—43. p.

Okecki, Stanislaw: A lengyel—magyar fegyverbarátság. — Le, 1972. 4. sz. 3., 42—43. p.

NAGY-BRITANNIA

Bond, Brian: Henry Wilson és a brit vezérkari akadémia, 1906—1910. — AQ, 102. köt. 2. sz. 1972. 173—180. p.

Carey, Roger: A brit nukleáris erő: az elrettentés eszköze vagy gazdasági intézkedés. — MA, 1972. 4. sz. 133—138. p.

Collier, John Bruce: Az 1872. évi őszi hadgyakorlat. — JSAHR, 204. sz. 1972. 221—236. p.

Esson, D. M. R.: Cardwell és a brit hadseregreform az 1860—1870-es években. — AQ, 102. köt. 4. sz. 1972. 496—508. p.

Hazlewood, F. S.: A repülés történetének hatvan éve. Az upavoni angol repülőiskola. — The Royal Air Forces Quarterly, 1972. 1. sz. 31—35. p.

Hermle, Reinhard: Észak-Írország. A belső konfliktus keletkezése. Kronológia, 1921—1971. — Beiträge zur Konfliktforschung, 1972. 1. sz. 106—139. p.

Lindsay, Alexander levelei az 1857. évi indiai felkelés idejéből. Szerk. Martin Lindsay. — JSAHR, 104. sz. 1972. 200—220. p.

Pool, B.: Pepys és az 1677-es haditengerészeti hajóépítési program. — History Today, 7. sz. 1970. július, 489—495. p.

Springhall, J. O.: Lord Meath: ifjúság és birodalom. Brit militarizmus és imperializmus a búr háború és 1914 közötti ifjúsági mozgalmakban. — Journal of Contemporary History, 1970. 4. sz. 97—112. p.

Wilmott, H. P.: A liberálisok és a brit haditengerészet, 1908—1909. — RUSIJ, 666. sz. 1972. 61—63. p.

NÉMETORSZÁG

Bramke, Werner — *Finker*, Kurt: A „Rote Jungfront" — a német forradalmi munkásifjúság hadrafoghatóságának megtestesítője (1924—1929). — Militärgeschichte, 1972. 1. sz. 72—79. p.

Doepner, F.: A német tisztképzés a két világháború között. — W, 1972. 4. sz. 204—208. p.

Fricke, Dieter: Militarizmus és népiskola. Porosz regruták képzésszintje az imperialista korszak kezdetén. — Militärgeschichte, 1972. 2. sz. 155—166. p.

Fricke, Dieter: Militarista nevelés a porosz hadseregben az imperialista korszak elején. — Militärgeschichte, 1972. 4. sz. 423—434. p.

Kireev, N. — *Kolokol'cev*, Sz.: A fasiszta Németország páncélos csapatainak építése 1933—1941 között. — VIZs, 1972. 2. sz. 30—38. p.

Könnemann, Erwin: Az 1919-es márciusi harcok utáni politikai helyzet értékelése a legfelsőbb hadvezetésben. — Militärgeschichte, 1972. 1. sz. 61—71. p.

Laser, Kurt: A német gazdaság Orosz-

ország Bizottsága (1928—1941.) — ZG, 1972. 1. sz. 1382—1400. p.

Marchand, Jean: Németország és Fekete-Afrika. A német gyarmatosítás Afrikában Bismarck idejétől napjainkig. — RMG, 1972. 2. sz. 252—271. p.

Martin, Günther: Zsidó tábornokok a porosz—német hadseregben — vagy: befolyásolta-e a XIX. században a karriert a vallás? — Wehrforschung, 1972. 2. sz. 62—63. p.

Nuss, Karl: A Reichswehr katonapolitikai koncepciójának alapjai, céljai és összetevői. — Militärgeschichte, 1972. 4. sz. 460—469. p.

Osterwald, Christoph: K. Nuss: A Reichswehr. Szerepe és fejlődése a Weimari Köztársaság éveiben, mint a német imperializmus katonai hatalmának eszköze. — Militärgeschichte, 1972. 5. sz. 616—617. p.

Paffrath, Emil: Ez a Rote Jungfront, amely nem hagyta magát betiltatni. — Militärgeschichte, 1972. 1. sz. 80—84. p.

Vigo—Roussilon: A német katonai vezetés módszerei (1675—1950) — RHA, 1972. 3. sz. 92—111. p.

Wiens, Dorothea: A francia forradalom hatása a porosz hadügy polgári átalakulására. — Militärgeschichte, 1972. 3. sz. 288—300. p.

OLASZORSZÁG

Filatov, G. Sz.: Az olasz fasizmus és összeomlása. — NNI, 1972. 1. sz. 102—120., 2. sz. 109—125., 3. sz. 114—127. p.

Nevler, V. E.: A Bandiera testvérek és Mazzini felkelése. — NNI, 1972. 3. sz. 100—113. p.

Parlato, G.: Garibaldi elmulasztott küldetése Dalmáciában az 1866-os háború folyamán. — RM, 1972. 1. sz. 81—102., 2. sz. 238—259. p.

Stucchi, Romano: Az Olasz Katona-Földrajzi Intézet — százéves tevékenysége tükrében. — RM, 1972. 10. sz. 1262—1289. p.

SVÁJC

Brand, Urs: Jean Jaures és a svájci milíciarendszer. — SZG, 1972. 1. sz. 77—101. p.

Wehrli, Edmund: Történelmi csaták svájci viszonyokra kivetítve. — ASM, 1972. 1. sz. 29—30., 2. sz. 71—72. p.

SZOVJETUNIÓ

Babkin, V. I.: A népfelkelés katonai szerepe az 1813—1814. évi felszabadító hadjáratban. — VIZs, 1972. 6. sz. 86—90. p.

Babkin, V. I.: Az osztályharc sajátos vonásai az 1812. évi honvédő háború idején. — ISzSzSzR, 1972. 2. sz. 111—121. p.

Beszkrovnüj, L. G.: Partizánok az 1812. évi honvédő háborúban. — VI, 1972. 1. sz. 114—124., 2. sz. 81—97. p.

Bogdanov, L.: Az orosz hadsereg feltöltése az 1812. évi honvédő háború előestéjén. — VIZs, 1972. 1. sz. 36—43. p.

Buganov, B. I. — *Burdej,* G. D.: Orosz csapatok történelmi győzelme a krími kán fölött 1572 nyarán. — VI, 1972. 8. sz. 215—218. p.

Gareev, M.: A harcászati gyakorlat és manőver módszerének fejlődése az orosz hadseregben. — VIZs, 1972. 2. sz. 95—101. p.

Herrmann, Friedrich: Az orosz tengerészet I. Pál és I. Sándor cár alatt. — ZfH, 242/243. sz. 1972. 125—140. p.

Kavtaradze, A.: Az orosz vezérkar történetéből az 1900-as évek elején. — VIZs, 1972, 7. sz. 87—92. p.

Kinjapina, N. Sz.: Oroszország küzdelme az 1856. évi párizsi béke korlátozó kikötéseinek felszámolásáért. — VI, 1972. 8. sz. 35—51. p.

Kipp, Jacob W.: Néhány megjegyzés az I. Miklós és II. Sándor korabeli (1825—1881) cári flotta történetének forrásairól. — MA, 1972. 4. sz. 127—130. p.

Mahanek, K. Sz. — *Tomszinszkij,* Sz. M.: Új anyagok a Pugacsev vezette

paraszthábor úról. — VI, 1972. 8. sz. 198—201. p.

Novoszel'cev, A. P.: A Kaukázuson túli népek felszabadító harca a XVIII. században. — VI, 1972. 5. sz. 110—122. p.

Ovcsinnikov, R. V.: Pugacsev parancsa a baskír parancsnoknak, Adül Asmenevnek. — ISzSzSzR, 1972. 2. sz. 121—125. p.

Polikarpov, V.: L. N. Tolsztoj katonai szolgálatban. — VIZs, 1972. 4. sz. 65—73. p.

Rahmatullin, M. A.: Az orosz katonák a krími háborúban. — VI, 1972. 8. sz. 94—118. p.

Szencsakova, L.: Orosz katonai-forradalmi szervezetek a XIX. század 80-as éveiben. — VIZs, 1972. 5. sz. 87—92. p.

Zajoncskovszkij, P.: Az orosz tisztikar a századfordulón. 1881—1903. — VIZs, 1972. 3. sz. 41—50. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Bogdanov, M. A.: A Kajgorodov vezette ellenforradalmi lázadás leverése 1922-ben. — VI, 1972. 7. sz. 134—149. p.

Bobülev, P.: A nyugati front megteremtésének történetéből. 1918 március—1919 február. — VIZs, 1972. 3. sz. 32—40. p.

Boriszova, N.: Pártmozgósítás a Vörös Hadseregbe 1918—1920-ban. — VIZs, 1972. 6. sz. 76—80. p.

Bugaj, N.: A Vörös Hadsereg és a forradalmi bizottságok létrehozása Délkelet-Oroszországban, 1919—1921. — VIZs, 1972. 9. sz. 77—83. p.

Dihan, Mihail: Bolgárok Grigorij Kotovszkij dandárjában. — 1919—1920. — VISz, 1972. 3. sz. 112—119. p.

Drobot, B. G.: Partizánháború a távolkeleti tengermelléken 1922-ben. — VI, 1972. 11. sz. 104—110. p.

Dusen'kin, V.: Győzelem a fehérgárdisták és intervenciósok fölött Volocsaevka és Habarovszk alatt. — VIZs, 1972. 2. sz. 118—121. p.

Fironov, N.: V. I. Lenin a szovjet népnek a polgárháború idején aratott második világtörténelmi jelentőségű győzelméről. — VIZs, 1972. 4. sz. 74—79. p.

Gimpel'szon, E. G.: Az ipari munkások száma a szovjet köztársaságban a polgárháború éveiben, 1918—1920. — ISzSzSzR, 1972. 1. sz. 72—85. p.

Józsa Antal: Háború, hadifogság, forradalom. [Ism.: Kun József.] — MM, 1972. 2. sz. 278. p.

Kolomejczyk, Norbert: Lengyelek a szovjethatalomért vívott harcban. — Le, 1972. 12. sz. 19—20. p.

Molokov, I.: Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság katonai és gazdasági segítsége a Távol-Keleti Köztársaságnak. — VIZs, 1972. 10. sz. 75—79. p.

Patlazsan, E. I.: Bolsevik agitáció az antant gyarmati csapatai között Dél-Ukrajnában. 1918—1919. — NAA, 1972. 2. sz. 130—136. p.

Petrov, Ju. P.: A kommunista párt — a győzelem szervezője az intervenció és a polgárháború éveiben. 1918—1922. VI, 1972. 10. sz. 18—40. p.

Popov, V.: Győzelem Orenburg alatt 1919-ben. — VIZs, 1972. 1. sz. 68—71. p.

Puska és nemzetköziség. A vörös lett lövészek — az internacionalizmus szellemének eleven megtestesítői. — Fáklya, 1972. 15. sz. 10—11. p.

Rakasevics, V. K.: A szovjet köztársaságok gazdasági együttműködése, 1917—1922. — VI, 1972. 6. sz. 10—25. p.

Salaginov, N.: Vjatkai komszomolisták részvétele a Kolcsak elleni harcban. — VIZs, 1972. 5. sz. 84—87. p.

Simon, A.: A Vörös Hadsereg és a szovjet filmművészet 1918—1919-ben. — VIZs, 1972. 1. sz. 71—74. p.

Szmoljak, V.: A bolsevikok harca a szovjet hatalomért az Amur alsó szakaszánál. 1919 november — 1920. június. — VIZs, 1972. 8. sz. 26—35. p.

Ural'szkij, Ju.: A rádiófelderítés megszervezése és harci alkalmazása a polgárháború éveiben. — VIZs, 1972. 11. sz. 82—86. p.

A Szovjetunió fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Amel'ko, N.: A távol-keleti határok védelmében. 40 éves a Csendes-óceáni Flotta. — VIZs, 1972. 4. sz. 120—123. p.

Baksi, A.: A haza déli határainak védelmében. A Kaukázuson túli katonai körzet történetéből. — VIZs, 1972. 3. sz. 70—75. p.

Belokonev, G.: A szovjet társadalom harci hagyományainak keletkezése és fejlődése. — VIZs, 1972. 7. sz. 10—15. p.

Boriszov, L. P.: A Vezérkar Akadémiájának hadtörténeti szekciója az 1920-as években. — VI, 1972. 11. sz. 214—217. p.

Danilov, V.: A központi katonai apparátus építése 1924—1928-ban. — VIZs, 1972. 6. sz. 80—86. p.

Dmitriev, J.: A csillagos ég katonái. Augusztus 18. — A szovjet légierők napja. — Fáklya, 1972. 16. sz. 12—13. p.

Dokumentumok a szovjet köztársaságok katonapolitikai szövetségének létrejöttéről. — VIZs, 1972. 12. sz. 37—41. p.

Efimov, P.: A kommunista párt — a Szovjetunió védelmének szervezője. — VIZs, 1972. 11. sz. 3—11. p.

Efimov, Sz.: A Komszomol — a flotta védnöke. — VIZs, 1972. 10. sz. 69—74. p.

Episev, A.: A párt és a szocialista haza védelme. A Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójára. — VIZs, 1972. 9. sz. 3—13. p.

Episev, A.: A Szovjet Fegyveres Erők a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulóján. — WPH, 1972. 4. sz. 3—31. p.

Golubev, P.: A lenini Komszomol és a haditengerészeti flotta kádereinek felkészítése, 1922—1941. — VIZs, 1972. 9. sz. 83—88. p.

Gorskov, Sz.: A haditengerészeti flotta története és jelene. — VM, 1972. 3. sz. 33—47. p.

Gorskov, Sz.: A szocializmus és a béke védelme az óceánokon. Július 30-a a Szovjet Hadiflotta napja. — Fáklya, 1972. 14. sz. 18—21. p.

Grebel'szkij, Z.: A párt XI. kongresszusa és a Vörös Hadsereg további erősítése. — VIZs, 1972. 3. sz. 3—10. p.

Grecsko, A. A.: A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének védelmében. A szovjet hadsereg kialakulása és fejlődése. — VIZs, 1972. 12. sz. 3—14. p.

Grecsko, A. A.: A Szovjetunió létrehozása és a Szovjet Fegyveres Erők. — NNI, 1972. 6. sz. 9—26. p.

Kalinin, V.: M. V. Frunze a jaroszlavi katonai körzet élén. — VIZs, 1972. 2. sz. 91—95. p.

Kalinovszkij, P.: A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Vezérkara hadigazdasági munkájának történetéből. — VIZs, 1972. 5. sz. 66—69. p.

Kazakov, L.—*Tokarev*, N.: Dicső lapok az odeszszai katonai körzet történetéből. — VIZs, 1972. 10. sz. 83—87. p.

Kolbaszszov, D. D.: A „G. I. Kotovszkij" Proszkurov—Berlini gárda harckocsiezred hagyományai. — Militärgeschichte, 1972. 5. sz. 592—599. p.

Korablev, Ju.: V. I. Lenin és a soknemzetiségű szovjet állam katonapolitikai egysége. — VIZs, 1972. 12. sz. 15—24. p.

Kotov, V.—*Zsuravlev*, V.: A Cseka történetéből. — VIZs, 1972. 11. sz. 90—95. p.

Mahrova, A: Nők a Vörös Hadseregben és a flottánál a 30-as években. — VIZs, 1972. 3. sz. 88—95. p.

Makarov, N.: A kommunista párt és a soknemzetiségű Vörös Hadsereg megerősítése, 1922—1925. — VIZs, 1972. 7. sz. 3—9. p.

[Makarov] Makarow, N.: A Szovjetunió Kommunista Pártja és a Vörös Hadsereg soknemzetiségi jellegének megerősítése (1922—1925). — Militärgeschichte, 1972. 5. sz. 544—550. p.

Molodcügin, M.: V. I. Lenin és a népek közti barátság és testvériség hadseregének létrejötte. — VIZs, 1972. 11. sz. 12—19. p.

Piha, M. P.: Az Ukrán KP a Vörös Hadsereg megerősítéséért. 1921—1941.

— Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal, 1970. 2. sz. 51—59. p.

Simek, K.: Az „Aranycsillag" lovagjai. A szovjet légierő történetéből. — Letectvo a PVO, 1972. 5. sz. 20—24. p.

Stapor, Zdzislaw: A szovjet haderők strukturális és szervezeti átalakítása a 20-as években. — WPH, 1972. 4. sz. 43—80. p.

Surügin, A.: Az ellenőrzés lenini elveinek megvalósulása a Szovjetunió Fegyveres Erőinél. — VIZs, 1972. 4. sz. 3—10. p.

Szmirnov, Jevgenij: A századik díszszemle a Vörös Téren. — Fáklya, 1972. 21. sz. 2—3. p.

A Szovjet Fegyveres Erők építésének krónikája. [Kronológia.] 1926 július — 1927 június. — VIZs, 1972. 2. sz. 115—117., 6. sz. 115—116., 8. sz. 120—121., 10. sz. 118—119. p.

A szovjet harckocsizók napja alkalmából. — Militärtechnik, 1972. 9. sz. 388—389. p.

A szovjet köztársaságok katonapolitikai szerepe és jelentősége a Szovjetunió létrehozásában. — VM, 1972. 5. sz. 3—15. p.

Udvari Gábor: Ünnepség Budapesten. [A szovjet hadsereg megalakulásának 54. évfordulóján.] — Fáklya, 1972. 5. sz. 4. p.

Varenov, V.: A Vörös Hadsereg részvétele a falu szocialista átszervezésében. — VIZs, 1972. 10. sz. 79—83. p.

Vaszjutin, Ju. — *Narulin*, K.: A lenini Komszomol és az ifjúság hazafias-honvédelmi nevelése. — VIZs, 1972. 4. sz. 11—17. p.

Volzsanov, Sz.: A szovjet hazafiaság a szovjet hadsereg erkölcsi erejének egyik hatalmas forrása. — VIZs, 1972. 8. sz. 3—10. p.

Witt, R. V.: A szovjet légideszantcsapatok fejlődése az 1930—1938 közötti években. — Militärtechnik, 1972. 1. sz. 10—12., 2. sz. 79—81. p.

Zabolotszkih, G.—*Roscsin*, L.: Szovjet tengeralattjárók első önálló hosszú útjai az 1930-as években. — VIZs, 1972. 1. sz. 74—79. p.

Zimin, Ja.: A Szovjetunió első alkotmánya és az ország védelmének problémái. — VIZs, 1972. 12. sz. 25—31. p.

MEGEMLÉKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

A polgárháború hősei. — VIZs, 1972. 2. sz. 48—52., 6. sz. 41—45., 7. sz. 102—104., 8. sz. 42—46., 10. sz. 48—52. p.

Efimov, N. A.: *Baturin*, a Tamani hadsereg törzsfőnöke a polgárháború idején. — VI, 1972. 3. sz. 210—213. p.

Müller, Klaus—Jürgen: Ludwig *Beck*. Életrajz. — MM, 1972. 1. sz. 167—176. p.

Csapláros István: *Bem* József tábornok az irodalomban. — Le, 1972. 2. sz. 42—43. p.

Hannemann, Rudolf: Oswald *Boelke*. (Halálának 55. évfordulóján). — ZfH, 239. sz. 1972. 30. p.

Migacsev, I.: I. G. *Bubnov*, az első orosz harci tengeralattjáró alkotója. — VIZs, 1972. 1. sz. 124—126. p.

Adatok Carl von *Clausewitz* életéről és tevékenységéről. — Militärgeschichte, 1972. 2. sz. 228—229. p.

Csanüsev, Ja.: Fejezetek egy élet történetéből. Visszaemlékezés. — VIZs, 1972. 7. sz. 75—79. p.

Il'bitenko, K.: A legendás hadosztályparancsnok. V. I. *Csapaev* születésének 85. évfordulója. — VIZs, 1972. 2. sz. 121—123. p.

Ablova, R. T.: Georgi *Dimitrov* és az antifasiszta ellenállási mozgalom Bulgáriában. — VI, 1972. 8. sz. 52—63. p.

Bozsilov, Al.: Georgi *Dimitrov* — a bolgár nép és hadseregének feledhetetlen vezére és tanítója. — VoM, 1972. 5. sz. 3—14. p.

Dimitrov halhatatlan műve. — Armejszki Pregled, 1972. 6. sz. 3—10. p.

Dimitrov jellembeli tulajdonságai. — Armejszki Pregled, 1972. 5. sz. 3—11. p.

Genov, G.: Georgi *Dimitrov* és a Bol-

gár Néphadsereg. — VoM, 1972. 5. sz. 15—25. p.

Gincsev, G.: Tisztelettel és megbecsüléssel övezve. Megemlékezés *Dimitrov*ról. — Armejszki Pregled, 1972. 6. sz. 11—15. p.

Hrisztov, F.: Georgi *Dimitrov* és a bolgár nép fegyveres harca. — VoM, 1972. 4. sz. 3—12. p.

Lánglelkű kommunista, tehetséges vezető, tántoríthatatlan harcos. A. I. Mikojan nyilatkozata Georgi *Dimitrov* születésének 90. évfordulója előtt. — Fáklya, 1972. 13. sz. 3—4., 14. p.

Richter, H.: Georgi *Dimitrov* — proletárforradalmár és internacionalista. — M, 1972. 6. sz. 8—13. p.

Szuszlov, M. A.: A kommunista világmozgalom kiváló alakja. Georgi *Dimitrov*, 1882—1972. — Fáklya, 1972. 12. sz. 4—5. p.

Barszcz, Edward: Féliksz *Dzerzsinszkij* katonai tevékenysége. — WPH, 1972. 4. sz. 32—42. p.

Sixsmith, E. K. G.: Beszélgetés *Eisenhower*ről. — AQ, 102. köt. 2. sz. 1972. 243—245. p.

Galican, A.: A Sztálingrádi Front parancsnoka. A. I. *Eremenko* marsall 70. születésnapjára. — VIZs, 1972. 11. sz. 61—63. p.

Bertin, Pierre: Jean de *Gassion* marsall, a harmincéves háború szerencsés katonája. — RHA, 1972. 3. sz. 7—32. p.

Weisz, H. L.: Ex oriente lux... avagy *Giap* életműve, mint példakép. — SS, 1972. 9. sz. 12—15. p.

Lavreckij, I. R.: Ernesto Che *Guevara* élete és halála. — NNI, 1972. 1. sz. 80—100., 2. sz. 76—90., 3. sz. 59—79. p.

Heusinger, Adolf: Gyászbeszéd Frank *Halder* vezérezredes temetésén. — Wehrforschung, 1972. 3. sz. 79. p.

Peredel'szkij, G.: K. P. *Kazakov*, a tüzérség marsalljának 70. születésnapjára. — VIZs, 1972. 11. sz. 126—128. p.

Szolinicün, G.: G. E. *Kotel'nikov* — az ejtőernyő feltalálója. — VIZs, 1972. 1. sz. 126—128. p.

Irtjuga, M.: A. N. *Lapcsinszkij* dandárparancsnok születésének 90. évfordulójára. — VIZs, 1972. 7. sz. 122—125. p.

Laduhin, V.: A Forradalmi Katonai Tanács tábori törzsének parancsnoka. P. P. *Lebedev* születésének 100. évfordulójára. — VIZs, 1972. 4. sz. 59—64. p.

Fonde, J. J.: Philippe *Leclerc*, Franciaország marsallja. — RHA, 1972. 3. sz. 112—128. p.

Plunger, Karl: Ferdinand Alexander Marquis de *Maffei* bajor császári tiszt (1662—1730). — ÖGL, 1972. 7. sz. 366—375. p.

Scouller, R. E.: *Marlborough* a hadvezér. — AQ, 102. köt. 4. sz. 1972. 438—450. p.

Scouller, R. E.: *Marlborough* a katona és államférfi. 1650—1722. — RUSIJ, 666. sz. 1972. 67—68. p.

Marshall, S. L. A.: Részletek — — dandártábornok memoárjából. — MR, 1972. 2. sz. 17—24. p.

Marey, Georges: *Montgomery* marsall. — RMG, 1972. 8. sz. 178—198. p.

Vaszilevszkij, A.: K. Sz. *Moszkalenko* marsall 70. születésnapjára. — VIZs, 1972. 5. sz. 44—48. p.

Salgovic, V.: Ján *Nalepka* — partizán és hős. — HV, 1972. 3. sz. 399—430. p.

Nikol'szkij, M.—*Rüzsenkov*, G.: M. I. *Nedelin* a tüzérség főmarsallja születésének 70. évfordulójára. — VIZs, 1972. 11. sz. 78—81. p.

Blumenson, Martin: *Patton* és *Montgomery*. — Army, 1972. 6. sz. 16—22. p.

Hetagurov, G.: Sz. G. *Poplavszkij* hadseregtábornok 70. születésnapjára. — VIZs, 1972. 4. sz. 123—127. p.

Zsadov, A.: M. M. *Popov* hadseregtábornok 70. születésnapjára. — VIZs, 1972. 10. sz. 124—127. p.

Gorelik, Ja. M.: Egy kiemelkedő szovjet hadvezér, Borisz Mihajlovics *Saposnikov* születésének 90. évfordulójára. — VI, 1972. 9. sz. 209—213. p.

Vaszilevszkij, A.: B. M. *Saposnikov* marsall születésének 90. évfordulójára. — VIZs, 1972. 9. sz. 32—37. p.

Hetzer, Walther: Franz von *Schönaich* — birodalmi hadügyminiszter, 1906—1911. — ÖGL, 1972. 7. sz. 353—365. p.

Igor *Sikorsky* halála. — SuT, 1972. 12. sz. 660. p.

Karol *Swierczewski* tábornok. [Nekrológ.] — WL, 1972. 3. sz. 4—5. p.

Versinin, K.: N. Sz. *Szkripko*, a légierő marsalljának 70. születésnapjára. — VIZs, 1972. 12. sz. 117—120. p.

Naumenko, Alekszandr: Egy caricini veterán. [*Török* János]. — Fáklya, 1972. 6. sz. 15. p.

Golubev, A. V.: Az első szovjet főparancsnok — I. I. *Vacetisz*. — VIZs, 1972. 2. sz. 72—83. p.

Dunaevszkij, Alekszandr: Emlékezés *Zalka* Mátéra. — Fáklya, 1972. 6. sz. 15. p.

Teply, Karl: Mehmed Colak-Beg (Csonkabég) — Leopold von *Zungaberg* báró. — MÖG, 1972. 1—2. sz. 113—155. p.

Összeállították:
Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MAROSI ENDRE — Török várostromok Magyarországon II. Szulejmán korában (1520—1526) — — — — — — — — 427

SZANATI JÓZSEF — A tábori tüzérség technikájának fejlődése a második világháború alatt — — — — — — — 465

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS LÁSZLÓ — A magyar honfoglaláskori fegyvertörténeti kutatások állásáról — — — — — — — — — — 515

DR. KALMÁR J. — Mátyás király hadtörténelmi emléktárgyai — — 530

MARKÓ GYÖRGY — A „Vasútépítők" című csapatújság ismertetése — 553

SZEMLE

SZ. M. STYEMENKO — A vezérkar a háború éveiben *(Móricz Lajos)* — — 567

P. HADZSIIVANOV — Do Alpite sz prva bolgarszka armija *(Godó Ágnes)* 569

* * * — Na vecsnije vremena — Na večňé časy *(Godó Ágnes)* — — — — — — — — — — — — 571

E. KOZŁOVSKI — Wojsko Polskie 1936—1939 *(Lagzi István)* — — — 576

ŠTEFAN PISOŇ — Hrady, zámky, a kastiele na Slovensku *(Marosi Endre)* — — — — — — — — — — — — 579

R. PLASCHKA—H. HASELSTEINER—A. SUPPAN — Innere Front *(Farkas Márton)* — — — — — 581

GEORGES DUBY — Le Dimanche de Bouvines *(Ádám Péter)* — — — 586

FRIEDRICH PRINZ — Klerus und Krieg im Früheren Mittelalter *(Borosy András)* — — — — — — — — — — — — 588

RICHARD BARBER — The Knight and Chivalry *(Borosy András)* — — 590

CSANÁDI NORBERT—NAGYVÁRADI SÁNDOR—WINKLER LÁSZLÓ — A magyar repülés története *(Kováts Lajos)* — — 591

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje *(Lengyel István, Windisch Aladárné, Rákóczi Katalin)* 595

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma *(Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné)* 605

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЭНДРЕ МАРОШИ — Турецкая осада крепостей в Венгрии во время султана Сулеймана II. (1520—1526 гг.) — 427

ЙОЖЕФ САНАТИ — Развитие техники полевой артиллерии во время второй мировой войны — — — — — — 465

СООБЩЕНИЯ

ЛАСЛО КОВАЧ — О положении исследований по истории оружия времен обретения родины венграми — 515

Д. ЯНОШ КАЛМАР — Военно-исторические памятники короля Матхиаса — — — — — — — — — — — 530

ДЬЁРДЬ МАРКО — О войсковой газете: «Строители железных дорог» — — — — — — — — — — — 553

ОБЗОР

С. М. ШТЕМЕНКО — Генеральный штаб в годы войны. *(Лайош Мориц)* — — — — — — — — — — 567

П. ХАДЖИИВАНОВ — Путь первой Болгарской Армии до Альп. *(Агнеш Годо)* — — — — — — — — — 569

* * * — На вечные времена. *(Агнеш Годо)* — — — 571

Е. КОЗЛОВСКИ — Польская армия 1936—1939 *(Иштван Лагзи)* 576

ШТЕФАН ПИСОНЬ — Крепости и замки дворцы в Словакии. *(Эндре Мароши)* — — — — — — — — — 579

Р. ПЛАШКА— Х. ХАЗЕЛШТЕЙНЕР — А. ЗУППАН — Задний фронт. *(Мартон Фаркаш)* — — — 581

ЖОРЖ ДЮБИ — Воскресенье в Бувинь. *(Петер Адам)* — — 586

ФРИДРИХ ПРИНЦ — Духовенство и война в ранний период средних веков. *(Андраш Бороши)* — — — — — 588

РИХАРД БАРБЕР — Рыцарь и рыцарство. *(Андраш Бороши)* — 590

Н. ЧАНАДИ — История венгерской авиации. *(Лайош Ковач)* 591

Ш. НАДЬВАРАДИ Л. ВИНКЛЕР * * * — Обзор иностранных военно-исторических журналов *(Иштван Лендьел, Каталин Ракоци, Елеонора Виндиш)* — — — — — — — 595

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Репертуар иностранных военно-исторических журналов *(Ева Молнар, Иштван Виницаи, Елеонора Виндиш)* — — — — — — 605

INHALT

STUDIEN

ENDRE MAROSI — Türkische Festungsbelagerungen in Ungarn zur Zeit Solimans II (1520—1526) — — — — — 427

JÓZSEF SZANATI — Entwicklung der Technik der Feldartillerie während des zweiten Weltkriegs — — — — — — — 465

MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ KOVÁCS — Über die Lage der waffengeschichtlichen Forschungen im Zeitalter des Landnahme — — — 515

DR. J. KALMÁR — Die kriegsgeschichtlichen Erinnerungsgegenstände des Königs Matthias — — — — — — — — 530

GYÖRGY MARKÓ — Besprechung des Soldatenblattes „Vasútépítők" (Eisenbahnbauer) — — — — — — — — 553

RUNDSCHAU

S. M. STEMENKO — Der Generalstab in den Kriegsjahren *(Lajos Móricz)* — — — — — — — — — — — — 567

HADSCHIIWANOW — Do alpite sz prva bolgarszka armija *(Ágnes Godó)* 569

* * * — Na wetschnie Wremena — Na večňé časy *(Ágnes Godó)* — — — — — — — — — — — 571

E. KOZŁOWSKI — Wojsko Polskie 1936—1939 *(István Lagzi)* — — — 576

ŠTEFAN PISOŇ — Hrady, zámky, a kastiele na Slovensku *(Endre Marosi)* — — — — — — — — — — — 579

R. PLASCHKA—H. HASELSTEINER—A. SUPPAN — Innere Front *(Márton Farkas)* — — — — — 581

GEORGES DUBY — Le Dimanche de Bouvines *(Péter Ádám)* — — — 586

FRIEDRICH PRINZ — Klerus und Krieg im Früheren Mittelalter *(András Borosy)* — — — — — — — — — — — 588

RICHARD BARBER — The Knight and Chivalry *(András Borosy)* — — 590

NORBERT CSANÁDI—SÁNDOR NAGY-VÁRADI—LÁSZLÓ WINKLER — Die Geschichte des ungarischen Flugwesens *(Lajos Kováts)* — — — — — — — — — — — 591

* * * — Übersicht ausländischer kriegsgeschichtlicher Zeitschriften *(István Lengyel, Eleonora Windisch, Katalin Rákóczi)* — — — — — — — — — 595

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Repertorium ausländischer kriegsgeschichtlicher Zeitschriften *(István Viniczai, Éva Molnár, Eleonora Windisch)* — — — — — — — — — — 605

Ára: 8,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

P. A. Rotmisztrov:
AZ IDŐ ÉS A HARCKOCSIK 17,– Ft

P. H. Freyer:
HALÁL A TENGEREKEN 28,– Ft

Király György:
JELZÉSEK AZ ÉTERBEN 5,– Ft

J. I. Anurejev:
A RAKÉTA-KOZMIKUS VÉDELEM ESZKÖZEI 17,– Ft